MILE BRDAK

OGNJIŠTE

9025

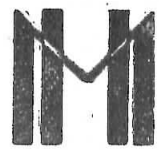

IZVANREDNO IZDANJE
SUVREMENE KNJIŽNICE MATICE HRVATSKE
KOLO VI.

MILE BUDAK

OGNJIŠTE

ROMAN IZ LIČKOGA SELJAČKOG ŽIVOTA

KNJIGA TREĆA

TREĆE IZDANJE

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D. U ZAGREBU

MILE BUDAK

OGNJIŠTE

ROMAN IZ LIČKOGA SELJAČKOG ŽIVOTA

KNJIGA TREĆA

TREĆE IZDANJE

ZAGREB 1941

IZDANJE »MATICE HRVATSKE«

NACRT ZA KORICE IZRADIO OTON POSTRUŽNIK
UVEZ: KNJIGOVEŽNICA BOGOMIL ŠOBAN

I.

Već je bila pala mrtva jesen: njive su i livade razgaljenih, golih grudi već željno čekale, da ih dugotrajni, neprobojni snježni pokrovac oplodi novom snagom, pomlađenom čežnjom i nepresušnom sposobnošću za rađanje, a teški su duboki mrazovi svake noći, do u kasno jutro, svojim ledenim, oštrim cjelovima mrvili i otvarali životne pore na njihovu tijelu, da mladome snijegu prirede udobnu bračnu ložnicu.

Lišće je već davno požutjelo i opalo, te su ga po svim gajevima, glavicama i šikarama grabile marljive ruke, te nosile ili vozile u suše, da pripreme stelje za dugotrajnu zimu. Gospodari su popravljali krovove na zgradama, slagali drvike za zimu, ponovno pregledavali i okom premjeravali krmu, pa računali, mogu li sve blago prekrmiti. Koji je vidio, da ima premalo hrane, odlučivao se je, koje će komade blaga prodati, koje zaklati i osušiti, a ujedno su izlučivali ono, što ni u kojem slučaju nisu htjeli pustiti u zimu.

Blažić je najprije izlučio dvadesetak komada sitne stoke: nekoliko jalovica, nekoliko postarijih ovaca i tri starija ovna, pa ih s Ivanom odagnao na sajam. Bilo je puno blaga, al puno i pretrglija, pa iza duga natezanja i cjenkanja, poslije stotog puta uzaludnog lupanja ruke o ruku i zaglušne larme i vike, kao da će na noževe — nešto iza podne prodadoše. Blažić je bio vrlo nezadovoljan, jer je prodao za daleko manju cijenu nego li je očekivao, no ipak je bio zadovoljan toliko — što se je riješio te brige. Ivan je gledao oko sebe, slušao viku onih, koji su se pogađali, i pomalo već bacao oko na ljepušne djevojke, koje su s ocem, majkom ili s bratom stajale uz ovce ili držale svinjče na uzici.

— .... Oteše 'ajduci! — reče Blažić, spremajući novce u ćemer. — Ovako ti je vaik: što ti kupuješ, ne moreš dosta platiti, a što prodaješ — ka' da si bacije u brezdanku. Ote čivut — i kršten i nekršten... Al nu... Nego, o'de ti mene

pričekaj pod lipićem, dok se vratim. Mam ću ja, dok ništo pogledam u vražiju općinu, vrag je srušije i posija svoju konoplju, da oplete uže za unu ... A nu!

Iza tih se riječi žurno udaljio. Morao je dugo čekati, dok je došao na red.

— Već se dugo ne vidismo, Blažu — reče mu bilježnik, kad ga je opazio pred sobom.

— Kamo sriće, da te j' vrag ukupije, pa te moje oči nikad više ne vidile! — pomisli on, slatko se nasmiješi i odgovori: — A, evo, 'rankane. Nisam tije smetati. Ka' znam, da imate i prikoviš posla. Sad, velju, iđem pogledati, 'e l' uno moje rišeno kod uni' tamo gori. A već bi moglo biti po sto puta, da j' Boga i pravice, al Bog visoko, slava Mu i 'vala, pa da i pljucne, ne bi dospilo do Lovinjca, a pravicu izidoše vuci, pa — to ti, kuce, Lovinjac!

— Ja sam, brate, mislije, da si ti ka' pametan čovik na to već i zaboravije, pa i pušta' — odgovori mu bilježnik, tamburajući olovkom po stolu. — Valja da ne 'š bacati iz zadruge ženu udovicu i dvoj nejake dice — sve, kad bi i moga'?!

— Ne tiram ja nji', jer nji' kun da ni Bog nije stvorije. Ja tiram unog, koji i' je meni natovarije na vrat.

— To su već Božiji poslovi!

— A nu... — ogleda se on i vidje, da su ostali posve sami. — A 'di vam je pisar?

Frane je međutim već davno bio u Americi, a na njegovu je mjestu sjedio drugi, no Blažić ne vidje ni njega.

— U drugoj je sobi — odgovori bilježnik.

— E, da. Tako i triba. Čovik ne more s vami ni podivaniti, kad ti svaku 'vata na jeziku.

— Ne smeta to, al — 'est i to.

— Kad smo već sami, a nije nam priša —

— Pa, meni, da ti pravo kažem i 'est — prekide ga bilježnik.

— E, e. I ja sam gladan, al su birtije otvorene i, ako bi tili, uprav bi mi bilo lipo, da iđete sa mnom na užinu.

— 'Vala ti. Ne mogu. Čekaju me žena i dica. A i unako — ne bi bilo pametno. Znaš, da bi ljudi mam svašta mislili.

— E, da! Vidi bene mene, kad ne mislim dalje od nosa! — reče on i udari se po čelu. — Uprav sam blunast.

— Ne, ne Blažiću: nisi ti blunast, kad te prozvaše mudrijašem, al — vidiš, 'dikad privari i velika pamet. Nego — ja bi' iša'.

— Bog vam dava', još samo dvi riči: recite vi meni, 'rankane, bi l' se ja moga' po zakonu... il tako — i brež njega proglasiti samovlasnikom?!

— A što će ti to? — iznenadi se bilježnik.

— Samo tako — da budem. Nek sam samovlasnik.

— Ma, čoviče, zadruga j' najbolje, što more biti za težaka. Budi pametan i ne diraj u to.

— Pametan sam ja, pametan, al ste vi pametniji, pa me naučite, a eto: meni puštite, da vam sve rečem.

— 'Ajde, požuri.

— Ako ne bi tako, bi l' unda moga', 'rankane ,ispisati iz zadruge unog mog palavordu Josu i njegovu ženu?!

— Zašto?! — upita bilježnik na oko posve mirno.

— Zašto?!... Zato, da ga ispišem i — da budem samovlasnik!

— Rad' šta, radi česa bi ga ispisiva'?

— E, ima toga pun koš. Na priliku: tuka' me j'. Još me i sada bole ruke iza šaka, kako me je drža' i drma' ka medvid krušku.

— 'Esi ga tužije?

— A kom bi vragu ja tužije svog balešu?! 'Ko bi moga' još i među nami právu krojiti osim mene?!

— Znaš ti dobro 'ko, samo mudrijaš sa mnom, a vrime j', da iđemo na užinu.

— Poslušajde, molim te, rankane, još ovu: unda ne bi išlo ni samovlasnik ni ispisati unog?!

— Nikako.

— A bi l' ja moga' divaniti s tobom ka' s pravim čovikom i graničarom, kad smo 'vako lipo sami?!

— Nude, da čujem?

— Evo ti ruke i evo ti vire: ne vale ti dva vola petaka, ako me načiniš samovlasnikom!

— Ka' ćeš i' dognati? — upita bilježnik.

— Ti meni u ruku čedulju i reci: »Tu ti piše, Blažu, da si samovlasnik« — a ja tebi dva vola prid kuću! 'E l' pošteno?

— Bolje j' ovako: daj ti meni mam 'ednog vola, a unog drugog ja tebi poklanjam, pa smo oba ćarili i oba u miru.

— E, 'rankane, ne šali se!

— I ti se šališ! Znaš, Blažu: svaki ti zakon ima rupa, pa se krož njeg mogu provlačiti ovce, 'digdi i voli, al nema bakova, koji ga mogu privrniti, kako ti želiš!

— I — nikako?!

— Nikako!

— Al nek barem uni vrazi gori uno svrše.

— Svršili, ne svršili — svršeno ti je.

Blažić se više nije mnogo nadao, no bilježnikovo mu je držanje ipak čudnovato: očito mu ne će, pa ne će da pomogne. Oborio je glavu, kao da kupi sponje, jedva se s njime oprostio i izišao laganim, tromim korakom. Nabasao je na Ivana, ne gledajući ga i mrmljajući:

— Gad, da bi li gad i smrad...

— Što to, ćakane?

— Ništa, ništa. Ču' ćeš, 'rankane. 'Ajmo što poisti.

Naručio je kilu pečene janjetine, glavu kruha i litru vina.

— Danas si prvi put s ćakanom u birtiji — reče neobično toplo i skoro nježno.

— E. Uprav 'est. I nisam još nikad bije u birtiji.

— Odsad ćeš ti vaik s ćakanom svojim. Ja ću njima pokazati, 'ko j' kućnji starešina. Gad i vrag pakleni...

— A što, ćakane, što si ljut?

— Ništa, ništa. Mirliša' sam ja, da niki vrag 'est, dok se un uz'oda, pa zamislije, pa ne govori i — tako.

Ivan ga je u čudu gledao, te bi sigurno bio prestao jesti, da mu hladna pečena laja nije previše prijala.

— To ti nami sprema majstor Joso... Pa, sad — i ako nam ne bi da' ularom uz prsluk, al jope': da j' un gazda i nikakav vraži samovlasnik, sutra ti more dati pet rajnčki i nogom u tur! Unda moreš ići prositi.

— Ja ne razumim, ćakane, što ti to divaniš?

— Čuje si i zapamti, pa 'š 'ednom i razumiti, a sada — samo da znaš. I muči. Nemoj se š njim svađati. Vidiš, da j' vaik nakostrušen ka' pašče, koje grize ispodmuka.

Ivan nije dobro razumio, što otac pripovijeda, al je odmah bio siguran, da laže i podbacuje Josi, jer ga ne trpi, a ne trpi ga s toga, što brani majku. Ivan to dobro zna: već je on momak, pa mu ne treba tumačiti ono, što vidi svojim očima: Otac hoće da njega predobije na svoju stranu, kad majka ima

na svojoj strani Josu, pa da se onda tuku njih dvojica međusobno, a — ćakan da može mirno i nesmetano mlatiti majku kao ručicu raži. Ivanu je to bilo odmah posve jasno kao na dlanu.

— Tako, tako, 'rankane — utvrđivao je Blažić i zovne još litru vina.

— Dosta nam je, ćakane. Opi' ću se.

— Momak si ti već!

— 'Esam, 'esam, al nisam naučen piti.

— Tako, tako, 'rankane... Samo ti gledaj i muči, a ja ću tebi već reći, kad bude što tribalo...

Sve uzalud: Ivan zna i to, zašto je Joso zabrinut i zamišljen! Često njih dva govore o neši Aneri i o dječačićima. Joso njemu neprestano ističe, kako je ona kolibica njihova sramota na ognjištu, koju moraju oprati sinovi, kad je ćakan ne će da popravi. Kako bi onda Joso, uz takovo svoje mišljenje, mogao snovati, da i on daje nekom pet rajnčki i nogom?! I baš mu je Joso rekao već više puta: »Da znaš, da su i neša Anera i dičačići naši i da su članovi naše zadruge ka' i nas koje. A, znaš, Ive: i još više, kad im je ovako načinjeno, a Mićan u crnoj zemlji«... I sad bi taj Joso za nekoga spremao peturinu i oštrio opanke! — Biži, jadan, ćakane, ne bluni! — mislio je Ivan u sebi. — Da se tebe Joso boji il da si u snazi ka' si bije, kad se j' ženije kukavni Mića, i danas bi ti majku mlatije ka' vriću gra', a nas bi i brez peturine baca' priko praga, ka' si i Miću bacije...

Čim su jeli, pošli su kući u društvu s nekima iz Locića. Blažić je — onako malko pripit i ugrijan — bucao po svačem kao june po rivini.

— Ove će godine biti jaka zima — reče neki.

— A jer bi bila jaka?! — protivi se on. — Da Bog da', voćke o Božiću procvitale, a o svetom se mom Blažu osušile!

— Jer tako, šentaj te nebog?!

— A, eto: samo da vidimo, kako bi i to bilo!

Neki drugi primijeti, kako nam ceste propadaju, a školske, općinske i sve druge javne zgrade gotovo ruševine, pa da bi to trebalo uređivati.

— Tako i valja! Da Bog da' nam po školami rijali krmčići, po općinskim kućami vrag sija' konoplju, a ja ora' državne ceste i sija' kukuruze.

— Ma, jer tako, po Bogu brate?

— A tako: da nam ti gospocki gadovi ne dodijavaju, jer i tako dolaze samo, da otmu i odvuku.

— Nije li lipo pogledati unaku pustu kuću, kad je urediše i proširiše ka' kakav grad, pa — eto, samo za džandare, al — jope'?! Da j' uprav prazna, bilo bi ti drago, da j' tu među nami.

— E, da j' prazna, kamo sriće naše! — potvrđuje Blažić. — Zapela j' una meni za oko, da Bog da' je sveti Ilija zdrma' i uredije!

Kad stigoše više bunara, reče Blažić Ivanu, neka ide kući, a on da mora pogledati na Groblju, da nije tko razvalio ogradu.

— Primiče se zima — veli — pa ovi gadovi, koji nemaju svoga blaga, da dovezu drva, pokradoše ljucke ograde... Ja sve računam, da j' siromaštinu stvorije vrag Bogu uz nos i za napast...

Požuri korake, da čim prije vidi, da li su na kolibici otvorena vrata... — Dobro j'! — reče posve glasno. — Vrata su otvorena. Eno i nje. — Još više požuri. Anera je slučajno došla do vrata i pogledala prema njemu. Bio je daleko dvjesta, ako ne i više koračaja. Zakrene nadesno tako, da je ona morala primijetiti, da će na drugu stranu, na njivu. Mislio je, da mora udesiti tako, jer — kakva je Anera, mogla bi inače otići u selo ili se zatvoriti i pritajiti se. Da to spriječi, mogao je bio udariti ravno k njoj, no to opet on nije htio. Mora se činiti, da na njivi ima važna posla, pa će se samo kao slučajno zaustaviti na vratima, prolazeći kući. Već je za desetak časaka došao s posve protivne strane tako, da ga nije mogla opaziti, a pazio je, da ne lupa opancima, da ga ne bi čula. Kad već jednom bude na vratima, ne može — baš: i mogla bi, al ne će — ih zalupiti pred njim. Žurno se primakne i vikne:

— 'Esi živa, planinka?!

— A, evo, još malo! Napriduj — odgovori ona. U isti joj čas bi žao, što mu je to rekla, al je osjećala nekako svojom dužnošću, da ga ponudi. Što bi joj rekao Mićan, da nije njegovu ocu ponudila, da uđe, kad im je već na pragu?! A sigurna je, da je Mićanova duša vazda uz nju, kadgod joj je to ikako

moguće. Ona to zna, jer ga osjeća uza se — ne uvijek, ali veoma često — tako živo, tako sigurno, kao da je tu ne samo dušom nego i tijelom. Ne čuje ga da dolazi, već ga nenadano osjeća kraj sebe. Vazda je grli, no to nije zemaljski zagrljaj: on se u nju sav pretopi, prelije i ona osjeća njegovu ruku u svome vratu i u svojim ramenima. On njoj i govori na taj način, da svoje osjećaje i misli presadi u njezinu dušu, a ona ih razumije bolje i jasnije nego da joj ih je rekao ljudskim riječima, jer ih — osjeti. A osjećaj je savršenije sjetilo od svih pet ćutila skupa. On joj uvijek šapće: »Veselje moje, milinje moje, jedina moja«... a njoj se sve čini, da se od milja rastapa i dušom i tijelom, dok se uistinu — samo njegova duša prelijeva u njezino biće i ona prima njegove osjećaje. Tada se vazda tako divno moli Svemogućemu, te je uvjerena, da njezina duša i tijelo ne bi nikad mogli tako savršeno nesebično moliti, da ih ne diže pročišćena Mićina duša.

Zbog tih je i takovih osjećaja ona morala reći svekru: »Napriduj!«

— Ne ću, nevista, ulaziti, jer mi se žuri — lagao je on. — Ovako ćemo s nogu podivaniti.

Osjetila je, da bi ga morala nukati, da uđe, no to ipak nije mogla, jer je i od tog osjećaja bila jača ogavnost. Oči su mu se na nju tako užasno krijesile — nije opažala, da je pio! — te se poboja, da se je odlučio na zlo, i pomisli, kako nije ugodno društvo: imati kraj sebe divlju zvijer u tako malom, uskom prostoru! Munjevito je pomislila na sve i računala, da on ne bi bio mnogo — a možda nimalo — jači od nje, no njoj nije bilo do omjeravanja snage! Zna i tako, da joj silom ne može ništa, pa da je i mnogo jači od nje, no ne želi da dođe u taku nepriliku. Voljela bi umrijeti.

— Kad ne 'š u kolibicu — tako ju je ona vazda zvala — evo ti stolac, pa tu sidi, a ja ću na prag — reče ona, dodavajući mu stočić.

— A, tako moremo, veselje! Pametna si ti žena.

— Nije još jako 'ladno, pa se more i tu siditi — reče ona i uze stočić, pa mu ga doda. On ga primi i postavi tik uz prag tako, da bi se sjedeći morali jedno drugog dodirivati.

— Ne ćemo tako! — pomisli Anera, uze stočić i sjede u kolibici blizu praga.

— Ti se mene bojiš, lipa moja nevista! — reče on, smiješeći se i gutajući je očima. — Vidim ja, al nisam ja, jadna, još nikog poije, a pogotovo — ne bi' tebe.

— Nije to — odgovori ona mirno — neg ovako mi je zgodnije. Bolje te vidim.

— E, to j' lipo! Unda me se nagledaj. Nisam ja još star ni ružan! 'E l' nu?! Hehehehe... Al puštimo sad šalu! Znaš, što sam ti reka' uno prošli put: učini' ću ja, što j' pošteno. Tako i 'oću. Mislije sam i smislije sam.

Ona je oborila glavu, al je bila na najvećem oprezu, kao da je očekivala, da se zvijer može svaki čas sjetiti svoje planine, zaurlikati i zaskočiti na nju. Pustla ga je, da govori, a bila je sigurna, da je to sve samo puka méka.

— Ovako sam, veselje, odlučije: da' ću ti ovo tu na Groblju, da' ću ti Rukavinku i da' ću ti obe Jadrijevke. Da sve podilimo po članovima zadruge, ne bi te tolko zapalo, al ja ne gledam na to. Što j' bilo, bilo j'. Reka' sam ti, da sam unako mora' i ti si me, ka' pametno čeljade, i razumila. Sad je druga! I sama vidiš. Nego, veselje, ti promisli, pa 'š mi reći drugi put, kad te upitam: 'oš li, da zemlju pripišemo na dicu i na te, il samo na te, il samo na dicu, il da načinimo novu zadrugu, kojoj si ti gospodarica, il da sve ostane ka' j' i sada, a ti da zemlju samo uživaš. Eto: to promisli, pa 'š mi reći. 'E l' pošteno?!

— 'Est i 'vala ti — odgovori ona, ne vjerujući mu ni koliko je crna pod noktom.

— Reka' sam ja, da tebi tvoj róde ne će zla — reče on i ustane, sjajući se od veselja i zadovoljstva, te joj pruži ruku:

— Sad moram ići, a ti, veselje, promisli, pa 'š reći svome rodi.

I ona njemu pruži ruku, a on je primi i stisne, kao da će je otkinuti i ponijeti, zapiljivši joj pogled u zjenice kao vatrene strjelice. Ona je taj pogled izdržala, a da nije ni okom trenula i da joj nije ni zadrhtalo mišičje na licu. Kao mramor.

— Unda ćemo, milinje, biti dobri prijatelji — 'e l' nu?! — govorio je on, ne puštajući joj ruke.

— To nam je dužnost po Božijem i po ljudskom zakonu — odgovori ona.

— Tako, tako, veselje — reče on, prometne njezinu ruku iz svoje desne u lijevu, a desnicu podiže, da će je pomilovati,

no predomisli se, pomakne kapu na potiljak i ispusti njezinu ruku. — Kad se odlučiš, unda ću ja sam sve urediti.

Pođe desetak koračaja i Anera zadovoljno odahne dušom, kad se on žurno povrati. Ona protrne.

— Ako ne 'š, veselje — a volije bi', da ne 'š, da mi ni'ko ne tuče luka na glavi! — nemoj o ovom nikom ni riči. Ni Mandi ni Josi ni Lukanu.

— Ne boj se — odgovori ona.

— Znaš ti Lukana, kako j' gladan zemlje! Un bi mam gleda', da ti izmakne Jadrijevke, jer su na nji' resli zubi još njegovom pokojnom ćaći, a Lukanu su naresli toliki, da bi za svakoga mogla privezati paripče. Osobito njemu ni riči!

— Ne boj se.

— 'Esi vidila, kako ja litos pogodi', da nisu otišli u planinu, a ti meni pripovidaš o Lukanovu ćemeru!

— Privarila sam se.

— Znam, znam. Čovik se lako privari. Nego... vidim ja, kako tebe Lukan gleda. Hehehehe... ču-vaj mi se, ne-vi-sta! Svadi' ćemo se. Hehehehe — govorio je tobože u šali i smijao se, a zatim nastavi vrlo značajno: — Moga' bi' mu odsići glavu ka' piletu, a da ni okom ne trenem... Al, znaš, veselje: ja sam bije na sajmu, pa sam pije i unda svašta trokeljam.

Ona mu na sve to nije odgovorila ni jedne jedine riječi, kao da ga nije ni čula, osim što mu je prihvatila pozdrav.

— I tako pašče smi uzimati u usta strica Lukana! — pomisli ona, ali bez ikakove ljutnje. Nije se ni iznenadila, jer je više ne može ništa iznenaditi, što on učini. Da sutra pokolje svu svoju čeljad na jednu krv, Anera se ne bi začudila. Stvar bi bila posve naravna: zvijer je osjetila u nosnicama miris šume, zanijele je neizmjerne planinske širine, opili je tajanstveni zvukovi i šumovi, te je onda morala klati, daviti, ubijati, da zadovolji svoje nagone, da izvrši svoju zadaću, koja joj je ostavljena. Morala je. Anera bi prva zavapila iskreno i punim srcem:

— Svemogući, oprosti mu. On nije kriv, jer ne osjeća, da je zlo, što je učinije!

...I on spominje strica Lukana, koji se vlada ka' da sam mu rođena sestra, ka' da sam njegovo rođeno dite!

Najednom joj je postala pretijesna njezina zlatna kolibica, koja joj je inače golem, neizmjerno velik, najveći dvorac na

svijetu, jer je mogla u sebe primiti i zadržati najljepši dio njezine mladosti, sve njezine predivne uspomene — svu njezinu ljubav. Osjeti, da mora nekud otići, da se malko otrese svega onoga, što je čula i doživjela.

Istom se sad sjeti, da je mali Blažić otišao u selo odmah poslije podne, a ni ne zna, gdje je. Istina: to nije prvi put i nikad joj ne pade na um, da ga ide tražiti, no sada poželi, da provjetri glavu od svekrovih podmetanja, pa zatvori kuću i otide najprije k sestri Mandi. Kod nje ga nije bilo, a djeca joj rekoše, da je otišao ispod vrtova kući strica Lukana. Pođe za njim i upravo joj bi drago, što joj se je pružio pametan razlog, da otide baš tamo. Kad nije u svojoj kolibici, onda je ona tamo kod svoje kuće.

Mali se je igrao s Makićevom djecom i nije se na nju ni obazreo.

— A što ti radiš, momčiću, cilo popodne? Što ne ideš kući? — upita ga tobože prijekorno.

— Pa i o'de sam kod kuće — odgovori mali.

— 'Esi čula, što ti veli dite?! — javi se Lukan iz podruma, gdje je kidao đubar ispod blaga, što li je radio.

— Lipo ste ga naučili! — našali se ona.

— Aja, moja Ane! — odgovori on povišenim glasom. — Ne triba dite ništa učiti. Pašče i dite — Bože, poštuj sveti Krst na ditetu! — ne razumi riči, al najbolje razaznaje prijatelje od neprijatelja — bolje od odraslog čeljadeta. Viruj ti meni.

— Znam ja to, striče, znam, samo se šalim!

— Nude, Ane, malko — zovne je k sebi.

— Što j', striče?

— Bojim se, jadna ne bila, za malu... Sve ja dobro vidim i bojim se, da joj nije sve trave.

— Nemoj, molim te, striče, o tom ni misliti. Una j', 'vala Bogu, ka' drinovina — uvjeravala ga Anera.

— Ma bojim se i živ umirem, jadna mi majka.

— Ništa se, striče, ne boj.

— Slabušna j' una, rano moja, ka' dite. Nema je što viditi. Ka' spredak od kudilje.

— Prosti' ćeš, striče: uprav i nije tako! Reci pravo: nije li i veća i krupnija od pokojne tete Anice?!

— 'Est to. Pravo j' una čeljade, al ublidila i nos joj se zaoštrije ka' praljak. I sve ja dobro vidim: una radi i basrlja

i živa ne staje, a unda se na'ednom uvati za krsti kun da joj je 'ko da' vagirom po njima, a nikud se zagleda ka' zblanuta, Bog bije š njom i Blažena naša lipa Gospa i očuvali mi je... Znaš, Ane... prigorije bi' sva četiri vola...

— Nemoj biti dite, striče, kad si pametan čovik!

— Eto, ja bi' njoj štogod i reka', al me sram... Dite mi je, pa ne mogu, al daj ti, molim te, klepaj i psuj, nek se čuva.

— Sve sam ja njoj već rekla, što triba znati, a naisto ne muči ni majka Manda, a i Jela j' već višta žena.

— 'Est to sve, al ti, ti... Što ti njoj rečeš, vridi više, neg da j' reklo voz majka... Gledam je jutros, žalostan ti sam, a uno joj se glavice utanjilo i zašiljilo, kun da nije više una ista...

— A pogledaj ti nju, prosti' ćeš, priko krsti, kad već moram i o tom! Ka' dobre načvice.

— I to, i to! Ni to mi se ne dopada.

— Bog s tobom i Majka Božija! A i sam si ima' toliku dicu!

— A imala i' je una moja vridnica, a valja sam ja gleda' il što zna' o tome...

— Samo se ti, striče, ne boj. Budi miran i gledaj svoje posle, a drugo ću sve ja urediti.

— 'Oćeš ti, gospodin ti Bog platije.

Anera pođe, da će u kuću.

— Još ništo, Ane — reče on. — Al mi nemoj zamiriti, molim te ka' Boga. Sramota mi je i prid tobom, al moram. Samo bi ti to mogla.

— Nude, striče.

— Vidiš ti mog Ducine, kakav je: 'est un meni, man unaki! Ne mogu ja duše grišiti, pa da i' je i deset. Neg — satra me! Ujti, pa gnječi, vrti i okriće ka' kolo. 'Est šala i moje j' dite, pa meni uprav — očiju mi — i drago, kad sam dobre volje, a kad sam što tužan i žalostan, i rastrese me. Ne mogu ništa reći, al — pusto satra! Kad ujti — tu nema, man ka' klištim. Znaš i sama. I tebe j' tako, dok mu se nisi zagrozila. A 'esi vidila sada?! Ne dira u te ka' ni u presveto Otajstvo, na pomoć nam bilo.

— E, e. Sluša Dujkan.

— Sluša, sluša, al samo tebe. Neg ja sam uprav mislije... a ne znam ni sam... Što ti misliš?

— A o čemu, striče?

— Ma, eto, sada: kad un tako sa mnom, što un radi, prosti' će Bog i tvoj obraz, od unog diteta?!

Anera se lagano nasmiješi.

— E, sestro moja, nije meni tu do smija! Satr' će mi uno diteta.

— Nemoj biti taki, moj striče!

— Ma, jadan ti sam ja, pa eto, to ti je!

— Ništa se ne boj. Sve j', da ne more biti man unako.

— Aja, moja sestro. Privari' ćeš se ti! Re'ću ti: ja sam već tije, al nisam zna', žalostan ti sam, kako bi, i ka' — sram me i bojim se, ne bi me posluša', a moga' bi mi se ka' i rugati.

— A što si ti tije?

— Potirati unu junčinu, nek spava u štali.

Anera se je jedva uzdržala, da ne prasne u smijeh.

— Al to moreš ti — nastavljao je Lukan. — I molim te, ka se dragi Bog moli, potiraj ga. Unda ću ja biti miran... Ja sam mislije, znaš, i ovu: kad bi ti tila — a mogla bi, jer ne bi, al samo, kad bi tila — pa ti unda meni zapovidaj! Ako rečeš: »'Oću, striče, al Vinota j' moj«, ja bi' reka' — »Bog ti ga blagoslovije!«, pa i' nikad više unaki' ne sparije u jarmu... Al ne 'š ti, jadan ti sam, titi. Znam ja tebe. A mogla bi — jer ne bi mogla?!

— Nude reci što, pa ću ti unda odgovoriti.

— Ja sam, eto, tako mislije... I moreš ti njega potirati u štalu na konak, al jope', jadan ti sam, nisi siguran, man da bi' ja vaik šiljbota'. A znaš i sama, kako j': čovik trudan, pa zaspe ka' zaklan... Eto: nikako, man da ti spavaš s Barušom! Eto: samo tako. I dica, a da kako bi, man i dica. Sve sam ja već promislije. Ima uni' odrina u sobetini, pa lipo vas dvi i dičaci... I unda bi' ja mirno spava' i upočinije...

Ona je razmišljala, kako bi i njega posve umirila i svakako ostala u svojoj kolibici, jer da bi je napustila, pa bilo samo i privremeno — činilo joj se, kao da bi se rastala sa svojom dušom. A tu opasnost mora otkloniti, no mora i njega umiriti, jer joj je bilo posve jasno, da je ozbiljno zabrinut. Šutjela je i razmišljala. Napustiti svoju kolibicu?! Svu svoju mladost, sve svoje svetinje, svu svoju ljubav... prepustiti miševima, štakorima i sovama?! S čim bi onda ona živjela, od česa bi

živjela u stričevoj »sobetini«, u njegovu bogatstvu, kraj njegova ognjišta?! Što bi ona tu imala? Za tijelo sve, što joj može poželjeti duša — mirna, čedna, mukotrpna seljačka duša. Sve bi to mogla imati, jer bi joj on sve otvorio širom, kao da je u svojoj kući. Sva bi joj ta sitna, krvava, žuljevita i tako, tako čedna zadovoljstva ovoga svijeta bila na raspolaganju. To bi bilo, no gdje bi se smirila Anerina duša?! U koji bi skroviti, tihi, tajanstveni kutić ona mogla sjesti, priklopiti oči i provoditi svoje večernje satove u razgovoru i snatrenju sa svojom ljubavlju? Bi li mogla tu naći takav kutić među ljudima, koji nju vole, no koji niti ne slute, što ona nosi i ljubomorno krije u svojoj velikoj duši?! Bi li Mićan htio dolaziti u tuđu kuću, kad je on svojim rukama sagradio kolibicu za njihovu ljubav?! On je ono sagradio, on je izabrao ono mjesto, on je savio ono gnijezdo i sam, potpuno sa svojim rukama, od četiri hrastova stupčića i nekoliko dasaka zbio ložnicu njihovih sanja. I sada bi ona to morala napustiti...

Lukan ju je zabrinuto motrio i čekao nestrpljivo kao na vatri njezinu riječ. Nije mogao dočekati, pa zavapi:

— Eto, Ane: pomozi sada il nikada!

— Vidi' ću... Al ništa se, striče, ne boj... Vidi' ću.

— Smiluj mi se — izusti on tiho, jedva čujno, bolno kao preko pregažena, prigušena jecaja. Ona ga pogleda onako zabrinuta i strvena, te osjeti njegovu bol i njegove bojazni u svojoj duši. Reče mu, smiješeći se, da ga osokoli:

— Ti ćeš, striče, biti miran i zadovoljan, pa ja... Ništa se ne boj. Sve ću ja to urediti.

— A 'ko bi, ako ne ti, moja Ane, Blažena ti Gospa naplatila! — reče on, odmah se uspravi i veselije ju pogleda. — Boja' sam se, al sam vindar zna', da 'š ti to urediti.

— Dobro, striče! — reče mu posve veselo, odlučivši se u svojoj duši, ako bude trebalo, i na najveću žrtvu. Mora mu pomoći, mora ga umiriti. Kad je Mićan odlazio, i njoj se učinilo, da su se pred njom zatvorila i nebesa i zemlja, tu je našla otvorenu i kuću i srca. Ona ne može, ne smije i ne će ostati dužna. Sve će ona to urediti. — Sad idem u kuću, da vidim tu našu tešku bolesnicu — reče, smijući se, samo da i on osjeti, kako ta Barušina bolest nije bolest, pa bila ponešto i nezgodna i teška i možda i opasna.

— E, čekaj, mlada! — reče on veselo. — To j' bila za mene, a sad imam još ništo i za tebe.

— Što bi moglo biti za mene, striče? — iznenadi se ona.

— Sićaš li se ti Antića Šarića, unog, što mu je tetka Manduša Jacanova?!

— La, moj striče! Kako ga se ne bi' sićala, kad je lani dolazije. Bije j' u džandarim, pa se svuka'. Divanije j' sa mnom.

— E, e. Divanije j' s tobom. Un je sad tamo ništo kod suda u Zagrebu.

— Pravi čovik — reče ona.

— 'Est desni čovik, čemu kraja nije. I sad ti mene poslušaj ka' pametna žena.

— Nude, striče.

— Čovik je još mlad. Ako j' što stariji od tebe, ako nije! Gospodstvo, a i sama znaš, da ima novčine ka' blata. Kako j' un steka', kako nije — ja ne znam, al znam, da i' ima. Na moj račun — i sam mi je ništo kaživa — kad je bilo uno privrćanje, unda j' un trgova', pala čoviku sikira u med, bacije džandariju i sad — 'ko sam, ja sam!

Anera je odmah znala, što će joj govoriti, jer joj je neka šanula kod crkve, pa reče:

— Striče, imam ja posla. Ti bi tije, da ti ja sve uredim, a tu me zadržavaš.

— Uno j' prišno za me, al je ovo za te još prišnije.

— Ne tribaš mi više, striče, ni riči. Ne ću ni za 'ednoga. Potlje... Ne smim se zareći, moga' bi me Bog, al zasada — pa da dođe uprav kralj!

— Saberi se ti, ženska glavo! — reče on vrlo ozbiljno i skoro strogo. — Unako meni Bog pomoga', kako ja ne bi žalije, da nam otiđeš, kun da mi je pokojna majka još 'ednom umrla, al, ženska glavo — ja sam ja, a ti si ti. I ti moraš misliti na sebe. Dica su već veleka i neka iđu k babi i didu na svoje lipo ognjište, a znaš, što sam ja još pomišlja'?! Ako ne 'š tako, pa ako ne 'š da iđu s tobom — a mogla bi i tako! — evo im kuće, evo im tetke Baruše, pa dok odrestu — kun da su moji. Ne tribaš za nji' ni upitati.

— 'Vala tebi, vridni moj striče, ka' mom pokojnom ćakanu! — reče ona tronuta. — Ja znam, da ti za me misliš ka' za svoje dite. 'Vala ti i čast Antiću, 'di čuje i 'di ne čuje — al ne mogu!

Žurno se okrenula obrisala suze i pošla.

— Čekajde, čekajde još! — vikne on za njom.

— Drugi put, striče — odgovori ona i zamakne u kuću.

Baruša joj se doista tužila na strašne bolove u leđima; tamo negdje, gdje bi morali biti bubrezi. Anera ju je uvjeravala, da su joj bubrezi zdravi i da niti nijesu tamo, gdje ona pokazuje, da je boli.

— Vidila sam ja, jadna nešo, kad rasprave prase il janje, 'di stoje bubrizi. Unako j' nikako i u nas.

U licu je bila vrlo blijeda, usne kao ubijeljeno djevojačko platno, a oči mutne i beskrajno tužne.

— Ništa j' to — govorila je Anera. — A sad još malo, pa smo i tako, s pomoću Božijom, na svršetku.

Uvjerila ju je, da su to sve redovne pojave, bez kojih ne može biti, a tada je počela razgovor o Ducini. — Baruša se slaže sa stricom, pa je i ona moli, da to uredi.

— Ništa se ne boj — odgovori ona i malo poslije ukoči Ducinu na razgovor. Vodila ga je polako, stopu za stopom, a on sve odobravao, sa svim se slagao i bio spreman na sve, što ona reče. Kad ona s njim govori, nije to onda ni »junčić«, a kamoli »junčina« — kako je rekao stric, već janje krotko.

— Ti znaš, da sam ja tebi vaik divanila istinu.

— Ne triba ti! Ka' sveto evanđelje! — potvrđuje on.

— Unda 'ajde k stricu i sve mu reci, kako smo se dogovorili.

— Iz uni' stopa — reče on i ode sav blažen i zadovoljan, što će tako olakšati tok i razvoj toga velikog stvaranja, koje se zbiva na njihovu ognjištu.

Lukana nađe na guvnu. Stoji, zagledao se u Sveto Brdo i ne pomiče se. Ducina mu na dušak ispripovijeda, što su Anera i on zaključili: Spavat će odsad u 'ajatu, a kako se gdjekad po noći probudi i onda voli ustati i izići na guvno, to će ga stric svaku večer izvana zakračunati, da ne može izići. To je potrebno, jer ako bi ustajao, mogla bi čuti Baruša i prepasti se, a onda sam Bog zna, što bi moglo nastati.

— I baš ste se tako dogovorili! — čudi se Lukan, hineći, da mu je sve novo, što mu pripovijeda, i ujedno se diveći Aneri, kako je to ona udesila lako i jednostavno.

— Pa, ka' 'š početi tako?!

— Bome, večeras, striče. Nema tu čekanja.

— Meni je pravo, kako se god ti i Anera dogovorite — reče on i žurno ode u kuću. Bio je toliko zadovoljan i razdragan, da bi je bio najradije zagrlio i izljubio kao majku, kao čudotvorca, kao spasitelja.

Neodlučno je stao pred njom, ne znajući, što bi joj rekao, jer mu je srce bilo prepuno. Ona ga je gledala i zadovoljno se smiješila, pa reče:

— 'E l' nu, striče, da smo se dobro dogovorili?!

— Bog, pa ti — eto! — odgovori on. — Posvetile ti se, da Bog da', i tvoje stope i tvoje riči. Ti mene držiš i spasavaš.

— Nemoj tako, striče! Dragi Bog nas sve drži, slava Mu i 'vala na milosti.

— E, a da, man Bog! — potvrdi on mirnije. — I plati' će Un tebi sve ovo stostruko i na ovom i na unom svitu.

— Ha! Moj striče — govorila je ona i zamišljeno treskala glavom: — Na ovom mi je svitu već platije: I to j' gotovo... Sad samo još... »kruv naš svagdašnji«... I meni je i prikoviš na ovom svitu.

Joso je naočigled propadao, a vazda tmuran, zamišljen i namrgođen, kao da će mu kijati iz obrva. Kajana je to najteže osjećala, no nije se usudila da ga pita, što mu je, a nije ga smjela ni maziti ni tetošiti, kako joj je to željela njezina duša. Nije smjela, jer joj je i majka i tetka i strine i uopće sve žene, koje su dospjele — sve su joj jednako govorile:

— Ne smiš, 'rano, nikad pokazati, koliko ga voliš, jer to prava žena ne pokažuje. Budi ti vaik čista; budi ti uredna i neka mu nikad ne vali puce na košulji; neka mu je misna roba vaik složena ka' knjiga, neka su mu sve njegove stvari na mistu, da i' nađe, kad i' traži; ne trokeljaj, kad je čovik što zamišljen i ne pita te — eto, 'rano moja, po tom će un viditi, da ti njega voliš.

Tako su joj sve govorile, a tetka joj je Pavica veoma povjerljivo i tajanstveno šaputala:

— Veselje, muško ti je ćudljivo ka' paripče. Ne voli, da žena po njemu čeprka. Kad ste, unako — skupa, pa un muči i miruje, i ti mam, kun da ćeš zaspati. Tako — naradi se, naorba se čeljade cili dan, pa i što će, kad leže unako trudno, man zaspati?! Ako un ne miruje, a ti s početka, kun da ti i nije do toga, jer — upamti, 'ćerce, što ti tvoja tetka Pavica veli,

a Pavici je puno godina: muško ti je vrag, a ćudljivo ka' kljuse! — ako se vladaš drugačije, more pomisliti — a pomisli' će! — »Gle, gle, gospoje! Kobiletina 'edva dočekala!« — — Čovik nije dite, da ga cmačeš, bališ i natežeš, a nije ni štene, da ga gladiš, a ni žena nije gudle, da po njemu rije. Pušti ga s mirom i nek radi, što un 'oće. Unda ćeš dobro svršiti. Viruj ti svojoj tetki, a ti znaš, da tetka Pavica zna, kako se uvlači sprež govečetu, kad borta.

Eto, tako su joj napunili glavu i ona sluša, jer je to iskustvo prešlo na prababe od njihovih prababa i došlo do dalekih praunuka i vazda bilo dobro. Kako ne bi slušala, kad je to tako i — tako mora biti?! Al ona bi ipak htjela drukčije. Kad ga vidi onako zamišljena, ona bi mu čeprkala po kosi i brku, ona bi mu rovala po grudima i zavlačila se u njegova njedra, samo da ga udobrovolji i razigra, da na njega prenese svoju radost i veselje, da mu pokaže, koliko ga voli i kako joj može otvorena srca povjeriti sve svoje brige i poteškoće.

No nije se usudila niti se je smjela kome potužiti. Da rekne svekrvi, ona bi odmah pomislila, da nije zadovoljna i da joj sina ne voli; da reče materi, ona bi pomislila, da mora odmah nešto učiniti u zaštitu svoje kćeri, pa bi pripovijedala i savjetovala se, što bi i kako bi, dok ne bi i svekrvi došlo do ušiju, a onda bi bilo, što redovito biva — da bi se prije posvadile, a da ni same ne znaju zašto, i time joj još više ogorčile život. Gdjekada je pomislila, da se izjada jetrvi Aneri, no na njezinu je licu vazda vidjela tragove od sedamdeset i sedam žalosti, pa otuda nije očekivala lijeka svojoj žalosti. Da govori sa zaovom Barušom — mogla bi, al ona joj se čini još djetetom, a da ni sama ne zna, zašto tako o njoj misli. Osim toga — sada treba Barušu čuvati. Svi znadu, kako sada gleda u nju cijela kuća iza toliko godina nestrpljivog čekanja, a za strica Lukana pripovijeda cijela plovanija, kako dršće nad nevjestom i nosi je — štonoriječ — kao kaplju vode na noktu.

Nema se s kime porazgovoriti, pa gotovo. Treba stegnuti srce, stisnuti zube i šutjeti.

Grabila je šušanj u Lastvama. Radila je lako i ugodno: ljeskov, sam ljeskov šušanj kao pamuk, pa je veselje o njemu raditi, jer ga grabiš, a već gledaš, kako se sav pretvara u đubar kao zlato. I ona je to opažala, i ako su joj misli letjele na drugu stranu... Ne pazi se na nju kao na Barušu! Jest, svekrva

obzirna i štedi je od težih poslova, al je nitko ne pita, što je zamišljena i nujna. Da je tko upita, možda bi mu se izjadala, pa bi joj bilo lakše. Rekla bi mu: — »Nije meni uprav ništa, al što j' mome Josi?! To ti meni reci, pa meni unda nije ništa« ... Al ne pita nitko, a Joso šuti, pa onda mora šutjeti i ona.

Šuti i — sada grabi suho lišće, sagoni ga grabljama niza stranu, između ljesaka, na njivu, zbija ga u hrpe i pogledava, kada će hrupiti s kolima djever Ivan, da nakrcaju i voze kući. Već je nagrabila više, nego može najednom stati na kola, no to ništa ne škodi. Nagrabit će za dva voza, pa se s toga još više požuri i u toj žurbi i u tim mislima niti ču niti opazi, kad su kola došla do prve hrpe šušnja. Zavukla se među granje, zadubila se u misli i posao, pa se iznenadi, kad je trže svekrov glas:

— 'Di si, nevista?

— Evo me, rode, evo! — odgovori ona i požuri, da sarene ono, što je s grabljama gonila. — Ja sam mislila, da će brat dognati kola.

— A, evo, zapalo mene ka' najmlađega — odgovori Blažić kao tobože u šali. I ona se je njemu smiješila, kao da je najbolje volje i raspoloženja, jer to nevjesta mora vazda tako činiti, pa da je uprav pola nema.

— Bome si ti, 'rankane, nagrabila ka' veleka — govorio je on i neprestano joj se smiješio. — Uprav šteta i grijota, da j' dobije taku ženu.

— Ne rugaj se ti, rode, sa mnom.

— Kamo sriće, 'ćerce moja, da se rugam — odgovori on kao zabrinuto. — Kamo moje puste sriće! Al se ne rugam, man ti i jope' velim: šteta i grijota. A sin mi je i eto — ne mogu reći, da j' zadnji među ljudim. Al jope' — šteta i grijota.

Ona se iznenadi i zatekoše je njegove riječi. Ta, svi znadu, da je Joso čestit, vrijedan i vrlo pametan momak, a otac ovako govori?! Osjetila je potrebu, da ga pita, na temelju čega tako govori, no nije se usudila. Bilo bi nepristojno, da se ona upušta sa svekrom u rasprave i da ga ona ispituje — kao da je i ona nešto! Valja čekati, da čuje, što će dalje reći, a čekala je kao golim nogama na žeravici. On se smiješio, otpuhivao i šutio, kao da su mu teške brige zapečatile usta. Ona ga je sa zebnjom pogledavala, e da bi mu izmamila riječi, no on ju je odčas dočas pogledavao i onda dalje, mirno i pažljivo, namještavao ljestve na kolima. Njoj se pričini, da je njegov pogled pun samilosti za njezinu bijedu, pak s toga osjeti toliko nezadovoljstvo i nesreću, da bi bila najradije proplakala.

— Vidim ja, vidim, 'rankane, kakva si ti u licu — progovori on iza duge šutnje, kad su već počeli trpati, a otezao je i zastajkivao, da ju je mećao na paklene muke, što već ne može dočekati, da čuje, što misli. I, osim toga, opet govori o njoj, umjesto da joj ukratko kaže, što je Josi. A on, očito, zna, dok je onako rekao. — Sva si i pomodrila i pocrnila i ublidila i — kakogod 'oćeš, kako ne valja. A nije to samo od toga blagoslovljenog brimešca. A nije se ni čuditi š njim unakim ... A lipo mi, 'rankane, Bogu mom 'vala, resteš. Širiš se ka' kozija mišina, kad u nju nalivaju vino.

— Nemoj, rode ... Sram me je — reče ona, uistinu postiđena, a bila je već bijesna zbog njegova otezanja i okolišanja, kao da je uprav namjerice muči.

— A đuvegija — veliš, 'rankane — svaku veče u prelo? — nastavi on opet iza odulje šutnje, al sad već neka mu bude, kad je ipak počeo o Josi. Možda će što kazati.

— Nisam ja to rekla, rode — usprotivi se ona.

— Nisi, milinje, nisi ti rekla, al ja to vidim. Ja ka' i ne gledam, al mi ništa ne izmiče. Sve ja vidim. A znaš li ti, nebore, kud un to baza, kud ga to srce vuče?!

Ona zna, da gdjekoju večer otide k neši Aneri, i bila bi mu to i rekla, no zanijemila je, kad je čula, na koji je to način svekar pita i kako je čudno naglasio ono »kud ga to srce vuče.« Jednostavno nije mogla odgovoriti.

— Ne, velju ja, da j' zlo ... Bože, sačuvaj. Kakvo bi zlo bilo u tome? Za to tebi ne će ništa valiti, a ni skorup ne će pokupiti ... Al vidim, kako ti propadaš rad toga.

— Rad česa ja to, rode, propadam?! — upita ona kao iz oblaka, jer uopće nije razumjela, o čemu on to govori.

— A blago tebi, veselje moje, kad ništa ni ne vidiš ni ne razumiš. Ne će tebi tvoj rode o tom na široko. Bolje da ne razumiš. Nego, da ti kažem, kud vaik odlazi: svojoj lipoj neši Aneri ... Tako, veli, da je malko utiši ... A, ako i'ko triba tišenja, una ga, lje, triba ...

— Tako i 'est — potvrdi ona, ne shvaćajući, kakvo bi zlo moglo biti u tim posjetima.

— E, e. I ja velim, da j' tako. Nego — pripazide ti malko na te njegove šetnje, pa unda — ako 'š, ako ne 'š reći svom rodi, što si vidila.

— Zašto bi ja, rode, pazila? Nisam ja njegov pandur! — odgovori ona posve nepristojno i proti svim običajima, no nije se mogla svladati. Jednostavno nije shvaćala, na što on cilja.

— Blago tebi, moja Kajana, kad si taka! — reče on vrlo sućutno. — Al kad ne razumiš, kad ništa ne razumiš, unda ću ti reći 'rvacki: nije mudri i jaki gazda Joso Blažića Vidurinova pivac, da ima deset žena. 'E l' me sad razumiš, kukavico sinja, jadan ti sam za tobom?!

Oko nje se okrenuo cijeli svijet, a kako je u naramku dizala u kola šušanj, vrtila su se oko nje i kola i volovi i — nekako kao da je ušao nečastivi i okretao ih, samo kako on to znade i može u zlu, a skupa s njima su joj pred očima skakali golem pijevac, Joso i nekakovih deset žena. Među njima, naravno, nije bila jetrva Anera, jer uza svu njegovu najpožrtvovniju jasnoću nije Kajana mogla doći ni na samu tu pomisao. Uza svu dobru volju, nastojanje i naprezanje, da ga upita, što znači to, što je rekao, nije mogla nagnati preko usana ni jedne jedine riječi, no zato su joj suze same poletjele niz obraze.

— Uludo su suze, 'ćerce. To se ne liči suzami, man kakvim matrakom ili kocom... Vidim ja, što j' un odumije: kad mu nije ispalo za rukom, kako j' bije skova' sa svojom lipom nešom, unda će un nas ovako... Najprije tebe, jadnicu, pa mene, pa unda sve na prosjački štap... Al ne ćeš, momče, ne, dok je na meni ovo glave i u njoj ništo uno vodurine...

Govorio je, trpao i sve ispod oka pogledavao nevjestu. Plače — nema sumnje. Plače i sva se ubezumila. Tako, tako. Otuda će on njega pognati. Nije ni onaj kukavelj u općini najmudriji! Joseta već pedeset godina — eto, otkad je kanuo na zemlju — ništa ni ne radi neg »šupljike«: molbe, tužbe, utoke i sve na svijetu, što ti poželi duša, da napišeš, ako ćeš kotaru, ako ćeš županiji, pa i samome banu, a naista se on ne bi užimao pisati ni samom kralju. E, sigurno: za to bi mu trebalo dati dvoj-troj janjaca, ako ne i jalovica, dok ove druge stvari napravi za palticu duvana, za litru vina, za dobre opanke i tako — već prema tome, kome piše. A znade: mili moj Bože, što on sve znade! Nema zakona, nema naredbe, nema ni onoga, što još nije ni napisano, da ga on ne bi znao kao Očenaš. A

dosta ti je, da ga vidiš, kako on piše, pa odmah vidiš, da je vrag u njemu i da sve zna: raskorači noge, dobrano se polegne po stolu, očale metne na nos, pa onda zamahne perom kao dobar kosbaša kosom, a pera stoji škripa i cika — samo da mu ne proplače pod šakom. Eto, taj je rekao Blažiću, što će i kako će! Nek se najprije počnu svađati mladi — onda je odmah slabiji, a iz tog će ujedno nastati opća svađa i on će — kakav je — napasti Blažića — to, kao svoga rođenog oca i gospodara zadruge. Kad je jednom to tu — onda je lako. Onda ti i zakon veli pošteno — ipak su pametni ljudi pisali te vražije zakone! — »uzmi ga za šišak, daj mu nogom ispod hrptenjače i pedalj zemlje«. — Eto, tako ti je to, moj Blažiću. I sada — ova već cmoli. Počelo je. Samo lagano i mudro, Blažiću. Nemoj se prinagliti, da bakru ne privrneš. Voda je vruća, pa će te opeći! Tako je to Joseta svjetovao. Sve polako. Ona cmizdri, a onda će ići polako dalje.

— 'Est, 'est — jarne on iza duge šutnje. — A lako j' pivcu, kad mu 'edna ne gleda na drugu. Al pametna žena skoči, pa zgrabi za jaku najprije njega, pa i unu drugu... E l' nu, 'rankane?!

Nije mogla odgovoriti, jer se je još uvijek oko nje sve vrtjelo. A i što bi mogla odgovoriti, kad je palo na nju nenadano kao sudnji dan i ona to ne vjeruje. Čula je, kako pripovijedaju, da se je bio tkogod zàgadio s kojom ženetinom, al' to je taka rijetkost, da se samo pamti i pripovijeda kao čudo i da se zna, da je i tog bilo. Al' da bi on, gdje je ona istom dovedena, a vidi, da je doista voli — to nije moguće. S tim je načistu, da to nije moguće, a što znači, kad to pripovijeda njegov rođeni otac?! Ne bi otac na sina bez razloga. I, veli, ide tobože k neši Aneri, a onda — Bog zna, kuda. Ništa ne razumije, al' osjeća, da joj je strašno teško.

Natovarili su i pognali. On je išao uz vole, jer je poljski put vrlo uzak, pa mora paziti, a Kajana je išla za kolima. Svekrove riječi nije nipošto primila onako, kako ih je on i rekao i mislio, no ipak su je tako strašno tištale, da bi bila mogla jaukati u sav glas. Kad su izašli na selski put, on pusti volove, pa zaostade, da ide s nevjestom iza kola. Njoj su još uvijek curile suze.

— Ne bali tu sada! — reče on kao ljutito. — Nisam ti uno reka', da tu sada kmečiš, man da ka' pametno čeljade otvoriš

oči i gada ustaviš bilo milom, bilo sindžirom! I neka ti ne vidi, da si tu kapulu rizala i da ti je 'ko što divanije. Ništa — man kun da ništa ne znaš, a prežaj, pa pljuni svom svekru o'de u brk — prinese on ruke, kao da će se uhvatiti za brk, no to ne učini, već pred brkom stište šaku i ponovi: — O'de ti pljuni u brk svome rodi, ako vidiš, da ti je slaga'.

— To je strašno! — pomislila je ona, jer kad se čovjek tako kune, to je više nego da se je zakleo ičim drugim na zemlji.

Ništa mu ne odgovori, već skupi svu snagu, da se riješi suza prije neg stignu u selo, koje je na dohvatu. Kad su došli do Anerine kolibice, koja je bila zatvorena, pogleda on nevjestu, zlobno se nasmiješi i reče:

— Tu ti, tu iđe tvoj golub!

Ona ga je razumjela — jer je znala, on joj je rekao svaki put, kad je išao k neši — da to znači: tebi, jadnice, kaže, da iđe tu, a on u vragu. — Ne vjeruje ona to, al nešto ipak mora biti, kad joj to govori sam svekar glavom o svom sinu i još se onako kune.

S velikom se je strepnjom približavala kući i nije bila sigurno, da li će se moći pametno vladati, kad opazi Josu. Kad bi ona smjela, da poleti k njemu, da ga zagrli, nasloni glavu na njegove grudi i sita se isplače — svega bi se riješila, kao da si rukom skinuo. U to je ona vjerovala, no da to načini, pripovijedalo bi se u cijeloj plovaniji još i unucima. Ona se mora vladati, kao da joj on nije ništa, kao da jedno za drugo ni ne mare, a ako ga kradom — onako ispod oka — milo pogleda, mora dobro paziti, da ne bi tog pogleda opazio bilo tko osim njega, jer onda — teško njoj. On će je prvi ispsovati, čim budu nasamu, a svekrva će onako iz daleka pripovijedati u kakvoj priči, bajci ili šali:

— E, da, dico moja. U ono su vrime još i mlade znale, što j' obraz. Nije bilo namigivanja i pogledavanja unako — kun da mu veli: evo me na pladnju. 'Ajde brže, pogibo' za tobom. ... E, a da, dico moja. Unda j' za to i naš Spasitelj, na pomoć nam bije, iša' po zemlji i dilije blagoslov. Sad Ga nema već dugo.

Nema sumnje, da bi tako bilo. S toga se je već spremala, kako će se pred njim držati hladno i mudro, dok ne legnu. A i onda mora šutjeti ...

Srećom, ne nađoše ga kod kuće. Potkresivao je živicu na Gornjoj Jadrijevci, a naknadno je Blažić poslao k njemu i Ivana, jer se je nenadano odlučio, da će on ići s kolima po šušanj. Kad je Ivan čuo tu ćakanovu odluku, vrlo se je iznenadio, jer skoro ne pamti, kad je on posljednji put išao kuda sam s volovima. A nije mu ni bila potreba kraj njih dvaju.

Joso se je začudio, kad je opazio brata, jer je znao, da bi bio morao ići po šušanj, no nije se na to ni obazreo, već marljivo dalje radio, dok ne opazi na Ivanu, da je on tome očevu postupku davao mnogo veću važnost, nego li se je moglo očekivati.

— Bog zna, što jope' snuje? — reče Josi.

— A jer bi snova'? Kakva j' nesrića u tom, ako si doša', da mi pomožeš?

— Nije u tom nesrića, nego mislim, što j' ćakana na'ednom nagnalo na toliku vridnost, da un glavom iđe po šušanj?!

— Što ti to divaniš?! — okosi se Joso na njega. — Pa, ćakan je vaik bije vridan, a ako sad ne iđe uz vole, nije mu ni potriba uz nas tolike.

— 'Est to, al 'e l' bila potriba, da ja iđem kresati živicu, kun da j' to privrniti sino, a kiša se sprema?!

Joso se malko zamisli, no još uvijek ne uhvati misli, koja bi ga bila mogla uzrujati.

— Reci mi, zašto to tebe smeta?!

— Ne znam. Pitaj ti nešu Kajanu, što joj je ćakan divanije.

— A što joj je divanije?!

— Da ja znam, reka' bi' ti, al eto: o što ćemo, da j' mene potira' amo, da ništo š njom divani.

— Što ti tu trokeljaš?!

— Mnogo ja ne razumim, al — tako: sanatam.

— Što ćakan ima reći Kajani, to joj more reći i u kući. Jer bi iša' po šušanj zato, da š njom divani?!

— A jer je mene vodije na sajam i u birtiju?! Ima dice, pa j' moga' koje uzeti, da š njim goni ovce.

— A što j' tebi divanije?! — pitao je Joso u čudu. Prekinuo je posao, naslonio ruke na nadžak i gledao u brata, kao da je uskrsnuo iz mrtvih.

— Ne ću ti reći, man najprije otidi u općinu k biližniku, da vidiš, što j' ćakan kod njega radije. Unda ću ti reći, što mi je divanije.

— Ne bi nama'?!

— Ne bi'. Najprije divani s biližnikom, ako ti bude tije reći. Morda 'oće.

Joso nije navaljivao s pitanjima, no odmah mu sijevne u glavi misao, da je možda pokušao, da i s njim učini, kao što je htio s Mićom, al se nikako nije mogao domisliti, koji bi razlog mogao tome biti. Stajao je nepomično kao stup.

— 'Ajmo na posa' — pozove ga Ivan.

— Kreši ti, kreši. Ja ću malko oda'niti. Uprav sam susta' — odgovori on. Ivan je odmah shvatio, da je to samo izgovor, pa ga nije više zvao, već se sam latio posla.

Joso je munjevitom brzinom preletio u glavi sve, što se je odigravalo s ćaćom od onoga jutra, kad je istjerao Miću, pa do danas.

Kad su došli kući, držao se kao i obično, a naprama ćakanu vrlo toplo i susretljivo, dok Kajanu nije skoro ni pogledao. Uostalom, to ni ne mora ništa značiti: čovjek se drži strogo običaja. Noć su i slama zato tu, da se žena gleda. Ona je promicala kućom i dvorištem kao sjena, tiho uzdisala, svima se smijuljila, osim Jose, a poglede krala i skrivala, da mu ih dobaci, a da ih ni on sam ne opazi, e da bi pročitala na njegovu licu štogod o pijevcu i o deset žena. Cijelo joj je tijelo drhturilo kao iza teške bolesti, a dlanovi gorjeli i oči igrale, kao da se neprestano brane od roja mušica. Misli su joj se neprestano plele i motale samo oko jednog jedinog pitanja: zašto bi njezin Joso tražio druge kraj nje. A ona je mlada i nije ružna i voli ga. I on nju voli. Vidjela je ona to dobro, jer je i ona žena, a žensko je oko stvoreno, da mu to ne izmiče. Voli je. Jest zamišljen, ne govori mnogo, ne pita je nikad ništa, al to sve ne znači mnogo. Voli je — a ima svojih ljudskih poslova i briga, koje se nje ne tiču, a ako je se i tiču, on će ih već riješiti i bez nje. Njezina je motika, srp, metla, dižvica za mužu krava i ovaca, preslica, tara, pletivo i mnogo malenkosti, u koje se on opet ne miješa. Sve je to tako lijepo uređeno, a poslovi podijeljeni još od prašukundjeda, pa sada kućni starješina određuje samo — kada će se koji posao obaviti, no ni on se ne miješa u ženske poslove niti u pitanje, kada će se obavljati. Njegovo je, da se brine za ono, što je izvan kućnog praga, a ostalo će žene rasporediti i same, kad ih gospodar ne pošalje na vanjske poslove. Joso nije gospodar, a ipak je toliko zamišljen, kao da mu se o glavu razbijaju brige cijele zadruge — i to je ono, što je nju smetalo, pa i boljelo. Željela je, da dozna razlog, ne, što bi htjela zaviriti u njegove poslove, nego — eto, da zna, pa da se smiri. Žao joj ga je i sve se boji, da je i ona donekle razlog, a ne zna, u čemu bi bila ona pogriješila. Za nju je ta tajanstvenost postala teška, preteška za njezinih istom nekoliko kratkih mjeseci bračnoga života. Uzrok njegova takova držanja tražila je svojim mislima i svojim srcem, no tu nije bilo ni tračka rješenja. Zašto, zašto je takav?!

Danas joj je svekar dao odgovor na to pitanje: pivac. Ona u to ne vjeruje. To nije moguće. Istom su se uzeli. Zna i ona, kakvi momci dolaze u bračni život. Istina, rat je mnogoga pokvario. To jest, ali među tim pokvarenima nije bio njezin Joso. Ona u to vjeruje. Stalna je, da nema nikog drugog uz nju, pa joj niti ne nalijeće pitanje — koje bi mogle biti onih ostalih devet?! To se ni ne pita, jer onih drugih niti nema i na to bi mogla priseći. Ona bi za njega prisegla, da to nije istina, no ipak joj se, usprkos toga, vrti neprestano po glavi samo jedno jedino pitanje:

— Zašto nije zadovoljan sa mnom, da traži druge?!

On ne traži drugih — vjeruje ona to, stalna je: dobro, dobro. Al zašto nije zadovoljan s njom, da traži druge?! Zašto bi ćakan onako govorio?! Da govori sinu proti nevjesti, pa i bez ikakova razloga, ima toga, nađe se. No da tako radi proti sinu i da nevjestu upozorava na sinove skokove i plotove, nije to nikada bilo, nije bilo bez velikog razloga, pa nije ni tu bez uzroka.

Nesretna je, toliko nesretna, da osjeća, kako joj se je nesreća srušila na glavu i pritište je, kao da se je na nju prevrnuo voz sijena: ne ubija, ali tišti, gnječi i pomalo iscrpljuje. Kod večere mu se nije usudila poslati ni najskrovitijeg pogleda, jer ih je toliko oko okrugle stolice, da bi ga bilo opazilo barem njih nekoliko. Bila bi najsretnija, da je smjela reći, da joj se ne rači večerati,no to je nemoguće i pomisliti. Kako bi mlada to rekla, pa bila baš i u stanju, u kome je ona?! Jedva je dočekala, da odloži žlicu i prekrsti se, da može ustati od stolice i latiti se kakva posla. Sporedno je bilo, kakav

je posao. Glavno je, da se makne ispred toliko očiju, da joj ne gledaju u lice, pa da onda ipak nekako uzmogne pogledati, a to se već može, kad se odmakne u polumrak, tamo do naćava, da nešto tobože pospremi, ili do sikirnice, da dohvati drva i metne koju cjepanicu na vatru. Vidi mu na licu ... Jest. Zašto nije s njom zadovoljan, da traži druge? Zašto mu se ona ne sviđa?! A on ne traži drugih, on nju voli i ona može — na to priseći. Pa, zašto onda odlazi k drugima? Što mu na njoj nije dobro?

Neprekidno se je vrtjela u tome vrzinom kolu i padala s jednog kraja na drugi, da je bila već sva izubijana, slomljena i smlaćena.

A on se tu kod stolice večeras smije i pripovijeda i šali se, kao da hoće njoj da pokaže i reče: — Ja znam, da ti to znaš, pa sam baš ovaki, da vidiš, da te se ne bojim! A i tko bi se žene bojao?! Što se to nje tiče? I sve se smije i šali, najviše sa ćakanom, a da nju nije ni jedan jedini put pogledao, pa ni letimično. Naravno, kad ih čovjek ima deset, što mu je onda do jedne! Kad bi čovjek imao deset lula, zastalno mu ne bi po mjesec dana palo na um, da ih sve pogleda. Jedva se je popela uz ljestve na sjenik i pala na ležaj kao mrtva. On je šutio, pa onda, naravno, i ona. Skupila se u hrpicu kao psetance u mrzloj jesenjoj kiši, samo da bude što manja, da mu ne smeta, da ne bi zapeo o nju, da ne bi opazio, da joj nešto jest.

— A što si se od mene odljoljila ka' vrića od samara?! — javi se on, pokupi je i primakne k sebi.

— Ništa, ništa. Da ti ne smetam — odgovori ona.

Svu ju je kao klupko privio na svoje grudi i milovao je. Ona se je pod tim dodirom dragog čovjeka počela nekako buditi. Podigla je glavu sa svojih grudi i zagledala mu se u lice — u gustome mraku nije vidjela ništa — kao da će na taj način osjetiti njegove tople poglede.

— Pa ti mene voliš?! — prošapće ona nenadano, osjetivši strujanje njegove muževne topline i veliku ljubav, s kojom ju je svu obuzimao.

— A da koga bi' ja, beno, volije?! — upita on. To ga je pitanje iznenadilo, jer nije bio stalan, da li joj je ćakan uopće što govorio o njima dvoma, a pogotovo nije mogao ni slutiti, o čemu bi njoj bio mogao govoriti. Mjesto odgovora, ona je naglo savila glavu u njegova njedra, uhvatila se oko njega

kao loza i briznula u plač. Joso se zapanjio. Nema više sumnje, da joj je nešto govorio. Još je nježnije ogrli, pridigne joj glavu i pripije svoje usne na njezine.

— Isplači se, pa pripovidaj — reče joj vrlo toplo i sućutno. — Sve mi reci, što ti je divanije...

Ona se iznenadi: otkle on zna, da joj je nešto divanio? Tko mu je mogao pripovijedati, kad su ona i svekar bili potpuno sami, pa ni u blizini nije bilo nikoga?! To je za nju bilo čudo, pred kojim je ona zanijemila, ali je i jecaji popustiše. Nije prije ni pomišljala, da bi mu pripovijedala, što joj je svekar govorio, već je bila odlučila šutjeti i trpjeti, pa što Bog da i dokle se bude dalo, a onda... što ona zna, kako će biti poslije. No kad je čula njegove riječi, u njoj se prevrnuše sva njezina pitanja i sve njezine osnove. Reći će mu, dašto nego reći, jer kako zna, da joj je nešto govorio, možda zna i što joj je govorio. Kakva bi ona žena bila, da svom čovjeku ne kaže?! Prije je bilo posve drukčije, ne bi mu bila rekla, jer nije bilo što govoriti. Samo bi izazvala grijeh, a možda i svađu u zadruzi, a kućni mir i sloga vrijede mnogo više od njezina zadovoljstva. S toga bi razloga ona bila morala šutjeti.

— I ti već znaš, da mi je divanije?! — prošapće ona.

— Ništa se ti, Kajo, ne pripadaj i ne plači, man mi samo reci.

— A ti znaš?

— Kako ne' bi zna'?!

— 'Ko ti je reka', kad nije [illegible]og bilo s nami?!

— Poznam ja, jadna, ćakana! Nude?!

— Sramota mi je, očnji moj vide, sramota mi je. Ne smim ti reći; kako ću ti pogledati u oči?!

— Mrak je, pa će poisti sram. Samo divani.

— Al nemoj ti njemu što, oči moje, il mu kazati, da sam ti kaživala! Volila bi' umriti. Najprije mene zakolji, a unda reci rodi, ako moraš. Al nemoj, oči moje, zaklinjem te svitom.

— Ne boj se, man divani.

— A eto, kad moram, jadna ti sam...

Ispripovijedala mu je opširno i potanko cijeli razgovor, a na njemu ne primijeti niti da bi se ganuo.

— Kad smo prolazili isprid nešine kolibice — završila je ona — unda mi je reka': — Tu ti, tu iđe tvoj golub. To, ka' da ja mislim, da iđeš k neši, a ti u šteti — tumačila je ona. Joso je međutim tumačio posve drukčije, no nije joj htio reći.

— Tako un to tebi?!

— 'Est sve ovako, kun da sam se ispovidala, al nemoj ti njemu što, veselje moje.

— Ne boj se — odgovori on, držeći je čvrsto u zagrljaju kao željezima. — I sada, da znaš, Kajo: sve je to njegova petljanija i izmišljotina. Al nek tebe za to glava ne boli. Bude li ti i jope' što pripovida', lipo slušaj, kun da viruješ. Svaki ćeš mi put reći, da znam. Ne ću ja njemu ništa. Ne daj, Bože, ogrišiti duše. Čaća nam je. On će umriti. Umri' ćemo i mi, al ognjište ne umire. Ne daj, Bože, da bi' ja njemu što načinije, al ne će ni un nami. Samo triba biti na oprezu ka' zec, ka' zmija. I ti š njim vaik najlipše — ka': un tebe brani i kažuje ti...

Govorio je mirno, polagano, a glavom su mu se misli motale i komešale kao stršljenovi. Duboko je otpuhivao, a živci su mu i mišići popustili. To osjeti i Kajana na njegovim rukama. Šutjela je i čekala, da vidi, što će dalje. Što je s pijevcem?! Da, rekao je, da je sve izmišljotina, no to je još premalo, to nije toliko uvjerljivo, da bi ona tu njegovu istinu osjetila u svome srcu. Sva se je pripila uz njega i oprezno, bojažljivo i sustežljivo počela po njegovu licu i kosi i čeprkati i rovati, zaboravivši sve mudre savjete i stoljećima posvećeno ljubavno umijeće tetke Pavice. Osjećala je, da griješi, no nije imala snage, da se svlada. Sva bi se u njega pretopila, pa da jošte ne bi bila zadovoljna — toliko ga je ćutjela u svojoj duši, toliko je bio njezin, toliko joj je bilo žao, što je sada tako tužan i zamišljen, a ona mu ne može olakšati i pomoći... Ali što je s pijevcem?! Izmišljotina i petljanija — što bi drugo i moglo biti?! — al bi joj on to morao reći nekako drugačije, mnogo drugačije. Ovako su to čula samo njezina ušesa, a trebalo bi, moralo bi prodrijeti i dublje, mnogo dublje, da prođe kroz svu nju, da je obuzme, da je poplavi, da je opije i zanese.

— A, znaš, Kajo — javi se on iza duge šutnje — uno, što ti je reka' o deset žena... Milinje moje! Samo si ti moja žena. Samo ti i ni'ko drugi na svitu... I bila i 'esi i bi' ćeš! — govorio je živo, toplo i uvjerljivo, a cijelo mu je tijelo opet oživjelo, ruke se napele snagom i životom, pa je ponovno svu skupi, stegne, pripije na svoje grudi, te njegove riječi nije slušala s njegovih usta, nego ih je osjećala preko kucaja njegova srca. Sva mu se je predala i svega ga je primala cijelom svojom mladom, čistom i zanosnom dušom u bezgraničnom zadovoljstvu, milju i sreći.

— 'Est uno — nastavio je on lagano i promišljajući. — Volim ja i nike druge žene, al to j' drugo! Eto: sestre, majku, a povr' svi' nešu Aneru. Ja mislim, da bi za nju učinije najviše, jer mi rad nje gori obraz. Ti vidiš nju i znaš je. Sićaš se i Miće. Znaš i što im ćakan načini. Ne triba ti divaniti. Skočili momci i dičaci iz svi' sela i priko noći podigli uno kolibice — kraj našeg bogatstva i ćakana — koji se samo ruga'... Daje njoj majka vaik, al daje krijomice, i ka' na put Božji... A nešino j' ovo ka' i naše... I une dičice. Ne mogu ja biti ni veseja ni zadovoljan, dok se to ne opere sa našeg ognjišta...

— Veselje moje, milinje moje, oči moje! — šaptala je ona, da od tolikoga milja i sreće olakša dušu. Ona ne razmišlja, već osjeća, da je sada za nju sve riješeno, da joj je sve jasno i da je njezin Joso samo njezin...

Zaboravila je, kako bi se ono morala vladati po krutim i neumoljivim propisima drevnih običaja, pa se sva predala svojim čuvstvima i osjećajima, da caruju cijelim njezinim bićem.

— Samo, veselje moje — pritvrdi on — nikom ni riči. Ni rođenoj majci. I ni'ko ne smi na tebi ništa opaziti.

— Ne boj se, očnji moj vide, samo kad ja znam, što j' tebi...

Nekoliko puta uzastopce zazvečaše lanci na blagu i daske od jasala muklo odjeknuše pod udarcima gvozdenih karika. Nekoliko puta udari i zvono na Vinoti.

— Ajme meni, jadna ti sam — prene se Kajana i zamre od straha — da nas ne čuje rode?!

— Ne boj se — umiri je on. — Već je 'rka', kad smo mi legli.

— Moga' se j' probuditi?! Jadna ti sam, ako nas je čuje...

— Ne more čuti. Ne bluni. A i da čuje, neka čuje.

— Lako j' tebi divaniti, al meni...

— 'E l' moga čuti, što smo divanili?!

— To nije — odgovori ona mirnije.

— 'E l' sino pod nami zvoni il viče, il stenje il škripi?!

— Kakav si! Još mi se rugaš.

— E. Kad tako divaniš. Ništa un ne more čuti, pa da sto puta napne uši. Mislije sam ja na to, ne boj se.

Ona se je posve smirila, jer je i sama uvidjela, da je svaka bojazan neosnovana. Iza oduže stanke i razmišljanja opet se javi:

— Bi l' ti meni, Bog ti dava', zamirije, kad bi' te ništo upitala?! ... Kad smo ovako lipo podivanili o svemu ...

— Ne bi' ti ništa zamirije. Večeras me pitaj, štogod 'oćeš.

— A drugi' večeri?! — prihvati ona žurno.

— To j' druga stvar. Nude, što bi me pitala?

— Sram me j' i nemoj se ljutiti ... Zašto rode spava u jaslami?

— Morda ćemo tako i nas dvoj, kad budemo njegovi' godina: 'edno u jaslami, a drugo pod jaslami.

— Kakav si ... Ne 'š mi da rečeš ...

— A vidiš: ja tebe ne bi' prominije za jasle...

II.

Zekana je zaboljelo, pa legao. Tako — presjeklo ga baš kao da je najjači momak zamahnuo bradviljem i zasjekao u njegova leđa kao u bukovo stablo. Nitko ne pamti, da je on ikada bolovao, pa ih je to sada s tim više uznemirilo. Lukan je zamišljeno hodao iz sobe u kuću, iz svoje sobe u Zekanovu, pa onda u dvorište, pa u štale i natrag i opet istim putem kao munjen.

— A 'di te uprav boli? — upita brata.

— Uprav me posiče, Lukane, po srcu. Uprav po srcu. I ... A! ... Kako j' Bog odredije ...

— Nemoj tako!

— A moreš li drugačije? Vidim ja. I reka' sam, da će me samo 'ednom zaboliti. 'Vala Bogu ... Neg, to, Lukane: Makić je još dite. Pripazi, molim te, 'rdaj i psuj, kad triba.

— Uprav se ti, Jojo, šališ sa mnom?!

— Ne šalim se, ne. Kad čovik priđe sedamdesetu, još je vaik čovik i nije mu još do smrti, al kad ga ovako udari po srcu, da mu i' je i četrdeset, bilo bi i' dosta. Ne šalim se, moj striče, man ti divanim unako, kako 'est ... More Bog dati, jer more sve, al se ne nadam.

— Ma, ne bojim se ja tog još, ako Bog da.

— Ni ja se ne bojim. Što mi koristi? — govorio je on tiho, no posve sabrano. — Odo' ja k ćakanu i pokojnoj majki ... Krune mi je uprav i smišno: ja već did desetak puta, pa i zaboravije, da sam i sam još juče bije dite ... I sad idem k ćakanu i majki. 'E l' nu, da j' to smišno ... a i nije, kad smo svi dica. Samo zineš na svit i — nema te. Men' se čini, kun da sam juče pa' na zemlju tamo pod bukvom, pod bristom li, pod čim li uno vele, i pokojna me majka u pregljači među blagom nosi kući... A sad je već gotovo.

— Ne divani, jadan, o tome. 'Di je to još?!

— Ehe, moj striče — 'di je to?! A, evo ga, brate ... A, da vidiš, ni ne muči me, ne boli me jako. Samo znam, da j' smrtna i — gotovo. Puklo — pa ništa.

Brzo se pročulo za njegovu bolest i svi — kao po dogovoru ili nekim čudom — odmah uzeše, da mu nema spasa, pa dolazili, da ga vide i da podivane.

— Ne dajde se, prijašine, 'rđi pod noge! — sokolio ga Blažić i smijuljio se, da mu pokaže, kako on ne misli, da je njegova bolest teška i opasna.

— Ne dam se ja, moj prijatelju — odgovara Zekan — al ujtilo i ono, pa drži i — ne da.

— A da i umreš, lako ti je i umriti, kada iza sebe ostavljaš ovakoga momka! A kako ću i' ja zaklopiti, jadan ti sam?! — govorio je kao vrlo tužno i zabrinuto. S njima je bio još samo Makić.

— Jer, moj prijatelju, tako, kad imaš četri sina ka' četri jabuke?! — iznenadi se Zekan i pogleda ga kao već sa drugog svijeta. Nije dosad bio čuo, da se ne slaže s ukućanima, osim — onako — malko s Mandom ko da nije baš, kako bi trebalo, al na njoj ne će ni ostavljati ognjišta.

— Jadan ti sam ja š njima.

Zekan je čas šutio, gledao ga, kao da mu zaviruje u dušu i pomno ispituje, pa reče mirno:

— I meni se čini, da uprav i 'esi jadan.

— Bolje bi mi bilo, da se nisam ni rodije.

— E, da. I meni se tako čini.

— Kako ću ja jadan zaklopiti oči?!

— Bojim se, da ne 'š dobro.

— Lako j' tebi, umirati, moj prijatelju. Blago tebi!

— 'Est, Bogu mome 'vala.

Zamuknuli su i Blažić istom sada opazi, kako ga Zekan čudno gleda, i osjeti, da je i taj njihov razgovor bio nekako čudan i neobičan, a tekao je tako lako, naravno, bez zapinjanja i natezanja. Skoro, pa osjeti, da ga prođoše ledeni srsi. Makić nije cijelo vrijeme ni zuba obijelio.

— Mora' bi' i ja za poslom — reče osjećajući, da više ne može sjediti. Nekako se uznemirio, pa mora van, na oštri zimski zrak. Kad osjećaš, kako ti snijeg škripi pod opancima, a opanci se po njemu omiču i skližu, odmah ti se cijelo tijelo puni snagom, jača se i sprema na otpor i borbu. Zaboraviš na studen i sav se uživiš u naporni hod, a vjetar udara, praši: baca ti u lice snježnu prašinu kao samljeveno staklo. Ti malko staneš, zakreneš glavu, stisneš oči, napneš lično mišičje i — opet ideš, samo ideš, kao da se glavom probijaš kroz oštro granje. To osvježuje i jača.

— A što ti tu, prijašine, radiš? Jer ne ideš u kuću? — upita Lukana, koji je razdrljenih grudiju stajao na guvnu i gledao prema Velebitu, a snijeg mu zavio i kosu i brkove i grudi.

— Ništa n' ovako sta', pa stojim — odgovori on.

— Ne vidi' Barušu u kući, a u sobu nisam tije ići ... — reče Blažić i prekide se, kao da je zaboravio, što je htio pitati ili reći.

— Zdravo j', 'vala Bogu — odgovori Lukan. — Ništo radi s Anerom oko povisma.

— A neša Anera je njezin javutan?!

— E da, moj prijatelju ...

— Vaj, striče, da rečemo — poče se Blažić šaliti, da se riješi Zekanovih riječi, pa zato i zove Lukana tako: — da rečemo, da j' Anera tvoja nevista, što bi ti da' za to?

— 'E l' ja?! — trže se Lukan na to pitanje. Nije raspoložen za šale, ali ne htjede propustiti prilike, da ne reče prijatelju, što misli, kad je takao baš u to pitanje. — Nije moguće, al da 'est, da' bi' puno!

— A ovako, ka' mladoj udovici? Što bi da' njoj? ... Pritisla suša, pa ljuta potriba ...

Lukan se lecne, jer ga je dobro razumio, no nije mogao u svojoj duši pristati uz pomisao, da je doista mislio onako, kako

je to ispalo ili barem, kako je on to u prvi čas razumio, pa mu odgovori bez promišljanja:

— A sada — eto, kunda j' moje dite il kun da mi je sestra, pa Bog joj blagoslovije, da odnese polovicu svega, što j' moje. Još nije dosta, kolko una vridi mome ognjištu!

— Vridi, veliš, carevine?! Unako — još čoviku udovcu, pa mladu ka' ti!

Lukana opet udariše u lice te Blažićeve riječi. Jest on podrugljiv i dira u sve, al opet — da tako buca baš po toj stvari: — Lukanu nije išlo u glavu. Opet baci pogled na Velebit i ne reče mu ništa.

— Znam ja, da si ti srameć — opet će Blažić povjerljivo i šaptom — al ne bi triba' kriti i prida mnom.

Lukan se ubezumi i plane, te se jedva svlada, da ništa ne reče. Sad — otkad je ljudi, i šale se. Šale se i vrlo krupno i o svemu i sa svakim. To se ne zamjerava, jer se doslovno osjeća, da od šale glava ne boli. Od krupnih su šala izuzete samo i jedino djevojke. To je svetinja. A inače — od šale glava ne boli, pa bi se i Blažić mogao šaliti s Lukanom, no da se Blažić — Blažić: Mićin otac, Anerin svekar — tako šali, pa baš s Lukanom i Anerom — to je i za mirnog Lukana bilo već daleko prevršilo, te osjeti, da to niti ne može biti šala. Uspravi se, stegne vilice, razgali kožun na stranu, a ruke zadije za ćemer, pa reče:

— Ti doša' pogledati Joju?!

— E. Ne će mu ništa biti. Jak je un ka' mazgilj.

— I sad si poša' kući?! ... 'Ajde, 'ajde ... Ozepšćeš. Iđem i ja u štalu.

Zekan umre za nekoliko dana i Lukan ponovno osirotje. Ne umre mu samo jedini brat nego i jedini drug, prijatelj i suradnik iz djetinjstva pa do danas. Skupa su osjećali, kad im umriješe roditelji, skupa, kad im umirahu žene i djeca, skupa su krstili i ženili; zajednički su mislili na oranje i na kopanje, i na žetvu i na kosidbu; skupa su kupovali i prodavali; skupa izgubljeno i zalutalo tražili i nad nađenim se veselili, a kad se podijeliše, kao da se ne podijeliše. I sad ode Zekan glavom bez obzira, a svog druga ostavi sama kao osamljen panj na iskrčenoj njivi. Da još nije bilo s Barušom, kako je bilo,

sigurno bi i on bio ubrzo umro, no to ga je održalo, dajući mu sadržaj i dubok smisao života.

Snijeg je bio do pojasa, te nasta pitanje, tko će u Lovinac, da donese pokrov za pokojnika. Javi se Joso, da će on.

— Ti 'š to najbolje — reče mu Lukan — al uzmi lopatu, da otkidaš, ako 'di zapaneš u namet.

— Ne triba tog, striče.

— Il da 'ko iđe s tobom?!

— Ni tog ne triba. Sam ću ja, s pomoći Božijom — odgovori on, pobojavši se, da mu zbilja koga ne natovare, da ide s njime, no u mislima je odmah našao izlaz i iz te opasnosti: ako, doista, navale, da netko mora s njime, onda će uzeti Ivana i nikoga drugog. Radije ni njega, no ako bi se baš moralo, onda samo njega. Ipak ga pustiše sama, pa i bez lopate. Put je bio strahovito naporan, i ako nije išao preko Gmajne — kud se uopće ne bi moglo proći — već kraj crkve, pa preko Brklje cestom. Mjestimice prtine još uopće nije niti bilo, a gdje je i bila, bila je slaba, jer vjetar mete i nanosi, pa je odmah zatrpa, čim je naprave. Nije toliko mislio na napore, koliko na ono, što mora izvesti ... Pita se, kako?! ... Hoće li mu htjeti reći? Svakako bi ga trebao zaskočiti, da mu ne može izmaći, pa onda mora govoriti. Neprekidno je pravio osnove, da ih za čas obori i kuje nove. U tim je mislima i stigao. Najprije kupi pokrov, da se riješi te brige, a zatim udari ravno u općinu. Nađe bilježnika sama.

— Vi se mene ni ne sićate — reče mu posve slobodno. — Ja sam sin Blažića Vidurinova, Joso.

— Brat pokojnog Miće? — upita bilježnik.

— E. Njega se sićate. Dolazije j' k vami istim poslom.

— Ti si mi dogna' uno janje od pokojnog Miće?!

— Uprav ja glavom.

Josi odmah odlane, kad vidje, da se sjeća i janjeta, pa ga i spomenu.

— Eto — znate sve, pa recite, što ja mogu?! — govorio je ko uzrujano i veoma zabrinuto, e da bi bilježnika ganuo. — Bog, pa vi. Ni'ko mi drugi ni ne more pomoći.

— A ti znaš, što bi ćaća tije?!

— Kako ne bi' zna', žalostan ti sam! Da se barem nisam ženije!

— Ništa se ti, moj ... Kako reče, da ti je ime?! ... Aha: Joso! ... Ništa se ti, moj Joso, ne boj.

— Kako se ne bi' boja, jadna mi majka, ako vas ne bude?!

— Ništa un tebi ne more. Po zakonu te ne more isključiti iz zadruge. Nismo ni zapisnika načinili. Ja sam mu to i reka'. Samo se čuvaj: nemoj se š njim svađati, il da bi ga — ne daj, Bože! — i napa'. Za živu glavu.

— Ne triba vam o tom ni misliti.

— E, tako, tako. Podnosi mirno, pa će biti dobro. Kad vidi, da ne more ništa, unda će i mirovati. A 'e l' ti što reka'?!

— Baš ... Ništa n' unako ispod sebe, al vidim ja.

— Ne smi, jer zna, da ne more. Ne boj se toga. A ne more se proglasiti ni samovlasnikom.

— 'Este li, Bog vam dava', o tom načinili zapisnik? — zaskoči Joso, da mu ne izmakne prilika.

— Ni o tom. Rastumačije sam mu i reka'. To j' još teže neg da te ispiše. Ni toga se ne tribaš bojati ka' ni lanjskog sniga.

— E, Bog vas čuje i uslišije!

— Uslišeno ti je to, moj Joso. A reci ti meni, zašto bi un tije, da i tebe ispiše iz zadruge?

— Ne znam, gospodine, duše mi moje. Ne znam, očiju mi. Nisam mu ništa na ža' načinije.

— Vražija ćud i srce.

— A nu. Ćaća mi je, pa moram durati.

— Ništa n' — duraj i muči. Jezik za zube, ruke za ćemer, pa se ne boj.

— Bog vam platije.

— Moreš mirno kući i ne boj se.

— Sad ću lako k njoj, 'vala Bogu i vami.

Nije mogao ni slutiti, da bi ćakan snovao takove osnove. Istom, kad je izišao od bilježnika i kad se je rastrijeznio od veselja, što je sve doznao tako lako i brzo, osjeti svu težinu očeva postupka. Je li on lud, što li mu je?! Nitko ga ne vrijeđa, nitko mu ne kaže — ni tamo se dalje, a on ovakav! Što više: svi ga u kući štuju i slušaju, pa se čak i Manda pomirila sa sudbinom, da mu ne smije govoriti, što o njemu misli i osjeća — a on ovakav! Što je bilo, da je onakav bio s Mićom, to Bog zna, no nešto je moralo biti, dok ni Anera ne može zaboraviti,

no Joso sada zna, da nije ništa kriv, da mu nije dao nikakova povoda, a siguran je, da mu ni Kajana nije ništa učinila na žao. Eto, s njom hoće da tobože i drži, pa je, jadnu, draži na njega, e da bi se posvadili, a od svađe nije daleko do tučnjave. I onda ... onda bi on njih ispisivao po svojoj volji. To je Josi sada jasno kao na dlanu. Zato je pokušao ubaciti u Kajaninu dušu klicu ljubomore, a ljubomora je izvor svih zala i nesreća. Jedino je zaboravio, da ta bolest ne podnosi ličkoga seljačkog podneblja. Rijetko kada gdje plane, da odmah i nestane — ne s toga, što je žene ne bi prihvatile, već što je cijelo raspoloženje i shvaćanje ljubavnih odnošaja takovo, da je ne treba, jer nema posla.

Što mu je, što snuje, što kani? Najzad — što bi imao od toga, da ih sve ispiše ili da postane samovlasnikom? Na svršetku će ipak umrijeti, a da sa sobom ne će moći ponijeti ni samoga svojeg tijela, a kamoli zemlje i ostalog imetka. Ipak će to sve ostati njima, koji ga prežive.

Uzalud je Joso postavljao pitanja i tražio na njih odgovore. Sve uzalud, jer odgovora nije bilo i najzad pomisli, da će ipak jedina majka imati pravo i pogađati istinu, kad govori o njemu:

— Što mu je?! Ništa, moj sinko, man vrag pakleni se u njemu š njim rodije. Eto, što mu je. Ništa drugo.

Kako bi inače čovjek i mogao doći na pomisao, da se djever vrze oko svoje nevjeste, oko udovice svojega najmilijeg brata?! Pa, kad bi i mogao doći do te sumnje, kako bi mogao tu sumnju ubacivati u mladu dušu žene svojega sina?! Tako stvar stoji, kad bi se moglo samo i pomišljati, da doista i jest nešto na tome, a što ćeš istom reći, kad si uvjeren, da on to sve izmišlja, samo da otruje bračni život svoje djece, da mu onda ta nesreća u svome najvećem rasplamsaju pomogne, da izvede svoje luđačke i zločinačke osnove?!

— Oslobodi nas, Bože i Blažena Gospe! — šaptao je i smišljao, kako bi ga umirio ili zastrašio ili učinio bilo što, da osigura zadružni život, a da ocu ipak ne učini ništa, zbog čega bi se morao stidjeti pred poštenim čovjekom. Išao je vrlo žurno, pa se od napora oznojio, i ako je bila oštra studen.

Kad je stigao, Anera ga upravo nasilu ugura u stričevu sobu, da se ugrije. U sobi je velika zidana peć sa petnjacima — loži se iz kuhinje — pa je soba bila i prevruća. Unutra

je sjedjelo nekoliko žena s Barušom i čavrljalo o pokojnome, pretresajući i sjećajući se, što po znanju, što po pripovijedanju, svake sitnice od njegova rođenja kod blaga, na pašnjaku, pa dok dušu ne ispusti. Joso ih nije slušao. Zabavio se je svojim mislima, zagledavši se kroz mali prozorčić na Drage i u Glavicu.

Sjeti se i onoga, kako se je majka bojala za njega, kad je išao s ocem u planinu. Onda se je on smijao majčinome strahu, no sada dođe do uvjerenja, da je majka i tu imala pravo. On bi mogao sve učiniti, jer se očito ne boji nikoga osim žandara. On je kao ciganinov medvjed — a Joso ga je često puta vidio: — pitoma zvijer, čemu kraja nije, iz ruke jede i igra, kad mu god cigo zapovijeda, al je brnjica u gubici i cigo drži za lanac i omahuje štapom. Čim bi nestalo brnjice i štapa, medvjed bi odmah pokazao, da je — medvjed.

— Brnjica i štap! — reče Joso skoro glasno i u istom se času prene, pogleda žene i iziđe iz sobe. Oko vatre je sjedjelo mnogo ljudi i pilo rakiju. Ducina je natakao i prenosio čašu od jednog do drugog. Kad je Joso izišao, držao je baš Blažić čašu u ruci, pogledao ju je, kao da pregledava, nije li joj dno šuplje i glasno rekao:

— Zdrava si, nevista Ane!

Ona se je baš slučajno poslom desila njemu na desno, pa mu je bilo zgodno, da joj nazdravi.

— Bog ti da' zdravlje, rode — odgovori ona — al je ja, lje, ne ću piti.

— Odmakla se je i otišla za svojim poslom.

— Evo uprav dragog — reče ona i pokaže na Josu — pa će me un zaminiti.

— 'Oću, nešo, pa da j' i što teže — prihvati on.

— Zapovidaj, pa evo moje glave, ako ne načini, štogod rečeš! Ako 'š, da skače u bunar — reče Blažić tako, da neupućeni nijesu mogli iz njegovih riječi razumjeti ništa drugo osim pretjerane hvale za njihovo prijateljstvo.

— Nit je blunasta neša, nit sam benast ja, al' drugo — štogod reče, evo me, pa da vidiš, da ću i napraviti! — prihvati Joso očev izazov s malo povišenim glasom. Blažić osjeti žalac i odmah pomisli: — »Reče mu una mazga, što sam joj divanije!?«

Čim je uminuo prvi dojam tog razgovora, a malko da i ublaži, opet će Joso:

— Idem ja, ćakane, spremati blago. Noć je već na pragu, a triba još učepati torinu i dati ovcami vani isti, da se malko prozrače, kad se vitar stiša'.

Nije njemu bilo toliko do blaga, koliko je jedva čekao, da govori s Ivanom. Nije znao, da li je kod kuće ili tu, a nije htio za njega pitati, da ćaća ne čuje, da se on za njega zanima. Čim je izišao preko praga, opazi ga na guvnu s nekoliko seoskih momaka. Pozove ga, da idu sređivati blago. Kad su odmašili od ostalih, prvi Ivan reče:

— Zaboravije sam ti, jadan ti sam, spomenuti, da skočiš k biližniku, kad si već iša' tamo.

— Bije sam — odgovori Joso, no ne reče ništa više.

— P' unda? Što veli, što j' tije ćakan?

— Tije j' mene ispisati iz zadruge.

— 'Ko se Bogu moli! — čudio se Ivan. — Pa kud bi ti?

— U planinu, kud i drugi vukovi. Ili bi pravili još 'ednu kolibicu na Groblju, pa bi bilo selo.

— E, e. Selo kolibica Blažićevi' sinova, da ljudi dolaze ka' na čudo gledati.

— A što mu je reka' biližnik?

— Ništa. Reka' mu je, nek ne benavi. Kad je vidije, da to ne more, unda j' se tije napraviti samovlasnikom.

— E, e, molim te — požuri Ivan — a što j' uprav taj samovlasnik? Ćakana nisam tije pitati.

— To ti je tako, — da nije zadruga, man da j' un sam gospodar.

— Pa un je i sad gospodar.

— 'Est gospodar zadruge, jer mora ni'ko biti, koga slušaju i 'ko upravlja.

Ivanu to nije bilo baš potpuno jasno, a Joso nije više tumačio — sad ili nije znao bolje, ili je mislio, da je i to dovoljno jasno.

— Ćakana nisam to tije pitati, man sam mu samo begena — govorio je Ivan.

— A što j' to spominja'?

— Pa reka' sam ti, kako me je vodije u birtiju.

— Znam. A što ti je divanije?

— Pa, to: da ti 'oš, da postaneš taj samovlasnik, pa da nam unda moreš dati pet rajnčki i nogom u tur. Ja sam mu reka', da ne razumim, što divani, a un mi je reka', neka samo slušam i zapamtim, pa da ću 'ednom i razumiti, a ja sam mu unda reka', da smo već dosta pili.

— Ako ti jope' počme što divaniti, ti samo slušaj, da se ne bi i na tebe naljutije.

— A molim te, Joso, 'esi li ti njemu išta napravije uz nos?

— Ništa, ka' ni pokojni Mića.

— Pa, jer je taki?

— Pitaj majku, a za koju ćeš godinu viditi i sam.

— A što mu je?

— Ne znam ja. Nego, sad slušaj: ne smiš nikad pokazati, da se slažeš sa mnom. Moreš me i psovati prid njim, kad un jope' počme, al ga odgovaraj od zla, a ako bi te počeje na zlo putiti, unda mu reci, da ne ćeš. Drugačije vaik lipo š njim. Ja ću š njim prid tobom o tom podivaniti. Ti samo muči. Ne ću mu reći ni 'edne ružne.

— Kad ćeš mu divaniti?

— Vidi' ću. Što ti god ovako bude divanije, kaza' ćeš mi.

Poslije Zekanove smrti Anera je postala Lukanu još potrebnijom nego dotada. Prije je on znao s njim nedjeljom i svecem sate i sate prosjedjeti pod jasenom u dvorištu — i šutjeti. I govorili bi oni, al sve ukratko, u par riječi, a zatim bi opet nastao muk. Al se nijesu rastajali niti im je bilo dosadno. Sad više nije imao s kim sjedjeti. A zimi je to još potrebnije nego ljeti, jer i radnim danom sjediš uz ognjište, štogod radiš i koju rečeš, a ako ni ne rečeš — nijesi sam, pa je pametnu čovjeku i to dosta.

Sa Ducinom i Makićem on ne može tako sjedjeti. Može, i sjedi — jest to, al ne onako, kao što je sjedio sa Zekanom. Oni su djeca prema njemu kao i njihove žene. Ostala je jedina Anera, pa kad je koji dan ne bi bilo kod njih u kući, njemu se činilo, da je deset pustih ljetnih dana nastavljeno na jednoga tog zimskog kukavca.

— Nema te, Ane — rekao bi joj, kad bi iza toga došla.

— A uprav nisam imala, striče, po što dolaziti.

— Eto, znaš, molim te, Ane, dođi svaki dan. Moreš i tu presti ili plesti ili što već radiš, a i dicu dovedi. 'Di idemo nas troj, morete i vas troj. Ima, 'vala Bogu, na ognjištu duboki' lonaca, a do Volje se Božije ima i što ... Dođi svaki Boži dan ...

Govorio je toplo, bratski i samo što joj ne kaže: »Ne mogu više brez tebe. Nemam s kim ni posiditi ni podivaniti«, no onda se sjeti, da se ona — ne smije dosjetiti, zašto je toliko moli, da dođe svaki dan, pa tumači:

— Znaš, sestro: rad ove mi je male. Tu se saginje oko vatre i oko lonaca, do'vaća ciplje, podiže burilo, pa živ umirem ... Nemoj se šaliti, Ane. Svaki dan ...

A jest njemu i do Baruše. To je više nego stalno, no ipak — bio bi rad nje i prilično miran, jer se je prestala tužiti na bolove u krstima i — neobično — što dalje, to joj je nekako lakše i bolje izgleda. Njoj je bolje, ali je njemu gore. Sad je istom do kraja iskapio čašu samovanja. Treba mu prijatelj, treba mu drug, a to može biti samo Anera, a da on pritom niti ne pomišlja, da je ona žensko i to vrlo mlado i vanredno lijepo žensko. On to ne osjeća, ne opaža, jer ne gleda. On osjeća u njoj prijatelja, u kojega je pouzdan kao u samoga sebe i nema tog pitanja, u kojemu se oni još nijesu složili, čim su izustili prve riječi. Uvijek od prve i u njihovu je razgovoru prečesta rečenica:

— Uprav mi ote iz usta.

On se slaže i sa svima ostalima u kući, ali ni s kim kao s njom. S Jelom Makićevom — tako, tako. Slažu se oni, pristojni su međusobno, ona je vrlo pažljiva i on bi mogao s njom dovijeka jesti iz jedne zdjele, da se ne bi ni pririječili, ali — ne bi mu bilo slatko. Nije ga nikad uvrijedila, no — zrake se njihovih bića kose. Tako je bilo, dok ona još niti nije bila dovedena, a tako je ostalo i do danas. Svi ostali drukčije — zrake usporedne, a Anera iznad svih i prije svih. Njezine su i stričeve nevidljive zrake, očito, ne samo usporedne, nego se i pokrivaju u najtanje tančine.

— I tije sam te jope' ništo moliti, Ane — nastavljao je on. — Al sad mi ne smiš izmaknuti ka' uno zadnji put: Primiče se kraju s ovom našom malom, pa bi te uprav molije, da tu i noćivaš. Sve se bojim, da dite more uno ujtiti po noći, pa što će unda? A što j' koristi, da Jelu i zove?! Što bi dite pomoglo

ditetu, molim te ka' Boga!? I uno — što 'est, 'est: bojim se i za Dujkana. Pritisla ova Božja crkavica ... a, znaš: 'est ajatić pun sina, i ima na sebi dva biljca i pla'tu, al jope' ...

— Ne boj se zato, striče. U štali, u sinu, nije još nikog pomelo.

— 'Est to, ali da ti tu spavaš, unda bi nas dva na 'ednoj odrini, tvoji dičaci i ti na drugoj, pa bi mogli svi spavati u sobi.

— To, striče, sad ne bi mogli — usprotivi se ona. — Sad je pametnije, da tamo i ostanete, neg da u zadnji čas jope' morate bižati na sino. Ne će vam ništa biti. Kad ja vidim, da triba, ja ću tu noćiti.

— 'Oćeš li, Bog ti dava'?!

— Kako ne bi'! To 'oću, al sad bi bilo prirano.

— I viruj mi, sestro, da mi se Dujčina ne dopada ... Nikako j' umrtvije, ulinije i umuka', kun da ga pola vali.

— To se tebi samo pričinja, moj striče. Nije njemu, Bogu 'vala, ništa — odbijala je ona, samo da ga ohrabri, no u stvari se je i njezino mišljenje potpuno poklapalo s njegovim. Ona to opaža već dugo — nekako iz kasnoga ljeta. Presahnule su njegove šale, osušio se njegov sočni smijeh, prestala želja i potreba, da se gona i nateže, kao što je radio prije. Nije to došlo naglo: sve malo pomalo, skoro neopazice, te je bio dosta dobrog raspoloženja još kad je preselio u ajat. I pomalo se razvijao, dok sada nije došlo dotle, da bi sate i sate prosjedio na jednom mjestu, buljio preda se i ne bi se pomakao, kao metiljava ovca, da ga tkogod ne zovne ili se ne upusti s njime u razgovor. Pa i to nerado prihvaća. Ne voli razgovarati. Čak je i s Anerom kratkorjek, a možda ga u desetak dana jednom napane želja, da se iskače, izgrli i izljubi, pa kad ne smije dirati Baruše — a toga se strogo drži — onda malko drmne Aneru, uhvati je za glavu i poljubi u čelo, odmah obrazlažući:

— Ovako bi' ja i moju pokojnu jedinicu!

Kad se ne usuđuje više ni nju dirati, a nije se smirio, onda počne okretati strica Lukana, a gdjekad i Jelu ili Makića. Ta ga želja nenadano prođe, stane kao odrezana, a on sjeda na stočić ili prag, umrtvi se, bulji preda se i — kao da više nije na ovome svijetu. Lukan sam hrani blago, te toga posla nije još nikada nikom prepustio. On zna točnu mjeru, kolko kojem

komadu blaga treba dati, pa da mu ništa ne ostane i da tako ništa ne propada. Ducini tako ostade jedina dužnost, da ispod blaga kida đubar i prostire šušanj, no radi i sve drugo, što mu rekne stric, a osim toga je savio i izradio troje vrlo lijepe male i jedne velike vile za sadijevanje stogova. Velike su dugačke najmanje četiri metra, ako ne i dulje. Napravio je tegare i bilo za branu i spremao se, da načini svu drveninu za plug, no nije se nikako mogao namjeriti na zgodan komad drveta, koji bi mogao izraditi, da bude lijep, čvrst i valjan gredelj.

— Ne znaš ti, moja Ane, česa se ja bojim! — govorio je stric tužno i zamišljeno. A kako ona ne bi znala, kad je i sama o tom mislila i strepila pred pomisli, da se više ni ne treba bojati, jer je — već tu. Treba se još samo moliti Bogu, da ga ne bi uhvatilo jako, jer se ovako još dade podnositi. Anera je išla i dalje, pa već unaprijed žalila siromašno dijete, koje je začeto u takim prilikama. Sreća je Božja, što Lukan nije došao na te misli, jer bi bio i on poludio od tuge i briga. A na to nije pomišljao, jer da jest, on bi bio i to njoj spomenuo kao sam sebi.

— Neka mi se dragi Bog smiluje i neka pogleda na mene, kukavca.

— Ja mislim, striče, da se s pomoći Božijom ne tribaš bojati — govorila je ona obzirno i oprezno. — Un je sada u stravu radi Baruše, jer je ovo 'edva dočeka' ka' i ti, pa j' to samo s toga kod njega tako. Viruj ti meni, da ne će biti ništa drugo. I najbolje će biti, da na to ni ne misliš, jer je i tako sve u Božim rukami. Mi moremo, moj striče, misliti i škrbiti se, kako ćemo uzorati i posijati, al kako će niknuti i sazrijati — to j' u Božim rukami. Mi se škrbimo i kako ćemo satkati i sašiti, al u kakvom ćemo zdravlju derati i 'ko će doderati, i to 'j u Njegovim svetim rukami. Bolje j' o tom ni ne misliti, man se samo moliti i ništa više.

— E, a da, man tako.

— Pametan čovik ne podmeće pleći pod balvan, kad zna, da ga ne more ni polugom ganiti. Mi ne skačemo u bunar po vodu, man je dižvicom zakalamo, pa izvučemo na uzici.

— E, a da. Svemu i svoja prilika — potvrđuje on. — Al eto, kad se jadni čovik ne more otresti brige i stra', jadan ti sam.

— Česa se moremo čuvati, čuvamo se, al 'di nije tako — ima' ćemo dosta vrimena jaukati, ako nas stigne. Ne triba ništa, moj striče, doplakivati — do' će i samo, ako j' suđeno, pa će biti dosta — oplakivati.

— Pametno veliš, sestro. I tako i 'est — e, al' da nije srca, moja Ane, lako bi bilo.

— I ja imam, moj striče, srce — a ni nemam ništa drugo! — a volim i Ducinu, kun da mi je rođeni brat, pa s toga ovako i divanim.

— A nu! Ništa, man u Božije ruke — reče on predano. — Nego, molim te, dolazi svaki dan, kun da ćeš na njivu. Uprav tako — eto, da znaš. I — još te molim. Eto, da znaš!

— Dobro, dobro, striče. 'Vala ti. Dolazi' ću, a kad vidim, da j' vrime, i noći' ću tu koji put.

— E, Bog ti platije, veselje moje ... A plati' će. Ne znaš ti, moja Ane, kolki sam ja kukavac ... Mogla bi plakati nada mnom ...

— Ne griši se, moj striče, man se moli dragom Bogu, da uzdrži ...

Jedne su večeri, odmah poslije Nikolinja, još svi sjedjeli kod stolice, kad Blažić odredi, da će on i Ivan poraniti u balvane. U prvi čas ne reče nitko ništa, jer u toj odredbi nije bilo ništa neobično, no Manda se i Joso značajno pogledaše. Mandi je bilo čudnovato, što uzimlje sa sobom Ivana, a Josi je sijevnula u glavi misao o — tisi, koju je ćakan s njime dva puta sjekao, a da je do danas još ne odsjekoše. Njemu je u posljednje vrijeme ta tisa češće na misli. Što je ćakan mislio, što je kanio; da li su majčine bojazni bile bar malko osnovane?!

Ne reče nitko ništa, dok Manda ne prigovori:

— Pomešće vas.

— 'Est uno, noćas će tražiti zec mate', al ništa — odgovori Blažić posve mirno i pristojno. — Ja star, Ive nejak, pa — što će nam unda studen, 'e l' nu, momče?! — upita Ivana, smijući se.

— Ne bojim se ja, a i drago mi je da iđem, jer još nisam bije u balvanim.

— Unda ćeš u Jarcim morati ljubiti babu — reče Joso.

— Ne iđem prvi put u Jarke! — odgovori on. — A da i iđem, ne bi bilo sutra babi do ljubljenja. Smrzla bi se.

— E, moj sinko, ne znaš ti još, što j' baba — reče Blažić ozbiljno. — U svakoj j' nji' vrag pakleni i na njemu bronza, pa joj ne smeta ni vrućina ni studen. Nego, moli se Bogu, da te oslobodi i 'edne, a kamoli ... da ti natovari na vrat — tako, na priliku, reći ćemo ... dvi ili i još više ...

Kajana se je potulila i stegla usne, Joso oborio glavu i sastavio vilice s tolikom snagom, da je skoro zaškripao zubima, a Manda nije mogla znati, na što bi drugo ciljao, nego da uvrijedi žene uopće, pa se svlada i reče samo ovo:

— Sve j' tako, kun da čitaš, al kad pravi did ispane pravom vragu ispod kožuna, unda mu ni stotina baba vištica nije ni do kolina.

— Pa, svaki čovik ima dvi babe — reče Ivan bezazleno: — 'ednu s očeve, 'ednu s materine strane.

— Sve su une, sinko, s vražije strane, samo, koja manje, koja više — uputi ga Blažić.

— Ne izvaljuj i ne griši duše! — ukori ga Manda, no posve prijateljski. — Vaik, prosti' ćeš, brstiš, a da ne znaš, iz koje Glavice.

— Lako j' za me, dok mi je Bog uzdrža' dobru i pametnu ženu — odgovori on i podrugljivo se nasmije.

Manda je već počela gristi pjenu, no pogled joj se još u pravi čas srete s Josinim pogledom, koji ju je jasno molio, da ne govori i pokazao joj glavom, da ide u sobu. Ona ga oštro ošine drugim pogledom i ne mače se, ali ipak zašuti.

Blažić je još malko posjedio, a onda ustade i pođe u jasle.

— Ćakane, 'ko će buditi? — upita Ivan.

— A 'ko bi, man ti, ako kakva vila probudi najprije tebe! — naruga se Blažić, pa odmah doda: —. Ne škrbi se ti za buđenje.

Otide i Ivan. Manda pođe u sobu i zovne Josu.

— Nude se ti, junače, ostavi toga tvog škljocanja očima na me — kun da j' meni pet godina! — jer ako ja 'ednom zaslipim, po lice nebožije ću ti dati ožegom po glavurdi, da ćeš sve zvizde pribrojiti — reče mu strogo.

— Nemoj se ti, majkice, na me ljutiti — reče joj on vrlo toplo i umolno. — Ti znaš, da ja tebe ne bi' uvridije, volije bi umriti, al je 'dikad dobro poslušati i mlađega. Ne branim ja s tim ćakana, man branim uprav tebe.

— A, eto: samo da znaš! — zaključi ona razgovor.

— Majko, da znaš — opet će Joso: — noćas ću i ja š njima u planinu, al ne ću ništa reći ćakanu, dok se ne sastanemo u Jarcim.

— A jer bi ti iša', kad ti un ništa ne veli? — iznenadi se ona.

— Da podivanimo. Tu se ne more.

— A što bi ti š njim tamo divanije?

— Ne boj se: bi' će sve u poštenju i pametno — ka' sa ćaćom. Nego, reka' sam ti za to, da metneš u torbu više i kruva i slanine, da ne ostanemo gladni.

— Reci mi, veselje, što 'š ti š njim divaniti? — upita ona umiljato, e da bi tako izmamila tu tajnu.

— Da ti pravo velim: iđem tražiti unu njegovu tisu.

— Kakvu tisu?

— Unu, što ju je ćakan — veli — naša' još prid nikolko godina.

— Pa to moreš i njemu reći.

— Moga' bi', al ja 'oću, da je baš ja usičem. Zacrvilo mi tako, da mi ne da mira. A nisam nikad ni vidije tise osim u dužicami od bukare.

— Do šta j' tebi, moj sinko?

— Besposlen sam, majko, pa mi more biti. Barem zimi imamo vrimena.

Pošli su rano, a čim su njih dvojica makli iz dvorišta, Joso uđe u kuću, da što pojede.

— Uprav bi' najvolila, da ne iđeš! — reče mu Manda.

— A ja bi' bije najsritniji, da ti nisi ni ustajala, kad je tu Kaja — odgovori on. — Niste tribale dvi, da uzvarite tu žlicu varenike.

— E, ništa — man ti 'š me sa svojim vražim turom putiti, što ću, a što ne ću! A kakva bi' ja bila žena, da ga puštim, da otiđe ka' pašče, aja da se pružam po odrini?!

— Zato j' Kaja tu, da i' opremi i isprati. Nije ćaća željan, da te vidi prije neg pođe.

— Bolje ja znam od tebe, kolko un mene želi i vragu bi' ga ja dala svoj dija, al ja znam i što j' obraz. A nismo sami na svitu. Ništa, man — ne trokeljaj, kad ne znaš.

Joso je bio zadovoljan, jer mu je bilo najvažnije, da ga majka ne kuša ustaviti. Žurno je pojeo, dobro se obukao, metnuo sjekiru preko ruke i pošao.

— Čuvaj se, 'rano moja, i nemoj se svađati s gadom!

Požurio se, jer su njih dvojica bili već dobrano odmašili. Približi im se istom, kad su već bili blizu Krušnice, no ne htjede im se pokazati. Držao ih je na oku i nastojao, da bude toliko daleko, da ga ne prepoznaju, ako bi se koji obazreo i vidio ga. Studen je bila velika i ljuta, a što se je više približavalo svitanje, to je bivala sve oštrija i oštrija.

Blažić i Ivan su išli onako, kako su volovi mogli. Jedva su progovorili nekoliko riječi cijelim putem. Ivan nije imao što govoriti, a Blažić se je bio zadubio u svoje misli. Osjećao je neku težinu i veliko nezadovoljstvo — mnogo jače, nego li ga tišti inače, a tišti ga vazda. Osjeća se vazda kao u okovima, pa ne može nikada po svojoj želji i volji, nego samo onako i onoliko, koliko dopuštaju — »vrag i njegovi sindžiri«. Pa i kad se makne, ti vražji lanci zazvone, dignu larmu, načine uzbunu, kao da će on, kukavni Blažić, prevrnuti cijeli svijet. A on — eto, kukavac, dobar i pošten i miran ne će nikom zla. Samo bi htio, da bar malko poživi kao čovjek, a ne može, ne smije ni s mokrom glavom, jer čim se makne, čim se samo nakašlje, odmah ili žandar ili vrag iz njega škljocne:

— Hej, pobratime! Vrati se!

I hvata ga za rukav, steže ga, pa ne može uprav ništa. Evo, reći ćemo, na priliku, te njegove žene Mande! Pa da je u njoj sam anđeo, dojadila bi ti, kad ti već skoro četrdeset godina sjedi na vratu i tuče luk na glavi, a ti, kukavac, ne smiješ ništa drugo nego pred njom pobjeći u štalu, u jasle, među nijemo blago. I kad bi ti htio, da se malko protegneš, da se uspraviš kao čovjek, da je malko središ i urediš i metneš na njezino pravo mjesto, lanci na tebi zazvone, nastane uzbuna, a vrag se iskesi iz onog balavandera:

— Dok sam ja tu, ćakane, ne 'š je biti!

Pa, baš taj deran! I ostali su svi kao i on. Kolika je to nepravda i nesreća: on je htio nešto drugo, a na jednom — tov, pa u rebra; eto ti na svijet kakove dvonoge nakaze. Da je prase ili tele — hajde, bilo bi od koristi, al ovako dolazi samo za napast, pa te za koju godinu pograbi za ruke i viče: »Dovle i dalje ne!« ... Nije on njih želio, nije on njih tražio, pa da ih ne bi smio pobacati u vodu kao mačiće. Tko ih je rodio, neka ih i nosi, kud ga oči vode i noge nose. On je našao, što je tražio, a poslije... Tko je upamtio, da bik mora skupljati po

selima i po općinama svoju telad? Tko je ikad rekao, da su njegova? On je učinio svoje i s tim je njegov posao svršen. Samo je jadnoga, kukavnog čovjeka stegao lanac, pa mu onda veli: — »Tvoja su! Sad neka te biju« ...

Il na priliku, reći ćemo: eto ti kraljice u vilinskoj košuljici! Tko je ne bi poželio, trebalo bi ga kamenovati. I svi tako misle i osjećaju, al se nitko ne usuđuje — ni s mokrom glavom. Pretvaraju se, kao da sve vide, samo ne onoga, što je najglavnije i zbog čega se i gledaju i zbog čega i jest na svijetu. I sad, kad bi on kao pametan, razborit i pošten čovjek, koji vidi samo onako stvari, kakove one doista i jesu, koji dobro zna, što bi trebalo, koji hoće da živi po svome razboru, kad bi on išao za njom, pa je ustavio — onako, kako to treba i rekao joj:

— Stanide malko, da ti ništo šanem! — kad bi on tako, kako bi joj želio i svaki drugi, samo što ne smije od žandara — svi bi skočili na njega kao na divlju zvijer. Nastalo bi licemjerno zapomaganje, sigurno bi plaćali i svete mise za oproštenje grijeha svih župljana, da se pred Gospodinom opere ljaga. Nastao bi urnebes i zapomaganje:

— Blažić zvirka! ... Blažić sam vrag pakleni! ... S rođenom nevistom! ...

Eto! A što joj je učinio?! Pa, nevjesta?! Ako je sin stigao prije, nije je raznio u komade. Ostalo je sve, kao što je i bilo. Al da! Badava bi govorio! Tko bi te slušao?! Zar još i slušati tu zvijer, toga nečastivog — potari ga, sveti Križu! — u ljudskoj spodobi?! Da se nađe samo jedna baba, koja bi prva bacila na njega piljak, ljudi bi ga zatrpali kamenjem od centa. I daj ti sada pametno i pošteno živi s takim narodom!

— E, da j' meni, što mi nije, ja bi' zna', što bi' i kako bi'! — uzdahne on dukobo, iskreno, s najvećim uvjerenjem i teškom tugom: — Da mi je biti vrag samo 'edan red, od Danice do Danice, ja bi' svit uredije, da se pripovida!

Počelo se razdanjivati, a iza Svetog brda se počeli skupljati oblačići kao golemo stado ovaca. S početka su bili rijetki i prozirni, no brzo su se zgušćivali, širili i mijenjali boju, kao da se nešto ljute, pa skupljaju obrve i mrgode se.

— Bi' će danas salaukovine! — reče Blažić, gledajući neprestano, kako oblaci kuljaju iza Velebita na ovu stranu, kao da ih golemi kovački mijehovi tjeraju iz Jadrana.

— More Bog dati, da ni ne bude — tješio se Ivan.

— A more Un, al se bojim, da ćemo igrati Karamartina ka' Dujminova goveda... Ne 'š živ uteći, ako okasnimo...

— E, a... paštri' ćemo se.

— Uprav grijota, što smo pošli — govorio je, ogledavajući nebo sa svih strana. Oblaci su već ovjenčali cijeli Velebit i preko Pilara uhvatili iznad Resnika. — Danas će kijati lopate...

— Samo nek ne padaju lopari — šalio se Ivan.

— Bi' će nam dosta i lopata.

— Morda povučemo prije nego počme padati.

— Morda. Morda i ne. Eto sriće, da ne pođosmo.

— Sad je gotovo... Bog će nami pomoći...

— Ti misliš, da Un samo stoji s kapom u ruci: cu dine, kad ga pozovu Blažić Vidurinov i njegov sin Ivan?! — naruga se Blažić.

— Ne mislim ja tako, man znam, da ne ostavlja uni', koji Mu se mole.

— Goni brže! — opomene ćaća. — Ne 'š danas živ!...

Kad je Joso opazio, kako obojica neprekidno zabrinuto promatraju nebo i oblake, požuri i priključi im se.

— Kun da te j' sam Bog uputije! — reče Blažić, kad ga je opazio.

— To Un, slava Mu i 'vala, i divani iz tebe! — odgovori Joso, smijući se. — Kad ste otišli, ja usta', da pogledam, kakvo je vrime i opazim tamo iza Resnika »ovčice«. »Bi'će zla!« — reko', pa se obučem i — evo me.

— Uprav si čudno stiga'. I drago mi je.

— Iša' sam popriko.

— Vidiš, ćakane, da Bog ne ostavlja uni', koji Mu se mole — reče Ivan slavodobitno.

— Pušti ti Njega, slava Mu i 'vala, s mirom, a potiraj te volusine — odvrati Blažić. — Sad ćemo brže, pa morda izmaknemo najgorem.

— 'Ćemo, naisto, ako Bog da — uvjeravao je Joso. — Balvane imamo, pa ćemo i' brzo prirediti.

— Al 'di su u vragu?! Znaš li ti, 'di su?! ... Uprav nad unom brezdankom! Triba biti muško, pa i' izvaljati. Upari' će nam se rebra.

— Zato sam ja i doša'.

— E, e. I neka si. Pametno si učinije. Ne mo'š se od sramote vratiti mašući' šaka, a dok bi mi sami bili...

— Al bi nam se selo rugalo, da se vratimo prazni' volova — reče Ivan uživajući, što se selu ne će nadati taka zgoda.

Okrenuli su uza stranu. Išli su teško i naporno, al su ipak napredovali i sretno stigli do balvana. Brzo su usjekli poluge i dali se na posao. Studen se upijala u lice kao sisaljke goleme hobotnice. Radili su skoro na samom rubu velike provalije, pa su osim napora morali još biti i na oprezu, da se ne poskliznu, jer — koji bi dolje poletio, ne bi više trebalo ići po njega. Joso je ravnao poslom i sva tri složno izvršivali njegove zapovijedi.

— Tribalo bi ovaj led izrazbijati, da se koji ne opuze — reče Joso.

— Nije sad do tog, man otimljimo i bižmo! — odgovori Blažić. — Da brže bolje utečemo iz planine.

Joso je sumnjivo pogledavao oko sebe, no ne reče ništa.

— Ne znaš ti — reče Blažić Ivanu — da j' un već dugo najjači i najpametniji u kući?!

Ivan je osjetio porugu, pa ne reče ništa.

— A takog se mora slušati, jer će te drukčije kvrcnuti poluga ili te proždrti brezdanka, pa nikom ništa: — Uje vuk magare.

— Ovako složno iđe lipo i lako — reče Ivan, samo da nešto reče.

— Nemojte tu sad, što bilo, man pazite, kako se vrtite i okrićete. Da se ne bi koji opuza' — opomene Joso dosta oštro, niti ne gledajući na njih.

— Vražije štete! — odgovori Blažić i odmakne se od njih, da će dohvatiti sjekiru i odsjeći neki bukvić, koji im je smetao. Joso i Ivan su međutim polugama zakretali jednu stranu balvana, te nijesu ni gledali ni vidjeli, što radi ćaća, dok nenadano ne čuše, kako mu opanci neobično strugnuše po ledu i u isti čas prolomi zrak njegov vapaj:

— Ajme meni, pogibo'!

Oba skočiše kao gromom ošinuti i još vidješe, kako očevo tijelo strelovito preleti onih pedesetak koračaja do ruba provalije, tamo udari o povelik bukvić, zaustavi se i u istom trenu iščeznu, no ruke su bile zgrčene oko bukvića.

— Drž' se za bukvić! Drž' se čvrsto! — vikao je Joso, čupajući polugu ispod balvana, dok je Ivan pustio svoju iz ruku i poletio prema ocu.

— Polugu u ruke! — vikne mu Joso, nastavljajući odmah: — Nogami se, ćakane, upri u zemlju!

— Ne mogu do zemlje! Spašavajte! Pogibo'! — vikao je Blažić iz svega glasa.

Joso je nadčovječnom snagom i brzinom razbijao pred sobom debelu naslagu leda i sigurno se primicao, a Ivan je vidio, što radi brat, pa je tako činio i on.

— Ajme, izvali se bukvić! Ajme, spašavajte! — urlao je Blažić u smrtnome strahu. Njih dvojica su vidjela samo velike očeve rukavice oko bukvića i ništa više, a njegovo se je zapomaganje orilo oko njih.

— Ne pripadaj se, ćakane! Ne boj se! Eto nas odmah'!

— Ajme meni, pogibe! — reče Ivan očajno prema Josi, no nije vikao, da bi ga bio mogao čuti i otac.

— Benaću! — okosi se Joso na njeg ispod glasa. — Još samo da to čuje! — i opet vikne: — Drž' se, ćakane, i ne pripadaj se! Evo nas, evo, samo što nismo!

— Ajme meni, izvali' će se bukvić!

— Ne će! Ne pripadaj se! Vidiš, da se bukvić ni ne miče! — odgovarao je Joso i pogledavao bukvić, koji je doista stajao vrlo čvrsto, te je opasnost prijetila samo onda, ako bi se Blažić previše prepao, klonuo i pustio se, da padne. — Evo nas, ćakane! Čvrsto se drži i ne boj se!

Polugom je razagnao led i snijeg tako, da je stao na čistu zemlju.

— Ja ću te, ćakane, uhvatiti za ruku, al ti nemoj puštati bukvića, da mi se ne izmakneš. Ti, Ivane, leti, donesi sindžire, ako bi i' tribali. Ne boj se, ćakane! Ne pripadaj se!

Uhvatio ga je za desnu ruku više lakta.

— Sad se, ćakane, diži na rukami, dok nogami dojtiš zemlju.

Iza duge su ga muke i napora sretno izvukli na obalu. Sav se je tresao, a da si ga rezao, ne bi bila iz njega iscurila jedna kap krvi. Teško je otpuhivao, sjedeći na snijegu, dok je došao k sebi, glavu spustio na grudi i nekoliko je puta podigao i zagledao se u Josu u nekom neobjašnjivom čuđenju. Nije ni riječi progovarao.

— 'Vala Bogu! — odahnuo je Joso. — 'Ajmo gori, da se jope' koji ne otisne.

— Dosta j' bilo! — dahne Blažić, kao da izbacuje komad duše.

Ivan je razbio sav led oko njih tako, da više nije bilo opasnosti. Njih su dvojica nastavila posao, a Blažić se naslonio na jednu bukvu i otpočivao, dok su mu sa čela curile velike kaplje znoja.

— Čakane, nemoj stati. Smrzni' ćeš se — reče mu Joso.

— Sav sam mokar, kun da sam se pripa'! — odgovori on i opet mu dođe na usne njegov stari smiješak. Neprekidno mu se je pogled otimao prema provaliji.

— Ne tribaš ti jako upirati — govorio mu je Joso. — Samo da ne stojiš, da se mičeš.

— A da kako bi drugačije, man kako ti rečeš! — odgovori on i maši se poluge.

— Da j' mam bilo, kako sam ja tije, ne bi ti bije visije o bukviću.

— A nu!

Sporo se je oporavljao od pretrpljenog straha, no što je više dolazio k sebi, to se je više čudom čudio, što njega Joso spasi. A tu je bar bila lijepa zgoda, da ga se riješi, i ne bi bio trebao ni izgovora, jer se je doista sam poskliznuo ... Ništa: — Proždrla ga brezdanka; uje vuk magare ... I prošli je put on viknuo njemu baš tu: »Ne, ćakane! Tamo j' brezdanka!« ... Tako mu je nekako viknuo, a Blažić se onda ... »razbalije i razblatije ka' kakva babetina i veli: — Au, mili moj Bože, tebi mene ža'!?« ... E, e. Onda je i Blažić bio budala, da ni sad ne može prežaliti ... A ovaj njega ozbiljno spasio! Najozbiljnije ...

Sve je nebo bilo već preobraženo: nigdje ni pedlja vedrine; nigdje više bijelih ovčica, već kao da si objesio golema crna runa vune, a gdjegdje su se skupljali i stravični crni plastovi, pa navirali na one manje, motali ih poda se i gutali ih kao zmajevi, spuštajući se sve niže i niže prema zemlji.

Radili su žurno, bez riječi, postostručenom snagom kao strojevi. I Blažić je već bio onaj stari, osim što su mu još uvijek noge drhturile. Joso je određivao i radio, no u glavi mu je neprestano vrelo, razrađivalo se i prerađivalo ono, zbog čega

je i došao za njima. Samo — sad još nije do toga. Treba najprije obaviti posao, pa će onda biti vremena za razgovor. Treba se spustiti u dolinu prije nego se otvore nebo i zemlja, pa i ne dospio da danas govori. Možda niti ne bi bilo najzgodnije poslije ove strašne upadice. Mogao bi ćakan pomisliti, da se on na njega zaskače — sa onoga, što ga je spasio! A spasio bi isto onako i ciganina i srnu i medvjeda. Medvjeda?!

Pri toj se pomisli Joso lecne... Brnjica i štap, kolac, cijeli bukvić... pa igra i jede iz ruke!

Čaća je to! Ne će se on ni osramotiti, a kamoli ogriješiti o svoga ćakana, pa kakav bio da bio, ali — zauzdati ga mora. Mora znati, da nije medvjed, a ako jest — onda mora osjećati brnjicu i bukvić, ali u sinovskoj, u poštenoj ruci... Mora. Ne može ga pustiti, da ih upropašćuje.

Prve su krpe snijega počele padati, kad su oni već bili u dolini i trebali samo šviknuti bičem i pognati.

— 'Ajmo mi sad uprav užinati. Već je podne davno minulo — reče otac.

Sjeli su na jedan balvan, prekrstili se i šutke jeli. Umor i teška studen zavezali im usta. Joso je razmišljao — bi, ne bi?! I već se skoro odlučio, da danas pusti s mirom, kad progovori Blažić, kao da se budi iz čudna, ružna sna:

— 'Ko bi to reka', da 'š ti mene spasiti?!

— I ti se, ćakane, tome čudiš?! — upita Joso.

— A kako se ne bi' čudije?!

Joso stegne vilice. — Ipak jedina majka ima pravo! Neka mu Bog oprosti, otac mu je, al samo majka ima pravo: — »Vrag pakleni u ljudskoj spodobi«. Čudo je, da se taki i žandara boji.

— Uprav te j' sam Bog posla' — reče Ivan.

— Daaaa! Uprav je Bog gleda', kad smo mi izgonili vole! Poslale su njega une oblačine.

— A uprav, ćakane, kad 'o'š da znaš, 'ko me je posla', unda znaj — reče Joso dosta oštro; — Nisam ja ni mislije na oblačine, kad sam odlučije, da iđem, a nisam i' ni vidije, jer i' nije ni bilo! Posla' me je uprav dragi Bog. A znaš zašto? Da s tobom podivanim. Kod kuće se nema zgode, da ni'ko ne čuje, pa kad sam sinoć čuje, da iđeš s Ivanom u planinu, reko': »Iđem za njima«. I nisam iša' popričacim — laga' sam ti — man sve u stopu za vami.

— Tako ti meni reci!

— Tako, tako, ćakane — odgovori Joso i zašuti.

— A što bi ti to ima' sa mnom ljudikati?! — podrugljivo će ćaća.

— Kad ti rečem, ćakane, da znam sve, što ti kuješ i snuješ, unda sam ti dosta reka'.

— Reka' sam ja davno, da si ti veleka mudračina.

— Moreš se ti rugati, kolko ti drago, al tu ni ne triba veleke mudrosti. Dosta j' čuti, pa imati srce. Unda ne triba ništa razmišljati. Uma' vidiš, da ti ne valja posa'.

— Nude, nude! Naučide ti svog ćakana — rugao se Blažić, smijuljio se i kao slavodobitno gledao u Ivana: — »'Esam li ti kaza', kakav je?!» — — Ivan je oborio pogled.

— Ti se moreš rugati. Moreš se i ljutiti. Moreš raditi, što ti drago, a ja ti velim tu u Velebitu prid dragim Bogom i prid svojim bratom, a tvojim sinom: — ja znam, što bi ti tije sa zadrugom; znam i što misliš i sa samovlasništvom. Ja znam još i više, ćakane: znam, da si metnije svoje prste između mene i Kajane. I to znam. Una, istina, cmoli i veli: »Nije«, a ja tebe sad dobro poznam i velim: »'Esi!«

Nijedan više nije ni okusio. Blažić je oborio glavu.

— Ja ne znam, što j' u tebi, al znam, da ne misliš i ne radiš dobro. Neka ti Bog prosti. Ja se, ćakane, ne ću o tebe ni osramotiti, a kamoli ogrišiti. Ne daj mi, Bože. Ja ne ću ni da se selo veseli našoj neslozi i našem zlu, al ti ni ne dam, da radiš zlo. Kudgod pođeš — a samo po zlu iđeš — prite' ću te; kudgod dođeš, zate' ćeš me, sve ću ti putove ispresicati i sve konce potrgati. Ne ću ja — ne daj, Bože! — da ti ne budeš gospodar zadruge i naš gospodar, al nam ne 'š gospodariti brez duše. Moli se dragom Bogu i siti se kršćanskog nauka. Mi smo tvoja dica, a ne štenad.

Blažić je teško otpuhivao. Bijes ga je razapinjao, no osjećao je strahovitu nemoć. Kad je Joso načas zašutio, diže Blažić glavu i reče prema Ivanu:

— Slušaš li ti njega?!

— Neka me i un dobro sluša, pa se slaga', ne slaga'. Kad progleda, vidi' će.

Blažić nagonski osjeti, da se Ivan slaže s bratom, i ako nije ni okom trenuo. Osjeti i — gotovo! Obuze ga još veći bijes, no udari ga osjećaj strahovite osamljenosti.

— Ja sam bije ka' Ivan sada, kad si uno načinije s pokojnim Mićom. Vidije sam, da ne valja, al — eto, ćaća si mi, pa što sam moga'?! Pomoga' sam mu dizati uno kolibice i Čulu i ovnića, što si bije posla' biližniku i Vrani, odveje u Gaj, zakla' i svarije poštenim ljudim za večeru, kad su dovezli građu. Što sam moga' više! E, još ništo: Uno sam prvo janje odagna' biližniku, al sam reka' biližnikovici, da ga j' posla' Mića.

— Tako! — ote se Blažiću.

— Uprav tako, ćakane. Vidije sam, da ne valja, što radiš, pa sam te srita', kolko sam moga'. Sad sam ja na rovašu. Tako će sutra biti Ivan, pa svi redom. Nek samo dobro sluša, što ja divanim... Što si učinije za nešu Aneru i une dvi zlatne jabučice? Tvoja su uno dica i kraj našeg bogatstva, una j' tuđa najmenica. 'Di ti je duša?!

— Ne tribam ja tvoji' prodika — progovori najzad i Blažić, ne dižući glave. — Sam ja na to mislim, i — vidi' ćeš, da mislim.

— Ja ću ti prvi reći: »Evala!« — prihvati Joso i odluči, da mu se ipak mora zagroziti. Bilo mu je teško, ali — bez brnjice i bukvića ne igra i ne jede iz ruke, nego kolje i razdire... Čas je razmišljao, a onda nastavi veoma oporim glasom: — Teško mi je, al ti moram reći: što ja tebi želije, Bože, daj meni i mojoj dici, ako mi i' dadeš. Ja se ne ću ogrišiti, al ako ti ovako nastaviš, o nami će se pripovidati. Radi' će bukvići, pa — 'ko jači!

— Tako ti, 'rankane?! — prene se Blažić i pogleda ga. Joso prihvati taj pogled i mirno mu odgovori:

— Uprav tako, ćakane, ako ne 'š, da nam budeš pravi gospodar i otac. Kad budeš radije pošteno, ja ću te najprvi slušati i sazuvati te. Ako ovako nastaviš... Ako te i ubijem — oslobodi me, Bože! — dragi će mi Bog oprostiti, jer se ja već sada kajem, i reći ću mu: »Oprosti mi, Svemogući! Ja nisam ubije našeg ćakana, man medvida!« Oprosti' će Un meni, oprostiti... Plovan veli, da Bog vidi u naša srca, a ja to virujem...

Svaka je njegova riječ padala na Blažića kao udarac golema malja, no ti su se udarci odbijali, a da ne potresoše njegove nutrinje, sve dok mu se ne zagrozi. To ga potrese i uplaši, jer nije ni šaptano ni okolišavano, nego izravno kao sjekirom

u čelo... Sve zna, pa il mu rekao Bog il vrag, al sve znade. Ne možeš se više maknuti, neg ako ćeš ići otvoreno na sjekiru! No što bi imao od toga?! Tako se to ne radi. Nije on zato. Nema više: ubila ga bukva, poila ga brezdanka, pa — uje vuk magare. To j' sad leglo. Nema toga, pa — il sjekiru ili se potuliti kao krme u koprivama.

— I nemoj ti misliti, ćakane — opet će Joso — da se ja već davno nisam domislije tvojoj tisi! Znam ja, što si ti tije sa mnom i s tisom! Sitije sam se ja nje i danas, kad sam te izvlačije iz une brezdanke, al unako mi Bog pomoga', kako su mi ruke samo i zadrkćale. Ne daj, Bože.

Snijeg je već padao s tolikom žestinom, da su bili njime potpuno pokriveni, a nije se vidjelo ni na deset koračaja. No oni toga niti ne primijetiše. Kruh i slanina se na balvanu nijesu više ni vidjeli ispod snijega.

— Eto, vidiš, ćakane: to sam ja ima' s tobom ljudikati! — završi Joso i ustane. — A sad bi mogli ići. Zakija' ćemo.

Ustadoše i njih dvojica.

— Metni ovo, Ivane, u torbu, pa na sebe — reče Joso. — Ja ću s prvim volim, ti Ivane za mnom, a ti, ćakane, 'ajde za balvanim. Najlakše ti je.

Snijeg niti nije padao u pahuljicama, pa ni u krpama, već se je rušio, valjao kao bujica u neprekidnim naslagama, kroz koje se je jedva naziralo na par koračaja. Jedina je sreća bila, što nije bilo bure, pa nije udaralo, te su i volovi i ljudi mogli napredovati bez velikih poteškoća. Čula se je samo škripa teljiga u jarmovima, i tu i tamo, na velike razmake, Josin i Ivanov glas, kad bi viknuli na volove, više od običaja, nego od potrebe.

Blažić se je potulio, priklopio vjeđe i išao kao pijan širokom prtinom za balvanima. U glavi mu je i utrobi bjesnio roj uzbunjenih strŝljenova... Sigurno mu je rekao onaj palavorda, bilježnik, jer otkud bi drukčije znao?! I onda je i ono prvo janje otišlo krivim putem?! Naravno, Blažić se više ničim ne iznenađuje, jer zna, da su mu svi u kući neprijatelji, počam od one stare vještice, pa do onog, koje još ne zna samo sebi ni nosa obrisati. Neprijatelji, a što sad možeš, kad si, kukavče, čekao, dok narastu i postanu jači od tebe?! Što sada smiješ drugo, nego dušu u se i gledaj, kako pašuju na tvome i u tvome. A da je tu zakona...

— Hehehehe... Samo od Danice do Danice, pa da vidiš brajne, kako bi' ja to uredije! Ne bi unda ovaki stresali gaća nada mnom, man bi nji' pozobala magla ka' lanjski snig...

Malo po malo se je stišavao i tada opazi, da Josu ne mrzi nimalo više nego li ga je mrzio prije. Zapravo: što znači mrziti?! O tom se može govoriti samo onda, kad se dade uporeĎivati: ovoga volim, onoga ne, a onoga i mrzim. On nije imao toga mjerila: tu je on, tamo su svi ostali, a između njih izviruje Anera za cijelu svoju prekrasnu glavu. On je gleda i smiješi joj se. I ona gleda njega svojim velikim očima, iz kojih joj izbija sedamdeset i sedam žalosti. Gleda ga, al se ne ljuti. On je to već opazio. S toga je i okrenuo s njom tako lijepo i umiljato. Čeljade se najprije nauči, pa se ne boji, onda se pripitomi i jede iz ruke, a tada ga možeš gladiti i šaliti se s njime i valjuškati ga po tratini ili snijegu, a može biti i u krevetu... Valjuškaš ga kao mačkicu, a ona sve prede i pruža šapice, kao da će se braniti. A i ona se igra. Ne boj se! Prihvati samo. Nastavi, ne će te ogrepsti, samo je valjuškaj.

On je i prije o Josi mislio baš ono, što misli i sada. Jedino, a to je novo: otvoreno mu je rekao,da će ga možda i ubiti. To je novo i tu bi se, možda, dalo što učiniti. Mora čuti Josetu... 'E li, striče, Joso... Ako mi 'ko reče: ja ću tebe sikirom po ćiverici! — 'e l' to ka', na priliku, pritnja i tako?!... Bi l' se iz tog dalo što izvući?... »E, kako ne bi, moj vridni Blažiću! A imaš li svidoka?«... Imam, kako ne bi'?! Imam... I unda dolazi unaj drugi balavander i diže tri prsta: — 'Est. Reka' j' prida mnom: zakla' ću te ka' prase...

Došli su do kuće nešto prije sumraka.

— Ajme meni, 'este li živi?! — dočeka ih Manda.

— Jer ne bi bili živi?! — okosi se na nju Blažić, no za čas kao da se nečem dosjeti, nastavi posve lijepo: — A zamalo ja ne odo'. Da ne bi Jose, eto vragu bekine!

I sve lijepo ispripovijeda. Ušao je u kuću, Manda ga sazuvala, a on pripovijedao, kao što već davno nije pripovijedao. Ona su dvojica spremili volove, a Kajana im je položila sijena.

— Ti samo šuti i slušaj ga, što j' dobro — šane Joso Ivanu — i o ovom danas nikom osim dragom Bogu. Ni majki ni neši Aneri.

— Nek te za to ne boli glava.

— 'Est: izvuka' me iz une mišolovke. 'Est, moga mi Blaža, izvuka' me ka' mačka miša. Jači je od vraga — svršavao je Blažić, baš kad su njih dvojica stupili u kuću.

Čim su se malko otkrávili, sjeli su za večeru. Snijeg je neprestano padao. Razgovarali su svi, te nitko nije mogao primijetiti, da se je u gori dogodilo išto drugo osim onoga, što je Blažić pripovijedao.

Manda se je krstila od čuda, kako se je Blažić spasio, zahvaljivala Bogu i iskreno se radovala.

— Bome se moremo svi na golim kolinima zahvaliti svetom Niki putniku, na pomoć nam bije, što te je tako spasije, a ti mu moraš najprvi zahvaliti — govorila je ona.

— A da, man moram — potvrĎivao je Blažić. — I zahvaljiva sam se, kad sam lamata' nogami nad unom jamurinom.

— Molim te, što čovik misli, kad mu je unako?! — upita Manda.

— Misli, kako bi se iskopa'.

— A što još? Ne dolazi mu na um ništa drugo?

— Ja sam pomislije: eto, pogibo' uprav pod Vilinskim Vratim, a ne vidi' ni vile ni njezina pranja.

— Da! Uprav ti je bilo do tog!

— Evo, ne diga' se odolen, ako nisam mislije na nju — reče on vrlo ozbiljno i skoro svečano, gledajući preda se. — I reko', u onoj muci: — Sad ćeš, kukavče, i krepati, a ne vidi je. Zašto si unda i živije?!

— Vaik sanataš! — ukori ga Manda. — Pušti barem sada, kad tako lipo divanimo i kad nas je Bog oslobodije tolike nesriće. Kakav si, da si — jope' — oslobodi nas, Blažena moja lipa Gospe...

Blažić ustade i, polazeći, reče Ivanu:

— Skini' ćeš mi još košić sina. Velika j' studen.

Ivan odmah ustade i ode, a Blažić za njim. Manda se je jedva svladala, da mu ne reče, da ide u krevet, jer joj ga je bilo milo. Činilo joj se, kao da se je povratio s nekoga dugog i dalekog puta, pa ga poželjela, zaboravivši sve tuge i jade, koje joj je zadao. Nije to šala — visjeti upravo o jednoj slamčici nad otvorenim ždrijelom smrti, kojoj već sline sve cure iz gubice, kako te milo i slatko čeka! Kakav je, da je, ipak je on njezin čovjek i otac njezine djece. Trudan je, prestravljen, pa bi mu bilo za dušu, da se odmori u krevetu. Ipak mu ne reče

ništa, jer se je bojala, da će joj pred djecom odgovoriti kakvim bezobrazlukom.

— 'Esi ga čuje?! — reče Ivanu, kad su bili u štali sami.

— A nu — odgovori on.

— 'Esi čuje: veli, da će me zaklati ka' krmaču?

— Nije, ćakane, tog reka'.

— E, da, da. Reka' je: zakla' ću te ka' prase.

— Ne, ćakane. Joso nije reka', da će te zaklati.

— Ma, e — sad sv'edno: zaklati il ubiti. Izađe na isto. Reka' je, da će mi dati bukvićem po ćiverici, da prsne ka' janjeća.

— Ma, nije, ćakane, ni tog reka' — protivi se Ivan sve žešće i žešće, a Blažić se već razbjesnio na tog derana. Davno je on rekao, da su oni svi jednaki.

— A što j' un unda, po tvome, reka'? — upita dosta mirno.

— Tako... Molije te j'... I tako...

— 'Est, 'est. A vidiš, meni se u unom još ka' stravu i muci učinilo drukčije — odgovori on s ledenim mirom, kao da se je doista sada i sam uvjerio, kako se je varao, a zatim vikne: — Istresaj to, da se brže izvalim, da — Bog da', da se više ne dignem.

— Nemoj, ćakane, tako — reče Ivan dosta veselo. — Vidije si, kako se j' teško diliti s dušom.

— A, 'est to. Podiliti se s dušom, a ne biti sa vilom...

— Bog s tobom, kun da sanjaš o toj nikakvoj vili!

— A da, man sanjam. Izdiri van, da zatvorim tu štaletinu!

Sanja, sanja, al ako već ne smije i ne može ništa drugo, može sanjati. To mu ne može zabraniti ničija ni mudrost ni jakost. Barem to ne, ako se sve drugo ruši oko njega u bezdanu provaliju. Eto: nema ni svjedoka. I taj je mlađi hajduk kao i onaj stariji i kao što im je i mati i svi ostali. Ništa on nije čuo i ne će da razumije, kad mu njegov ćaća meće u usta. Veli: rekao je, da će me zaklati ka' krmaču. — — »Nije tako« — — Oponošao je Ivanove riječi, kreveljeći se, kao da ih izgovara kroz plač.

Smije o njoj sanjati, a smije se i prenuti iz tog sna.

— — Lipo pružiš ručicu, a u ručici koje zrnce soli, pa: — Nja, nja, maljo moje — a maljo će malko lizniti, pa će mu

se sviditi, pa će lipo lizati ručicu... To smije. Ne će biti ni vike ni dreke, neg će lipo i pitomo...

Snijeg je padao nekoliko dana, kad jače, kad slabije, pa i prestao. Nebo se izvedrilo i uzdiglo nedohitno visoko, a zima pritisla brda i doline.

— Bi' će dobra godina — reče Lukan.

— Dan se 'vali, kad sunce upočine — odgovori Blažić, sjedeći kod Lukanova ognjišta. Čuo je, da je Anera već nekoliko dana neprestano tamo, pa tamo da i noćiva, te je otišao, da proljudika s prijateljem i da vidi, kako je Baruša.

Ducina je sjedio u glavnjama i britvicom diljkao nekakav štapić. Na Blažića se nije ni osvrnuo, kad je ušao, a na njegova je pitanja odgovarao samo toliko, da mu odgovori. Blažić ga je motrio ispod oka i nije mu se nikako sviđao. Pogled mu je bez ikakova izražaja, mutan, mrtav, nesiguran, pa ni ne znaš, kuda gleda. I Lukan je bio zbog njega vrlo zabrinut. Svaki je čas salijetao Aneru pitanjima, tražeći od nje spasonosnu riječ. Ona je raspršivala bojazni, odbijala zle slutnje, no vazda je mudro i oprezno sve polagala u Božje ruke.

— Priko Božje se, moj striče, ne more.

— 'Est to, al... mili moj Bože! Nemoj tako, smiluj se!

Jedino je prema Baruši bio neobično nježan i razgovorljiv. Primakao joj se i vrlo je nježno gladio po licu, ponavljajući joj:

— Da te se još nagledam. Veleko ti si mi lipa...

Ona bi mu se smijuljila, kad su bili sami, a ako bi tko treći bio prisutan, onda bi ga tobože odbijala.

— Da te se još nagledam... Veleko ti si mi lipa...

Anera i Baruša su nešto radile u sobi, pa Baruša iziđe, da s ocem progovori nekoliko riječi, da ne bi rekao, da se je pred njim sakrila. Kad je pošla natrag, ostavi sobna vrata napola otvorena — bilo slučajno, bilo namjerice. Blažić je gorio od nestrpljenja, kada će se pokazati Anera, no nje nije bilo. Nije izlazila. On napne uši, da čuje, što govore. Trice: o povojima, o krpama, o pelenama. Sprema se oprema. Zatim čuo, kako Anera kaže, da će otići u kolibicu i sve pregledati. Nije razumio, no čuo, da će tamo ostati dosta dugo.

— Ako i zakasnim, neka krave čekaju. Ja ću i' već pomusti — reče Anera.

Čim je to čuo — poče se spremati na odlazak.

III.

Sjeo je u Pejinoj kući kraj prozora tako, da mu je put bio pod okom. Tako — došao čovjek malo na razgovor Josinovoj mladi. Zato su tu ti dugi zimski dani, da se seljani i prijatelji sastanu, da posjede i proljudikaju. To je tako, jer se može doći i tako, no njemu je glavno, da mu Bara dade Josinovu adresu.

— A piše li ti, 'rankane?

— A, tako, moj striče. Svaka nikolka miseca baci po nikolko riči i po koji uni jadni dolarčić ka' na put Boži.

— E, da. Prošla su una vrimena, 'rankane, kad su tetice pivale: »U Americi magare, šalje novce na vagane.« ... Prošlo j' to, prošlo.

— Pa, evo, striče, ja sam ta nesritna teta već desetu godinu — e, e: tolko i' je, što j' moj Joso zamaka' priko Lokve — al me još ni'ko ne vidi u birtiji.

— Šalim se ja, jadna Bare. Nego, velim — ne šalju ljudi više. Nema se. Drugo j' uno bilo, kad sam ja bije tamo u Dekalbi. Na dan, zlato si moje mileno, peturina, pet dolarčića ka' suvo zlato, a to ti je bilo o'de — dobro june, pa za nikolko nedilja, eto ti — tor goveda ... E, mili moj Bože, lipote! I ne misliš, kako ćeš i' poslati, man otiđeš u butigu gazdi Neumanu — a vraga j' un bije neuman, neg mudar Žid ka' Salamun, pa se samo prozva' tako, da lakše radi, što 'oće! — ništa n' otiđeš k njemu, baciš na banak — ni ne brojiš, nek i' un broji! — veliš: »Evo, gazda, ovo šoldi. Posla' ćete mom ćaći« — i gotovo.

— Mili moj Bože, blago li ti je, striče, kad si vidije tolko svita!

— Pa piši i ti Josini, nek ti šalje šipkartu, pa 'ajde k njemu. Ako 'š, mogu mu i ja pisati.

— E, nisam ja, jadnica, take sriće ... A što će ti njegov antres?

— Imam tamo još ništo bajoka kod ljudi, pa bi' mu pisa', da pokupi i pošalje mi.

Već je postao malko nestrpljiv i počeo se nadvirivati kroz prozor. Rekla je, da odmah ide, a već je tako dugo nema. Nije mogla okrenuti drugim putem, jer bi joj bilo mnogo

dalje, a nema ni prtine. Da se nije predomislila ili je Baruša smetnula?! Sad svejedno — vremena ima, volje ima, a želja je neodoljiva, pa će čekati, dok ne dočeka.

U jadne je jade opazio. Kao i ovijek: uzdignute glave, uspravna, ponosna. Na glavi joj crni rubac, koji tako lijepo pristaje njezinu bijelom licu. Nosi ga, otkad se je pavratio Milkan Ivasov, i Blažić ga je na njoj vidio već nebrojeno puta, ali ga opazi istom danas u velikom, blještavom i nepreglednom bjelilu svježega snijega.

Brzo odmakne stočić od prozora, da ga ne bi ona možda opazila, a i da Bara ne primijeti, da je nju izgledavao.

— Da' ćeš mi koje Josino pismo, pa da iđem i ja.

— A kud ti se žuri, striče? Nisi man sije.

— E, moja Bare! Meni već i misto progorilo, kolko sam ga ugrija — odgovori on i ustade.

Okrenuo je ispred kuće lijevo, kao da će k Varakanu, da ga ona ne može s praga slijediti okom. Dobro je sve razgledao i ne opazi nigdje ni žive duše, a kuće sve pozatvarane. Požuri korake, pa zavije oko kuća i savije u duboki, uski put kao da ga vjetar nosi.

I na kolibici zatvorena vrata. On otrese opanke, udarajući njima o brvna, i otvarajući vrata, vikne:

— 'Esi li živa, nevista?!

— A evo, malko. Napriduj! — odgovori ona, stojeći kraj otvorena sanduka, u kome joj je stajala sva njezina imovina. Iznenadio je njegov dolazak, pa sva protrne pod udarcima nekih čudnih slutnja.

Uđe, smiješeći se vrlo ljubazno, pozdravi i zatvori za sobom vrata. Pruži joj ruku i zagleda joj se u oči. Ruku joj nije ni jako stisnuo ni zadržao u svojoj ruci. Pomislio je, da bi je to moglo izazvati, a on je želio, da se ne naljuti, nego da lijepo podivane, pa da ona osjeti, da joj je on doista prijatelj i da je voli. Sve badava — ona to mora znati! Naravno: znade od one noći, al je ono bilo divlje, luđački, neobično. Sada ona mora vidjeti, da je baš voli onako, kako se to uistinu voli. I tako ... posjedit će, pa će onda opet otići, da uzmogne tim lakše i brže opet doći. Sve će on lijepo oko nje ... Tako ... da malko lizne soli, a onda će lizati i šaku ... a ti je možeš gladiti kao mačkicu. Ona diže šapicu, al ne boj

se — ne će ni ogrepsti ni udariti. To se ona samo igra. Zar ne vidiš, da se proteže, i ne čuješ li, da prede? ... Baci pogled na krevet ... Tu se ona valjuška kao mačkica.

— Doša' ja, nevista, da jope' malko poljudikamo rad unog, što smo već divanili.

Ona ne odgovori niti ga ponudi, da sjedne, no on nije ni čekao ponude, već uze stočić i sjede blizu nje. Stajala je i nije se mogla odlučiti, što bi počela. Ni ne razmišljajući, zatvori sanduk i malko se odmakne.

— Vidim, da si u poslu, 'rankane ... Ništo tražiš, naisto, Baruši —

Ona ne odgovori.

— Ne bi' bije ni dolazije, da nisam mora' ...

— Sidi, jadna, i ti, da podivanimo, pa ja odo'! — reče i primakne joj drugi stočić.

Sjede, kao da joj je netko podrezao noge.

— Tako, veselje — reče on, ne dižući očiju s njezina lica. Opazi, da je potamnila i propala, ali ipak predivna. A možda i nije propala nego mu se samo pričinja u tom vrlo škrtom svijetlu, koje dopire kroz mali prozorčić. — Sićaš li se, 'rankane, što smo divanili?

— E — potvrdi ona.

— P' unda? Što si odlučila?

— Ništa.

— Kako ništa, dunjo moja?! — poče on glasnije i raširi ruke. — Nemoj tako. Moraš mi reći.

Inače se riječi od milošte primaju od svakoga bez osobitog značenja, jer su obične poštapalice, no Anera ih je uvijek osjetila kao napadaj na svoju čast, kao ubod nožem, kadgod je koju čula za sebe iz njegovih usta, jer je znala, kuda vesla.

— Što bi' ti rekla?!

— 'Oćeš samo da uživaš il da ti napravim zadrugu il da budeš samovlasnica? Kako ti god duša želi.

Uperila je u njega dug, netremičan pogled, kao da mu želi zaviriti u dušu. I on je užarenim očima gledao nju i smiješio joj se kao pred najdivnijim priviđenjem. Doista je tako osjećao i tu je bio nepatvoren, bez poruge, iskren i otvoren. Pogledom ju je pio, gutao je i ujedno se sav topio u njezinu skladnom biću.

— Nikako se moraš odlučiti.

Ona spusti pogled. Bilo joj je preočito, da misli samo na nju. Sve je drugo samo izgovor, da može dolaziti.

— Što vele na to majka i dragi? — upita ona i opet podiže pogled na njega.

— Reka' sam ti, da o tom ne triba divaniti, dok se nas dvoj posve ne dogovorimo. Kad je to 'ednom u redu — unda pripovidaj! 'E l' me razumiš, kad ti velim 'rvacki?!

— Ja mislim, da razumim sasvim dobro! — odgovori ona, naglašujući svaku riječ. U njemu zaigra srce od veselja, jer je njezin odgovor razumio kao siguran znak onoga pravog pomirenja i smirenja, ako već i ne kao gotovo pomirenje. Da je ne poplaši na prvim nesigurnim koracima, odluči, da ne nagli, jer bi još mogao sve pokvariti i prevrnuti. Istom je liznula ... Pane mu u glavu dobra misao:

— Evo, 'rankane — reče, vadeći iz ćemera novčarku — znam, da tribaš. Pa, što j' bilo i prošlo j', a ti 'š viditi, da sam ja čovik, komu 'oću.

Ona je samo ispod oka vidjela, da nešto radi.

Pruži joj krupan papir:

— Znam, veselje, da nemaš.

Ona pogleda novčanicu, stisne vilice i procijedi:

— Nemam.

— A unda i tribaš.

— 'Ko ti veli, da ja tribam uno, česa nemam?! — upita ona veoma odlučno i upilji u njeg tako oštar pogled, da se je on skoro zaprepastio od čuda. Što joj bi najednom, kad je čas prije bila tako pitoma i krotka?!

— Razumim ja, 'rankane, al budi pametna! — reče on ljubazno, metne ruku na njezino koljeno, držeći novac palcem i kažiprstom. Ona osjeti njegovu ruku kao usijano željezo i očuti neodoljivu potrebu, da se izmakne, no jednostavno nije smogla snage. Bila je ukočena, sleđena, začarana — što li, te nikako nije mogla prenijeti misli na mišićje i pomaknuti se. On naglo osjeti, kako mu od ruke prostruji kroz njega cijelog opojna struja topline njezina tijela, pa ostala tri prsta spusti i prihvati je više koljena. Njoj šikne krv u lice, no niti progovori niti se mače. Buljila je u njega izgubljenim pogledom kao ptica u zmiju.

— Uzmi, veselje moje — molio je on šaptom, stiskao sve čvršće i čvršće i naginjao se prema njoj u pijanom zanosu. — Uzmi, a da' ću ti i svoj dija Boga...

Ona naglo skoči i zagleda se ubezumljeno u njega. Ustane i on, metne novac na krevet i naglo je, bezumno ogrli i stane cjelivati. Nastane nijema, mukla, nemilosrdna borba. Nije se čuo niti jedan jedini glas. Ona se je otimala, lomatala, udarala koljenima i rukama, grebla ga i čupala za kose, a on ju je držao kao bijesan, kao čelikom, kao udav i dovukao je na krevet. U onom joj lomatanju pade ruke na džep njegova haljinca i osjeti pod prstima nešto tvrdo. Munjevitom brzinom zgrabi golemu britvu, očajnom snagom razmahne i kresne ga petom britve u obraz ispod lijevog oka. U istom času osjeti, da mu ruke popuštiše. Povuče britvu iz rane, a krv šikne kao iz vola. Kako se je on bio navalio i nije odstupao, ona smjeri još jednom i krikne:

— Mića moj, Mića moj!

Blažić klone, ona ga gurne, otme se i ustane. On je teško stenjao i otpuhivao, a zatim reče posve mirno, kao da govori o nekom davnom, tuđem doživljaju:

— Sad ga moreš zvati, da me vidi... E, uredi li me, uredi!

Njoj pade strahovit teret sa srca, kad ču njegov glas, jer se je bila pobojala, da ga je udarila u sljepočicu i ubila. Pred očima joj se razdani, pa zadovoljno i duboko odahne.

— Ne će ti ništa biti! — odgovori i ona njemu s isto takim savršenim i ledenim mirom. — Diži se, da se opereš. Ne moreš taki van.

Našla je nekakovu krpu od tankoga kupovnoga platna i dobacila mu je.

— Otari se i ustavi krv.

Uzeo je krpu, i još uvijek ležeći, pokrio lice, a ona žurno sklonila nešto drvlja i potpalila. Kad se je vatra razgorjela, priloži i krupnih drva, a zatim uze komad ogledala, što ga je imala u kući, pogleda se i vidje, da je i sama krvava po licu i košulji.

— Miči se sada, da odlaziš. Noć je — reče ona i priđe mu bliže. On mače krpu s lica, pogleda Aneru, lagano se uspravi, pa onda i ustade.

— Uredi li me, uredi! — govorio je zamišljeno, sjedajući na stočić.

— Evo, da znaš — reče ona i zagleda se u njega: — pogledaj mi dobro u oči: — Ako me još ikad takneš, ja o'de u mojoj kolibici, ja u selu, ja u crikvi prid oltarom, zakla' ću te ka' pivca, pa odma' na višala! Kad bi ti virova' u kog sveca, ja bi' ti se njime zaklela, a — ovako ništa. Samo, da znaš!

— Sad ti virujem!

Krpa je već vila puna krvi, pa mu dohvati staru Vidurinovu košuljicu, govoreći:

— To ti je unukova košulja.

Uze žive žerave, stuče je na ploči i reče mu:

— Digni glavu, a krpu makni, da ti zaspem te ogrebotine i ustavim krv. Curi ka' iz vola.

Poslušao ju je krotko i pokorno kao janje, a ona mu metne lijevu ruku na tjeme, da mu drži glavu, i sasu one vruće prašine, gdje je god vidjela, da mu ide krv. Ispod lijevog je oka zijevala velika, ružna rana, a odmah niže nje druga, nešto manja, dok je što plićih, što dubljih ogrebotina bilo po cijelome licu. Kapci su mu odmah nabrekli, kao da je plakao tri dana.

— Tako! — reče ona poslovno kao kakva bolničarka, kad mu je cijelo lice posula živim ugljenom. — Sad će se krv ustaviti.

Bila je mirna kao mramor, a u glavi niti jedne jedine druge misli, osim da ga što prije uredi i otpremi. Nije osjećala ni bijesa ni uzbune ni mržnje — ništa. Svu ju je obuzeo osjećaj potrebe, da čim prije mirno zalupi vratima iza njegovih leđa.

Uze vode u nekakovu zdjelicu i opet mu pristupi:

— Digni glavu, da te operem. Krv se već ustavlja.

Kad je i to obavila, uze opet komad žive žeravice, stuče je i ponovno mu pospe onu najveću ranu.

— Tu još malko täje — reče, ustane, opet nalije vode u zdjelicu i nastavi: — Ustani, da ti polijem, da opereš ruke.

On posluša. Pruži ruke i skupi dlanove, a ona mu nalije u njih vode. Lagano je prao, a ona mu polijevala. Kad su mu

ruke bile čiste, doda mu ručnik, da ih otare. Stajala je postrance i promatrala ga. Lice mu je bilo sama rana.

— Nevista poliva svome svekru prvo jutro na njegovu ognjištu, a vidiš, kad ja tebi polivam i 'di ti polivam!? Al, evo ti tvoje polivačine! — reče, uze smežuranu novčanicu s kreveta i turne mu je u džep. — Britve ti ne dam. To je tvoja polivačina svojoj nevisti!

On je šutio kao grob i samo otpuhivao.

— Sad moreš ići! — reče ona vrlo odlučno i zapovijedajući, no sjeti se, pa dometne: — Al čekaj! Evo ti još u džep krpe, ako ti ustreba. I da znaš: o ovom ću šutiti radi mog Miće, radi ognjišta i Boga, al ako mi plane ovo slame nad glavom, vrcom ću k džandarim i prise' ću prid Raspetim, da si je ti zapalije.

— Ne boj se toga — progovori on, zagleda se u nju i pokuša se podrugljivo nasmiješiti, no očito su ga rane zaboljele, jer se je strahovito nacerio i nastavio: — Podivani' ćemo mi još, veselje...

— Ja mislim, da smo se danas izdivanili za sve vike vikova!

— Ništa, ništa. Vidi' ću ja još tebi košuljicu! — reče kao da mu je đavo opet zarastro pred očima vilinu košuljicu, i ode bez pozdrava, no ne okrenu desno prema selu, već lijevo prema Ojevcu.

Njegove je posljednje riječi udariše posred srca, no — osta kamen: nit osjeti bol nit jauknu nit se savi. Žurno se je oprala, britvu metnula na dno sanduka pod robu, zapretala vatru, zatvorila kuću i žurno pošla, bojeći se, da bi se mogao povratiti ili je putem dočekati, ako odmah ne otide. Žurila se je, da izmakne, dok zna, gdje je, a kad je zakrenula ključem u bravi, osjeti prvi puta, da je sretna, što tu ne mora noćiti.

Upravo je letjela, da što prije stigne u kuću Lukanovu. Već je smrkavalo.

— Znaš, moja Baruša, da nisam ništa našla?! — reče joj još s praga. — Vidila sam Mandu, pa me zovnila k sebi, a znaš, kako ti je, kad se sestrice raspripovidaju?! Sve sam mislila: — Moram ići, moram ići, a unda se jope' mirila: —

Nije priša, nije priša! — I tako. Pa, znaš i nije priša. Prije neg ti dospiješ — reče, smiješeći se — dospi' ću i ja doniti.

Večerala je vrlo malo — samo toliko, da se ne reče, da nije htjela ni okusiti. Nastojala je, da bude razgovorljivija, jer je osjećala, da joj nije do razgovora, a željela je, da na njoj ne primijete, da joj se je što dogodilo. Ducina je bio nešto svjetliji, šalio se i pripovijedao.

— Divanije sam — veli — sa šurjakom Josom i gonali smo se, 'ko će prije imati sina, il un il ja. Nismo znali pogoditi, al smo se unda pogodili ovako: koji ga bude ima' prije, taj mora ispeći dvize na ražnju i unako još vruće doniti na ražnju priko Doca k unom drugom. Tamo ćemo ga isti.

Baruši je bilo neprilično pred ostalim ukućanima, da sluša takove razgovore, pa ustane i otide u sobu.

— A što unda, ako bude 'ćer? — upita Anera.

— Na to nismo računali.

— Ja ću i za unuku dati najbolje dvize — reče Lukan. — Volije bi, da bude muškiljić, al ako ni ne bude prvo, bi' će drugo.

— Tako, tako, striče! — odobravala je Anera. — Jadno žensko strada od kolivke, pa do groba.

— Mi smo ka' računali — tumačio je Ducina — da će biti sinovi, al moremo se dogovoriti i za 'ćeri. Ima još vrimena. 'E l' nu, Ane, da ima još vrimena?!

— Ne znam, kako j' sa mojom jetrvom Kajanom — odgovori ona — al mislim, da bi dobro učinili, da se vrlo požurite, da ne zakasnite s dogovaranjem.

— Iđem ja iz uni' stopa k njemu — reče on i odmah ustane.

— Ku' ćeš, jadan, sad basrljati po noći — odgovara ga Lukan — a nema ni prtine priko Doca, pa bi mora' okolo kroz selo.

— Ništa j' to meni!

— Nema dragog kod kuće — izmisli Anera. — Ništo j' otiša' k Brklji i kasno će se vratiti.

— E, to j' druga! — utješi se Ducina. — Unda ćemo divaniti sutra.

— Tako, tako. To j' i bolje, a sad 'ajmo spavati — predloži Lukan i odmah ustane, bojeći se, da se ne bi Ducina pre-

domislio, pa ipak otišao van. Njih su dvojica neprekidno spavali u sijenu i hvalili se, da im je toplo.

Anera je metnula djecu spavati, pospremila kuću, pa legla i ona i Baruša, koja se je osjećala vrlo dobro i bila lijepo raspoložena. Dugo je pripovijedala, čavrljajući koješta, a Anera tobože slušala i povlađivala, dok je uistinu nije ni slušala, jer je bila sva zaokupljena svojim mislima. Istom je sada u krevetu dolazila k sebi. Osjetila je, kako ju je napala divlja zvijer i davi je, guši je, baca joj se na prsa i lomi joj kosti. Obuze je tjeskoba, proživljavajući ponovno cijeli događaj, u svim njegovim odvratnim pojedinostima. Dođe joj da viče, da širom razjapi grlo i da se izviče, jer će se inače ugušiti. Poče drhtati po cijelom tijelu i protrne, da će smalaksati pod snagom i teretom te krezube zvijeri — toliko je živo sve ponovno doživljavala! Svu je obli leden znoj, kao da je izvučena iz vode. Naglo se uspravi i sjede, te tiho zavapi:

— Što ću, kud ću?! Blažena moja Gospe, smiluj mi se. Mićane moj, srce moje, dušo moja, sve moje, pomozi mi, spasi me ...

Nenadano joj navriješe suze na oči, a jecaji provališe grlo. Pala je na krevet, okrenula se nice i zakopala glavu u jastuk, da ne bi čula Baruša, kako jeca. Pustila je maha osjećajima i plakala dugo, vrlo dugo. Baruša je, međutim, čvrsto spavala i nije se probudila.

Kad se je malko smirila, ispriječiše se pred njom kao oštre stožine njegove riječi:

»Podivani'ćemo mi još, veselje ... Vidi'ću ja tebi košuljicu« ...

... Vidi'ću ja tebi još košuljicu ... kao da je munjen: ta, svaki dan joj vidi košulju ... Al to, naisto, ne znači ono, što misli Anera ... Kako može više biti sama u svojoj dragoj, zlatnoj kolibici, ako ga ne želi dočekati sjekirom i ispresijecati ga kao bukvić?! Al to ona ne želi. Neka je Svemogući oslobodi napasti. Kako bi na Sudnji dan, kako bi pred svoga Mićana, kad bi mu morala reći:

— Veselje moje, ubila sam ti ćakana. Sasikla sam ga ka' komad slanine!

Što bi joj on mogao na to reći?! On je sigurno vidio sve ono večeras, jer je bio uz nju. Ona ga je osjećala. On sad vidi

sve njezine neprilike, vidi svu njezinu bijedu, al joj ipak ne bi mogao oprostiti, što mu je ubila ćakana, pa bi proplakao i na onom svijetu. A on sigurno može i plakati i tugovati, kad se može veseliti i uživati u Kraljevstvu Nebeskom. Gdje nema tuge, ne pozna se veselje; gdje ne poteče suza, ne može planuti smiješak! Sigurno bi proplakao. Možda bi joj i oprostio, al bi morao plakati radi nje, morao bi se žalostiti radi njezina čina i strahovito bi ga boljelo, a to bi njoj bilo teže nego da joj ni ne oprosti. Lakše bi podnijela svoju tugu i nesreću, da joj ne oprosti, a da rad nje ne proplače, nego da ga zaboli u dno duše, a ipak joj oprosti. Lakše!

A ona bi ga morala ubiti, ako bi opet došao, jer se boji, da više ne bi mogla izdržati onako bjesomučne borbe. Pa neka on njoj onda najzad ne učini upravo ništa — što se od njega ne smije očekivati! — dosta je, da pod onakvom divljom zvijeri klone svladana, iznemogla i iscrpljena. To je već dosta — da ga mora već dočekati sa sjekirom i kresnuti ga, čim se pomoli na vratima.

Jedini je izlaz, jedini je spas, da više nikad ne bude sama u kolibici ili da uopće ne živi u njoj. A tko bi mogao biti s njome? Djeca nijesu zaštita, nego smetnja u borbi. Ne bi on imao obzira ni prema njima, kad onako zaslijepi kao vepar ... Tko može biti s njome, osamljenom jadnicom?!

— Bože moj, Bože moj — zavapi iz dna duše — velko ti sam sama na tom svitu! Mićane moj, sve moje, jer si me tako ostavije?! ...

Da rekne Josi i Ivanu? Mogla bi i stalna je, da bi je oni riješili toga prokletstva, no s tim bi istom napravili pravu nesreću. Ni oni ga ne bi mogli drukčije dovesti k pameti, nego najzad — sjekirom. A to bi bilo još strašnije zlo: da ga ubiju rođena djeca! Ona mu jest nevjesta, al nije njegova krv, i ubila bi ga u najskrajnijoj obrani svoje i Mićanove duše ... Da pripovijeda bilo njima, bilo komu drugom, nastalo bi još jedno strašno zlo: pročulo bi se i za sva bi im vremena palo i ostalo na ognjištu!

Mora šutjeti; nema nikoga, tko bi mogao biti s njom u kolibici, a — ni sama više ne smije biti u njoj. Kuda će, kuda može?! Torbu na leđa, djecu i štap u ruke, pa ići prositi; ići

glavom bez obzira i svršiti — Bog sam zna, gdje i kako?! Gdje svršavaju prosjaci? Što ona zna o tome. Vidi gdjekada kojega, kada prođe selom, a da o njemu ne zna ništa — ni tko je ni čiji je ni otkuda dolazi ni kamo odlazi. Kako bi onda mogla znati, gdje i kako svršavaju prosjaci?! Ona zna, »što j' reka' uni«, da zbog sirota i sunce granjiva, al tu se misli na djecu sirote bez oca i majke ili samo bez jednog roditelja. Misli se i na druge sirote ... na priliku: na nju ... I ona je sirota, kad nema svog Mićana i ne će ga više imati na ovome svijetu. A ni njemu nema zamjene u njezinoj duši — nema je tako sigurno, kao što je nema roditeljima ...

... Kako svršavaju prosjaci i sirote?! Ona ne zna ... a vindar zna: umru i svršavaju u zemlji baš kao i najveći bogataši! Zna, kako ne bi znala: rađaju se goli i dolaze u zemlju goli! Svi jednako: i siromasi i bogataši i prosjaci i moćnici ... A ona nije rođena, da bude prosjak, a bez rođenog se ne prosi! Ona je rođena, da bude vladarica duša, te da danas pusti glas — onako, šaptom, od ujne do strine — javilo bi ih se mnogo, vrlo mnogo, koji bi žudjeli, da osjete oko vrata njezinu ruku, da im ona bude gospodarica i kraljica, a sve tobože kao skromna i poslušna žena! Nije ona rođena, da bude prosjakinja. Ona ima i drugu, posve određenu zadaću: da čuva i uzdrži Mićinu i svoju kolibicu, kolibicu njihove ljubavi. Vatru nije mogla uzdržati; nije mogla, al ona ista gori na drugome, na djedovskom ognjištu. Vatre ima, al kolibica je samo jedna. Tu je jedino skrovište njihove ljubavi, tu su rođena njihova djeca, tu se je Mića oprostio s njima troma — sa svojom ljubavlju i sa svojom djecom — i njoj rekao: »Ja ću se, ako Bog da, vratiti — — A ti, dotle — — Lipa moja! Ti si junak!« — — On se ne će vratiti — — Da, vraća joj se svaki čas, ali drukčije... Jedan je svjedok kao nijedan — — Bog zna. Samo Bog zna ... A Mića je rekao, da će se vratiti ... Jedan je svjedok kao ni jedan. Kaže: »Na mojim je rukami ispustije dušicu«, a za neko vrijeme — eto ti tog »pokojnika« živa i zdrava — — To nije svjedok ... Mića je mrtav, mrtvo je sve njezino na ovome svijetu, no — to nije svjedok: »Ispustije j' dušicu na mojim rukami« ... a gdje su oni drugi, koji su vidjeli, kako je ta dušica odletjela pred nebeske dvore, a tijelo — baš njegovo tijelo! — predano crnoj zemlji? Gdje su ti drugi?!

Nije mogla očuvati vatre. Nije! Nije imala ni granja, da na njemu uzvari žlicu vode, pa otkud bi joj onda cjepanice ili panjevi, koji drže vatru? Nije mogla. To zna i sam Mića i on se s toga na nju ne ljuti. Ona će za to održati kolibicu i — čim se Mića vrati, djever će Joso opet ukrasti i donijeti blagoslovljenog žara s pradjedovskog ognjišta ... Ne može, ne smije napustiti kolibice. Ona će je čuvati i očuvati, pa bilo i sa sjekirom u ruci, dok se njezin Mića ne povrati ...

— Mićane moj, sve moje, jer si me tako ostavije?! ...

Već je davno smrklo, blago spremljeno, večera na stolici, a njega još uvijek nema.

— Kod strica j' Lukana — kaže Kajana. — Reka' j', da iđe podivaniti.

— Ja sam ga vidije, kad je otiša' priko oca — potvrđuje Ivan.

— Tamo će un večerati, tamo. Ajmo mi isti. Što ćemo ga dulje čekati?! — preuzimlje Manda zapovjedništvo i određuje, a svi poslušaše bez prigovora. Nije, doduše, običaj, da kućnog starješinu ne čekaju s jelom, kad se zna, da bi trebao doći, no — načekali su se već. Dosta je.

Poslije večere se raziđoše — svak na svoj ležaj i pospaše svi osim Mande. Ona je uzela očenaše u ruke i molila krunicu. Odlučila je, da će svakako biti budna, dok on ne stigne. Ne zna ni sama, kod kojega je desetka zaspala, jer su joj prsti ispustili mrđelicu i očenaši pali pod nju u krevet, no zna, da nije čula, kada se je povratio.

Kajana je u svanuće ustala, naložila vatru, pomela kuću, poprala dižvicu i otišla u štalu musti krave. Štala nije bila iznutra zamandaljena, a to je značilo, da se je Blažić već probudio, ustao, da odmandali vrata i, po starom običaju, opet legao. Ona je lagano ušla i nije mu se javila, jer nije znala, da li nije, možda, ponovno zaspao.

—'Esi ti, Kajo? — javi se on.

— 'Esam, 'esam, rode — odgovori ona i brzo, užurbano reče: — Sinoć smo te dugo čekali s večerom, a tebe nije bilo.

— Dobro sam ja sinoć večera' — otpuhne on. — Nude mi donesi vode.

Brzo mu donese bukaru i pruži. On je bio okrenut licem k zidu, pa pruži ruku preko sebe, da primi bukaru.

— 'Ajde ti muzi — reče joj. Kad je ona otišla za poslom, on se osloni na lakat, polije krpu i pritisne je na lice. Sav je bio natečen, te je samo malko mogao otvoriti desno oko, dok mu je lijevo bilo potpuno zaraslo.

— Daj mi amo dižvicu — reče joj, kad je razabrao, da je pomuzla jednu kravu. — Metni tu kraj bukare, pa 'ajde bukaru dobro operi i donesi mi vode. Ta nije dobra.

Ona posluša, a suze joj se svrtiše na očima: još joj nikad nitko nije vratio bukare — da je još pere, jer je vazda žuta kao dukat, te bi mogao u njoj pružiti vode i plovanu kod svete mise. Naravno, ne reče ništa, već žurno iziđe. Blažić odmah dokuči dižvicu, uzme prstima one tople pjene s mlijeka i namaže cijelo lice, a zatim primakne posudu na usta i dobro potegne, te u njoj još malo i ostade.

— Metni bukaru, 'di je i bila, pa 'ajde za poslom — reče joj dosta ljubazno, čas zastade, pa će opet: — Nije bukara bila nečista, man meni nije sve trave, pa mi se činilo, da ka' čudnovato mirliši.

Ta ju je njegova izjava umirila, pa lakše nastavi posao. Došao je i Ivan, da položi blagu jesti, no kako je mislio, da ćakan spava, nije ni progovorio, već je samo odmahnuo rukom neši Kajani, kada ga je pogledala.

Ona se je čudila, što je to svekru, da traži vode, kao da je noćas prepio, a poslije tooga ispio dižvu varenike, no — nije nevjestino, da pita. Kad bi namuzla dižvicu, odnijela bi u kuću, procijedila vareniku u kotao i opet se vratila, da nastavi, dok nije dovršila.

— Uprav jutros manje varenike — reče Manda.

— Rode j' pije — odgovori Kajana.

— Un pije vareniku?!

— E. Pije, pije.

— Braćo moja! 'Ajde, i to triba upamtiti! — reče Manda i glasno se prekrsti. — A, 'e l' se diga'?

— Nije. Men' se čini, da j' jope zaspa'!

Već su došla i ručena doba, palenta na stolici, a Blažića još nema iz štale. Manda reče, da koje pogleda, da li se digao i da ga zove na ručak, no onda se predomisli i odluči, da ide

sama. Možda mu se ipak što skvrsilo — ne osjeća se dobro — pa nije u redu, da ona ne pogleda.

— 'Esi živ, Blažu? — upita ga, kad je ušla u vidjela, kako nepomično leži, kao da je mrtav. Znala je, da nije moguće, da bi do tih doba spavao.

— 'Esam, 'esam. Živ sam — odgovori on posve lijepo.

— Pa, jer se ne dižeš?

— A, tako... Privrnilo mi se crivo na livo, pa mi se uprav ne da.

— Uprav tebi nije sve trave?!

— A, tako ...

— Ručak je već na stolici, pa bi se moga' digniti.

— Ne ću se dizati — odgovara on, ne pomičući se, kao da je zamro, pa se već i ukočio.

— Uprav tebi unda ništo 'est?!

— Velim ti.

— A što ti je? 'E l' te što boli?

— Ni ne boli jako — odgovara on mirno. — Gona' sam se sinoć s mačkami, pa me izgreble po vražim obrazim.

— Ne bluni, jadan, man se diži — govorila je ona, videći, da je dobre volje.

— Ne ću se dizati, pušti me s mirom.

— A jer se ne 'š dizati?

— Jer ne ću.

— A jer ne bi?

— Nije me volja.

— Ma, jer te ne bi bila volja, moj brate? Digni se, pa 'ajde isti s čeljadi.

— Pogodi' će čeljad i brez mene.

— Ma što 'š tu, moj junače, smrditi cili dan u tim jasletinami?!

— Barem o'de nisam nikom na putu.

— Nisi na putu, al jope' ... Moga' bi se digniti.

— Al jope' ti velim: izdiri i pušti me s mirom! — drekne on.

Ona se ubezumi od čuda, što mu najednom bi i primijeti, da se nikako k njoj ne okreće. Pokuša, e da bi mu s koje strane mogla vidjeti lice, no sva su nastojanja bila uzaludna.

— 'Esi prikovana?! — vikne on ponovno, kad nije čuo, da se miče.

— Braćo moja, peljde i 'prdačine — reče ona, krsteći se, i iziđe, zatvorivši za sobom vrata.

— Ite vi, dico, ite — rekla je, ulazeći u kuću.

— Pričeka'ćemo još taj tren, dok dođe ćakan — reče Joso.

— Ne će se un digniti.

— A jer se ne bi diga'?

— Veli, da ga j' ništo glava zabolila, pa će poležati.

Ona je opet oko podne ušla k njemu i upitala ga, da li bi što trebao.

— Evo ti tu bukare, pa mi donesi vode, ako 'š, ako li ne 'š, ni ne tribaš — odgovori on mirno, ali i prilično oporo.

Sva mu je glava gorjela i počela ga svrbiti, kao da su ga izubadale pčele, a i žednio je, te je do podne ispio bukaru vode.

— Bi l' ti još što načinila? — upita Manda ljubazno.

— Bi: da tornjaš van! — odgovori on.

Ponovno je pokušala, da mu vidi lice, no i ovoga puta uzaludno. Kad je došla pred večer ponovno k njemu, istjerao ju je, a kad je Kajana muzla krave, iskapio je dižvicu mlijeka kao i jutros. Ukućani su se čudili i sve — 'ko kakvim poslom — bojažljivo zavirivali u štalu i onda bježali. Drugoga je dana ušao k njemu Joso i vrlo ga pristojno upitao, što mu je .

— Skr'a' sam se — odgovori mu posve mirno, uspravi se i okrene mu lice. — Evo, vidiš. Pa' sam. Al ... ne triba o tom ...

Joso se je zaprepastio, kad je opazio onu veliku tikvu, punu krvavih zareza. Oči mu se uopće nijesu vidjele, no on je na desno ipak vidio.

—'Ko se Bogu moli! — zaprepasti se Joso.

— Ništa j' to — odgovori on i ponovno se okrene k zidu.

— Kako si se moga', moj ćakane, tako s'rdati?!

— A, eto: u ogre'činami. I tako ...

Josi odmah sijevne misao: kakvi ogredci, kakvo li što, kad je snijeg do pojasa, no ne reče ništa, da ga ne dira, da ga ne izazivlje.

— A boli li te?

— Po vražiju! Al sad je već bolje. Sad je već dobro.

— Bi li što triba, ćakane?

— Ništa, man da me pušte s mirom.

— Zato se, ćakane, ne brini. Neg, ako bi što triba' ... Pa, gospodar si — odredi.

— Ništa.

Pripovijedao je materi. Ona je samo zabrinuto kimala glavom.

— Znala sam ja, da niki vrag 'est — reče iza duge šutnje. — Kakve ogre'čine?! Sad bi, jadna ti majka, moga' s kuće skakati, pa ne bi probije kroz snig do kamenja! Bije j' un u vražim svatim, pa ni'ko ispribija ka' mačku, žalosna ti sam i kukavna š njim unakim ...

Prvih se nekoliko dana nije ni opazilo u selu, da ga nema, no za daljnjih se nekoliko dana sve točno i pojedinačno znalo i šaptalo, kao da čitaš iz knjige: — Bije u krađi s nikim Pločanima, a goso lipo dočeka' sa rozgami, pa ožeži, ožeži kun da raž tuče. Ubije u gačetu sve i dušu i najzad mu paroškom od rozaga iskopa livo oko. Kad unoga već zabolile ruke i nije više moga' š njima mavati, Blažića ukupi vrag za kožun, odmakne ga i dovuče do drugova. Uni š njim u sanice i dovezu ga prid zoru tu iza Gaja. Eno i sad traga od sanica, a nisu ničije iz sela. Drugačije su naše, a drugačije pločanske sanice. Tu ga lipo ukupe među se, dovuku prid štalu i turnu u nju ka' tralje gnoja! Sad krepiva gad, a i pravo mu je, kad se un daje u to, kraj unakog bogatstva, kraj unake vridne i poštene žene i dice i kraj unakog poštenog pokojnog ćaće Vidurine, kome još ni danas nema para.

Sve se je to tako točno znalo, a baba Anđuša je pripovijedala, kao da je na svoje uši slušala, da ga je onaj goso prepoznao, uhvatio ga za grudi, pljunuo mu u brk i rekao:

— A, ti li si to, Blažiću, žalosna ti majka u Mrkobraduši?! Ti si to, ti, sram te bilo, 'di je Boga i naroda! Al, eto, nek te vrag nosi sebi za ujam. Rad une te vridne žene i dice ne ću javiti džandarim.

— I ne će ga, vidi' ćeš, javiti. Sritan je gad, vrag mu odnije sriću i opanke š njega skroije ...

Blažić je međutim kunjao u jaslama i životario: samo je životario kao biljka. Desilo se ... pa, eto: desilo se. Čovjek može na crkvenom pragu posrnuti, pa slomiti vrat. Desilo se

jednom, i dva puta, al ne će treći put. Bit će i pametniji i oprezniji. I ne će biti lud kao ovoga puta ... »Ne, ćakane, tamo! ... To j' brezdanka!« ... A Blažić se odmah raskvasio kao kakva babetina, pa veli: — I tako se ti bojiš za mene?! ... I onda je već sve bilo gotovo ... Propalo ... Tako isto opet: »Mića moj, Mića moj!« ... A on isplazio jezičinu i veli: — E, uredi li ti mene, uredi ... I, naravno: propalo ... Može se desiti i jednom i dvaput, al treći put ne.

— Al, ništa. Podivani' ćemo mi još ... Vidi' ću ja, 'esu li ti vile donile košuljicu ...

Na Josu je pala obveza.

— Ćakane, šalije sam se sa zetom Ducinom, da će ispeći dvize, kome se prvom rodi sin, pa eto, pade na me. Mogu li?!

— Ne dvize, man ako ćeš i dvize i jalovicu! — odgovori on, uspravi se u jaslama i pogleda u sina: — 'E l' nu, da mii je čudno splasnilo?

— Da nema ti' dviju veliki' ogrebotina, ne bi više ništa ni bilo.

— Dobro j', dobro — potvrđuje i sam Blažić i opet liježe i okreće se k zidu. Miran je i zadovoljan, a srećom je štala — štala, pa ne treba nikako izlaziti iz nje. Tu je kao medvjed na zimovalištu.

Joso je znao, što se po selu šapće, no nije nitko javno govorio, pa je tako prolazilo, a da on koga čuje, sasuo bi mu sve zube u grlo. Druga je stvar, što on sam o tom misli. To ne spada ni na koga, osim na njegovu dušu i Svemogućega. Među rođacima svi govore o tome kao o nesretnom slučaju. Kako se je desio, nitko ne zna, a nitko niti ne ispituje, jer znadu Blažića. On ne odgovara, već se podruguje i podsmjehuje. I Anera vjeruje, da je nesretan slučaj. Stric Lukan je samo s njom o tome govorio i čudio se, kako se može na tolikom snijegu tako razmrskati glava. Može onda, kad je poledica, pa zvizneš čelenkom, da ti pukne kao tikva, ali onda nije bilo još zaleđenih prtina, već svuda snijeg, da bi ga mogao rešetati na rešetu.

— A kolko j' toga, moj striče, pa jadni čovik misli — ne more biti, a uno se vindar dogodi. Unda svak viruje. Tako ti je i to — tumačila je Anera.

— 'Est to. A da, man more biti. Pa' i smrska' se, pa gotovo.

Ducina uopće nije o tom govorio kao da se nije ništa ni dogodilo, a Baruša je plakala, kad je šapat dopro i do nje. Ona zna, da je ćakan teške i naopake ćudi, al ne će tuđega. Vidjela je ona, kako on pazi, da ne bi koje dijete taklo u među ili, kad je kod blaga, iskopalo i ispeklo tuđi krumpir. Bolje bi mu bilo, da ga nije, neg da to učini, pa da ćakan dozna. Za svašta je on rođen, ali za krađu nije. On je pošten čovjek. Ono je nesreća, puki slučaj. I ona bi počela vikati po selu, da je svi čuju, no sram ju je, a ni ne zna, kako bi rastumačila. Kad se je desila ta nesreća, tko je vidio; zašto nije ušao u svoju kuću, kao što bi učinio svaki drugi čovjek i rekao: — Evo, vidite, pa' sam...

Ne može ona to nikom rastumačiti. Ne može ništa nego plakati i pitati, kad tko dođe, kako mu je i pozdravljati ga, kad tko pođe tamo. Htjela je i ona otići, da ga vidi, no nije joj dala Anera. Rekla joj je, da je studeno, prevelik snijeg, pa bi se mogla prehladiti, dok je glavni razlog bio u tom, da Baruša takva, kakva sada jest — ne vidi onako ružno, odvratno, iznakaženo lice. Baruša se je s time pomirila to lakše, što joj je Joso rekao, da ćaća ne voli, da mu itko dolazi u štalu. Uvijek je jedva čekala, da tko otud dođe.

Kad je Joso donio pečenu jalovicu na ražnju, a Ivan pet-šest litara vina, sastave obje stolice, pa sjednu oko njih i Lukanovi i Makićevi. Ducina je jeo kao vuk i šutio kao nijem. Uopće nije progovarao. Baruša ga je promatrala, sjedeći kraj svekra i bila zabrinuta. Pomišljala je, da je to možda sve zbog toga, što spava u ajatu, no opet se onda sama tješila, da nije moguće, da bi to bio uzrok, jer joj je sam češće puta šanuo, kako on to rado čini radi nje i — radi djeteta. Mora biti nešto drugo. Pomišljala je na sve, samo ne na ono, što se je približavalo. Prije je bio pretjerano veseo, upravo obijestan, spreman na svaku šalu i huncutariju, a sada kao da je sve pokopao, no ne može se reći, da je tužan. Ne. Samo šuti, a niti ne vidiš na njemu, da bi on što razmišljao. Samo šuti i gleda kao ovca.

— Što radi ćakan? — upita Baruša braću.

— E, sad je un već na konju! — odgovori Joso i odmah okrene razgovor na drugo: — 'Esi vidije, zete, kako ja tebe priteko'?!

— Nisi ti, neg vridna Kajana! — odgovori on posve sabrano, ne podižući pogleda, a onda će iza male stanke opet: — Nego, ja sve inžinjavam i sumiram...

— Nude, nude?! — upita Lukan.

— Ne znam, bi l' moglo, a bilo bi dobro — govorio je polagano, kao da je sav zadubljen u misli. — Na moj račun bi moglo i biti, da mi, šura, puštimo dicu kraju...

— P' unda? — upita Joso, pogledavajući u neprilici na strica Lukana, jer mu je nezgodno, da pred njim toliko govore o tome. Oni su ostali mlađarija, pa može dati ruku, al pred njim... Ne će on zamjeriti, al — opet!

— Tako — nastavljao je Ducina polako: — Puštimo dicu kraju... Ne za posve... Neg tako: barem dvoj, pa neka svaka rodi dva ždripčića.

Svi se u čudu zgledaše, kao da je grom udario među njih, a to s tim više, što je on to rekao posve mirno, najozbiljnije, bez i najdaljne sjenke šale.

— Bog s tobom i Majka Božija! — jedva izusti Lukan i sav se zblanut zagleda u njega.

Anera vidje o čemu se radi, pa da prekine taj grobni muk, reče kao i on posve ozbiljno:

— Ne bi to bilo ni zlo, moj Dujkane.

— A da, da ne bi! — potvrđuje i on i pogleda je.

— I ja sam već o tom mislila —

— Iiiii... moja Ane! — usklikne on kao pred velikim otkrićem: — Pomisli ti tvoga ždripčića! Ne bi mu bilo para u carevini!

— Mislila sam i ja —

— 'Est, uno, bila bi i od ovi' naši' dobra kljusad, al tvoj, tvoj — —

— Al, eto, moj Dujkane, — pokuša Anera opet da izreče svoju misao, — dobro bi bilo, al kad je dragi Bog svakom odredije svoje, unda se ne more priko Božije.

Ostali su mramorkom šutjeli i nijesu znali, da li je ludo jedno ili oboje ili nijedno.

— 'Est to. Bog je odredije.

— E, da. Čovik se unako našali, da se nasmije, al što ne more biti, ne more.

— 'Est to, 'est. Ja sam se našalije, da vidim, što ćete vi, a ti nama' vidiš, što ja mislim — reče on i glasno se nasmije. — Kako bi žena rodila ždribe?!

Lukanu malko odlane, a i ostali dođoše k sebi. Jedina se Baruša nije mogla otresti strašnoga dojma njegovih riječi, dok se Anera uopće nije ni iznenadila. Ona je već davno načistu, što je s njim, pa je primala onako, kako jest, i nastojala, da njega rastrese, a stričeve bojazni bar donekle ublažuje. Po njezinu je uvjerenju s njime bilo svršeno i još joj je ostala jedina nada, da će možda okrenuti na bolje, kad dijete dođe na svijet. Taj bi događaj mogao dobro djelovati, jer ga toliko čeka i želi. Današnja ju je njegova izjava pokolebala i u toj nadi: djecu bi već mijenjao za ždrebad, a to je strašna pojava kod njega, koji je ginuo samo za djecom. Često puta je znao reći, kad bi njih dvoje razgovaralo onako nasamu i povjerljivo: — Da i' je dvadesetero, nije i' puno. Ima, 'vala Bogu, zemlje. A i — koga j' Bog stvorije, da' mu je i krušac.

Tako je do jučer govorio.

Još je malko razgovarao i smijao se, a onda opet zamuknuo. Stricu je Lukanu prisjeo zalogaj u grlu. Gledao je preda se i jedva primjetljivo neprestano kimao glavom. Gledao je u golemu provaliju, nad kojom je još jedina i zadnja nada — Baruša, da Svemogući blagoslovi nju i ono, što nosi pod srcem. Jedva je dočekao, da su otišli Joso i Ivan, da može Aneru uhvatiti nasamu, jer je mislio, da će ga prekinuti neka strašna muka i tuga, koja mu je legla na prsa.

— Ajme meni, sestro moja, žalostan ti sam za njim! — zavapio je očajno.

— Nemoj biti dite, striče — tješila ga ona. — Vidije si, da se j' samo šalije, a 'vala Bogu, da se j' i jope' počeje šaliti.

— 'Est to, al kakva mu je uno šala, Ane moja, po Bogu sestro moja?!

— Eto. Kako bi' ti rekla — govorila je ona u neprilici. — 'Est uno nespretna šala, al — eto. Šalije se... Reci sam, otkad se nije našalije?

— E, 'est to.

— A danas se j' našalije i jope' se smija'.

— 'Est i to.

— Unda samo reci »'vala dragom Bogu« i ništa više, moj striče. 'E l' ovako?

— 'Est i tako, al — ajme meni za njim do moga groba.

— Ne griši duše, striče! — reče ona kao pomalo i strogo. — Vidiš li, kako j' meni, pa ne ajmečem, neg sve polažem u Božije ruke, pa se nosi.

— E, moja Anera!... Samo j' 'ednu Aneru Bog stvorije!

— Nemoj tako divaniti! Ti si, striče, čovik, a ja — kud okrenila, da okrenila — samo jadna ženetina. Ruga' će ti se ljudi, brate. Re' će ti, da si ka' i žena, a to j' sramota.

— Neka mi se ruga, jadan ti sam. Prikini' će me.

— Ne će! Ne pripadaj se, pa ne će. Vidi' ćeš sada, ako Bog da, za nikoliko dana, kad se javi unuk, kako ćeš i ti procvitati ka' brnduša ispod sniga.

— A molim te, Ane, 'oće li brzo?! — upita on odmah veselije.

— Samo što nije! Za desetak dana, ako Bog da.

— E, brajne, samo, da mi je to dočekati...

— Dočeka' si, 'vala Bogu.

— Unda ću ja prosvitliti. 'Oću, 'oću, ako Bog da.

Petnaest dana poslije Josina sina zaplaka i Ducinov. Doista: sin! I još kakav sin: kao naviljak. Kad rekoše Lukanu, pred njim se otvori nebo, narastoše mu krila, same suze potekoše, a lice mu ovi smiješak sreće i blaženstva. Navali, da će odmah k Baruši. Jedva ga neko vrijeme zadržaše. Ushodao se u kući kao u vršaju, udara rukom o ruku, a sve poskakuje s noge na nogu kao u kolu. Kad je po prilici sudio, da bi se već moglo u sobu, opet navali.

— Ljudi, striče, ne iđu k ovakim ženami — reče mu Anera više u šali nego ozbiljno, jer ona nije ni kanila, da ga ozbiljno zadržava.

— Ja iđem k svojoj Baruši, zlato mi je stvaralo! — odgovori on i grune u sobu govoreći još sa vrata: — Veselje moje, Bog ti platije! Ti dade krila svome stricu. Sad ja mogu lako, ako 'š, i umriti, kad je momak na ognjištu!

Naslonio se na ruke oko nje, nagnuo se i posuo je cjelovima. Baruša se umorno i blaženo smijuljila, osjećajući bezgraničnu sreću i zadovoljstvo vrhu svega i zbog njegova tolikog veselja. Kad je nju izljubio i svu je oprao suzama, okrene se na dijete i kaže:

— Nude, nude, junaka, da ga vidi njegov stric!

Htjede i dijete ljubiti, no Anera ga srete rukom.

— Ne da njegovu stricu, da ovakog ljudu poljubi?! — začudi se on.

— Ni didu ni stricu! — odgovori Anera, smijući se. — Neg, sad moreš poslati koje dite po Ducinu.

Njega je bila poslala punici u goste, da u kući ne smeta. Nije dugo potrajalo i on dotrči bez daha.

— Sin! Sin! — vikao je. — 'Esam li ja reka', da će biti sin?!

Anera ga zaustavi još pred kućom — drugi ga nitko za stalno ne bi bio mogao zadržati! — i uputi ga, kako se mora vladati, a da mu se selo ne ruga.

— Ne boj se! — uvjeravao je on i utrčao u kuću, pa ravno u sobu. Kad je opazio Barušu u krevetu, naglo zastane, zagleda se u nju i rekne neobično toplo i nježno: — O lipa moja bolesnice! Nikad mi još nisi bila tako lipa!

To je bilo pred podne. Svi su bili sretni i veseli, te se je i Ducina šalio i smijao. Gdjekoja je šala bila i neumjesna, no prelazilo se preko svega u tolikoj sreći. Što više — ni sam Lukan ne zape ni za jednu, koja bi ga bila smela, zabrinula ili ražalostila. Kad je Anera uvečer muzla krave, opazi Ducinu, koji je međutim došao za njom, kako se je podbočio na dovratnik i zamišljeno zuri u štalu.

— Što snuješ, Dujkane?

— A, tako. Ništo mi se vrze po glavi.

— Moreš li mi reći, što?!

— Uprav tako mislim — reče on i uđe u štalu: — Vi sve velite, kako j' mali lip, čemu kraja nije, a sav smežuran ka' kakav krezubi starčić.

Anera prasne u smijeh i stane mu tumačiti.

— 'Ajde, nek ti to i bude — pomiri se on s naborima na djetinjem licu. — A nude ovo, ovo ti meni reci: vi svi vičete, kako j' pravi i velik ka' naviljak, a nemaš ga što viditi. Veća j' moja rukavica od njega.

— Bog s tobom, moj Dujo, kun da nikad nisi vidije diteta! I ti si bije unolišni. I ja i svi. Ne rađaju se ljudi kolk zmajevi.

— E, vidiš: otuda ti meni doći na tu lisu! — reče on pobjedonosno. — A da j' ždripčić, koliki bi bije?! I ne bi li

se un već bije danas diga' i skaka' oko matere?! Ha! To ti meni reci.

— To j' istina — odgovori ona — al ja sam ti već rekla, da j' dragi Bog svakom ostavije svoje.

— 'Est to i ja se ne pačam u Njegove posle, svala Mu i 'vala, man samo tako sumiram.

— Moreš to, moreš, kako ne! Al, znaš, Dujkane: nemoj tako divaniti ni prid stricom ni prid Barušom. Bilo bi im jako ža'. Ni prid drugim, jer bi ti se rugali. Kad se ti ovako česa sitiš, unda ti samo sa mnom, pa ćemo mi podivaniti.

— A da s kim bi drugim?!

— Nemoj, nemoj ni s kim drugim o tome.

Čini se, nažalost, da je tonula i zadnja Anerina nada, no ona je ipak još nije napuštala, te mu posvećivala ne manju pažnju nego i samoj Baruši. Gledala je, da on nikada ne bude sa ženom i djetetom, kad nje tamo nema, bojeći se, da bi ipak mogao reći štogod, što bi Barušu ražalostilo i pogoršalo njezino bolovanje.

I dijete i Baruša su bili samo kako se je moglo poželjeti. Mali je Lukica — tako ga je Anera znamenovala — spavao, sisao i naočigled napredovao, a Baruša se osjećala tako zdravom i jakom, da je peti dan smatrala sramotom, da bude u krevetu i htjela ustati. Anera ne dade.

— Sram me je, nešo, kad mi ništa nije.

— Ja ću kazati stricu, pa 'š čuti, što će ti un reći! — zagrozi se Anera.

— Nemoj mu ništa kaživati, al kad me vidi uz vatru, ne će se ljutiti. A sve su naše žene — ovake — ležale u slami uz vatru. 'Ko j' vidije ovako smrditi u odrini? Sram me je.

Anera ne popusti. Sedmoga se dana Baruša potuži, da je neobično bole križa i šane Aneri — krv. Od sata do sata sve gore i gore. Vide svi u kući, da nije dobro, no ne znadu, što je, pa se ni ne prepadaju. Aneru i majku Mandu obuzeo veliki strah. Ništa ni ne kuša, jauče i propada. Anera zamoli Josu, neka s Ivanom, Makićem i Ducinom prokida široku prtinu preko Doca do njihove kuće.

— Jer to? — začudi se on.

— Daleko j' majki ispod sela — rastumači ona, a mislila je, kako će Kajana morati dolaziti dojiti Lukicu, pa da joj ne bude daleko.

Desetog dana zovnu plovana, da Barušu ispovijedi i Lukicu krsti, da ne moraju po toj Božjoj ciči vući dijete u crkvu. Smrzlo bi se. Lukan je kano sjena dolazio u sobu, pogledavao Barušu, kradom obrisao suze i uticao van. Bio je već više mrtav nego živ.

— Bože moj — šaptao je kao izvan sebe — pogledaj na me. Uzmi mene, a nju mi spasi. Spasi mi kuću i ognjište, kad je u Tvojim svetim rukami.

Ducina nije osjećao opasnosti. Bio je potpuno miran. Većinom opet zamišljen. Sjede u koji kut i ostaje tamo, dok ga tko ne makne. Kad je dolazio plovan, reče mu Anera, da je to samo radi krštenja, no njega nije mnogo ni zanimalo, zbog čega je dolazio. Čim se je u njemu stišao prvi val radosti pod udarcem novog događaja, u njegovoj je duši nastala opet ubitačna tišina kao kad ljetna žega pritisne polja, pa ne vidiš na njima ni traga bilo kakova života ni ćuha vjetra — ništa osim treperenja zraka kao bezbojnih plamečaka po prilici jedan metar iznad zemlje. Vidio je, da su se oko Baruše nešto ustrčali, no to je — računao je — radi onoga, što je neki dan bilo. Bolesna je još, pa paze na nju. Najradije bi se zadržavao u kući, pa kad bi primijetio, da su u sobi same Baruša i Anera, odmah bi ulazio, sjeo na stolčić blizu Barušine glave, milovao je po licu i tepao joj kao malom djetetu:

— Paji ti, paji, maljukno moje. Sustala si mi... Samo paji i ništa se ne boj...

Njoj su godile njegove riječi, te joj se činilo, da joj bolovi doista jenjavaju pod dodirom njegove ruke. Očito nije opažala velikih promjena, koje se u njemu odigravaju, jer kad je to još prije primjećivala, Aneri je vazda uspjelo, da joj razbije bojazni, a sada niti nije bilo ništa neobično. Njoj je slabo, već se ispovjedila, pa je onda posve naravno, da je tužan i zamišljen, a tako joj toplo šapće i tako je nježno miluje:

— Paji ti, paji, maljukno moje i ništa se ne boj...

Ne boji se ona, ali vidi, da će njezin mali Lukica ostati sirota, a još nije potrošio ni majčina mlijeka. Ona će ga ponijeti pune grudi u crnu zemlju, da njime nadoji druge male crviće, a njezin će Lukica uzalud plakati... Ne će ni znati, da on to plače za svojom majčicom i njezinim prepunim mladim grudima — — Onda će mu dati drugoga mlijeka. Bog

zna, čijega — — Sigurno će ga dojiti Kajana kao i svoga malog Miću, samo što će Lukici vazda pomiješati s mlijekom i mnogo suza. Plakat će nad njim. Bit će joj žao, što je njegova majčica otišla punih grudiju, pa on sada mora otimati mlijeko malome Mići ili plakati, dok Mići što ostane — — Same su joj suze potekle, a Ducina ih je svojom rukom razmazivao po njezinu licu, a da nije ni primijetio, da ona plače. Spustila je vjeđe, a suze su same tekle.

Anera dade Ducini glavom znak, da iziđe u kuću, i rastumači mu znakovima, da Baruša spava.

— Spava, veselje moje, spava. Neka samo spava — šaptao je on i na prstima se udaljio.

Manda je bila dan i noć u kući Lukanovoj i neprestano plakala. Kad je Joso prokidao prtinu preko Doca, dođe i Blažić, jer je tako mogao, kao preko kakova mosta, iz kuće u kuću, a da ga nitko od seljana ne vidi iz blizine. Lice mu je bilo puno svježih ožiljaka, a one su dvije veće rane bile još pod krastama kao dva ružna madeža. Lukan se je strašno iznenadio, kad ga je vidio takova, pa koliko je god bio obuzet bolovima, izleti mu iz usta, a da ni sam nije znao, kako:

— Velko li te nakazi, moj po Bogu brate!

— A valja da sam i zaslužije! — odgovori on smiješeći se.

Anera je prisustvovala tome razgovoru, no ne reče ni jedne riječi niti ga pogleda, već ode u sobu bez ikakove napadne žurbe.

Za njom je ušao i on i s njime još neki. Prišao je k Baruši i zovne je:

— 'Rankane! Kako si, 'rankane?!

— Bi' će, ako Bog da, bolje, ćakane — odgovori ona slabim glasom.

Anera je sa strane pozorno promatrala njegovo lice, jer ju je veoma zanimalo, kakovi su sve tragovi ostali. Nije joj bilo ni žao ni drago niti se je više uzrujavala i bunila. Dala mu je, što je zaslužio, poslije se je kroz cijelu noć isplakala, pa sada promatra tragove, kao kad se povrati na njivu, da vidi ponovno, kako je uskopala. On je čas gledao Barušu, zatim baci pogled po sobi. Anera dočeka taj pogled strašnim i prezirnim mirom, pa ga on odmah mače. Nije to, što on ne bi mogao izdržati njezina pogleda. Nipošto! Još je on jači

i — podivanit će oni još, ali nije htio među ostalima, da u nju dugo gleda. Naći će se oni već, gdje će moći jedno drugome dobro zaviriti u oči. Sad — ništa. Eto, neka su se vidjeli, da se ne zaborave.

Baruša je ležala nauznak, stisnutih vjeđa i teško, ubrzano disala.

— Svemogući moj Bože, spasi mi je ognjištu i ovom ditetu — uzdisao je Lukan. — Uzmi mene, dobri moj Bože.

Bog je ipak volio uzeti Barušu.

— Ajme meni, do moga groba i do moga Boga — jaukao je Lukan u sav glas.

— A što bi stricu, Ane? — šane Ducina. — Bog bije š njim! 'E l' poblunije?

Ona mu polako, oprezno, iz daleka rastumači, što se je dogodilo i stane ga tješiti.

— Samo se ti šali! — odgovori joj on i nasmije se. — Jer se ne bi i ti 'ednom našalila?! Bluno, kun da ja ne znam, da una spava! Vidije sam je i malo prvo. Spava. I rad toga stric reve?!... Što j' blunast! Reci mu ti, nek muči. Tebe će poslušati.

Iza toga je opet sjeo u jedan kut, podbočio laktove na koljena, glavu metnuo u dlanove i buljio tupo u neodređenu točku. Koji su dolazili i vidjeli ga, razumjeli su: umrla onako mlada, zdrava žena, ostalo nejačko dijete, voljeli se, pa — kako ne će biti kao izvan sebe?! Nije čudo, što ne plače, jer se od prevelike boli teško proplače, a kad se proplače, onda se lahko ne ustavlja. Inače već davno zna cijelo selo i okolica, da s njim nije dobro i pripovijeda: — Nesritna Josinova krv. Ka' mu i tetka i did i prašukundid.

— A da, man krv! Što bi njega jadnika i dognalo do tog, kad je ka' kruv Božji, koji se ide?!

— Pravo j' divanila pokojna vridna Marija: »Vridna i prava Anica, moj Lukane, čemu kraja nije, al što im je u krvi, žalosna ti majka?!« — a Lukan zaćorije: il nju il nijedne. Pa, eto ti sada — — A da, man krv...

Kad su je uredili i metnuli na mrtvački odar, šane Anera majki Mandici, da rekne svima, da iziđu osim njih dviju, da onda dovede Ducinu. On je neprestano sjedio u kući, i čim mu Anera šane, da ide s njom, odmah ustane i pođe bez riječi. Kad je opazio Barušu, šane:

— 'Esam li ja reka', da spava?! A što ti tu, majko, cmoliš, da je još probudiš? — šane on ljutito punici, kad je primijetio, da plače.

— Kleknimo, Dujkane, pa se pomolimo dragome Bogu za njezinu dušicu — rekne mu Anera i klekne. Klekne i Manda, pa i on, govoreći:

— Pomolimo se, kako ne bi?! Ja ću moliti za njezino zdravlje, a vas dvi — kako vam drago.

Anera je pokušala da moli glasno, no jecaji su joj previše presijecali riječi, pa je molila sve tiše i tiše.

— Ako ćete tako, obje ću vas potirati van! — reče on. — Nemojte je tu buniti svojim šmrcanjem.

Molio je i on, a kad su svršili i ustali, Anera mu pruži grančicu, natopljenu u blagoslovljenoj vodi, da je poškropi. I to je učinio bez prigovora, ističući:

— Blagoslovljena j' voda dobra stvar.

Zatim se nagne nad Barušu i počne joj šaputati:

— Paji ti, paji, maljukno moje i ne slušaj, što ove bene oko tebe cmole... Maljukno moje...

Zatim metne ruku na njezino lice i pomiluje ju, no naglo povuče ruku, kao da se je prepao, govoreći:

— Mili moj Bože, velko ti je ledena! Triba dobro natrpati peć.

Priđe k peći i popipa je.

— 'Ladna! — vikne ljutito. — Vatru ste zatrli, a una tu ka' led!

Anera mu je tumačila, kako se ne smije ložiti, kad je mrtvac u sobi, no tu se nije s njom nikako složio. Tvrdio je, da Baruša samo spava, pa se onda mora i ložiti. Žurno je izišao u kuću, zagrabio s ognjišta gvozdenom lopatom žeravice, metnuo je u peć i natrpao drva. Svi su — a bilo ih je mnogo u kući! — skočili, da ga spriječe u tom poslu, no Anera ih umiri i pusti ga, da naloži, a dok je on to radio, dogovori se s Josom, da ga odvede k sebi i tamo što dulje zadrži, a ako bude moguće i preko noći. Anera je ujedno širom otvorila oba prozorčića na sobi, kroz koje je sukljao u sobi oštri zimski zrak, pa se nije bilo bojati, da bi ono nešto drva, što ih je nametao u peć, moglo zagrijati sobu.

Josi se nije dao nagovoriti, da ide s njime.

— Probudi' će mi malu, ako odem — reče mu. — Vidiš kolki su se skupili ka' na larmu. Misle benaći, da j' umrla, a una spava slatko ka' malo dite. Sad sam bije kod nje.

Morala je pomoći Anera, te ga nagovorila, da ide, obećavši mu, da će ona paziti, da Barušu nitko ne smeta. Kad je čuo Blažić, o čemu se radi, sam se ponudi, da će biti kod kuće sa Ducinom. Njemu je to išlo u račun, jer je opazio, da ga svi gledaju kao kakovo čudovište.

— A gle, gle, jezičine im se, da Bog da', po zemlji vukle — reče mu baba Anđuša, promatrajući ga točno i vještački — divane, da ti je iskopalo livo oko, a uno ga samo pod'vatilo paroškom!

— Kakvim paroškom, moja strina?! — odvrati on kao tobože u šali. — Od ćuskije j' to stopica, od ćuskije, a ne od paroška. Vidiš li, kolko j' široka?!

Ušao je još jednom k Baruši, poškropio je i prekrstio se, kao da se moli Bogu, no nije ni pomislio ni izgovorio ni jedne molitvene riječi. Obrisao je oči i izišao. Nitko nije vidio, da je plakao, no oči je trljao i brisao, kao da ne može zaustaviti suza. Njemu je bez sumnje žao Baruše. Bila je dobra, nije ga nikad uvrijedila, a zaboravio je na ono, da bi u odlučnom času bila i ona proti njemu, kao i svi ostali njegovi. Ne misli na to, pa mu je uprav žao, ali ne plače. Eto — naučio se već na sve zlo i nesreće, pa i snosi sve bez jauka i suza.

— Pametnije j', jadan zete, da nisi sad tamo — govorio je Ducini, idući s njim i Josom prtinom preko Doca. — Puna i' je kuća, pa što 'š tamo?!

— Da nije Anere, sve bi' ja nji' istira' — odgovara on uvjerljivo. — Uni njoj ne bi dali mira.

— Kome ne bi dali mira?

— Mojoj Baruši.

— Bog s tobom, moj zete!

— I s tobom, moj taste, ako Mu je i do tog! — reče Ducina svečano i veselo. — Vidim ja, da si i ti ka' i uni, pa misliš, da j' moja Baruša umrla, a una samo spava.

Joso namigne ocu, da pazi, što govori.

— E, da, da — poče Blažić uzmicati. — Uprav sam se i ja privarije...

Čas zašuti, a onda reče tiše Josi:

— Gotov je, jadan mu Lukan i ovo dočeka'!

Joso ne odgovori, već stegne vilice i obrve. Bilo mu je veoma žao i strica i Ducine i Baruše. Sve se najednom survalo kao kuća bez temelja.

— Vidim ja, da si se ti privarije, moj ćakane! — opet će Dujo. — Ovaj put se prevarila i una, koja se nikad ne vara.

— A koja j' to? — upita Blažić, i ako je znao, na koga misli.

— Vridna Anera, moj ćakane. — I una misli, da j' Baruša umrla.

— A, veliš, ta se, šale, ne vara?!

— Bome, ta ne. Kud smiri, tud i pogađa.

— E da. I pogađa i udara duboko! — potvrdi Blažić s toliko značajnim naglašavanjem, da se je Joso lecnuo i pogledao na očevo izranjeno lice. Međutim, kako mu je sijevnula u glavu posve nemoguća i neosnovana misao, brzo je smetne s uma. Otkuda?! Kako, zašto bi Anera poslije toliko godina?! Da mu je što htjela učiniti, bila bi mu učinila ili odmah ili najzad, kad je čula, da je Mića umro, a ne sada. To je ludost — pomisli i prijeđe na drugo.

— Znaš ti, 'rankane, o što ja sada razbijam glavu?

— Nude, taste?!

— Ti nisi još nikad bije moj gost, otkad si mi posta' zetom osim na piru.

— Bome, ja ne znam.

— Budi danas.

— Sad mi je sve'dno, 'di sam, kad su me potirali iz kuće, a i ne žuri mi se kući, kad je tamo Anera, a mala spava. Mogu biti s tobom, dokle 'oćeš.

— Reci ti meni, unda, što bi najvolije isti?

— Unako, da j' dobre laje na ražnju, ne bi mi naškodila.

— A imamo zelja i mesa ka' suvoga zlata — odgovori Blažić, e da bi ga smetnuo.

— Tog imam i kod kuće, a brez gosti. Gosta triba gostiti.

— I baš bi laje s ražnja?

— Ništa ti drugo ne ću ni okusiti, a s tim mogu i noćiti, ako 'š. Svejedno mi je: spava' u našem ajatu il u tastovoj štali.

Ispunili su mu svaku željicu i zadržali ga sve do časa pokopa. Bio je cijelo vrijeme prilično raspoložen, a kad bi zapao u tugaljivu šutnju, brzo bi ga iz nje izvukli i zapleli

u razgovor. Blažić je brzo vidio, što se s njim može, a što ne može, pa se prema tome i vladao. Pustio mu je, što je god želio, a on nije zapadao u velike gluposti. Smetnuo bi se u razgovoru, zapadao iz jedne skrajnosti u drugu i onda — začas opet sve u redu.

Istom sutradan, odmah iza podne, išla su njih dvojica Lukanovoj kući radi sprovoda. Baruša je već ležala u otkrivenom sanduku.

— Još spava — šane Aneri, priđe i pomiluje ju po licu. — Veliko ti je vaik ledena.

— Sad će, moj Dujkane, odniti našu Barušu — odgovori mu ona isto tako šaptom.

— A kud bi je nosili? — iznenadi se on.

— K majci, k tvojoj jedinici.

On se malko zamisli, pa će onda odlučno:

— To mogu, a ja ću ništo učiniti! Znaš što?! Vidi' ćeš sada! — reče i otide do škrinje, na kojoj je bilo Barušino staro odijelo, uzme ga, smota i metne pod pazuho: — Ovo ne dam. To ću ja sakriti, pa će se una unda jope' vratiti.

— A 'di 'š sakriti?!

— Tebi ću pokazati. Moreš ići sa mnom — odgovori joj i pođe, a ona za njim. Sve je odnio u ajat, na svoj ležaj, metnuo pod plahtu na sijeno: — Tako. Vidi' ćeš ti sada . . .

Putem do groblja je bio miran kao janje. Nije prolio ni jedne suze. Lukana su Joso i Makić među sobom više nosili nego vodili kao mrtva. Više nije mogao ni plakati, već je samo jecao, stenjao i uzdisao:

— Bože moj, Bože moj . . .

Kad su lijes spustili u raku, odjeknulo je mirno, tiho zimsko predvečerje samrtnim vriskom majke Mande, koji su Anera i Kajana pratile svojim jecajima i žaljkama, a mrtvački ga glasovi zvona svetoga Roka hvatali u zraku i nosili sve do Svetoga Brda i nebesa.

— Paji ti, paji, maljukno moje! — reče Ducina nježno i toliko glasno, da su oko njega svi čuli i zamuknuli. — Pozdravi mi moju jedinicu i brzo mi se vrati.

Kad je Lukan čuo te sinove riječi, cikne tako očajno, da je svima srce pucalo:

— Bože moj, Bože moj, ti pogledaj na me! . . .

IV

Pogleda u kuću — nema je. Pustoš. Pogleda u sobu — nema je. Pustoš. Pogleda u štalu, nema je; pogleda u podrum, nema je; pogleda u ajat i u tor, nema je. Nema je nigdje, nema uopće više ničega osim stravične pustoši i praznine, kao da nije umrla samo ona, nego s njom i cijeli ljudski rod. Kud se god okrene, kamo god pogleda, sreta ga samo prazna, beznadna, crna pustoš, a k tome još pritisle beskonačne zimske noći, pa nikad iščekati dan. Kad svane, pa vidiš sunce, pa vidiš Velebit, pa vidiš gajeve i glavice — ipak ti nekako lakše, osjećaš se sigurnijim, dok si u crnim noćima posve sam, pa još ne vidiš ni samoga sebe. Više ne zna, ni kad se moli Bogu, ni kad spava, ni kad jede, ni kad radi, ni kad hoda ni kad miruje — uopće, ne zna ništa, što radi, jer ne zna, da li je živ ili mrtav.

Jedini časovi, u kojima osjeti, da je doista živ, jesu oni, u kojima čuje, kako Ducina opominje svakoga, tko progovori samo jednu jedinu riječ glasnije:

— Pst! Ona spava!... Ne budite je!...

Lukan nosi neprekidno nož u srcu, no više ga niti ne osjeća, niti ne zna, da ga nosi, dok ne čuje tih Ducinovih riječi. Tada mu se učini, da netko primi za držak onoga dvosjeklog bodeža i nemilosrdno ga vrti u njegovu srcu. Tada osjeti, da je živ i da imade još bolova, koji mogu pojačati njegove muke, a on se samo ulekne, malko potuli glavu, kao da će time oslabiti udarac, koji na njega pada i — podnosi, pati i nosi.

— Bože moj, Bože moj, veleko su ti čudni tvoji puti!... Zašto sve šalješ na mene?!

Ono malo posla oko blaga obavljala je Anera, jer se Ducina nije prihvaćao nikakova rada, a što bi i počeo, ne bi dovršio, dok je stric neprekidno samo hodao, lomio rukama, uzdisao i zazivao Svemogućega. Ona je međutim ozbiljno pomišljala, da se mora čim prije povratiti u svoju kolibicu, te joj se činio svaki dan kao godina, a noć beskonačna na živoj žeravici. Što će drugo nego k svojoj kolibici! No nije nikako mogla uzeti ni na dušu ni na srce, da stricu onakome rekne, da ide. Bilo joj je već i rad svijeta, a činilo joj se,

da je i Jela Makićeva ova dva-tri dana drugačija prema njoj, nego li je bila prije, pa to mora riješiti.

— Što ću, Ane, sestro moja?! — zavapi stric. — Govori, što ću?!

— I ja, moj striče, razmišljam o tome — odgovori ona, jedva dočekavši tu zgodu.

— Nude, 'esi li što smislila?

— Ja uprav ne znam ni sama. A što si ti odumije?

— Ništa. Ništa nisam odumije, man, eto, živiti za te dvi moje sirote: za unog malog kukavca i za onog velekog, jadna mi moja majka... 'Esi ti — ti, al mojoj pokojnoj Anici nije bilo parice među vršnjakinjama u njezinom duvu. I ne bi' ja, moja Ane, bije uzeje druge, da mi je uprav unaj Dolac Kresojića nosila u kuću. Ne bi, očiju mi... rad našega ognjišta!... Al vidiš li ti sada, žalostan ti sam sada za svojim Dujkanom, kako j' moja pokojna majka pogodila — — jadno mi ognjište moje...

— Sad je, moj striče, kasno o tome. I odošmo na drugi divan — reče ona, želeći, da se vrati na polazno pitanje. — Što si ti sada odumije?

— A, eto, velim ti: živiti i umriti za nji'.

— E, a da, man tako.

— Al kako ću, moja Ane, živiti?!

— To, to, striče! Što si o tom odumije?

— A ništa ja kukavan nisam odumije, man eto, kakogod ti rečeš.

— Ja sam mislila ovako.

— Nude, nude, Bog ti platije i blagoslovije te!

— Ovako: — Jela i 'est u kući. Živite ka' 'edna zadruga, kun da niste ni podiljeni.

— 'Est to.

— Neka una sve vodi i pazi na maloga. Kajana će dvaput na dan dolaziti, da ga podoji, a drugo će mu Jela pomoći s varenikom i — tako.

— Ti to misliš, ka' da bi se mi jope' pomišali?

— Na moj račun — to j' najbolje.

— Čast Jeli ka' mom ditetu, al ne ću, pa ja sam — prosti' će mi Bog i tvoj pošteni obraz — svoje gaćetine pra'. Ne dam ni svog diteta njoj u ruke.

— Ti unda daj Lukicu babi Mandi, a Kajana i 'est tamo, pa će mu biti najbolje.

— Ne dam ni njima svoga diteta.

— Pa, daj ga unda meni.

— Tebi ga dam ka' i sam sebi.

— Dobro. Kad nije moju dicu tamo pomelo, ne će ni njega. Kajana će dolaziti, a sve ću drugo ja, ne boj se.

— Ne bojim se ja, veselje moje, al ne dam svog diteta iz kuće. Ne dam ni s tobom!

— E, a što ću ti unda ja, moj striče?! — reče Anera i sleže ramenima.

— Sve ćeš ti meni, veselje! Poslušaj ti svoga strica. Eto: kako si radila dosad, tako radi i odsad kao u svojoj kući, pa ću unda i ja poživiti.

— 'Vala tebi, moj striče, ka' mom ocu. Ti znaš, da ja i 'esam bila tu ka' u svojoj kući, al više ne mogu.

— A jer ne bi mogla?! — prepade se on.

— Ne ću da opustim svoje kolibice i ne mogu o'de ostati radi svita.

— La, moja Ane! Pa valja da svi pošteni znadu, 'ko je i Anera i 'ko je i Lukan! Tu barem ne triba misliti.

— Čistu je sve čisto, moj striče, al kolko j' taki'? Ne mogu ja to nikako... Ne ću ja opustiti svoje kolibice, dok se moj Mića ne vrati ili — do svoje smrti. Ne ću, ne smim, striče!

— Evo, ja ću svaki dan otići i u njoj vatru naložiti, posiditi, progrijati se i unda vatru zaprećati.

— Nemoj se, striče, šaliti.

— Ne šalim se, sestro: unako mi Bog pomoga'!

— Ne mogu, ne smim, striče. Volila bi' ti ugoditi neg se posvetiti, al ne mogu.

— Ne ubijaj me, Ane, zaklinjem te svim na zemlji!

— Sve ću, striče, učiniti za tebe, al to ne mogu... Eto, mogu, ako ćeš, da iđem noćivati u kolibicu.

— A što ću ja po noći s ditetom?! Po danu još i bi', al noć, noć, moja sestro! Ne će kolibici ništa biti. Ja ću u njoj, ako 'š, i noćivati, a ti ne moreš o'dolen. Ne moreš, pa ne moreš.

U tome se času Anera sjeti svekra i protrne, a sva se njezina odlučnost slomi kao pod željeznim maljevima... »Podivani' ćemo mi još, veselje... Vidi' ću ja još tebi košuljicu«... Smije li se opet izložiti onoj zvijeri? Ne šalje li joj sam Bog ovu stričevu nakanu, da je spasi svih opasnosti i neprilika?!

— Ja ne znam, striče, kako bi?!... Razni' će me jezici, a volila bi umriti.

— Evo, sestro, kako ćemo: eto tebe, eto troj dice, a evo vam sobe. Ja ćemo i Ducina, 'di i 'esmo, a u sobu ti, ako 'š, ne marimo ni zaviriti.

I tako je to počelo.

Anera je preuzela cijelo gospodarstvo kao u svojoj kući. Sve je vidjela na sve je dospjela, sve je vazda na vrijeme bilo u redu. Stric je, malo pomalo, opet oživio, te radio svoje poslove kao i prije: s istim marom i istom pažnjom, no veselje mu se teško i sporo povraćalo. Često se je puta uhvatio, kako usred bilo kojeg posla zastane, zuri nekuda, šuti i — ne misli, zapravo, ništa jer mu se najednom vrti toliko misli u glavi, da ne može pravo ni jedne uloviti i slijediti. Kad je god dospio od vanjskih poslova, sjeo bi u kući ili u sobi kraj kolijevke, lagano je nogom ljuljuškao i promatrao malog Lukicu. Kad bi mali spavao, on bi mu šaptao u sebi:

— Veselje moje, sve moje na svitu. Sunce moje žarko, koje će me ogrijati...

Ako bi Lukica bio budan, on bi se onda s njime razgovarao, kao da je velik i svaki mu čas ponavljao:

— Velko t' si mi prava ljuda, velko ti mi resteš, Bogu mome 'vala! Kad budeš još malko veći, unda će te tvoj stric oženiti i sve će biti tvoje. I Dolac Kresojića! I un će unda biti tvoj... Aaaa, Bože moj: ovaka ljuda na unakom Docu... Aaaa, mili moj Bože... Velko t' si mi prava ljuda...

Anera mu nije nikad povijala ruku, a to je, strica veselilo, jer se je s njima igrao i pružao svoj prst, nastojeći, da ga mali uhvati svojom ručicom, no to on još nije razumio, a i kad bi posve slučajno uhvatio, odmah bi se vidjelo, da je stričev kažiprst za njega još predebeo bukvić.

I majka Manda i Jela su prigovorile, što mu se ne povijaju ručice, a za njima onda i skoro sve ostale žene, koje su to vidjele. Anera je obrazlagala, da je to nepotrebno mučenje, i navađala, kako ona ni svoje nije drugačije povijala, pa — eno, kako imadu ravne i zdrave i čvrste ruke.

— I nek se dite još iz malena uči, da su mu ruke slobodne i da mu i' je Bog da', da se š njima brani.

— A, da! Ti si najpametnija. 'Ko bi zna' ka' ti?! — reče joj Jela Makićeva. Aneri ne izmače bodljikava strana te Jeline pohvale, no ne reče ništa. Hinila je, da nije shvatila i radila sve, kako joj se činilo, da je najbolje. Bilo joj je jasno, da se nije prevarila u svom opažanju od prvog dana poslije Barušine smrti. Jela je nakostrušena na nju, kao da joj je svekrva, kao da jedu iz jedne zdjele, pa joj Anera vazda pokupi skorup s varenike. I kad joj Anera što reče, ona joj odgovori, da je ni ne pogleda, a nikad joj se ne bi ni prva obratila s kojom riječi. Nemaju one zapravo ništa zajedničko, ništa ne dijele ni ne uživaju skupa, al je to ipak toliko jedna porodica, da im kuća ni do danas nije pregrađena, a to je vrlo mnogo i posve neobično. Stric i danas gleda u njima svoju djecu. Sa Zekanovom smrću je odvaljen komad Lukanove duše, nestalo je iz one strane kuće, od djedovskog ognjišta, onoga, koji je ležao pod onim istim srcem, pod kojim je ležao i on, no s tim je jače osjećao dužnost obzira i pažnje prema onima, na kojima je ostalo to ognjište.

Anera je znala i osjećala, da je njezina najsvetija dužnost, da u tome ne čini ništa, što bi moglo strica ožalostiti. Najzad — ona nema na to ni prava. Njezina je zadaća, da uredno vodi Lukanovo kućanstvo i da goji i njeguje maloga Lukicu, jedinu, zadnju veliku stričevu nadu i uzdanje. Za taj svoj posao imade sve pod rukom kao svoje i stalnu plaću. Najmenica?! U njoj se sve buni na tu pomisao. Ona nije najmenica. Nije sa stricom htjela ni govoriti, kad je spomenuo pitanje nagrade, a on je sam rekao daleko više nego li bi ona bila smjela i u snu pomisliti. U prvi se je čas iznenadila, kako je taj vrlo oprezni, vrlo pažljivi i vrlo dobri — a to znači i škrti — gospodar s njome i u tom pitanju široka srca i otvorene ruke. Iznenađenje je trajalo samo jedan tren, jer se je sjetila, da on ni prije nije s njome škrtario. Njezina je nadnica bila

stalna, no mimo nadnice je davao i on i pokojna teta Anica i poslije Baruša. Anera je bila nadničar i nije bila nadničar, jer je bila član porodice i skoro kao član zadruge, koji je davao u zadrugu svu svoju snagu, sve svoje sposobnosti i svu svoju težačku ljubav, a stanovao je tamo — u kolibici. Sada se je to promijenilo toliko, da nije nadničar i da u zadruzi stanuje skupa sa svojim sinčićima. Određena joj je — mimo svega i povrh svega — stalna plaća. To je najmenica. Jest, al Anera nije najmenica. Ona se ne osjeća najmenicom. Već je iz rane mladosti išla s motikom i srpom na tuđe njive skupa s ostalim nadničarima, no nije nikad osjetila, da je ona obični nadničar, koji je tu došao, da zaradi onu znojnu i žuljavu cvanciku. Ne. Ona je tog dana bila član zadruge, kojoj je radila; dolazila je na njezinu njivu sa svim svojim srcem, sa svom svojom mladošću, sa svom svojom ljubavlju, da marom svojih ruku i znojem lica svog oplodi onu crnu zemlju, s kojom je živjela i osjećala, miješajući s njome svoje ruke i noge, pa se često nije znalo, što je zemljino, što li Anerino, jer je i ona bila kao crna zemljica. Uveče bi joj dali cvanciku kao i ostalim težacima, i ona bi je primila sa zadovoljstvom i smiješkom. Išla je, da je zaradi, al kad je radila, nije radila za cvanciku. Radila je za vječnost kao poslenik Božji u vječnom, neprekidnom djelu stvaranja, obnavljanja, oplođivanja i rađanja. Dobivala je cvanciku, ali nije bila poslenik za cvanciku. Ostali težaci većinom nijesu bili osobito oduševljeni, kad su bili s njom na istoj njivi, jer nije nikad mogla osjetiti u svojoj duši značenja njihovih riječi, kad bi joj šapnuli:

»Štedi se, Anera. Nije ti ćaćino, ne budi bluna!«

Ona je gonila svoj red, slijedeći samo glas svoje prebujne mladenačke snage i svoje duše, koja je plamsala praiskonskom djedovskom ljubavlju za tu crnu grudu zemlje. Nije nikad čula, što joj prigovaraju, kao što je ni pohvale ne zanesoše. Živjela je svojim životom, išla je svojim pravcem, ne gledajući, da li je tko pred njom, da ga preteče, niti se je obzirala, da se nasmije onima, koje ostavi iza sebe. A uveče je dobivala cvanciku, jer ju je trebala, jer je zbog nje rasipala svoju plodnu snagu po tuđim njivama, jer nije imala ništa, što nije zaradila svojim rukama i svojim znojem.

Nije ni razumjela ni osjetila, kad su joj šaputali: »Štedi se, Anera«.

Nije čula, kad su mrzovoljno mrmljali: »Anera nas umori.«

Nije nikad bila poslenik za cvanciku, već radnik Božji, na Božjoj njivi vječnog obnavljanja, stvaranja i rađanja.

Ona ni sada nije najmenica, jer se ne osjeća najmenicom, i ako je vanjska strana, vanjsko lice tog odnošaja posve takovo.

Selo je gledalo i žene šaputale:

— A i što bi jadni Lukan drugo? Još je un čovik u snazi...

— A una prava, čemu kraja nije. Ne more naći bolje, pa da je traži, 'di mu drago.

— Ne će, bome, ženiti unog kukavca! Koja bi za nj i pošla?!

— Eno ga, basrlja ka' vrtoglava ovca. Un više, jadnik, ne zna ni 'di bane, ni 'di pane.

— A vaik: »Pst! Una spava... Ne budite je«...

— To se jadniku uvrtilo u glavu.

— 'Este li je vidili, kako pazi na maloga?! Kun da ga j' rodila.

— Nema njoj parice.

— 'Est to. Una j' ka' crna zemljica: što primi, vraća. Niče.

— Mogu se i vinčati. Mrtav je Mića.

— A da, man mogu.

Do nje to šaputanje s početka nije dopiralo. Posla je bilo i previše, da iscrpi svu njezinu pažnju i svu njezinu radnu sposobnost, pa nije ni dospijevala na druge misli. Kajana je redovito dolazila i obavljala svoju materinsku dužnost s velikom ljubavlju i zadovoljstvom.

— Viruj mi, nešo — reče Aneri — da j' Lukica i veći i jači od mog Mićana. 'Est, zdravlja mi.

— To se tebi samo čini.

— Ne, ne. I majka tako veli... »Bog je — veli — pogleda' i na Lukana i na Lukicu, kad im je posla' Aneru«. A i 'est tako. Što bi bilo od nji', da nije tebe?

— Živili bi do Božije volje brez mene ka' i sa mnom.

— Ne griši duše, moja nešo! Mate' j' mate', ali deset vridni' Baruša ne bi na njega pazilo ka' što ti paziš... Vidim

ja sve, što ti radiš. I ja bi', jadna ti sam, unako sa svojim, al ne smim od majke. I sram me je... Čim ja, kukavna, da bi što oko njega, una mam na me: »Što si jope' prisvirila k tom ditetu? Ne bi ga još i lizala ka' krava tele?«... A što ću ja unda, jadna, neg bižati?! Nije una meni zločesta. Ne daj, Bože! Al veli: »Materino j', da dite rodi, podoji i po noći bajli, a drugo j' sve babino, dok je babina carza još uz priklade. Kad ja zamaknem u Mrkobradušu — ti unda, 'ćerce, kako ti drago i kako ti Bog da«... Što unda mogu?! 'Dikad bi se i sita naplakala, al me sram prid samom sobom... Ti ćeš se meni, nešo, i smijati, al moreš. Sve'dno ću ti reći, da mi bude lakše. Znaš, kako j', kad ne smim reći ni samom Josi, da mi se ne ruga! Eto: kad majka kupa mog Miću u škipiću, a ja, jadnica, ne smim ni blizu, ne smim joj ni škipića dojtiti, man moram što drugo raditi, unda sve ispod oka gledam — unako, da se una ni ne dositi ni ne opazi — sve ispod sebe gledam, kako ga una kupa, a oči mi ispadoše... Ja se tobože okrenem od nje, pa se nagnem, da što radim, a sve ispod pazuva gledam, kako se moj Mića rita i una ga pere... Ja bi', nešo, volila, da smim priskočiti, pa da ga ja probrljuškam i provaljuškam po škipiću, neg viditi u škipiću malog Spasitelja... A, pusto, ne smim... A u meni sve ništo poigrava i ruke mi skaču, kun da ga valjuškam...

Anera se je smiješila tome jetrvinom pripovijedanju, no ne reče ništa, promatrajući je vrlo ljubazno i s mnogo sestrinskog razumijevanja. Kajana osjeti, da joj se ne ruga i da shvaća njezine osjećaje, pa je poslije maloga krzmanja upita:

— Nešo, Bog ti dava', 'o'š ti meni dati, da ja koji put okupam Lukicu?

Anera ju je toplo gledala svojim velikim svijetlim očima, na kojima je trajno treperilo tanahno, zamamljivo velo velike tuge. I ne reče joj ništa.

— Ti moreš stati uza me i putiti me. 'Oćeš li?

— 'Oću.

— Uuuuu! Mojaaaa nešo, Bog ti platije!... Ne znaš ti, kako j' to... — govorila je Kajana oduševljeno i zanosno ljuljuškala na rukama maloga Lukicu, koji joj se bio pripio na bujne grudi. — Dobra j' naša majka — nema tu što reći, al vidiš li ti tog adeta, sime mu se zatrlo! Nisam se ni svojoj majki s toga potužila — Bože me sačuvaj! Iz'rdala bi me i

isposavala! — man sam samo navila razgovor na to. I znaš, što veli?! Veli, nešo, očiju mi, uprav ovako: »Tako i triba! Unučad je svekrvina, dok more nogom za nogu. A što ti i moreš znati oko diteta, kad si još i sama dite?!« ... Zdravlja mi. Tako mi reče, a kako ja ne bi' znala oko svoga diteta, kad sam ga znala doniti — 'e li?!

Anera se glasno nasmije:

— Nije, Kajo, baš tako! Razmeđilo j'!

— Ma, eto. 'Est to, al jope' ... — branila se Kajana, naginjući se u mislima nad škipić, da svog malog Miću »probrljuška i provaljuška«. Nešto se zamislila, pa onda opet nastavi: — Viruj mi, nešo, da tebe naša majka jako voli ... Tebi bi, naisto, puštala, da kupaš dicu ... Kad spomene pokojnog Mićana i tebe, vaik su joj oči pune suza. I drago joj je, što si tu. Ne boji se za maloga Lukicu i veli: »Što bi una tri kukavca, da im nije neše Anere?!« ... Uprav je tako rekla. Bili smo kod stolice. I rodi drago. Un se samo smijulji i veli: »Anera vridi svoje Anere!« Tako j' reka', al ja njega vindar ne razumim ... Eto, svekar nam je, a svekar ka' i otac, al ... Bojim se, da ni Joso ne će š njim dobro. Vaik su 'edan na drugoga ka' kosa i brus. Samo što se ne pokolju, a — ka' sve lipo. Srića j', što j' Joso stišan. Meni je reka', veli: »Zakla' ću te ka' pile, ako ćakanu rečeš 'ednu ružnu rič«. A i ne bi' ja, a i jer bi'?! Volila bi' umriti. Kad se uno dogodilo s rodom ... Unda j' tako ... sve j' u kući bilo ka' napeta puška ... Vaj, sestro, nešo, što ti misliš, što mu uno bi?

— Veli, da j' pa' — odgovori Anera hladno.

— Tako veli un, tako veli i Joso, kad sa mnom divani, al ja vidim, da ni un ne viruje u to. A i sad još ružne une dvi rane, da nas Bog opčuva! 'Esi i' ti vidila? Al da — kako i' ne bi vidila, kad je bije tu.

— E, e. Vidila sam i', kad je bije tu, al se nisam u nji' mnogo zagledavala. Ružne rane ka' od ... — prekide se u riječi i ne dovrši misli.

— Što misliš, čime ga je?

— Kamen ga j' dočeka', moja Kajo — trže se Anera i reče odlučno. — Što bi drugo?!

— Ni ja ne virujem u to, al — eto! U to ni'ko ne viruje ... Reka' j', da mora i un doći viditi unuka. Nije ga vidije nego uno 'ednom.

— Kako un ne bi doša' pogledati svog unuka?!

Zima je bila na izmaku. Grmlje se i šikarje po bregovima već riješilo svoje dugotrajne, teške snježne kabanice i veselo pružalo grane prema suncu, koje se je pomlađivalo i malo pomalo sticalo svoju staru snagu.

Svih su troje sjedjeli u sobi kraj peći, a podalje je od njih bila na Barušinu sanduku kolijevka, u kojoj je Lukica slatko spavao, držeći kraj glave stisnute sićušne pesnice, kao da se nekome grozi. Stric je potpričavao opanke oputare: imao je nešto okrajaka od volovske kože, dobro ih raskvasio, iskrojio iz njih pričalinu, široku za mali prst, i preplitao je lijepo kao mrežu preko rupe na poderanu opanku. Radio je vješto, brzo i s mnogo pažnje, al je ipak vrlo često obočio ruke s opankom na koljena i netremice se zagledao u unuka. Na lice bi mu se navukla lagana zraka zadovoljnog smiješka, koji se ne bi do kraja razvio i došao do izražaja, a oči bi mu življe zaigrale i zasvijetlile.

— Zlato mi ga stvaralo, kako lipo spava, kun da j' kosije — šanuo bi, trgao se iz misli i nastavio posao.

— Pst! Una spava ... Ne budite je! — javio bi se Ducina skoro šaptom i metnuo prst na usta.

Lukan bi ga tužno pogledao, duboko uzdahnuo i zagledao se u opanak.

— Ne boj se, Dujkane! — reče mu Anera. — Ne će se una probuditi od toga, što mi divanimo.

— 'Oće, kad ti ja velim — protivio se on. — Vi njoj ne date da s mirom spava, a ja sam je zato sakrije, da se naspava.

— Ti znaš, da j' una otišla k pokojnoj jedinici i da se još nije vratila, pa kako bi je unda tu probudili?!

— 'Est, 'est, al će se vratiti! Znaš ti, što sam ja uno napravije?! Eno ga i sada u ajatu!

— E, e. Uprav to: uzeje si mi iz usta — govorila je Anera s najvećim mirom i ozbiljnošću. — To sam ti tila reći: ako je što smeta, unda je smeta tamo, 'di si ti sakrije njezinu robu, a ne o'de u sobi.

— A, 'ko se Bogu moli, moja Anera! — začudi se on. — Ja uprav nisam na to ni mislije. A tako i 'est, kako veliš.

— E, e. Ovako j', kako ja kažem. A moliš li se ti dragom Bogu, da se una vrati?

— A što ću Mu se moliti, kad će se una i tako vratiti?!

— Bogu se moramo vaik moliti.

— 'Est to, al što ću Ga povlačiti za kožun, kad Un ima i svog posla, a meni ne triba?!... Nego, pušti ti to sada kraju i nemoj me sada zabavunavati, kad moram ići viditi, da mi nije 'ko uno ukra' — reče on i ustade.

— Sidi, jadan, sidi. Kuda ćeš?! — reče mu Lukan, ne podižući glave.

— Aha, striče! — reče on zadovoljno. — Vidim ja, kud ti šeperiš. Ako mi što vali, sad znam, 'di ću tražiti: — ni'ko man ti!

— Ne ću ja tebi, moj Dujkane, ništa odniti, ne ću — odgovori on tiho, a Ducina iziđe. — E, Blažena moja lipa Gospe, 'di si, kud gledaš! — uzdahne on. — Što bi, Ane, š njim? Što ti veliš?

— Ništa, striče, man š njim k dokturu. Ja smo i Joso uprav o tom već divanili.

— K dokturu, veliš?!

— Mi od tog, moj striče, ništa ne znamo, a un će ništo znati. Zato j' učije, da zna više od nas drugi'.

— Uprav je, vele, sad nikakav doša' u Lovinjac.

— U Gospić ti, striče, s Dujkanom, u Gospić, pa 'š čuti.

— A košta to, sestro moja! Ne bi i', vele, začepila milost Božija.

— Više košta gledati ga ovakog.

— 'Est to... Ne bi' žalije, da mi osuše dva jarma, samo da pomognu.

— Ni Doca, moj striče!

— Kresojića Doca?! — priupita on.

— Kresojića, Kresojića! — potvrdi Anera.

Lukan pusti opanak i pričalinu iz ruke i duboko se zamisli.

— Vele, vele — reče iza odulje šutnje — da bi pojili i Sveto Brdo, da ga j' začiniti... A znaš, veselje moje: pomoći ili ne pomoći, to j' u Božim rukami... Što more doktur, ako Bog ne pomore?!... A Dolac je, mileno si moje, Dolac... Dolac uz ognjište! Kresojića Dolac...

— Moraš, striče. Bolje j' biti zdrav brez pedlja zemlje, neg unaki na stotinu Dolaca.

— 'Est to. I ja ću dati sve, da mi ga izliče, al Dolac... Ne, ne! I znaš: ne ću ja tamo njima ni spomenuti, da j' Dolac moj... To će biti najbolje. Ako 'ednom zinu na nj, unda j' gotovo...

— Sad — ništa! Samo ti lipo 'ednog dana Dujkana za ruku, pa 'ajte.

— A da, man ići... Neg, istrošije sam se za Dolac... i za ove žalosti.

— Ako nemaš, striče, ima u mene. Nisam ništa kupovala. Nije mnogo, al će ti za 'ednom biti dosta.

— Imam ja, jadna, imam još tolko. Veleko sam ja blago jesenas proda'... oteše, 'ajduci, ne platiše, al jope'... ništo i platiše, kun da sam i', jadan ti sam, ukra'... Pa što bi' ja unda tamo reka'?!

— Un će te pitati, a ti mu sve lipo pripovidaj, kun da se ispovidaš. Man reci za pokojnog dida Nikolu i za prašukun-dida i za tetku Musinku.

— E, to, to, grdna moja rano!... Neg, uprav ga dugo nema. Iđem pogledati, što radi. Da mu se ne bi, ne daj, Bože, što...

— Ja ću, ja ću, striče, pogledati. Nas se dvoj bolje razumimo, a ti ljuljni dite, ako bi se probudilo — reče Anera i iziđe.

Lukan ustane, priđe kolijevci i zagleda se u maloga. Ruka mu podrhtava i sama se zalijeće, pa uhvati za obruč na kolijevci i počne ga ljuljuškati. Jedva se je svladavao, sjećajući se, da mu je Anera rekla, da ne smije dirati, kad dijete spava, a — ona to bolje razumije neg on. Nadvio se nad kolijevku, kao da će dijete nahraniti svojim grudima, obgrlio kolijevku, podbočivši ruke na sanduk, i kao začaran zurio u to malo, okruglo lice i sitne ručice. Dihao je brzo i duboko, lice mu se oko usana nabralo u smiješak, a oči se krijesile i igrale, no brzo osjeti, da mu na njih suze navlače omaglicu. Opazio je, da diše Lukici u lice, pa malko podigne glavu i tako se ukoči kao sfinga nad tajnom života.

Anera se je međutim tiho i oprezno penjala ljestvama, da vidi, što radi Ducina u ajatu. Ljestve su bile stare i rasklimane, pa su škripale i cvilile pod njom, kao da ih boli, a ona se srdila, što će tako on čuti, da netko dolazi, pa ga ne će moći neopažena promatrati. A to je baš željela, da vidi, kako

se vlada, kad misli, da ga nitko ne vidi. Oprezno je nosila noge s jedne prečke na drugu, no učini joj se, da nesretne ljestve tim jače plaču i jauču, što ona opreznije na njih staje. Čim je glavom dosegla mala vratašca, opazi na Dujinu ležaju ispruženu Barušinu carzu, ispod nje čarape i opanke, a više nje svileni ružičasti rubac — kao da ona obučena leži. Zaustavi dah i posluša, no do nje ne dopre nikakav glas, nikakov šum osim duboka dihanja. Popne se još za jednu prečku da može bolje poviriti: Ducina leži na sijenu, pokraj plahte, na kojoj je bilo rašireno Barušino odijelo. Ležao je na lijevom boku, licem okrenut prema odijelu, lijevu je ruku metnuo pod glavu, a desnu podvukao pod Barušin rubac, više oplećka, kao da ju je zagrlio oko vrata. Dihao je duboko i pravilno.

Obočila je lakat desne ruke na zid pred vratašcima, podbočila glavu i promatrala ga nepomično i netremice. Na licu mu je treperio lagan obris velike sreće i zadovoljstva, kakova nije opazila na njemu već mjesecima i mjesecima, pa ni onda, kad je čuo, da mu se rodio sin, kojega je očekivao s toliko zebnje i strepnje. Ni tada nije vidjela takova spokojnog, mirnog blaženstva, jer mu je bolest već bila uznemirila i pomutila oči, koje daju svoj i biljeg i pečat svakom izražaju lica.

Ne promišljajući htjede ga zovnuti, no još prije nego li je zaustila, opazi, što je htjela, pa odmah i odustane. Pomisli, da se ne bi prehladio, no — smiri se, jer uopće nije bila velika studen, a na sjeniku je — još pod slamnatim krovom, kakav je tu bio — vazda toplo. Bio je obučen dobro u brevenecima, maji, kožunu i haljincu, a na nogama mu trostruka vunena obuća. Lagano i oprezno siđe i stane, da posluša, nije li ga probudila škripa i zapomaganje ljestava, pa kad ne ču, da se miče, ode žurno u kuću. Jarne vatru, priloži još nekolike cjepanice, pogleda u lonac, u kome je ključalo zelje i meso, pa dolije malko vode.

Jela se je vrtjela oko svoje vatre i nešto radila, pretvarajući se, da Anere ni ne vidi. Anera htjede već u sobu, no osjeti, da to tako ne valja. Jedno su, jedna su kuća, pa bile i dvije porodice i dvije zadruge i dva ognjišta. Izišla je, da nije ništa rekla ni ona njima ni oni njoj, pa se ne može opet tako

i vratiti. Makić je sjedio blizu sobnih vrata i nešto rezao britvom, a oko njega se igrala njegova djeca i mali Blažić.

— Eno ga, spava u ajatu kraj Barušine robe ka' malo dite — reče prema njima, povrativši se, da još malko popravi drva na prikladima.

— 'E l' Ducina? — upita Makić.

— E, e. Uprav ka' dite.

— Žalostan ti sam za njim! — uzdahne Makić. Njih su se dvojica voljela kao rođena braća, pa mu je bilo vrlo teško.

— Lako njemu, kad se ti tako brineš za nj! — dobaci Jela Aneri, kao da se ruga.

— A da što ću, sestro moja?! — začudi se Anera. — 'Di bi mi bila duša?!

— E, a da! — opet će Jela otežući. — Ne boli te glava za drugo. Da si jadna gazdarica i planinka ka' ja, pa da u kajganu razbijaš svoja jaja, drugačije bi pivala!

Oko Anere se okrenu u kovitlac cijela kuća i oba joj ognjišta zaplesaše pred očima... »Naravno! Što se tu, gade, nadimlješ?! Ti si sluškinja... Najmenica!«... samo joj je to htjela reći i ništa drugo. Uspravi se i značajno pogleda u Makića, koji je već bio u nju uperio svoj skoro uplašeni pogled, al mu ne reče ni riječi, već žurno otide u sobu.

— Razbi' ću ti te blatne labrnje, da 'š sve zube kupiti! — reče Makić bijesno, ispod glasa, kad je Anera zamakla. — Što ti smeta ovaka žena?!

— E, 'oću valja oko nje s kapom u ruci, ka' i vi svi muškilji, vrana vam mozak popila! Pa, što j' na njoj drugo neg i na svim ostalim ženetinami?!

— Bog bije s tobom! A što j' tebi? Dosad si bila zdrava! — govorio je Makić, nastojeći, da djeca ništa ni ne opaze ni ne čuju.

— Kad već nije za ženidbe, triba' j' ka' pravi čovik priniti uno vatre amo, pa živiti... Valja da će unog jadnog tića od'raniti! 'Oće, kad i ja postanem kraljica!

— E, brajne, brajne — uzdisao je Makić. — Da smo skupa, svadila bi se, dok se ne bi podilili, a sada se ljutiš, što se ne pomišamo... Neka mi Bog prosti: al uprav je taka i odagnala strica s ognjišta.

— I što ti se uno samo 'oće?! Kun da me gleda s videlice, pa veli: »Nude, mala! 'Di si?« ... A najmenica ...

Makić nije skidao oka s maloga Blažića, i činilo mu se, da dijete u igri niti ne čuje, da oni razgovaraju, a kamoli da bi i razumjelo.

Lukan nije ni osjetio, da je Anera ušla u sobu, a kako je opet ona bila pod velikim dojmom Jelinih riječi, nije ni dospjela, da mu posveti osobitu pažnju. Vidjela je, da je nad djetetom, sjela, uzela opet preslicu, zatakla je za tkanicu i nastavila da prede, govoreći više iz običaja neg od potrebe:

— Nemoj ga, striče, probuditi.

On se prene i osjeti, da su mu ruke posve utrnule. Ispravi se i žurno obriše oči, pa se onda okrene k njoj i sjedne.

— Ista pokojna Baruša — reče, nastavljajući svoje misli. — Samo da mi ga Bog uzdrži.

— Za to se molimo, al se nemojmo bojati.

— Kako se ne bi' boja', jadan ti sam, kad je na me sve navalilo ... Još da mi Bog tebe ne dade, virova' bi', da j' s mene skinije ruke, a moga' bi unda ukupiti i mene, pa me metniti vragu u vrića i dobro je zavezati.

— Ne griši se, striče. Gri' je to — reče Anera i zagleda se u njega, jer su je te riječi veoma iznenadile. On tako nije nikada prije govorio. Mora da mu je opet pala na srce velika gorčina i očaj.

— Oprosti' će Svemogući svome stricu — govorio je lagano, kao iz bunila. Nije se laćao posla, već je tupo zurio preda se. — Zna Un stričevo srce, pa neka mi sudi po njemu ...

Iz kuće dopre Josin glas. Razgovarao je s Makićem i Jelom.

— Eto dragog — upozori Anera. Lukan ne odgovori, već uze opanak i pričalinu, pa nastavi posao.

— Doša' sam, da vidim, što radite — reče Joso, ulazeći. — A mali Lukica spava?! Ne smim ga gledati, da ga ne urečem.

— Moreš ti njega gledati, kolko 'oćeš — odgovori Anera.

— Znaš, Josica, što smo Ana i ja dokončali? — reče Lukan.

— Ne znam, striče. Nude?

— Da idem s Dujkanom u Gospić k veličaru.

— Ja smo i neša Anera već o tom — unako ... A uprav sam sad s majkom divanije — odgovori Joso. — I ja reko' majki: »Idem tamo, pa ćemo divaniti o tom.«

— Eto: Ana se sitila. Znaš ti nju!

— Ništa, man k likaru — nastavljao je Joso — pa 'š viditi, što će reći. Uprav sam ja divanije s majkom, pa una veli ... Tako: ti još nisi ni bije u Gospiću?!

— Bije sam, al kun da nisam, Bogu mom 'vala, a ne bi' ni sad iša', da me u nj ne goni nesrića.

— Al nisi se nikad na vlaku vozije, pa majka veli —

— 'E l' na ovom pogancu: ajnzibanu?! — upade mu on u riječ.

— E, e.

— A vidije sam ga tu, kad stenje i pini, kun da j' padavica na njem! Kamo sriće, da ga nikad tuda ne pognaše! Ne boj se — ostalo bi nam više šume u Velebitu.

— ... pa majka veli, ako ti 'oćeš, da ja otiđem s vami dvama. Ja poznam Gospić dobro.

— A?! — začudi se Lukan. — Pa bi l' ti tije s nami?

— Kako ne bi', moj striče, pa da j' i 'ko drugi u takom poslu, a ne ti.

— E, moj Josica vridni! Sad je meni pa' trupac sa srca. A lakše ću ja i radi plaćanja, kad si ti sa mnom. Ne bi — vele, koji znadu — veličare i nikakve advokate zajapila man milost Božija. Da, moj brate! Što su Ponori, što Brezdanka spram nji'?! Ditinja šačica. Eno, pogledaj mog Lukicu: vidiš, kojicna mu je! ... A ja, brate, pošteno velim: neka mi ga izliči, pa — Dolac Kresojića na stranu! — i neka zapovida! Bog mu sve blagoslovije. Al jope' ... ne izliči li ga, a proždre mi ovo muke i didovine, — a kud sam unda prista'?!

— I nije to sve tako, kako se pripovida. Vidi' ćeš — tješio ga Joso.

— A jadan ti sam ja, kad moram ići to gledati. Al — eto! Sad — iz ove kože i iz Like — samo u Mrkobradušu.

Točno su se dogovorili i odlučili, da treba brzo ići.

Lukan ustane, da će ići pogledati, što radi Ducina.

— Nemoj ga, striče, probuditi, ako još spava — upozori ga Anera.

— 'Esu li svi naši na nogami? — upita ona, kad su ostali sami. To joj je pitanje samo naletjelo, jer su joj misli bile vrlo

daleko. Nikako se nije mogla smiriti, jer je dosad naučena na sve osim na poniženje. To je doživjela samo od svekra, no ono je bilo uz njezina Miću, pa je htjela iz kuće, kao da se nje ni ne tiče. Nikad poslije. A sada to dolazi: sluškinjetina, najmeničetina...

— Ćakanu une velike rane nikako ne zarastaju — pripovijedao je Joso, a ona ga i slušala i ne slušala. — I bojim se, da mu se dalo na zlo.

— Žalosna ti sam, da nije britvetina bila nečista?! — reče ona glasno, što je samo u sebi pomislila, predući, niti ne gledajući Jose i niti ne osjetivši, da glasno govori.

— Kakva britvetina, nešo?! — iznenadi se on, kao da je grom udario među njih.

— Što to, dragi?! — lecne se ona, odmah shvati, što je učinila, pa se stade pretvarati, da niti ne zna, što je rekla.

— Veliš »da nije britvetina bila nečista«.

— To sam rekla?! — upita ona i na silu se nasmiješi.

— Eto, uprav to, nešo! — potvrdi on, ne skidajući s nje uznemirena pogleda.

— A, jadna ti sam i kamena! — poče se ona tobože snebivati. — Ne čudi se, moj dragi, pa da me čuješ, da blejim ili lajem, jadna ti sam. 'Dikad ne znam, na što stajem... A evo, što sam ti tila reći: da se na ovoj Božijoj ciči svaka rana lako da na zlo. To sam tila reći, al sam mislila deseto.

— A, bome si spomenila britvetinu...

— E, da, da. Virujem ti. Znaš,, zašto mi se britva uvrtila u glavu?! Kad sam ga tu prvi put vidila potlje une njegove nesriće, u prvi mi je tren došlo u glavu, kun da vidim, kako j' ni'ko ujtije u ruku veliku zaklopljenu britvetinu — rt gori, petu doli i unom ga tupom petom udarije, koliko j' god moga'. Meni je bilo tako, kun da vidim na rani tragove une britvetine. Rodi je koža iztrgana, nije pririzana, a peta j' britve tupa i na njoj još vitica za remik... 'E l' sad vidiš, kako ja, jadna, 'dikad ne mislim, kad divanim?!

On ne odgovori ništa. Zamišljeno je gledao preda se. ... I ćakan je rekao: »I pogađa i udara duboko«... Al', kako bi, zašto bi?!... Na njima se dvoma ne vidi, da su posvađeni, bilo više, bilo manje, nego li onoga dana, kojega ih je istjerao. Što više — on se je, očito, udobrovoljio... Zašto bi onda?! I da bi oboje krilo?!...

— A, što misliš, nešo, 'e l' uno duboko? — upita on nenadano.

— Kako bi' ja to znala, moj dragi? — odgovori ona posve mirno i ravnodušno, predući, kao da govore o najneznatnijem pitanju. — Morda i 'est, a more Bog dati, da i nije. Ako j' kamen bije oštar, more biti i duboko.

— Ne vjerujem ja, nešo, da j' uno od kamena!

— Bog bije s tobom! A da od šta bi bilo?!

— Ne znam, nešo. More biti od britvetine, a more biti i od ćuskije. More biti od česa god 'oćeš, samo ne od kamena. Ja ne znam od česa j', al znam, da su une druge ogrebotine bile od nokata, a ni od trnja ni od kamenja.

— Što ti to divaniš, dragi, ako znaš, što j' Blažena Gospa?!

— Divanim uno, što sam vidije na njemu i što nisam još nikom ni spomenije. Bog i ti ste prvi.

— Pa, s kim bi un to bije moga'... s kim bi se bije tuka'?!

— Ne znam, nešo! Ništa ne znam, a vaik u meni kopa.

— A da ga upitaš, unako — iz daleka?!

— Upita' sam ga, pa kad vidije, da ne virujem, da j' pa', znaš, što mi reče?! — »To me j' — veli — izgrebla moja dragana.« — To mi je reka'.

Anera se jedva svladavala, no ipak ni okom ne trenu. Čudila se tobože Josinim tvrdnjama, pa je na račun toga prikrivala sva ostala čuvstva.

— Unda mu ja velim: »Unda ti nije dragana, kad te j' tako uredila«, a un meni: »E, uredi li me sada, uredi, al — uredi' ću i ja nju!« — To ti meni moj ćakan pripovida!

— A znaš ti njega: nikad mu ne znaš, kad se ruga, kad divani ozbiljno. Tako i tu.

— Reći ću ja tebi, moja nešo, i ovo: nije meni do njegovi' dragana. Neka teljuzga, Bože mi oprosti. Al un s tim prikriva ništo drugo... Sve sam se ja boja' i živ umira', da će nam svaki čas džandari na vrata! 'Est, nešo, unako me Bog pomoga', kako ti ovo nije živa istina! I to nam unda osta na ognjištu.

— E, moj brate! Nemoj ni ti tako! — strogo će Anera. — Zloba j' to i zavist za njim prošapljala, ali ne ćemo valja i mi tim putem!

— Al zašto unda taji?! Kako se s nijedne druge strane nije pročulo, što j' bilo? To ti meni reci.

— Mnogo pitaš, moj dragi! Što ti ja, jadnica, mogu na to odgovoriti?! Bog zna, što j' bilo, al — pošten je un u tim stvarima...

Joso ne odgovori ništa, već se opet zaveze mislima. Vidje, da tim putem dalje ne može, a ne zna, kako bi načeo onu glavnu misao, koja mu je sjela u mozak. Anera je dalje prela i gledala u kudelju.

— Ni'ko njemu ne more u trag — opet će Joso. — Uzmimo samo... na priliku, zašto un nije da', da tebe uzme pokojni Mića, a amo te 'vali?! Znaš li ti to, nešo?

— Ne znam, dragi, ni danas, a nikada to ne ću priboliti — odgovori ona, metne vreteno u krilo i zagleda se u djevera. — Kad ja na to mislim, moj dragi, često mi se smrkne prid očima. Sve su moje grdne rane na 'ednoj strani, a ta sama na drugoj i — teža od svi' drugi'. I nije meni do mene, samo da su mi dica na svome ognjištu... Al što mogu, man trpiti i mučati i nositi do svoga groba...

Govorila mu je iskreno, s mnogo osjećaja, te joj se oči napuniše suzama. On je opazio, kako se je uzrujala, pa ga to uzbuni. Nije bio načistu, kako bi to tumačio: moglo bi biti i ono, na što on pomišlja, pa da se ona i te kako i posve naravno uzrujava, jer joj je strašno i ogavno, a može biti, da se uzrujava samo zbog toga, što nikad ne zna, zašto je nije htio za nevjestu, i ako je, s druge strane, hvali i prikazuje joj se prijateljem.

Nije znao, kako bi tumačio, pa odluči, da ovoga puta više ne spominje. Možda će još što vidjeti ili čuti, po čemu će se moći lakše ravnati.

Odredili su i dan odlaska, a Ducini još ništa ne rekoše. Stric je bio u velikoj brizi, da li će htjeti ići. Ako ne bude htio — što onda?! Ne mogu ga silom vući.

— Ti 'š to, Ane, š njime. Ni'ko ka' ti.

— Dobro, striče. Ne boj se. Sve ću ja to urediti.

I dade se na posao, sve polako, iz daleka: ... triba strica voditi k likaru. Bolestan je, a sam nije nikad nikud iša'. Kako će, što će?... Umri'će, ako ne iđe k likaru...

Anera je znala, da Ducina neobično voli strica i da bi dao za njega i dušu, pa je računala, da će se sam ponuditi,

da ga prati. On je međutim šutio. Vidjelo se, da ipak razmišlja o tome, al se na njegovu tupom oku ne pokaza ni iznenađenje, a kamoli zaprepaštenje i tuga. A Anera ne popušta, već pripovijeda i pripovijeda i slaže i nabraja.

— Znaš, kako ćemo?! — progovori on. — Neka ga odvede šurjak Joso. Ja smo i un bili u Gospiću i poznamo svaku kuću ka' tu u selu.

— E, da! — požuri ona. — Joso će ići, al kako će stric na toliki put, a tebe ostaviti? Znaš ti, da un to ne će titi.

— La! Kakav mi je to put do Gospića?! Mogla bi pljunuti do njega.

— To se tebi čini, jer si ti priša' po svita, al za njega j' o'dolen do Gospića — priko svita, kad nije nigdi bije.

— 'Est to. A kako bi bilo, da likara zovnemo amo?

— Rugali bi nam se, a ni likar ne bi tije doći.

— 'Est i to. Kako bi to, žalostan ti sam?! — govorio je, a Aneri se učini, da mu oči oživljuju, pa se poveseli. — Ne bi, man da bi' ja š njim! A ne mogu — sama znaš, da ne mogu.

— Jer ne bi moga'?

— Pa, ukrašće mi je, Bog s tobom bije! Znaš ti nji'!

— A ne znaš li ti, Dujkane, da sam ja tu?!

— 'Est i to... Znaš... Čast tebi, ali jope'...

— Evo, kako ćeš: sam znaš, da se vrata mogu zaključati. Lipo metneš na nji' lokot, a ključ k sebi u džep — ja ću ti ga još svezati na struku, da ga ne moreš izgubiti! — pa unda brez tebe i ključića more unutra samo dragi Bog.

— Evala! Tako mogu! — usklikne on. — Kadgod rečeš. A i šurjak Joso će s nami?

— I un i un, da vam bude lipše i da nisi sam, ako bi strica jače zabolilo.

Ne pita Ducina, što strica boli, niti se uopće obzire na to pitanje. Sav je zaokupljen drugim snovima ... Eto: mora ga voditi k liječniku, a ajat će zaključati i ključ ponijeti sa sobom, da tako bude siguran, da mu je ne će nitko ukrasti.

Lukana je taj put ozbiljno zabrinjavao. On najvoli vazda ići pješice, pa rijetko kada sjedne i na srčenicu volovskih kola, da se malko poveze. To još i može: nije opasno, jer može saći, kadgod mu je volja: noge mu se skoro vuku po zemlji, a volovi idu s noge na nogu. Na konjskim kolima čovjek već

nije tako siguran, jer konji redovno trče, a mogu se i poplašiti, pa se nikad ne zna, gdje ćeš i kako ćeš s njih izgubiti glavu. A kako je istom opasno na onome, što leti kao munjeno, a vuče ga nešto, što je sigurno još munjenije i plašljivije i od samih konja?! Da se ne vozi željeznicom, već da uzme kola, bilo bi mu mnogo skuplje i istom pustog smijeha i ruganja, da se konji poplaše, pa da se prevrne u kakvu grabetinu i prebije koje rebro ili nogu?! Sad — ništa, nego kako Bog dade! Upravo se i jest ispovjedio sad pred Uskrs, pa ako je izgubiti glavu — neka barem ne gubi i duše. Ona je dobila svoju putnicu ...

U šest sati ujutro moraju biti već na kolodvoru. Uvečer se je, prije odlaska, stric sve nešto ominjao oko Anere, te je jasno vidjela, da joj želi nešto reći, pa sad — il se još nije odlučio, što bi rekao, ili još ne zna, kako bi počeo, a možda ne će ni pred ostalima da govori. Ona je požurila, da čim prije uredi u kući, da ide u sobu. Tamo će svakako moći govoriti, jer se s Ducinom može, pa da su uprav i tajne. Njega ništa ne zanima, pa ni sam mali Lukica. Čim su sjeli, stric se počeše po vratu, makne kapu na čelo, pa je opet povrati na čelo i počne:

— Eto, mi unda, Ane, moleći Boga, ujutro iđemo.

— Da bude sritno, a bi'će, ako Bog da.

— Moramo podraniti, pa se ti nemoj ni dizati. Imamo kruva, imamo divenica, ima slanine, ima pršuta, pa se ne tribamo bojati gladi.

— Usta'ću ja, striče, ustati — odgovori ona — i uzvariti vam žlicu varenike, da poidete što toplo. 'Ladno je.

— Ne bi marila rad mene, a rad ovi' dvaju, kako ti drago. Nego znaš, Ane ... Mi iđemo. A ... Bog zna, 'ko živ, 'ko li mrtav.

— Moj striče!

— E, e. Pušti ti mene! Ne velim ja, da će nami što biti, al ni'ko nema kontrakta s nesrićom. More una, kad joj god zucne. Bog zna ... A da znaš i ti: evo mog malog Lukice. Njegovo j' sve, njegovo i tvoje, dok si živa. Bog ti, sestro, blagoslovije i platije ti. Ja ti, lje, ne mogu platiti.

— Ne budi, striče, dite! — opet se ona usprotivi.

— Pusti ti mene i slušaj. Tu još ima ništo groši. Na dnu su Aničine škrinje pod robom. Tvoji su i Božiji, ako se ja ne vratim.

— Bog s tobom, moj striče! 'Vala tebi, što tako misliš za mene, al mi i' ne daj, Bože, vaditi brez tebe.

— Eto, samo da znaš. To sam ti tije reći. I uno ... Vidim ja sve ... vidim i mučim, al ako bi ti i'ko reka' i — tamo se dalje, a ti sikirom, pa nek unda un traži pravu. Tako, da znaš.

Cijelu noć nije ni oka stisnuo, pa je ujutro, prije odlaska, dao blagu jesti i obavio sve svoje jutarnje poslove tako, da Aneri nije bilo teško samoj sve posvršavati. Pred odlazak se je nadnio nad kolijevku i dugo promatrao Lukicu, te se nagnuo, da će ga poljubiti, no trgne se, pogleda Aneru i upita je:

— Bog ti dava', bi l' ga smije poljubiti?!

— A jer ne bi smije, moj striče?!

— A, eto ... I sramota mi je, al sve mi je ... Bog zna ... Iđem na put, a na putu ... Bog zna.

Popodne je Anera sjedjela u sobi i opet prela kraj kolijevke, kad začu iz kuće svekrov glas. Sva se usplahiri i munjevito joj sijevne mozgom molitva Bogu, da ne uđe u sobu, no bojala se je, da je to ne će mimoići. Kad je već tu, ne može otići, da se ne javi. Začas vikne pred sobnim vratima:

— 'Esi li živ, prijašine?!

— Napriduj, napriduj — odgovori Anera, a Jela mu reče:

— 'E l' ne znaš, da su i un i Ducina otišli u Gospić?!

On joj ne odgovori ništa, već otvori vrata i uniđe.

— A baš nema prijatelja Lukana?! — upita Aneru, zatvarajući vrata. Gledao ju je posprdno i smijuljio se. Još mu je samo jedna rana na licu bila pod svježom krastom.

— Kun da nije i Joso otiša', pa ne znaš?! — reče Anera i ustane.

— Nisam, očiju mi, zna' — reče on, sjedajući. — Al ništa. Moremo i nas dvoj ljudikati, kad sam već tu. A nisam zna'.

— A moremo — odgovori ona, odmakne daleko stolac od njega, pa sjedne i nastavi posao.

On se je ogledavao po sobi, kao da je prvi put u njoj, a zatim ustavi pogled na nevjesti.

— I vaik si lipa. Što starija, to lipša. Zriješ.

Ona je šutjela, a krv joj je valovito udarala u lice.

— I tako se ti lipo o'de smistila. A ja sam tebi, veselje moje, bolje tije, al ti luda ... Kun da j' to Bog zna što ... Nismo mi nikakav rod. Ni u rodu rod, bluno, ni pomozi Bog. Na 'ednom se suncu grijemo ...

Njoj je postala cijela soba tijesna i stočić se pod njom upalio. Nije vjerovala, da će moći još dugo izdržati, te je smišljala, što bi počela, kako bi se spasila.

— Al ti voliš biti tuđa najmenica.

— Nisam ja ničija najmenica! — reče ona srdito, zauzdavajući skrajnu provalu bijesa.

— A da što si drugo?

— Ja pošteno zarađujem svoju koru kruva.

— Ka' i svaka najmenica ... Al imaš i ti pravo ... Ni nisi ti najmenica. Vidiš, kud sam ja?! ... E, da: najmenica sidi s gospodarom kod stolice, al ne iđe š njim u slamu.

Anera skoči kao ranjena zvijer, no stegnule joj se i šake i usne, pa ne progovori, al toliko je još bila pri sebi, da je znala, da ne smije na njega navaliti i izazvati larmu i strku. Stajala je nekoliko koraka nad njim kao utjelovljena srdžba i mržnja, probadala ga očima i desnom rukom povukla preslicu iza tkanice.

— Po to si se dovuka' amo, ka' bisno pašče, bezdušni skote?! — procijedi kroz zube s takvom žestinom, da je osjetila bol u vilicama, no glas joj se je jedva čuo.

— Hehehehe — nacerio se on kao zvijer i reče: — I tako si lipa! I vidi'ćemo se mi izbližega ... Al ti, eto, privolila Lukanu! Lipota pala uprav na lipu lipotu ... Uredi ti mene, al ću urediti i ja tebe ...

Ona skoči k vratima, naglo ih širom otvori i reče, začudo mirnim glasom, kao da se tog trena nije dogodilo uprav ništa:

— Mićane! 'Odi, srce, zove te did.

— Otkad ga zoveš Mićanom? — upita on, smijući se.

— Od une večeri. I da ga mogu prikrstiti — prikrstila bi ga — odgovori ona.

— Makiću! — zovne ona. — 'Ajde, brate, amo k rodi. Vi ste ljudi, pa ljudikajte.

— Mogu ja k njemu, da se on sad ne diže — reče Blažić i ustane.

— Kako vam drago — odgovori Anera i iziđe u kuću.

— Ima još vrimena! — reče joj ispod brka, prolazeći kraj nje. — Podivani'ćemo mi još.

Sva se je tresla, pa uzme stočić i sjede kraj vatre, a Blažić sjede, malko podalje prema Makiću.

— Triba' sam ništo prijatelja Lukana, pa mi uprav ža', da ga nema. Al pametno j' uradije, što j' odveje Ducinu.

— A da, man pametno — potvrdi Makić. — Vidi mu se, jadniku, na očima, da u njemu više nema duše. Mrtav je un sasvim, al — eto, 'oda i divani i ide i spava i sve ka' i nas koji, oslobodi nas, Bože.

— Nesritna krv didova — reče, Blažić, promatrajući ispod oka Aneru. — Čuje sam u svitu, 'di ljudi divane, da to more do desetog kolina i još dalje.

— A grišni smo, kukavni i svakakvi — javi se Jela — pa j' čudo, kako ne padaju na nas i veća zla ... I unda se još ni'ko 'oće i pametnim i mudrim i — 'ko sam — ja sam! — govorila je ona povišenim glasom, gledajući u Aneru. Ona odmah osjeti žalac, a kipilo u njoj i jest, pa kao da joj Sveznajući pruži zgodu, da otvori, pa i najneznatniji sigurnosni zavorić, povuče prstima lijeve ruke povjesmo iz kudjelje, pljucne u njega, da ga ovlaži, zafrkne vretenom i reče kao nehajno i bez ikakova posebnog značenja:

— A da, man tako, moja Jelo! A mnogi bi moga' pasti travu, da mu ne smeta uno nosa.

Okrene vreteno, povuče povjesmo i opet pljucne u njega.

Makić opazi dvoboj, pogleda Jelu, posprdno joj se nasmiješi i potvrdi:

— Uprav tako, Ane ... I grijota, što misto jezičine nemaju repine. Barem bi se mogli od muva braniti. Bije bi im za korist. Ovako samo mlate š njime uno jadni' zubi i prave gri smrtni, 'di ga ne triba.

I Jela razumije svog čovjeka, ošine ga očima kao rastaljenim mlazovima željeza i već se htjede zaskočiti, da uzme zalet i odgovori mu, kako zaslužuje, no on je srete takim pogledom, da joj se je pod njim sledila krv u žilama. Zanijemi. Blažić je po običaju gledao poda se, pa nije mogao primijetiti te nijeme borbe, a nije znao prilika, pa da bi se mogao dosjetiti po riječima. Mirno je smišljao, kako će Aneru pritisnuti o zemlju i pričepiti. Ona je međutim vrlo dobro razumjela Makićeve riječi i bi joj drago. On se je vazda držao

prema njoj lijepo, pa ju je veselilo, što je ni sada ne ostavlja. Tako su joj godile njegove riječi, da ga htjede zahvalno pogledati, ali se svlada i zatoni tu želju, jer je znala, da bi Jela skoro sigurno uhvatila taj njezin pogled, a time bi — bez ikakove potrebe — nastao još veći jaz, gdje mu uopće nije mjesta.

— E, e! — javi se Blažić, razvlačeći riječi i rečenice, samo da ga Anera što bolje razumije: — Mnogi se pritvara, da j' svetac ... A osobito mnoga ... E, e: mnoga, mnoga! I poštenje — ništa n', što ne digne larmu za njom, a tamo ti una lipo vitri svoje košuljice i samo što se ne pritvori u vraga. Ka' kujetine.

— I gore i gore, moj rode! — potvrdi Anera i sve brekće od bijesa, kojeg jedva prikriva time, što se tobože zadubila u posao, a ona samo grčevito čupa povjesmo i pljuje u njega, ne da ga ovlaži, već kao da konoplju potapa. — Ništa j' kujetina, ništa pašče! Vukovi, medvidi — divlje zvirke ... Ja uprav često ovako mislim: grijota, što nam Bog nije da' i take cigane, koji bi i te ljucke zvirke povatali, svezali na sindžire i svaki bogovetni dan praklječali desetak puta. Samo bi to bila za nj' ispovid i prisveto Otajstvo.

Blažić joj se je podrugljivo smiješio i nastavio svoje misli:

— Znate, što reka' uni u svitu: »Lika — veli — more paliti duplire svome Bogu, što joj dvoj nije da' — ni sveca ni Žida!« ... Sad, 'ajte, što nemamo sveca! Al da nam da barem kakvu lipu sveticu! A imamo baš lipi', čemu kraja nije.

Anera nije htjela na to ništa odgovoriti, a ostali ne razumješe, kuda cilja. Jela se je, doduše, obradovala, što je pomislila, da bi to baš pristajalo Aneri, no nije joj bilo ni na kraj pameti, da bi Blažić mogao misliti na nju, pa ne reče ništa.

— I još štošta drugo! — reče Makić zamišljeno.

— Što to?! — upita Blažić, misleći samo na lijepu »sveticu«.

— ... Ne dade Svemogući Lici — nastavi Makić. — Al, slava Mu i 'vala i za ovo. Drugi nemaju ni tolko, pa živu.

Blažić je zadovoljno trljao ruke, uživajući, kako je Aneru junački opleo i jedva je čekao, da čuje, što će mu sada odgovoriti. Ona je šutjela i prela, a šutjeli i ostali, pa razgovor zape.

— Dođide, Blažiću, svome didu — zovne dijete.

— Nisam ja Blažić — odgovori mali.

— A neg kako ti je ime?!

— Čuje si, kako me majka zove.

— Oho! Majkove! — usklikne Blažić. — Mudračina ka' mu i mate'.

— A ni dida mu drugačije ne zovu — dobaci Anera, tobože, s najvećim mirom i kao neku pohvalu za svekra.

— Ma, 'est to, 'vala Bogu. Ima na koga biti mudračina. Neg, velju, jer mu ime promini?! — kopao je on uporno.

Aneri je već bilo neprilično, da se tu nateže, no ipak nije mogla, da mu ne odgovori, pa reče:

— Didova mu imena ne more ni'ko oteti, a zna se i didov glas i poštenje, a zna'će se još i više, ako Bog da.

Prekine se u riječi i ne izreče misli do kraja. Makić pomisli, da joj je teško o tome govoriti, pa kao da tu stvar treba Blažiću tumačiti, reče kao povjerljivo i tiše:

— A to, znaš, radi pokojnog Mićana ...

Njih se trojica uvečer povratiše. Ducina je bio veseo i već iz daleka dovikne:

— Ništa mu nije, Ane! Ka' drinovina!

Žurno joj pristupi, skoro trkom, i upita šaptom:

— 'E l' mi 'ko što dira'?

— Niko ni blizu — odgovori ona. — Znaš, kad ti što rečem, da j' to unda sigurno.

— 'Est to, al ja ne virujem — odgovori on i otide u ajat.

— Zlo, moja Ane! — reče Lukan očajno. — Mora u Zagreb u nikakvu bolnicu ... 'Esi li sredila blago?

— 'Esam, 'esam. Sve j' gotovo.

— Vindar ću ja pogledati — odgovori on i ode, i ako je bio u nju potpuno pouzdan, ipak — treba prigledati, treba se osvjedočiti, jer — »blago ne zna iskati« — govorio je on češće.

Joso je u kući pripovijedao Aneri, a pristupiše i Makić i Jela.

— Neizličivo, veli. I sad je un, veli doktur, miran i dobar i ne će nikom načiniti nikakva zla, al kad tako baza i ne liči se, more okrenuti na gore. More — veli — postati opasan i za sebe i za druge. Nije ni za kakav posa'.

— A ima li tome lika? — upita Anera.

— Ima u dragoga Boga! Mora u Stenjevac u ludnicu.

— A što će tamo, ako nema lika?!

— A eto — ta j' kuća za to načinjena. Morda i' nikako i liče.

— Ža' mi ga j', da jadnik iđe u tuđi svit. Nit koga zna nit pozna, a blizu ni svog kamena ni svog drveta.

— Bolje j', da iđe — reče Makić.

— Ma, 'di će njemu, ljudi moji, biti lipše i bolje neg u svojoj kući i u svome selu?! Da ga tamo liče — e, unda ništa! Al ovako, braćo moja, turniti ga tamo ka' bisno pašče — Bože, poštuj sveti Krst na njemu — nije ni lipo ni pošteno. S kim će njemu biti lipše neg s nami?

— Tako j', tako — potvrđuje i Jela. — I 'ko će š njim znati tako ka' ti?! Nemaju uni tamo toga.

— Mogu uni imati i imaju — odgovara Anera sva zanesena tim mislima i brigama, pa niti ne osjeti, da je Jela i tu bocka. — Imaju uni, al bi' se zaklela, da ne će nikom virovati nit će ikog slušati ka' mene.

— 'Est to, 'est — opet će Jela i dodade kao zabrinuto i sažalno: — I ku' ćeš ti, jadnica, ako un ode? Stric će utrniti vatru.

Anera se lecne na te njezine riječi, a kako je Jela stajala kraj Makića, on je udari laktom pod rebra, da je sve zazvonilo. Anera je čas grizla usne, podbočila se u kukovima, prenoseći težinu tijela s jedne noge na drugu, pa kad je preleti prvi val bijesa, reče odlučno:

— Neka iđe, pa što mu dragi Bog da!

Jelu zateče taj odgovor, no ne usudi se više ništa reći.

— Najbolje, najbolje, da iđe — potvrdiše i Joso i Makić.

Anera više nije željela o tome razgovarati, pa se udalji, dohvati stolicu, smjesti je blizu ognjišta i metne na nju večeru. Joso htjede kući, no ona ga nije pustila, šaleći se, da je svaki poslenik vrijedan svojega jela. Došao je u kuću i Lukan, sav satrven, tužan i žalostan.

— Reka' vam je sve Joso?! — upita ukućane.

— A da — potvrdi Makić.

— Žalostan ti sam i kamen za njim! A nema, braćo moja, man ga poslati. More Bog dati, da mu i pomogu. A što ti, Ane, veliš na to?

— Kakogod ti, striče, učiniš! — odgovori ona, svladavajući uzrujanost i srdžbu.

— Doktur veli — najpametnije j' poslati ga, jer more — veli — postati opasan i sebi i drugima — govorio je Lukan, a pred očima mu se stvori: mrtav tast na tavanu, sav u krvi, a kraj njega stara ustra ... Strese se i glasno reče: — Da nas oslobodi Bog i Blažena Gospa! ... A da man mora tamo i — brže, bolje! Oslobodi mi ga, sveti naš Roče ...

— A što veli doktur, kad bi moga' tamo? — upita Makić.

— To ću dobiti priko općine, žalostan ga ja to dobiva'!

— Likar će to sve urediti — tumačio je Joso. — Sve j' zapisa' i veli: za desetak, petnest dana. Tako bi moglo biti.

Lukan je sjeo na stočić, podbočio glavu i tužno se zagledao preda se kao u mrtvaca.

— 'Oćemo li striče, večerati? — upita Anera.

— A moremo, jadan ti sam ga i večera' — odgovori on.

— Zva' sam unog kukavca, pa ne će da iđe. Znaš, da un ne će nikog da posluša, man tebe, pa 'ajde, dovedi ga ti, Ane, veselje moje — reče joj kao svome djetetu, a kad je to Jela čula, pobjedonosno pogleda Makića, namigne mu, mahne glavom i pođe u sobu. Pođe i on, da vidi, što hoće.

— 'Esi čuje, kukavče jadni, kako joj veli: »Veselje moje«?! — zasikće Jela. — 'Esi sad čuje?! A kad ja, jadnica, koju rečem, ti na me ka' bisno pašče!

— Ne bluni! — odgovori Makić mirno. — Un unako veli i tebi i drugima.

— 'Esu li ti, 'rđo moja, vrane popile i mozak i oči, pa ni ne vidiš ni ne misliš, što će tu biti?!

— A što će biti, molim te ka' Boga?! Što će biti?

— Što će biti?! Što će biti?! Još me pitaš, bezlavče! Što će biti?! — Bi' će puna kuća muladi! Eto, to će biti!

— Ne brljaj tu tom lopatom! — reče on ljutito, gušeći glas, da ga ne bi čuli u kući. — Ne znaš li ti, nesritnice, kakav je stric i kakva je Anera, kad tako trokeljaš?!

— Dobro, dobro — reče ona kao da popušta. — Ništa ja ne znam, man samo ti. A nude reci, ako si čoko: bi li bilo i pametnije i poštenije, da to pusto dobro ostane našoj dici, jer unog malog nema. Š njim ka' i brež njeg. Un ne će dugo.

— Opet ti velim: ne pogani, vrag ti jezičinu izvalije, jer ću ti je izvaliti ja, ako ti se un ne smiluje.

— Muča'ću ja, mučati! — predaje se ona i kao skršena i nemoćna šapće: — Vidi'ćeš, kad tu progmiže kopilad ka' iz crne zemlje ...

Makić razmahne i bez i jedne joj riječi opali zaušnicu, ona potmulo zajaukne i pane, a on se sagne k njoj i umiljato joj šane:

— Da znaš, veselje moje: to ti je samo ujam od une tvoje vriće mliva, koja te čeka, ako tako nastaviš.

Zatim je mirno izišao u kuću i sjeo kraj vatre. Stričeva je družina sjedjela zamišljena i jela skoro bez riječi. Ducina uopće nije progovarao, a isto tako ni stric, dok je Joso tu i tamo rekao koju, samo da malko pomakne s mjesta grobnu šutnju. Anera se je već povratila od srdžbe i smišljala, čime bi strica bar na čas istrgla iz njegovih tmurnih misli, no ni njezine nijesu bile mnogo veselije, pa nije nikako mogla naći, što bi pružila kao pametan predmet razgovora, u koji bi se i stric htio upustiti.

— A Gospić veleki grad, 'e li, striče? — upita ona.

— Eeeee, da! Veleki — reče on kratko.

— Jako veleki? — izazivlje Anera.

— Au, jako, čemu kraja nije!

— Koliki je, na priliku?

— A što ću ti reći?! Tako ... Veleki.

— 'E l' kolk Lovinjac? — nastavlja ona uporno, te se Joso već počeo smijuljiti tome razgovoru.

— Da, moja sestro! — reče stric i pogleda je. — Ništa ti je Lovinjac prema onolikoj gradurini. Ka', na priliku, pile spram vola.

— Bome j' unda veleki grad.

— E da — otapa se stric i ulazi u razgovor. — Lovinjac bi se, zlato moje, milijun puta okrenije u Gospiću. Eto, kako ću ti reći?! Ka', na priliku, rukačica od kave u badnju. Uprav tako. Pa da ti vidiš uni' pusti' kućerina, mili moj Bože! Pa, ka' na priliku, ove naše putine između kuća i sela — znaš, kako ti je to tamo?! Kakve putine, kakve lokve, kakvi li ogredci?! To su ti, zlato si mi moje mileno, sve carske ceste. A bunari?! Daaaaa! Nema ti tu bunara, man im udrilo kraj ceste nikakve gvozdene stupce s velekim nosurinami i iž nji' teče voda ka', na priliku, kad čovik jako nazebe, pa mu vaik brez pristanka curi iz nosa. I ne triba tu uzice, da zakalaš, nit

se tu štedi, man lipo dođeš, podmetneš, na priliku, dižvu, a moreš i kapu, ako 'š piti iž nje, a uno — samo curi. Ti naliješ i odlaziš, a uno vaik curi ka' pusto dobro.

— Mili moj Bože, lipote — čudila se Anera.

— E, e. I ja sam tako reka'. Ja, brajne, reko', ne mogu cestom ni u planinu ni u mlin ni k crikvi, a moji gospićani cestom i u štalu. O'de ta Božija suzica propada dan i noć, pa je više ne gleda ni putnik ni namirnik ni mače ni pašće, a mi jadni moramo liti po dvi ure ćubiti kraj Vrila, dok dođemo na red, da napiljkamo bremu une blatne vodice.

— A često je ni nema, pa moraš još dvi ure ići do nje — nadovezuje Anera. Stric otpuhne i zastane. Prošla ga je tuga i zabrinutost, a uhvatila ljutnja.

— A kakav je doktur? — podmetne Anera drugo pitanje.

— Tako. Pravi čovik. I divani ljucki, ne krevelji se. Lipo divani ka' i nas koje.

— A sam je?!

— Eto, eto! Uprav me dobro upita. Bije bi' i zaboravije, da vam pripovidam ovo čudo. Još je 'edan bije š njim. I njega zovu dokturom ... A, Bože moj, Bože moj, svašta li i ti stvoriš u Tvojoj milosti! ... Svi se vi veleki sićate pokojnog Počoeka: sitno, maleško, jadno, ružno, pravom čoviku do pazuva. Al, braćo moja, Počoek je bije ljudeskara pram ovom kukavcu, što ga zovu dokturom! Kako bi vam reka'?! Eto: kudilja j' privelika, a spredak od kudilje je primalen — eto, toliki je. Ma, nema braćo, pa da se sav u pamet pritvori, i još uno jadni' pantalonića na njemu — ne bi ima' što viditi!

Kad je on zastao, Anera opet jarne:

— A ima li još što striče?

— Ima, jadna, kako ne bi bilo?! Naše j' selo ništa, pa ima svašta, kako ne bi unde bilo?

— A ima svašta?

— Ha! Što ću ti reći?! Ne bi svršije osam dana, da nastavim. Neg — trudni smo. Tribali bi ići leći.

Ducina je cijelo vrijeme nepomično buljio preda se, te nije pokazivao ni da sluša razgovor, a kamoli, da bi ga zanimao. Kad su svi podugo šutjeli, najednom on podiže glavu.

— Ne znaš ti, Ane — reče — da ću ja na put?!

— A kuda ćeš?

— Ču'će se. Samo ti priredi brašenicu i čisto prioblačilo.

— Lako j' za to, moj Dujkane, nego da znam, kuda 'š?
— Reka' mi je čovik u Gospiću, da me Baruša čeka na drugom mistu. Un je bije š njom ...

Svi su potulili glave i šutjeli.

— I šurjak će sa mnom. Nisam već dugo putova', pa da mi bude lipše ... Nego, iđem ja ništo pogledati — reče, ustade i odmah iziđe. Ustade i Anera i pođe za njim. Pratila ga je do ajata i razgovarala.

— Nek tebi, jedinice, ne bude ža' — reče joj. — Ja ću se brzo vratiti i dovesti Barušu. Unda će nam biti još lipše.

Kad se je povratila u kuću, Joso joj rastumači, kako su se dogovorili, da će ga on pratiti.

— Za mene je to pridaleko — govorio je Lukan. — Ne bi se ja živ vratije, a moga' bi se i izgubiti.

— Ne bi, moj striče — usprotivi se Anera. — I tamo su sve naši ljudi, a ima i' baš o'dolen naši'.

— 'Est to, ali vidije sam ja danas. Dosta j' meni. 'E l' uno obulo čizmice i obuklo pantaloniće i nasadilo na glavu škriljačić — pušti ti njega k pogancu. Kun da uno više gleda zamazanog Lukana?!

— A sam veliš, kako j' taj doktur pravi čovik! — predbaci mu Anera.

— 'Est i to. I ne velim ja, da nema pravi' naši' ljudi i u Zagrebu, al bi teško bilo meni, tražeći nji'. Prije bi me poganac ruča', nego bi' se namirije na pravog, a što će mi unda, kad je već kasno?

— Kolko ima tamo ovi' naši' iznad vode, a svi — vele — pravi ljudi, a i Milkan je majkin tamo.

— 'Est i to, 'est. I svi pravi, ali — ja i', lje, ne tražije! Nek uni traže mene, pa će viditi svoju didovinu, a ja ću im ispeći janjca na ražnju. Al eto ... žalostan ti sam ga ja peka', kad je moj jadni Dujkan ovaki, grdne moje rane.

— Izliči'će uni njega, ako Bog da.

— Samo milost Božija, moja Ane! Ni'ko drugi na ovom svitu. Al — što ću mu ja, kad ne mogu ni sebi, man — do Božije Volje, po Njegovoj Volji ...

V

Lukan je dugo tugovao za Ducinom. Znao je, da je bolje, što je otpremljen, nego da tu lunja i još jače oboli, a on da ga gleda i svakim pogledom otkida po mrvicu svojega života, no ipak mu je bilo teško. Sada mu je kuća pogotovo pusta, pa da još ono malo u kolijevci gdjekad ne zaplače, bilo bi, kao da su svi pomrli. U duši mu je, kao da Ducine ne će više nikada vidjeti. Gotovo je to nikada ga više! To je sigurno, no nije li on, siromak, umro, čim mu se je um pomračio?! Nije li ga otac već nebrojeno puta oplakao i ožalio?! Nije li Ducini bolje, što je u onoj kući, koja je načinjena samo za take bolesnike, i gdje imade i liječnike i bolničare i sav svoj red kao kakav — gospodin?!

Joso je pripovijedao, da to niti nije samo jedna kuća, već cijeli grad, a oko njega vrtovi, da bi mogao ubrati dvjesta vreća krumpira. Sigurno i više, al eto — toliko, da se reče, na priliku: veliki su, vrlo veliki ti vrtovi.

Lukan ga je slušao, a duša mu se razblaživala, slušajući, da će njegov Ducina i tamo biti u stalnom doticaju s njivama i vrtovima, a ne neprekidno — »u zgradurini u unoj gradurini ka' u štokauzu«. Smirivao se je i stišavao u svagdanjoj borbi i naporu. A to i jest, što ga je krijepilo i držalo i dizalo: rad. Kad bi orao ili kopao, duša bi mu se širila od užitka i pustoga zadovoljstva. Sav bi se zanio, gledajući u prevrnutu zemlju, oči bi mu se zaiskrile od veselja, duša pjevala, a usne same šaptale:

— Ka' suvo zlato ...

Jedva bi vukao umorne noge i teškom mukom podizao žuljevite ruke, no svaki bi čas osjetio u njima novo snažno strujanje, novo veselje za život i rad, nasmiješio se smiješkom, koji je već dugo nosio na sebi neizbrisivi biljeg trajne tuge i — nastavio polako, neumorno, sa svom ljubavlju svoje jednostavne silne duše. I tako jednako, bez odmora i bez promjene — kako zahtijeva crna zemljica: ore, kopa, sije, sadi, žanje, kosi, kupi — i onda opet nanovo i opet istim redom. A ono, što je privrijedio, troše on i blago. A i to je tako pravilno, tako jednostavno i bez promjene: palenta, grah, kruh, zimi kiseli kupus i suho meso, pa opet — grah, palenta, grah ...

Kad na njivu donesu jelo, otare ruke o gaće, krsti se, sjeda na zemlju i jede slatko s veseljem, kao što je s veseljem i kopao i orao. Veseli se jelu, jer osjeća posve nesvijesno — nikada on to u svome životu nije ni pomislio! — da je svaka mrvica toga jela morala nekoliko puta prijeći preko njegovih umornih ruku i da se je nekoliko puta morala napiti njegova znoja prije, nego je dospjela tu pred njega, da je potroši ... Mirno jede s družinom, pripovijedaju i šale se, kao da niti ne osjećaju u širokim plećima duboke brazde motike, srpa ili kose.

— 'Ko nam što more ?! Ni car nam nije do kolina! — čuje se bezbroj puta iz priprostih usta, koja bi teško znala rastumačiti, što to znači na usnama onoga, kojemu ovrhovoditelj otimlje i posljednju ovcu i jedini biljac sa djece, no — velike su duše prepune toga samovladarskog osjećaja.

Zaboravljao je i smirivao se, te bi ga samo gdjekada — pogotovo svecem i nedjeljom, kad ne radi — sapela tuga, pa bi onda sjeo negdje, gdje ga nitko ne vidi, da preboli taj napadaj. Zatim bi ustajao i opet — uzdignute glave stupao među ljude. Anera ga je znala osokoliti vazda, kad bi ga zatekla u takovu raspoloženju.

— Ja ne znam, Ane, kako ti vaik pogodiš, što ja mislim, i vaik razdereš oko mene unu vrićetinu, što na me pane?! — govorio bi joj on i pogledao je toplo i zahvalno. — Znaš, meni je često puta ža', što ne znam reći, što mi je tu unutra ... Al jope' — i bolje j', da manje divanim. Al ti vaik pogodiš, kun da prstim pipaš.

— A znam, moj striče, što te tišti.

— 'Est to, 'est, ali znadu i drugi kolk i ti, pa — ne pogode.

Jedne je nedjelje Anera otišla s Vidurinom k misi, a on ostao s Mićanom, da paze na malog Lukicu. Dijete se rasplakalo, a Lukan se uzvrtio oko njega, da ga smiri. Pokušao je sve, za što je mislio, da bi moglo udobrovoljiti dijete: davao mu je svoju kapu, nekakovu bočicu, onda zdjelicu — no sve uzalud. Mali nije za to ni mario. Sjeti se, da je utesao krasnu držalicu za bradvu. Stric je u njoj uživao: jasenova, lijepo izrađena, a uglačana, da bi ostao, gledajući je. — Nije moguće, da mu se tolika lipota ne će sviditi! — pomisli Lukan i

odmah mu je donese. Bila je uprav tolika, da je stala u kolijevku, te ju je ... bila milina gledati onako lijepu, a preko prsa onako krasnu momčiću: ne znaš, koje bi prije gledao! Lukan već raste od milja, nadajući se, da je najzad našao pravu čudotvornu igračku, no — mali ni ne haje, već se dere, kao da će oplakati jade i nevolje cijeloga svijeta.

Mićan se zaigrao, pa ni ne čuje, a Lukan već očajava.

— Ma, što ću š njim, mili moj Bože?! — misli i češe se po glavi. Sjeti se, da je i Jela u kući, pa zovne nju, a sam već pruži ruke, da će ga podići iz kolijevke, no naglo ih povuče k sebi. Ne može! Ne može — jer je sramota, da čovjek drži dijete, no on bi mirno prešao i preko te sramote, ali — ne smije! Ne smije ga se dotaći, da djetetu ne naškodi. Može ga nespretno uzeti ili okrenuti, pa — eto nesreće, a volio bi sam odmah mrtav tu pasti, neg da malome pane samo vlas sa glave! Ne smije ga taknuti ...

Dođe Jela i uzme ga na ruke.

— A jer mu ne date uno, pa bi muča'? — javi se Mićan kao iza sna.

— A što to, milinje? — upita žurno Lukan.

— Unu cicicu, striče, na koju mu majka daje vareniku.

— E, glavo, glavešino! — udari se Lukan po čelu. — Već sam mu, jadan, tije doniti i plug, što j' ga napravije žalosni mu ćaća, a na to sam zaboravije! Znaš li, 'di je, Mićane? Dojtide.

— Ma, pušti je, molim te, s milim Bogom, nju i njezine novotarije! — reče mu Jela i prezirno odmahne rukom.

— A što to? — upita je on, a oči mu stadoše u glavi.

— Ništa, moj striče — govorila je ona tugaljivim glasom — man žalosna ti sam ja, kad te takoga gledam.

— E, a nu. Nije mi lako — potvrdi on, držeći u ruci, što mu je dodao Mića i opet se otišao igrati s djecom na dvorištu.

— Vidim ja, žalosna ti sam za tobom, kako ti gineš i veneš — govorila je Jela, previjajući maloga, koji se je smirivao. — Ne misli, moj striče, tuđica za te, man za se. Deveti si ti njoj u plugu. Svoju una piva za se i za svoju dicu, a tebi, kako mu i drago.

Lukan je slušao i ubezumio se: ona to njemu govori o Aneri! O Aneri!

— ... Man si moga' utrniti ovo vatrice, pa poživiti s nami ka' sa svojom dicom do Božije Volje. I tako ... jadna ti sam za tobom. 'Ko bi ovog tića od'ranije brez matere?! Samo Blažena Gospa, na pomoć nam bila, a ne Anera, pa da j' uprav sveta Anera. Umiru i una s materami, a kamoli ne će ova pina Božija sama ka' tić na putini ...

On je klonuo na sanduk, jer su mu noge toliko uzdrhtale, da je mislio, da će se srušiti.

— I unda će sve ovo razvući tuđica, da nam se svit ruga, a kod unolike naše dice ... Nisam ti tila prije divaniti. Sve sam se uzdala u Boga, da će Dujkan ozdraviti i oženiti se, al sada ... Eto, moj striče: poslušaj ti mene, pa ka' sa svojom dicom, a tuđici ularom uz oplećak. Eno joj Blažićeva grunta, pa nek uživa, kako j' zaslužila ... Zna' je mudri Blažić, na koju nogu 'ramlje, pa joj zato nije ni da' priko svog praga ...

Kad se je osvijestio od prvog čuđenja i snebivanja, počeo se je ljutiti, no što je ona dalje divanila, to je više nestajalo i ljutnje, pa je već zadnje riječi slušao, kao da se njega i ne tiču.

— 'Esi gotova? — upita je.

— A, eto. Rekla sam ti, što sam morala — odgovori ona.

— Neka si, neka rekla, neg ja, jadna, mislim, 'esi li ti gotova s ditetom? — odgovori on nevjerojatno mirno.

— Evo, sad na.

Još ga nije bila ni položila u kolijevku, a stric mu izazovno turne gumicu u usta, a Jela je odmah izvadi, govoreći:

— Bog s tobom, striče! 'Oće li se dite udaviti?!

— Ne boj se ti — odgovori on mirno i opet mu je metne u usta.

— Pa, ni ne plače sada. Tribalo ga j' samo priviti. Što će mu taj smrad?!

Ona ga je gledala ponešto iznenađeno, no nije razumjela, što se u njemu odigrava, pa mu reče, izlazeći iz sobe:

— Eto tako, striče. I nemoj, molim te, reći Makiću. I un, naisto, misli ka' i ja, al un muči. Ne divani o tom ni sa mnom, pa mu nemoj reći.

— Ni crnoj zemlji. Ne boj se.

— Što sam ti god rekla, unako j'.

— Kun da si čitala iz knjige — reče Lukan posve mirno i ozbiljno.

— ... Pa ti sve mirno ovako, kako smo rekli ...

— E, da. Sve ću ja ovako.

Kad je ona izišla, on ponovno sjede na sanduk, oboči lakat o kolijevku, a glavu na ruku i zagleda se u Lukicu. Gledao ga je netremice, nepomično, a grudi mu se napinjale i spuštale velikom snagom i brzinom. Mali je zadovoljno sisao »cicicu«, a Lukan neprekidno zurio u njega, no jedva je i primijetio, da je mali zaklopio očice i zaspao. Anera ih je obojicu, kad je došla od crkve, zatekla u tom položaju.

— Spavate li vas oba, striče? — našali se ona.

— Uprav bi mogli ovako i spavati — odgovori on, ne mičući se, kao da se je ukočio. — Zagleda' se ja u nj, pa gledam ...

— Dugo me nije bilo, 'e li, striče?! Znaš, kako ti je: ako mam otiđem iz puka, re'će: »O'lita, pa biži«, a baš se nemam čim oliti ... Morala sam podivaniti sa sestrami.

— Bome imaš, moja Ane — imaš se ti čim oliti! I nikad ne divani tako — odgovori joj on kao iz neke omaglice.

— Ne šali se ti sa mnom!

— A ti, moja Ane, ne diraj štapom u nebo, man na golim kolinim za'valjuj Bogu, što te j' taku stvorije.

— Ma što j' tebi, striče, danas?!

— A nu! Vaik ja tebe 'valim, 'di čuješ i 'di ne čuješ, a danas sam još, ovako — malko podivanije, pa unda još i više ...

— A s kim si podivanije?

— S Jelom, sestro, a Jela prava, ka' prava, pa divani, kun da čita — reče on, uspravi se i zagleda se u nju. Ona ne htjede na to ništa odgovoriti, jer je pomislila, da to stric govori samo u šali, a da nije ni s kim ništa ni govorio.

— Reci ti meni, molim te, Ane, more li ovo naše dite umriti? — upita on nenadano, iza kratke stanke, i odmah se veoma uozbilji.

— Bog s tobom! Kako dite ne bi moglo umriti?! Svi mi moremo umriti.

— Znam, znam, al unako — što veliš, 'oćemo li ga digniti na noge?

— Ja se uzdam, da 'oćemo, al je to u Božim rukami.

— Žalostan ti sam, ako nam umre ...

— Ne će, ako Bog da. Vidiš, da j', 'vala Bogu, ka' kremen.

— 'Est to, al, sestro moja, što ti je dite?! Na'ednom mu se što skvrsi zine ka' vrepčić i — više ga nema.

— Tako j', al ne će, ako Bog da. Jak je, zdrav je, lipo napriduje, pa ku' 'š bolje?! Kajana veli, da j' veći i jači od njezina Mićana, a mlađi je petnest dana.

— A, eto: u Božije ruke!

— A da ... Danas je plovan uprav lipo divanije — reče ona, da prebaci razgovor na drugo.

— 'Esi vidila prijatelja i njegove?

— Bila sam s majkom i dragim Josom, a i ródu sam vidila. Dragi ništo jako zamišljen.

— 'Est, 'est. Vidije sam i ja ... Nego, što ti veliš, bi l' mi kosili?

— A što ti mene pitaš, moj striče? To ti upravi, kako sam znaš.

— 'Oću ja, 'oću tako, al volim, da s tobom i o tom divanim. Ti si pametnija.

— Jope' se rugaš! — reče ona i nasmiješi se.

— Ne rugam se, neg istinu velim! Što veliš, unda: bi l' kosili il bi još čekali?

— Kad baš 'oćeš da čuješ, unda ću ti reći: ja bi' kosila. Ne valja puštiti travu, da posve sazrije. Izađe joj sva duša.

— Eto vidiš: tako i 'est! Danas ću ja, moleći Boga, skupiti kosce, a večeras ćemo zaklati dvi ovce... Makić će zaklati. Ima vrimena.

— Ja bi' uprav 'ednom tila viditi, da ti što zakolješ — reče ona.

— Sad se ti rugaš! — odgovori on i nasmiješi se. — Ja se nisam ruga' tebi, ali ti se meni rugaš... A moga' bi' i ja zaklati, al mi je ža' ... Nego, unda ćemo sutra kositi.

— Nemam, striče, dosta kruva, a sveta j' Nedilja, pa ga ne mogu kuvati.

— Unda za prikosutra.

Blažić je ležao na tratini pod hrastom, kad je Lukan došao. Leže i on kraj njega.

— Ti poželije, da ležeš kraj čeljadeta, 'e l', prijašine? — reče Blažić podrugljivo.

— Bome, brate, ni nisam — odgovori on. — Sve j' moje davno leglo mimo mene, pa sad samo da mi Bog poživi uno moje malo, poživi'ću i ja, a ne poživi li ga...

— Ženi se!

— Ne rugaj se ti sa mnom... A ne će umriti, ako Bog da... Neg, ne daj, Bože, da umre, ispisa'ćeš mi ti iz svoje zadruge Vidurinu il Miću — Blažića! — popravi se on žurno — pa ću ga uzeti pod svoje.

— E, moj brate, lako j' biti ćaća unolikom ditetu, al triba uno odgojiti! Košta to, košta. Al nu... moremo divaniti.

— Ne daj, Bože, da bude tribalo, al mi se ništo uvrtilo u glavu, pa — živ umirem. To mi tako 'dikada dođe, a potlje se unda jope' ništa ne bojim.

— Ne će, jadan. Jer bi umra', kad je u unakim rukami?!

— I ja tako mislim i uzdam se u Boga i u Anu — odgovori Lukan, ne osjetivši žalac u prijateljevim riječima. — Al jope', kad pomislim, ne daj, Bože... Unda, reko': kad nije Barušin, nek je njezina brata Miće.

— I Anerin! — nabaci Blažić.

— E, e. Mićin i Anerin, kad je već suđeno, da uno dolaca priđe na tvoju krv.

— A ti bi, prijašine, bije najsritniji, da ti je i doce poniti u Mrkobradušu?!

— Ne daj, Bože! Dosta j' i grija za nositi tamo, al kad ovako, dok sam još živ, pa i kad sam žalostan, prilazim priko Doca — što 'est, 'est, duša valja: — sve poskakujem od dragosti i srce mi sve piva, ne pivajući. To 'est.

Dođe i Joso k njima, upita se sa stricom za zdravlje, a onda će ocu:

— Molim te, ćakane, tvoju veleku britvu.

— A što će ti britvetina? — odgovori on osorno.

— Obrija bi mišinu i skroije oputu.

— A ne znaš li ti, da j' danas Nedilja?!

— Znam, znam, al to j' i pokojni did Vidurina radije

nediljom, potlje svete mise, pa unda mogu i ja, kun da ni nije težački posa'. Daj mi britvu.

— Ne dam danas.

— Ma otkad si ti, na'ednom, počeje tako čvrsto svetkovati? — upita Joso, a u njemu sumnja raste kao kvas.

— Evo, od danas.

— Znam ja, što je — reče Joso i izbaci kao iz praće: — Ti si britvu izgubije il ti je 'ko oteje, a ne 'š da rečeš.

— E, da! Bojim se tebe! — odgovori on i nasilu se glasno nasmije. — Nego, ovaj, nisu ovom ni dosad otimali, a ako mu je 'ko što kada i oteje, il je platije il će platiti, pa uprav — »na čas smrti svoje« — ove je posljednje riječi izgovorio nekako svečano i s osobitim naglašavanjem.

— Zbilja, ćakane: reci mi, 'di je, da ne štentam.

— Ne znam, ne znam, 'di je — odgovori on mirno. — Il sam je izgubije ili sam je nigdi zametnije.

— Kako bi je izgubije?! Ima u njoj pedalj i podlanica! — reče Joso, nastojeći, da bude potpuno miran, e da tako prikrije, da u njemu nešto kopa.

— Glava je još i veća, pa je čovik izgubi! — odreza on ravnodušno.

Joso je stajao više njega i promatrao one dvije velike brazgotine na obrazu. U mislima je mjerio. — — Dobro pozna britvu, usađenu u velike korice od ovčijega roga. Na leđima joj je ognjilo za kresanje vatre iz kremena, a peta joj je nešto šira, nego je to obično kod ostalih britava. Pozna je, kao da je sad drži u ruci i promatra. Rana je — ona gornja — ipak dulja, sudeći po brazgotini, nego li je širina britvine pete. Ako je rana ipak od nje, onda ju je ruka dobro povukla k sebi ili je turnula od sebe prije, nego li ju je izvukla iz rane. A moglo bi biti, da ju je zabila tolikom snagom, da je zagnala u meso i komad korica s ognjilom. — 'Est tako, očiju mi! — reče Joso u sebi i zorno vidje, kako ognjilo trga ćaćin obraz. Donja rana odgovara veličini pete.

— Unda, ćakane, veliš — nema britve?!

— Ma što si me oblenta'? Vidiš li, da divanim s čovikom?! — vikne Blažić uzrujano.

— Ne ljuti se, ćakane — reče Joso, odlazeći. — Ja ću nju već potražiti.

— I kad je nađeš, doći, da ti dam muštuluk! — dovikne mu otac.

— Oteli su mu je, nema druge, man oteli i dali mu njom po glavi — zaključivao je Joso. — Al otkud to zna neša Anera — il je sanjala il zna?! Nije moguće, da je samo onako došla na tu misao — bez razloga. Il da ga je baš ona?! — Oko Jose se je stao okretati cijeli svijet. Zašto bi se njih dvoje potuklo, kad se tobože niti ne svađaju? Kad bi se i potukli — i ako je Anera velika i uzrasta i snage i vična teretu, ipak je žensko i on bi još uvijek bio jači, pa ga ne bi mogla onako iznakaziti. Nije moguće. A ipak — nije se tukao s čovjekom, jer čovjek ne grebe, već udara i lomi. Da se je sastao s medvjedom, ne bi ga isparao samo po licu i ne bi mu onako lako i cijene utekao, a Blažić bi to bio i pripovijedao. Ako su se ipak njih dvoje pograbili, zašto oboje šuti?! Mogao bi biti samo jedan jedini razlog! Joso se je sav zaprepastio, kad je na to i samo pomislio, no ne može biti ništa drugo, ako je bitka bila među njima dvoma. Onda je razumljivo i to, što je ona njega izranila, jer on niti nije kanio, da nju tuče, a ona se je branila, kako je najbolje mogla. I branila se muški: Anera je i tu — Anera!

— Čast tebi, jadna moja nešo! — pomisli Joso i osjeti veliku bol i ljubav u istom času. — Ti si ljuda! Sad ja znam, zašto un nije da', da te uzme Mića, zašto nije da', da te uzmem ja i zašto nije da', da i tako dođeš s dicom na svoje ognjište: opazilo bi se! Ovako se još nada...

Joso je bio u svojoj duši posve načistu, da je našao istinu, te mu je još preostajao samo tračak nade, koji je porodila i gojila neizmjerna želja — da se ipak vara! Te se je nade hvatao kao utopljenik slamke, jer bi ocu mogao sve lakše oprostiti nego to; snosi sve njegove skokove, ali ne vjeruje, da bi i toga mogao prenijeti — ni radi same Anere ni radi pokojnog Miće. Ne vjeruje!

Na dan kosidbe je Anera umolila svekrvu Mandu, da joj dođe pomagati u kući, jer — kosidba je kao mali pir, pa u planinke pune ruke posla, kad je na livadi petnaest ljudi.

— Mogla sam ti, vridnice, i ja pomoći! — bocne je Jela, kad je čula, da dolazi Manda. — Nisi marila zvati iz sela.

— Imaš ti i svog posla — odgovori joj Anera — a majki je Kajana iza pleći, pa joj je lako doći. A ti si i tako u kući, pa ćeš pomoći, što bude tribalo.

Jela je stala među ognjištima, prekrižila ruke preko žličice i smišljala, kako bi je ujela. A mora joj pokazati, da znade, što je čeka, i ako to ona — Anera — možda još niti ne sanja. — Uvukla se u tuđe dobro kao miš u sir, razvaganila se, pa — tko sam, ja sam: lezi, kruše, da te glođkam! E, ne 'š dugo, ne boj se, oholice!...

— Uprav ja mislim — najzad prijeđe u navalu — kako će tebi biti, rane moje, potlje teško.

— Kada »potlje«? — upita Anera, osjetivši žalac, jer ga je vazda očekivala.

— Kad ne budeš više kod strica.

— A jer?

— E, a, sestro moja, sad si se naučila na svega mnogo, svega obilno, ne triba ni štediti, a potlje, bome, ne će toga biti.

— Ja sam, moja Jelo, zadovoljno živila i prije ovoga i brez ovoga, pa ću, ako me Bog uzdrži, i potlje ovoga.

— A da. Tebi je svagdi dobro.

— 'Est, Bogu mome 'vala, svagdi, a najlipše u mojoj kolibici.

— U njoj ti najlipše?! — iznenadi se Jela.

— 'Est, viruj mi. U njoj mi je najlipše.

— Pa, jer unda nama' ne iđeš tamo?

— Čim mene bude volja, odo' ja, ako Bog da. Vidi' ćeš.

— Očiju mi, ja sam znala, što ti smiraš, pa sam ti unako i rekla — poče je Jela ozbiljno uvjeravati. — Ja sam nama' rekla: — Ne će vridna i poštena Anera podniti, da se o njoj tako divani.

— A što se o meni divani? — iznenadi se ona.

— Pa, i sama znaš! Laju svašta. Ka' pogane jezičine. Vele: živi sa stricom Lukanom. I tako...

Anera se nasilu glasno nasmije i onda reče mirno:

— Da j' to, moja Jelo — kod mene bi se mam i vidilo, a ne bi se samo čulo. Al ne boli mene, jadna, glava, što svit oštri zube na tuđem tocilju i što se češe po tuđoj zuli. A da ti rečem, Jele, i ovu: znam ja, sestro moja, što mi 'ko misli, kad mi i drugo govori, al ja se ne ću rad tog ni počešati za uvom.

Ja ću vindar raditi, kako mi donosi moja duša, pa komu bilo ža', komu drago.

Govorila je mirno, lagano, osobito naglašavala pojedine izraze, a uspravila se i zagledala se Jeli ravno u oči. Ona je to jedva izdržala, pa reče:

— A da, man tako. Znam ja, da si ti taka.

— Uprav taka, moja vridna Jele — završi Anera i ode u sobu, jer se je Lukica javljao, a Jela bijesno zakima glavom i prošapće u njedra:

— Ne 'š se, lje, pavunice, dugo tuda bašiti!

Manda je odnijela koscima ručak i sve raširila na tratini, pod velikim javorom. Hlad je bio debeo kao pomrčina, a ugodan vjetrić rashlađivao usijani zrak. Ljudi su padali na zemlju kao mrtvi od umora, koji im se je najviše odražavao na očima, no svaki je nastojao, da to prikrije, te da bude nasmiješen i veseo, jer — kosci su junaci.

Pomolili su se Bogu i latili se jela, a da je rijetko koji progovorio koju riječ, osim koje doskočice, koje kratke šale ili upadice. Prije je jela svaki popio čašu rakije, pa se krv odmah razigrala, žile umekšale, a kad je s jelom došlo u pomoć i vino, odvezaše se i jezici. Opreznji se odmah poslije jela digoše i premjestiše se malko dalje, pod kljenić, da naklepaju kose i malko legnu i pospavaju, dok su neki još pili i pripovijedali.

Lukana je opet bila opsjela bojazan, da će Lukica umrijeti, pa među ostalim dođe govor i na to. Ljudi su ga umirivali, kako je koji znao i umio, a svi su nastojali, da mu razbiju te slutnje i bojazni. Najzad se javi i Blažić.

— A što unda, moj prijašine, ako i umre?!

Lukanu ispadoše oči od čuda kao krumpiri, a Blažić nastavi:

— Lako tebi, moj brate, za dicu, dok ti je uz kolino unaka žena ka' crna zemljica.

Svi se zabezeknuše od čuda. Manda problijedi kao krpa, a Joso naglo ustane, kao da ga je netko ubo šilom. Lukan se je ubezumio.

— I sam znaš, što svit divani — govorio je Blažić — a što se divani il je bilo il će biti... A nu! Pametan ti i pošten čovik ni ne zamira... Ni drugi ne bi na tvom mistu kraj unake za'rka'.

Grobni muk. Svi su sa zebnjom čekali, što će Lukan, a on samo prevrće očima na sve strane i mijenja boje u licu. Manda je već deset puta zinula kao u grču, dok najzad ne provali:

— Vrag pakleni laje iz tebe ka' pašče na vezu, otkad si na svit zinije, jer se je s tobom i rodije i jer će te i odniti za prik vik!

— Nemoj, prijo, tako — reče Lukan tiho, bolno i čak se nasilu i nasmiješi: — Od šale glava ne boli, a znaš ti mog prijašina!

Svima odlanu, kao da su sretno preskočili preko bezdanke.

— Vragu un i njegova šala! — odgovori Manda.

— Nije čovik, 'ko ne zna za šalu — poče i Blažić popravljati, smiješeći se svojim smiješkom, koji mu služi za prilike i neprilike. — A da, man — od šale glava ne boli!

— Tako, tako, prijašine — potvrđuje Lukan strahovito bolno. — Znam ja, jadan, za šalu i mnogo j' je priko mene već prišlo!

— Kun da bi' se ja drukčije i šalije!

— A nu! — opet Lukan potvrđuje. — Neg, znaš prijašine: 'ko j' pod mojim krovom, taj je miran i siguran, kun da j' u crikvi, a kad je još i sirota — a vridna Anera i uno dvoj dičice 'esu sirote! — unda j' u mojim nidrim ka' u unoj kućici, u koju plovan zaključava presveto Otajstvo... Pa, znaš, prijašine: nađe se čovik, da se i s tim našali, al Bog je milostiv, pa prašta. Ništa za to...

— A da, brate! Ljudi se svega site i spomenu! — potvrđivao je Blažić, ne pokazujući nimalo, da je u neprilici.

— E, a nu! — opet će Lukan. — Nego, ljudi, mi ne pijemo. Nude, prijo, ima li toga još u toj bačvici?!

Svi su još bili pritisnuti Blažićevim riječima, pa su jedan po jedan ustajali, dok se svi ne raziđoše po hladovini... Petnaest je babica strpljivo dočekivalo i preko kosa primalo udarce klepaca i slalo u bregove veselu kosidbenu glazbu klepanja.

Joso je odčas dočas strijeljao oca bijesnim pogledima, koje je Blažić nekoliko puta i uhvatio i bez sumnje ih razumio, jer je vidio, da nijesu slučajni, no uzvratio ih je samo s podrugljivim osmijehom. Odlučio je, da se danas mora svladati među tolikim ljudima, ali da mu ne će ostati dužan. Teško je otpuhivao i neprestano grizao usne, da bar nekako nađe oduška.

Kad je odložio klepac, iščupao babicu iz zemlje i spremio ih u torbicu, izvalio se je nauznak, zagledao se u neku granu i mislio, kako ne će moći zaspati, no mrtvi mu je umor za čas priklopio vjeđe, te ga je Lukan jedva probudio, kad su pošli da nastave posao.

Lukan je vazda nastojao, kad je imao težake, da budu dobro raspoloženi, veseli i da se šale, pa je svaki čas sam štogod ubacivao i započimao. Tog je popodneva posve zaboravio na tu svoju dužnost i običaj. Tu i tamo bi s teškom mukom, koju progovorio i nasilu se nasmiješio, a napose se je nekoliko puta namjerice našalio s Blažićem, da ljudi ne bi pomislili, da se na njega ljuti. Inače mu nije bilo ni do razgovora, a kamo li do šale. Puste su ga brige i misli pritisle kao mora, pa nagonski maše kosom kao zmaj i nosi, da je čudo, no ovog mu se je puta desila, što mu se je drugih kosidba rijetko kada dešavalo: presjekao je skoro sve i jednu krtorovinu, na koju je naišao. Uopće — nije ih ni vidio! Samo je mahao i odmjereno koračao, pošiknuvši leđa, kao da je navijen stroj. Presjekao je i jednu riđovku, a da nije ni opazio, dok ga nije upozorio Matuka, da prema njemu bijesno sikće zmijska glava, iza koje je bilo po prilici pedalj tijela.

— Ništa j' to — reče stric i petom je od kose zgnječi, pa nastavi mahati. Posve je zaboravio na malog Lukicu, jer ga je svega obuzela misao o Aneri. Pred dva dana mu je onako govorila Jela, a sad evo i Blažić, koji je Anerin svekar. Sad — kakav bio da bio, svekar joj je. On je nju mogao i istjerati iz kuće i ne dati joj blagoslova ni onda, kad je već bila vjenčana s njegovim sinom, al to na stvari ipak ništa ne mijenja; — ona je njegova nevjesta i mati njegove rođene unučadi! Pa on ipak onako o njoj govori: o svojoj nevjesti. I još povrh svega toga — on onako govori o Aneri. Onako on o njoj govori! Da je on nju doista uzeo, pa da živu i nevjenčani, po njegovu bi shvaćanju to bio grijeh pred crkvom i Bogom, al ovako... pa ovako o njoj govoriti, kao da je ona kakova... kujetina, Bože, poštuj sveti Krst?!...

Nikako se nije mogao snaći i smiriti. Neprestano je po tome kopao i ono je kopalo u njegovu mozgu i utrobi, te se istom sada sjeti različitih sumnjivih nagomilavanja i dobacivanja, koja je on primao kao šalu — no niti kao šalu baš o

tome, jer se nije nitko usudio, da bude i malo izrazitiji i jasniji, a on sam nije mogao ni sanjati o tome, pa je primao kao šalu, najobičniju, neodređenu i nedužnu šalu. Sad se on istom toga sjeća i jasno mu je, da mnogi vjeruju, da je on vrijednu, čestitu i samotnu Aneru zavukao kao razbojnik pod svoj krov — da joj gazi po obrazu i ponosu! Sad je njemu sve jasno! I ne može on to trpjeti ni radi svog obraza ni radi te čestite žene; mora on to raščistiti, mora joj i reći.

Da to njoj kaže?! A što će onda biti?! On vidi odgovor, kao da drži u ruci: ona će se iz onih stopa pokupiti i otići sa svojom siročadi u svoju kolibicu i nikad mu više ne će ni zaviriti pod krov. To je kao amen u molitvi. A što će on onda s Lukicom?! Nikom ga na svijetu ne bi povjerio nego njoj, ali ni njoj izvan svoje kuće. I što će onda? Tada je mali gotov. On će ga sam ubiti svojim postupkom; njegova će smrt biti on, baš on glavom, koji strepi nad njim više nego nad svojim očima...

— Ajme meni, jadan ti sam! — zavapi on skoro glasno, metne kosu k nozi i oboči se o kosište.

— Što j', striče! 'Esi susta'? — vikne Matuka.

— Nisam, jadan, man mi se čini, da j' jope' prida mnom nikakva zmijurina — odgovori on, primi za kosište i opet zamahne. — A da, man zmijurina — pomisli u sebi. — Cilo klupko zmijurina, žalostan ti sam i kukavan... Ako samo progovorim, vrcom će una u kolibicu i unda sam gotov za prik vik. Al, što ja? Mali, mali moj, sunce moje, oči moje, sve moje... I vridna Jela meni unako... Al baš za to, ne 'š, kad si taka, pa po mom ognjištu bucala tuđa goveda... Neka buču, al se ti ne 'š širiti, dok ja mogu nogom za nogu. Vidi' ćemo, ako Bog da... I svi zapeli za kukavnu Aneru, kun da im je otela krunu s glave, što krvavo zasluži koricu kruva za se i za una dva tića... Reći joj i prognati je?! Mora' bi' radi Boga i obraza, al radi unog crvića — žalosna mi moja majka!

Cijelo se je popodne strahovito mučio i najzad zaključio, da joj ne smije ništa reći. Ne će, pa što bilo, da bilo, jer ne može sam ubijati svoga djeteta, no budući da ipak mora nešto učiniti radi njezina obraza, a i radi sebe — i njemu je to sramota! — odluči, da će se izjadati plovanu, pa nek on sudi i odredi, što se može, a što se mora učiniti.

Kad su se uvečer kosci razišli, sjede Lukan k vatri, jer je kraj nje bio Lukica u kolijevci, pa se zagleda u njega. Već ga je bila puna kolijevka, znao se je igrati, vikao je i kad ne bi plakao i — razgovarao sa svojim stricem. Tako je to tumačio Lukan i vjerovao, da se njih dva već mogu i sporazumijevati.

— 'Esi l' ti, striče, 'di vidije ključ od moje kolibice? — upita ga Anera zabrinuto. — Vaik mi je bije na istom mistu, a danas sam opazila, da ga tamo nema.

Jela je čula to pitanje i srce joj zaigra od veselja na pomisao, da se — pavunica već sprema na odlazak.

— A otkad ti ga tamo nema? — upita stric, ne dižući glave.

— Bome ti ne bi' znala reći. Bila sam na njeg i zaboravila.

— E, da — pomisli Jela: — Mislila gospoja tu vikovati, al — 'oćeš rog!

— Danas sam ništo tražila — nastavljala je Anera — i opazim, da ga nema.

— A što unda, da ga ni ne nađeš?! — pitao je stric nekako, skoro, pošaljivo, kao da je uz kolijevku i ognjište zaboravio na sve muke, koje je pretrpio to popodne.

— Morala bi' razbiti vrata, a una su vridnija nego sva kolibica. Nji' je napravije vridni Paško ka' za pravu kuću.

— Što 'š mi dati, ako ti pokažem, 'di je?!

Jela je počela bjesniti, slušajući taj razgovor... »'Esi ti njega čula, kako un divani s tom najmeničetinom?! Tu niki vrag smrdi među njima ... Triba tu kucaljku čim prije rastirati« ...

— A što bi' ti dala, moj striče, kad nemam ništa na svitu? Al da, varam te: imam uni' pet ovaca, što si mi i' ti da' za muštuluk. Da' ću ti ovcu!

— Samo ti tolko vridi?!

— E, vridi un svi' pet ovaca, al tebi je dosta i 'edna, kad i' imaš unoliko.

— Šalim se ja, šalim. 'Ajde amo! — reče on, ustane i pođe u sobu, a ona za njim. On zatvori vrata i šane joj: — Nisam ti tije reći prid njima! Nemoj ga tražiti. Ja znam 'di je i ne boj se za nj.

— A 'di je?

— Ako se izgubi, evo moje glave!

— Uprav je un kod tebe, striče?!

— Ne traži ga — reče on i htjede izići. Ona ga zaustavi.

— Sad se ja, striče, sićam, što smo mi divanili! — reče ona tronuta. — Bog ti dava', iđeš li tamo ložiti vatru?!

— Reka' sam ti tako...

— I ti to nisi zaboravije?!

— A kako bi' ja zaboravije, što ti 'ednom rečem!

— Striče moj, tebi nema para! — rekne ona i jedva se svlada, da ga ne zagrli i ne izljubi. — Sve će to tebi platiti dragi Bog, vridni moj striče!

On brzo iziđe u kuću, a ona zaostane, dok je osušila i prigušila suze.

Međutim su Blažić, Manda i Joso išli skupa kući, a da ne progovoriše ni jedne riječi. Išli su jedno za drugim, jer je trebalo krivudati po uskim međašima, da ne prave štete. Manda i Joso su otfrkivali iz nosnica kao konji, kad se poplaše, a Blažić je lagano tapkao, nekoliko puta počeo zviždukati, pa opet i prestao i — tako dogegaše kući. Blažić okrene ravno u jasle.

— Ja se uprav bojim zla, majko — reče Joso, kad su načas bili sami u sobi.

— Moli se Bogu, moj sinko, da te očuva. Znam ja, kako j' to, ne boj se. I 'ko ga ne bi ka' pašče, al — 'est Bog, moj sinko, a nesritnik ti je ćaća, pa se stišaj, da načini, ne znam što, i meni, koja sam te rodila. 'Est nevista — nevista, i nevista pokojnog brata i Anera vridna svoje Anere, al — što ćeš?! Čistu j' sve čisto, a prasetu sve lokva, pa da dođe uprav na Vrkljansko vrilo, koje j' ka' suza.

— Ne daj, Bože, da bi' se ja zaboravije, al ću mu reći — a kako mu i ne bi' reka'?! — pa će un načiniti zlo. Un se ni ne triba zaboravljati, kad je vaik zaboravljen i kad ga j' i sam Bog zaboravije.

— Ne će un, jer je un kukavica. A bi, što ne bi, samo da Svemogući ne stvori džandara i štokauza. A uprav Mu i samo za ovo slava i 'vala do vika vikova. Da nije toga, misliš ti, moj sinko, da bi' ja danas još gazila ovu našu crnu zemljicu?! Ne bi' uvano, ka' što j' Bog na nebu! I ja bi' se na ovo prisegla prid našim Raspetim Spasiteljem, da se ne bi' bojala, da ću ogrišiti duše. Aja, moj sinko: ne bi', ne!... Nego, pomoli se dragom Bogu, da te očuva zla, pa 'ajde lezi. Trudan si mi, rano moja grdna, ka' crna zemlja.

Sutradan su se sreli zorom kao i obično. Joso se javio, ćaća mu odgovorio, kao da nije ništa ni bilo — kao što među njima dvama niti nije ništa bilo. Blažić je bio dobro raspoložen i smijuljio se. Nije više ni mislio na ono, što se je desilo jučer. Jučer je već — jučer, i nema ga, a svaki dan nosi svoje. Svakako mu je bilo drago, što je malko — »podiga' carzicu, da se provitri«, kako je on mislio jučer, gledajući Lukana u najvećim mukama i neprilici. Da li je istina, ili ne, što je on rekao — nije nimalo važno, jer je bilo glavno — da se o tom podivani, pa će već netko i vjerovati. U svakom će se slučaju o tome i dalje pripovijedati, a što se bude više pripovijedalo, to će biti više i onih, koji će vjerovati. On je govorio ono, što bi on i učinio na Lukanovu mjestu i za što je siguran, da — Lukan ne čini, al ga je morao malko poplašiti, da se zamisli. Ne može on prekrstiti ruke i gledati, kako mu je odvlači ispred nosa netko, komu niti nije stalo do nje, jer ne misli na ono, o čemu se tu i radi! ... Sama mu pada u krilo kao zrela kruška, a on se krsti u strahu Božjem i ne zna, što bi s njome, dok tamo Blažić luduje za njom i uza sve nastojanje ne može nikako do nje.

— Nek se pripovida — mislio je sinoć, lijegajući — a dalje ćemo viditi. Kad una to čuje — a ču' će! — zavijori' će joj vilinska košuljica do pasa i morda se vrati u kolibicu ... A unda si ti moja! Ne ćemo više unako. Britvetina j' bila samo 'edna i više je nema ...

Spavao je slatko i mirno kao malo dijete i probudio se okrijepljen i osvježen.

— Čakane, da ti samo rečem — poče Joso nasilu mirno — i nemoj se ljutiti na me.

— A ra' šta bi' se ja na te ljutije?! — upita on odmah očito podrugljivo. — 'Ednom si mi očita' lekciju, pa ja — nisam baš zaboravije, al, tako ... 'Ko se boji, nek se ljuti.

— Uno juče', ćakane, sa stricem Lukanom ...

— A što j' bilo s Lukanom?

— Uno, što si ti divanije.

— Juče' smo svi divanili! Ljudi vaik divane, kad se sastanu, a babe trokeljaju.

— 'Est to, 'est ... Nego uno, što si ti divanije o stricu Lukanu i o neši.

— P' unda?! — upita on i ozbiljno ga pogleda.

— Ti što reka', da reka' — nije lipo.
— A to bi ti jope' ka' malko stuka' luka meni na glavi?!
— Ne, ne. Tije sam te samo moliti ...
— Bog se moli i ni'ko drugi!
— Tako, da ti rečem ... da j' i una tvoje dite ...
— Vidiš, vidiš: uprav si se dobro sitije, da mi to rečeš!
— Ti se sa svačim rugaš, ali unda ću te sititi i une: sila rúga nasrid puta i svakom se narugala ...
— P' unda?!
— Svako se rugo vraća na obraz.
— Stande, stande! — reče Blažić, kao da nečem prisluškuje: — Eno ti uprav plače dite! Leti mu dati cice i utaboli ga.

Iza tih mu riječi okrene leđa, glasno se nasmije i pođe od njega.

— Lipo, lipo, ćakane! — odgovori Joso posve pristojno, no povišenim glasom. — Vidi' ćeš ti još, da tvoj Joso nije žensko! Rugaj se, kako 'oćeš, al ne 'š, dok 'oćeš, a nešu i strica pušti s mirom. To ti veli tvoj Joso,a nije pije. Natašte je!

Blažić se okrene k njemu, ponovno se nasmije, okrene se i pođe na drugu stranu, a licem mu preleti tmast oblak. On se smije i ruga, jer drugačije ne može: ne će se upuštati u pravdanje i pretresanje, nego ga se riješiti s porugom i smiješkom, al dobro osjeća, da mu nije do smijeha. Zamisli se, te mu se učini, da je počeo praviti gluposti kao kakav derančić. Kud se rita pred drugima kao kakav ždrijebac?! Ako je mislio tako, mogao je početi pred desetak godina i onda spriječiti, da mu ona postane nevjestom. To bi se bilo dalo načiniti, pa — što tko govorio, da govorio, ne bi nitko bio mogao reći, da leti za nevjestom. Kad je onda mislio drugačije, sad ne smije iz te kolotečine, jer će mu se voz prevrnuti, pa može lahko pasti i na njega. Joso je njegova krv, pa se nikad ne zna, što je kadar učiniti, dok ne učini, a ti se onda čudi, ako ti je — još do čuđenja!

On zna, za čim teži, i to želi postići pod svaku cijenu jednostavno s toga, što mu se je uvrtjelo u glavu. Jednom je rekao, da hoće, pa onda — hoće bez ikakova obzira na bilo koje drugo pitanje i okolnost. A hoće još više i s toga, što je već jednom i pokušao i rekao joj, da će još podivaniti. Sada se ne može uzmaknuti pred običnom ženom, pa se ona zvala i — Anera! O tom on uopće više niti ne razmišlja. To je riješeno, a

pitanje je drugo i samo jedno jedino: gdje i kada? Vidi, da je nezgodno, dok je sa Lukanom, pa to treba razvaliti. Mora li on to razvaljivati javno i otvoreno i — baš on glavom, da ga vidi svaka baba i svako dijete?! Jasno mu je, da mu je taj njegov — »balavander« za petama, a s kojih razloga, posve je sporedno. Već ga je pitao i za britvu, kao da mu je i tu u tragu. U planini mu se je zagrozio. Jutros to ponavlja. Tu je sigurna opasnost. Ako je on prava njegova krv — a to jest! — on će njega negdje ukebati, da s njime siječe tisu, pa — »s Bogom, moj Blažiću! Uje' vuk magare! I pravo ti je, kad je nisi zna' ti odsići!« ...

Mogao bi on i dok je ona kod Lukana, al onda — vrag ne spava! Graja, larma, džandari, štokauz ... a to je ono, što mora izbjeći, osim ako zaslijepi ... Sjeti se, da bi mogao otići na Dorinku pogledati, da nema kakve štete. Malko će se tamo naviti — tako: čovjek obilazi svoju njivu. Dobar kućni starješina, dobar gospodar, pa mu je to i dužnost. Išao je veoma žurno. Osjeti, da je previše zadubljen u misli, pa bi tkogod mogao nagađati, što mu je. A koga se tiče, što je njemu?! Otrese glavom, ogleda se oko sebe i počne se šaliti sa svakim, koga bi sreo ili vidio pred kućom ili na njivi. Sa svakim je progovorio, malko stao, našalio se, nasmijao se i — odlazio. Skoro je obišao cijelu Dorinku, uzalud pogledavajući k Anđinoj kući. Ne vidi nikoga, kao da su svi pomrli. Sigurno su se već razišli po tuđim njivama. Navije se još bliže, no bez koristi, pa odluči, da joj prođe ispred kuće. Može i to: usput mu je. Ne svraća se u kuću, već se javlja s puta — ko i bila bi sramota proći ispred ljudske kuće, a ne javiti se, pa nikog ni ne vidio. Odzovne se Anđa i iziđe pred kuću. Sva je raščupana, krezuba i krmeljiva, a oniska i krupna kao naviljak, carza joj je sva poderana, posuta lugom, a desni rukav košulje odvaljen na ramenu, te joj se vidi ono jadne kože do podpazuho i komad grudi kao hrastova kora.

— Radiš ti, strino Anđo?!
— A, evo, sinko, zabavila se oko ovo vatrice.
— E, da: vidi se i na tebi. Vaik orbaš i letiš — ruga se on, no tako, da ona ni ne primjećuje.
— Da što ću, moj sinko, dok sam živa, man raditi?!
— E, e. I vaik bosa.
— A nu, moj sinko. Ne more se do une jadne šolde.

— Čini mi se, strina, da ja tebe privari'!

— A kako, moj Blažiću? Zašto bi mene privarije, kad si mi vaik pomaga', Bog ti pomaga'?!

— Sićaš li se ti, kad sam ja doša' iz Amerike?

— La! Moj sinko, kun da j' juče' bilo!

— Sićaš li se, da sam unda reka', da ću te obuti?

— A, očiju mi moji' ...

— 'Esam, 'esam; obeća' sam ti.

— A uprav ... La'ko da i 'esi.

— 'Esam, 'esam. Obeća', a ne kupije.

— E, e. Obeća' ... A naisto, nisi kupije. Nisi mi nikada kupije opanaka. Nisi, očiju mi, a moga' bi.

— Kako ne bi' moga', kad sam obeća'?! Zaboravije sam, eto, kun da si me ubila. Al što nije bilo, more biti.

— 'Oće vridni Blažić, gospodin Bog mu dava' ...

— Neg, znaš, strinà: to j' obećanje već zaboravljeno. Davno j' bilo, pa ne bi' tije, da se sad o tom divani. Ne ću, znaš ... Nije meni do 'vale, neg, eto: obeća', obeća' ... al ne ću, da se o tom divani.

— Ni crna zemljica, moj Blažiću vridni ... Ni'ko ne će čuti od babe Anđe, pa da je rižu ka' pečenicu.

— Znam ja, znam, strina, da ti ne 'š, neg mora' sam ti prikričati ... A što se čuje u svitu? — upita on i stane je oštro promatrati: da legne gdje u brinu, ni jastrebovo je oko ne bi razaznalo od žute zemlje. Bila je još iz svoje mladosti poznata kao zakleti neprijatelj vode, pa je od nje čuvala i svoje tijelo i svoje rublje, a otkad je ostarjela, pogotovo se zapustila — ko: staru nije ni zamjeriti!

— A što bi se čulo, moj vridni Blažiću?!

— Ne znam ja, strina. Samo tako pitam ... Nego, što to svit šaplje o mojoj nevisti i prijašinu Lukanu?

— A nu — počne se ona ominjati u sumnji, u koje bi žice.

— Bojim se: što svit divani, il je bilo, il će biti.

— A da man tako! Al svit pusto i laže ... Poštena Anera i vridni Lukan ...

— Da je uzme, pomozi, Bože! Al ovo j' ovako sramota, što uni rade.

— A da, jadna ti sam i kamena ... Ka' kujetina i pašče, prosti' će Bog i tvoj ljucki obraz.

— I ja se bojim, da j' tako.

— Za to nas, moj vridni Blažiću, i bije krupa i utra' suša. A sve rad ovaki' lutorana, sime im se zatrlo, da Bog da'.

—A nu ... Ža' mi je. Ka' oboj su moji, ali što ću im ja?! Morda se razaberu, kad vide, da im ljudi zamiraju, pa je pošalje iz kuće.

— Il nek reče, moj sinko, da mu je žena, pa ... mir Boži. I ne more unake naći, a triba mu ... A ne ovako: tu sveci i udovci,a tamo speraju vragove!

— E, e. Uprav sam i ja s toga žalostan ...

— Vidi' ću ja, viditi ...

— E, e. Najbolje, nek je pošalje iz kuće, da nas ne sramote. Ubi' će nas grad i gromovi.

— A da, man tako! Vidi' ću ja.

— ...Do'ću ja jope' obaći Dorinku ... A za opanke, kako smo rekli.

— 'Vala ti i ne boj se ... Znam ja, da ti ne moreš ... Tvoji su, kukavci, oboj ... A mora i' se rastirati.

Kad je on otišao, baba Anđa prebroji novac. Ehe! Ima tu i ništo više, nego bi uprav trebalo za opanke, al — vraga će joj ljeti opanci?! Bit će tu kavice, da će lončić pod njom sve stenjati. A bit će toga i još, kad se ona prošeta po selu, pa se sastane s drugim ženama iz drugih sela. Kad se ona upláče među njih kao june među naviljke, sve će grmiti, a lončića ne će ni istavljati od vatre ...

Poljski su poslovi već prilično posvršavani, zimnica pod krovom, pa se žene dale na ređenje konoplje i ketena, a ljudi misle na popravak zgrada, pripremanje drva i svega drugoga, čime treba sresti i dočekati zimu.

Lukan je zamišljen i tužan. Ne može ni da spava, koliko se grize, ljuti i uzalud traži izlaz iz tih pustih babarija, u koje ga upletoše. Srce mu puca od boli i žalosti i sramote, kad pomisli na siromašnu Aneru, a vidi, da je i ona već sve čula, da se grize i pati. Već je sto puta bio zaustio, da joj reče:

— 'Ajde, Ane, sestro moja! Znam ja, da ti ovo više ne možeš podnositi, a podnosiš samo radi nas dva kukavca: radi mene i toga u kolivci. Ne mogu ja više tebe taku gledati, pa nas obadva umrla. Ne mogu, sestro. Ne moreš ti svojim poštenjem i obrazom nas otkupljivati, kad nas je prokleje Sve-

mogući. Odlazi, biži glavom brez obzira ispod ovog prokletog krova i nosi sve, što ti srce poželi. Sve ću ti dati, sve je tvoje, sestro moja. Samo biži i spašavaj sebe, kad nami i unako nema spasa ...

Stotine i stotine puta je već tako pomislio i ponovio u glavi, što bi joj i kako bi joj rekao, a da je ne uvrijedi i ne ražalosti, već da vidi, da osjeti njegovu bratsku i očinsku dušu. I vidi: ona se sprema za odlazak, mirna, dostojanstvena, kao mramor. Saginje se nad kolijevkom, ljubi malog Lukicu i brizne u plač kao ljuta godina, jer ga voli kao majka i zna, da mali sada mora umrijeti, kad ga ona ostavlja. Ne može se ustaviti od plača, ali ipak polazi, a Lukan onda pada pred njom na koljena, obujmi rukama njezine skute, zajauče od bola i rida i plače:

— Sestro naša, majko naša, ne ostavljaj nas, ne ubijaj nas. Propadosmo! Kuda ćeš od nas sirota, majko naša?! Ostani s nama, spasi nas!

Ne može joj reći: ne smije joj reći, jer bi se onda dogodilo veliko zlo: ona bi otišla, a on bi upalio kuću i samo Bog zna, što bi još sve bilo iz toga. Ne smije joj reći, jer bi ona sigurno otišla i ne bi je više zadržale ni njegove molbe ni njegove suze. Uzalud bi i mali Lukica za njom plakao iz svega glasa, pružao za njom svoje male ručice i vikao: »Ma ... ma« ... Ona bi stisla srce, stegla vilice, pustila suze neka teku i — pobjegla sa svojim sinčićima u svoju malu kolibicu. Ona bi sigurno otišla ...

Već je davno zaključio, da će govoriti sa plovanom, no sve se skanjivao. Sram ga je govoriti s ozbiljnim čovjekom, o nečemu, čega nema. Mora se braniti od prokletih otrovanih jezika i tražiti zaštitu, a i sam zna, da su tu preslabo oružje i tamjan i blagoslovljena voda. Ipak mora, mora govoriti s njime, da ne govori s Anerom. A s njom ne smije nikako govoriti. Kad su sami skupa nad kolijevkom, progovore koju riječ kao i prije, ali on osjeća, da je među njima pala ta velika tajna, koju sela pretresaju, i koja se na njih dvoje kostruši kao proždrljiva neman. Oni je oboje vide, gledaju u nju, razmišljaju o njoj i ne usuđuju se, da o njoj i razgovaraju, kao da ne prijeti baš njima dvoma skupa, a ne svakome posebno. On osjeća, da Anera vazda razmišlja, što bi govorila, samo da ne šuti, a to isto čini i on. I on traži, što bi joj pripovijedao, samo da

ona ne bi opazila, koliko je on zabrinut i zamišljen. A tko bi pred Anerom što sakrio?! On je stalan, da ona sve dobro opaža, no šuti, da ga još više ne ražalosti. A kako ne bi i opazila?! Ne da se sunce kapom pokriti.

Ona trpi i šuti, dok može, i ako sve čuje i opaža. On to zna, on isto tako vjeruje, da će doći dan, kada ona više ne će moći podnositi. Tada će mu reći ono, što se on sprema, da reče njoj, a ne smije joj reći radi Lukice i sebe. Ona će mu reći:

— Dok sam mogla, striče, trpila sam. Tila bi' još trpiti radi malog Lukice, al više ne mogu. Što će mi reći moj Mićan?! Ne mogu više. Iđem, striče, u svoju kolibicu. 'Vala ti na svemu ka' mome ocu. Moram ići.

I tada će otići. Ona često kaže: »Što će mi reći moj Mićan?! Un to sve vidi!« I tako će otići jednoga dana, jer je on ne će moći ustaviti, nego će tada upaliti kuću. Ta mu se je misao usjekla u mozak: — upaliti kuću, pa onda — što Bog dade ...

Svakako mora govoriti sa plovanom, a međutim će nastojati, da odgodi njezinu odluku, koja će bez sumnje doći, jer već sva sela šapću, pa i javno govore o njima dvoma. Mora joj biti još bolji i nastojati — tako, da čavrljaju, da ne misli o tome i da tako odgodi njezinu odluku.

Ona bi uvečer radila štogod u rukama, i ako joj često puta nije bilo do rada, a stric bi tako — pričao što bilo i smišljao, kako mora k plovanu. I ne će s njime divaniti ni u sakristiji ni na tratini, već će čekati, dok uđe u plovaniju, a on će onda za njim, pa — kuc, kuc na vrata — zna on, da se tako ulazi u gospodske kuće, a zatim će lijepo kapu pod pazuho i reći mu: »Eto, plovane: Bog, pa vi. Pomagajte, po Bogu brate, ako znate, što j' muka«. — I onda će mu reći — mora mu reći! — kako siromašnu Aneru blate, a njemu pljuju na obraz. Nije on kakvo barapče, da se tako može o njemu govoriti. Sve je tako mislio i priredio se, a kad je u nedjelju sjedio u crkvi, nije čuo ni jedne plovanove riječi, jer je neprestano razmišljao samo o svojoj muci i o onome, što će mu i kako će mu reći. Kad je bila misa gotova, nije ni čekao — po običaju — da iziđe mlađarija, nego se pomiješa s njom i izgura se na glavna vrata, pa oko crkve vrcom pred plovaniju, da čeka. Dugo, dugo je čekao, dok se je plovan svukao i dok se je riješio svih onih, koji su htjeli na brzu ruku podivaniti s njime.

— Uprav sam te tije zvati, Lukane. Tribam te — reče mu plovan, dolazeći k njemu i mašući knjižicom, u kojoj ima popisana molenja, koja tko plati bilo za ovo, bilo za ono.

— A ja vas, plovane, o'de i čekam, jer vas tribam — odgovori mu Lukan.

— Unda lipo. 'Ajdemo u plovaniju — reče plovan, primi ga za mišicu i prijateljski povede. Njega plovan odvajkada voli, a već su tu skupa dvadeset godina, da jedan drugog ni ne pogleda ružno. Kad su ušli u pisarnu i sjeli, reče Lukan, smiješeći se:

— Nude, plovane, 'oćete li vi prije meni il ja vami?

— Pa, daj ti, Lukane, prvi. Da čujemo, što tebe tišti.

— Zlo, plovane — odgovori Lukan. — Zlo i naopako, kako još nikad nije bilo na meni, a skoro ću početi i sîditi. Ako vi ne pomorete, ja propado'. Bog, pa vi, a vi morete. A znam, da i 'oćete — tu Lukan naglo zastane i počne se češkati po glavi.

— A šta j', Lukane? O čemu se radi?

— Što j'?! Još me pitate! A, jadna ti majka, pritisla me pusta muka, pa više ne mogu. Zadavi me. Crko'!

— Kakva muka, Lukane! Reci mi, da čujem.

— Kakva muka?! Ma, Bog bije s vami, plovane! Kakva muka?! Ma, znate li vi, jadan ne bije, da je una meni ka' rođena sestra, ka' moja rođena majka i da j' od mene čista ka' naša Blažena Gospa, na pomoć nam bila?! Ne gledam ja u nju ka' u ženu, ma ka' u svoje dite, ka' u svetu Aneru, p' unda — kakva muka?! Vidite li vi, što se od mene stvara?! Zlo ću ja napraviti, plovane, man — pomažite, pomoga' vas Bog.

— O tom si ti želije sa mnom divaniti? — upita plovan.

— O čem bi' ja drugom s vami i divanije?! — iznenadi se Lukan, jer za njega taj čas nije postojalo nijedno drugo pitanje.

— A i ja sam te, vidiš, moj Lukane, za to tije zvati. I već je dugo, što sam te tije zovniti, pa jope' — nisam tije.

— I ja se, plovane, već dva miseca, spreman k vami, pa me sve bilo sram.

— A ja sam jope' mislije: nije istina, lažu. Ka' — reko' — što ću čovika smetati?!

— Kamo sriće, da ste me zvali! Bije bi se prije oslobodije ove muke. Al, eto, sada sam vam sve reka', pa pomozite, ako znate, što j' Bog. A kako ne bi vi znali?!

— Ništa ti meni, moj Lukane, još ne reče, al mi rekoše drugi.

— Ma, kako vam nisam sve reka', moj po Bogu brate! Nego, evo još, da ti rečem i ovo, pa unda sudi: una j' unom mom malom i otac i majka. I kad nema moje vridne Baruše, koja ga j' rodila i glavom ga platila, nema druge žene na svitu, u čije bi ga ja ruke da. Sad sudite.

— A vele, da j dite slabušno i da će umriti?!

— Slabušno dite?! U Ime Oca i Sina ... — stade se Lukan krstiti. — Ma, eno ga, Bogu mom 'vala, puna kolivka nabijena, kun da si u nju uvalije vriću 'šenice!... A umriti?! ... E, to j' u Božim rukami ... Dica nam u kući umiru ... More i un, al to j' u Božim rukami ...

— I, veliš, Lukane, sve lažu?!

— Reka' sam vam sve ka' na ispovidi i, ako me sad odrišite i blagoslovite, mogu sutra na svetu pričest.

— Ja sam zna', da j' tako.

— 'Vala vam i za tu rič, al kako bi drugačije i moglo biti?! 'Di sam ja kukavac — da mi i 'est do ženidbe! — za unaku Aneru, koja bi i danas mogla birati po deset na svaki prst, da joj je jadnici do toga, i udati se ka' 'edna po 'edna?! ... Uprav, kun da j' milost Božija namirila mene na nju, a nju na mene, da lakše podnesemo u poštenju sve nesriće, koje nas biju, al nečastivi — potari ga, sveti Križu — nastavije svoju repinu na pogane jezičine, pa mlati i blati ...

— A ništa, moj Lukane. Zahvalimo se Bogu i trpimo.

— Ma, trpimo, trpimo, plovane, ali do 'ednom! Znate, kako j' unaj mali prodava' med, pa svaki lizne iz kačice, da kuša, a ni'ko ne kupuje. Mali trpije i trpije — do 'ednom, a unda popane kačicu, pa — nikoga š njom u glavu. Tako i ja — do 'ednom. Nego vi pomagajte, ako znate, što j' muka.

— A što ti ja mogu, moj brate?! Meni je drago, što se nisam privarije u tebi i u vridnoj Aneri, a što vam ja mogu?!

— Zašto imate sveti oltar i propovidalnicu?!

— E, moj Lukane: ne mogu ja sa svetog mista divaniti o babarijami, pa 'di sad o njima šaplju dva-tri sela, da unda sav puk počme o njima glasno divaniti. Samo bi zlo načinije.

— A, očiju mi, i 'est tako — potvrdi on iza kraćeg razmišljanja.

— A, da, man tako.

— I unda bi' ja, moj vridni plovane, mora lipo njoj reći — jer meni obraz gori prid njom: — »Biži, veselje moje, iz ovog blata!« — a kuću zapričiti, pa užeći sa sva četri kraja!

— Ne velim ja to, Lukane. Ja velim — triba trpiti.

— A ja vami velim — do 'ednom, a unda će biti zlo ... Al se ja, plovane, bojim još i gorega. I una, stalno, čuje što i ja, pa trpi i trpi, a — na'ednom će skupiti skute i u svoju kolibzicu. I pravo bi učinila. Njoj ne će biti nikud nigdi zlo, al što ćemo unda ja i mali? Meni je do nas, kukavaca, a njoj ne će biti zlo. Anere ne propadaju! Al što ćemo nas dva jadnika?!

— Ha ... moj Lukane, moli se dragom Bogu.

— Molim se ja Njemu, slava Mu i 'vala, al kad Un pušti, da vrag uzmiša selo svojim vilami, unda pune ruke posla i Svemogućem i popu i džandaru ...

Drago mu je bilo, što je podivanio s pametnim čovjekom, al u duši ne osjeti olakšanja. Dugo su razgovarali, malko se je razgalio, plovan ga je sokolio, ali — čim je izišao iz plovanije, sve pade, a u duši ostade stara muka. Pomisli, da bi malko išao u puk, među ljude, no — što će među njima?! Radije ide kući, pa će podivaniti s Anerom. Ona je danas ostala s malim, jer je on morao k misi, a i Jela je kod crkve, pa ga nije htjela ostaviti sa samom djecom. Išao je s noge na nogu, lagano kao da mu se ni ne mili ići. Stiže ga baba Anđa, ljubezno mu se javi i uputi se s njime. Teško je disala, jer se je žurila, da joj ne bi izmakao, a vrebala ga je.

— Sporo iđeš, a za mene još vaik brzo — reče ona, da prikrije razlog, zbog kojeg se je zadihala.

— A, tako — odgovori on.

— E, znam, da ti nije lako — tugaljivo će i sućutno ona. — Unaka vridna žena u kući, to j' više neg suvo zlato.

On se začudi: — Veli, da mu nije lako, a unaka vridna žena u kući. Pomisli, da se već počela smećati, pa ne zna, što govori. A nije još ni od koga čuo, da se smeće.

— Pa za to meni i 'est, tetka Anđo, lako.

— E, e. I ja velim. Lako ti je, dok ti je u kući, al kako 'š sad, kukavče moj, kad una otiđe?!

— Pa kud ona iđe? — začudi se Lukan i pomisli, da se, doista, ne vara: starica se već smeće.

— A ne znaš ti, kukavče, da una odlazi?! Jadna ti sam i kamena za tobom, to već divani sav puk. Odlazi, odlazi. Već prinila svoju robu i tako ... Prinila j' svašta ...

— Uprav se ti smećeš, tetka Anđo! — reče on mirnije.

— 'Est, 'est: ja se smećem, kad je tebi vrana mozak popila, pa ništa ne vidiš, kun da si se već davno smetnije s uma. Al ništa. Samo ti tako, al zapamti, što ti je rekla tetka Anđa: 'ednog će ti dana omrkniti, al ne će osvaniti u kući!

Došli su do prvog raskrižja.

— Dobro, dobro, tetka — reče on i okrene nadesno. — Moram pogledati na njivu.

— A otkad ti imaš tu njivu?! — iznenadi se ona.

— Kupije sam! — odgovori i produži glavom bez obzira, a glava — da je ne bi bumbar obletio za pola godine ... Izmišljaju, lažu, slažu, zlobe ... Ko kad vrag negdje turne svoju repinu ... Al kako su mogli izmisliti to, da odlazi?! A i on sam misli, da bi ona morala otići, pa to nije teško izmisliti onome, koji nju pozna ... I ne može ona to dulje podnositi ... Al, da bi ona otišla, da njemu ni ne reče?! To nije moguće. Ona tako ne bi ostavila ni njega, a kamoli Lukicu ... Al otkuda im to?!

Okrenuo je lijevo preko njiva, pa iza bare Ivića izišao na put. Već je i ostali narod išao kući. On je pazio, tko prolazi, pa sve zastajkivao i zatezao, da se ne sastane, s kim nije želio. Propustio je i prijatelja Blažića u ovećem društvu. Prošla je i Manda s Kajanom i još s nekim ženama. Uhvati zgodu, da se ne mora k nikome pridružiti. Išao je tako, da one pred sobom ne stigne i da izmakne onima, koji su slijedili, no na Klancu Pucalovića ga ipak netko stiže. Nije se htio obzirati, da vidi, tko je, dok mu se ne javi. Bio je Joso Blažićev. Lukanu odlahne. Nije bio za razgovor, pa mu je bilo stalo, da ne bude s onima, koji bi mu željeli zaviriti u utrobu.

— Moram ti reći, striče, što sam čuje, da znaš — reče Joso, poslije običnih pitanja i odgovora. Lukan se odmah prepade, jer je već bio u strahu, da će još što čuti.

— Nude, nude — odgovori mu. — Sad je i unako sve'dno ...

— Načuje sam, di divane, da će neša Anera otići.

Lukan stane kao ukopan i zagleda se u njega.

— Divanile su nike naše iz sela, a ja kraj nji' proša', pa tako uvatije. Ja to ne virujem, al ako i 'est tako, pa ako j' tebi s voljom, ja bi' divanije s nešom.

On je šutio kao nijem.

— Dodijali joj, vele, jezici, pa odlazi u svoju kolibicu. Šutke krenu dalje.

— ... Al ja u to ne virujem. I vele: jadni Lukan ni ne zna, da una odlazi ... A ja znam, da to lažu. Rekla bi una tebi. Znam ja, 'ko je neša Anera. Ne bi una to tako ...

Stiže ih Jela i priključi im se.

— Zaostala ti, nevista?! — reče joj Lukan, kao da je posve dobre volje.

— Zadivanila se s majkom i sa sestrami — odgovara ona i otpuhuje — pa sam se sad žurila, da ne budem najzadnja.

Iza Gaja okrene Joso desno, da upopriči kući. Njih su dvoje išli šutke. Lukanu nije bilo do razgovora, a Jela je razmišljala — bi li ga, ne bi li ga, a ako bi, s koje bi ga strane. Najzad zaskoči:

— Znaš, striče, kad se čoviku zapali kabanica s leđa, pa svi vide, samo un ne vidi, a čuje, da ništo smrdi?!

— E.

— Na moj račun je tako i tebi ... Svi znadu, da Anera odlazi, samo ti ne znaš.

— Uprav ja to, veselje, ne znam — odgovori on mirno, kao da je već otupio od prevelikog uzrujavanja. I da mu i Joso isto ne reče, bio bi pomislio, da su se dogovorile ona i baba Anđa, no ovako odbaci tu pomisao, čim se je pojavila.

— 'Est, moj striče. To već zna cilo selo, a znadu i u puku.

— Ja uprav nisam zna'. A 'ko tebi veli, da iđe?!

— Sama sam vidila, da se sprema. I kad ti odeš leći, a mali zaspe, una vaik ništo nosi u kolibicu. Toliki su je već vidili, kako po noći tamo loži vatru.

— I nosi, veliš?!

— E, da. Vele: puna joj kolibica i kruva i ruva — govori ona i sve ga pogledava. Vidi na njemu, da joj sve vjeruje. A kako joj ne bi i vjerovao, kad već i ona vjeruje. Rekli su joj, koji su na svoje oči vidjeli vatru u kolibici, pa ako lažu oni, laže i ona, al zašto bi lagali?! A zašto bi Anera tamo išla

no noći, kad već nema ni žive duše pred kućama, da ne krade strica?!

— 'Esi je ti vidila, kad je što nosila?

— Nisam. Duša valja: nisam vidila, da nosi, samo sam vidila, kako j' ništo zamotavala, i čula sam nike noći, kad je izašla iz kuće. A kud bi odlazila, man u kolibicu?!

— A 'esi čula, kad se j' vratila? 'Esi to čula, veselje?!

— Da ti pravo rečem, striče, nisam. Znaš ti Makića, kakav je tisan, pa smo se najprije ništo roškali, a unda se i dobrano pozubali, pa nisam čula, kad se j' vratila, a morda sam već bila i zaspala, al je sigurno, da odlazi. To sam danas čula i od sestre joj.

— Od Mande?!

— Ne, ne. Od une druge.

Stric zna kao i Jela, da ih je još nekoliko »uni' drugi'« sestara, ali ne htjede pitati, s kojom je govorila. Dosta mu je već svega.

— ... I ništa n', striče, man unako, kako sam ti već i divanila ... I 'esi u svojoj kući, pa zapovidaj, a mi ćemo slušati, kad je una taka. 'Ko bi reka'?! ... A ja sam vaik rekla, da iz svake mire tri vraga vire. I una j' primirna i primudra za 'ednoga. Ako tribamo najmenicu, lako ćemo naći drugu. Ništa se ti ne boj.

— Daaaa, moja Jelo, ništa se ja ne bojim! — odgovara on i sve steže šake, ali kako bilo, da bilo, kolko lagali da lagali, lahko je moguće, da se Ana sprema da otide. Svaka bi druga na njezinu mjestu to već davno bila učinila. Samo — zašto njemu nije ništa rekla?! Sigurno još nije posve ni odlučila, neg samo nekom rekla, da misli otići i samo da bi morala otići, a oni onda sve drugo ispleli kao i ono s loženjem vatre i krađom. On ne može dopustiti, da ona odlazi od njega kradom. To ne može biti. Pošteno je radila, nije se nikad štedjela, niti je u bilo čemu mislila na sebe, pa on onda ne će, da ona misli, da ni on nije čovjek i da radi sebe i maloga ne misli i na nju i njezin dobar glas. On će učiniti svoje, pa što mu dalje Bog dade. Kako bilo da bilo i kud dospio, da dospio, Jela mu ne će dijeliti zalogaje, da ni zbog čega drugog — a ima toga dosta! — ne će zbog toga, što tako govori o Aneri, a ona mora dobro znati, tko je Anera, kad je s njom već tako dugo pod istim krovom.

Kod užine je nastojao, da bude što veseliji, šalio se s Lukicom, pripovijedao s Vidurinom i Mićom i svaki čas rekao po koju Aneri. Ona je bila tiha, tugaljiva, kao jesen, no nije bilo na njoj znakova kakove posebne brige i tuge, kojih ne bi bilo prije. Poslije užine unijela je maloga u sobu, da ga metne spavati, a Lukan uniđe za njom i sjede na sanduk, na kome je bila kolijevka. Anera je ljuljuškala Lukicu i nešto mu ispod glasa pjevuljila, a Lukan metnuo ruku na donji obruč kod nogu na kolijevci, kao da će joj pomoći ljuljati, no samo je položio ruku i pustio, da je kolijevka nosi sa sobom, kako je Anera ljuljuška. Mali je brzo zaspao i ona htjede izići.

— Sidide, Ane, malko, Bog ti dava'! — reče on.

— A jer bi' sidila, striče? — iznenadi se ona. — Nisam u kući još ništa pospremila.

— Dospi' ćeš još, jadna. Ako j' u tebe posla, i u Boga j' dana. Sidi tu, da ti tvoj stric ništo reče.

— Nude — reče ona i sjede na stočić njemu sučelice tako, da ga je gledala odozdo gore, jer je sanduk mnogo viši.

— Znaš, Ane, što sam ti tije reći?! ... Sigurno znaš, što o nami dvoma laju?!

— Znam, striče. Neka Bog svakom sudi.

— E, e. Tako će i biti. Samo j' Un, slava Mu i 'vala, spor, al 'est dostiživ. Al pusto spor, pa mi jadni ljudi nikad iščekati. Tako ni ti ne mo'š dočekati. Ja znam, kako j' tebi. Ja vidim na tebi. Već te nema ni pola, a ti to sve rad mene i ovog malog. Al ti je već dosta. Virujem ti i ... Nemoj ti na nas misliti, man misli najprije na sebe. I ja bi' tako.

Anera ga je u čudu gledala, jer nije razumjela, što joj to kani reći. Šutjela je i slušala.

— 'Ajde ti lipo u svoju zlatnu kolibicu.

Oko nje se okrenu cijela soba od pustog čuda. Ni ne pomišlja na sebe, ne misli na svekra, ne misli ni na što drugo, već se pita — što mu bi?!

— Ne ću ti ja, sestro, zamiriti. Učinila si mi ka' ocu i Bog ti platije stostruko, a i moja su ti vrata vaik otvorena, kun da j' tvoja kuća. I kad ti god bude što tribalo, nemoj doći i reći: »Molim te, striče«, man dođi i uzimlji ka' svoje. Unako mi Bog pomoga', kako pravo reka'! ... Ja ti virujem, da više ne moreš. Virujem ti! ... A nami dvama kukavcima, kako Bog da.

Ona je ukočeno zurila u njega, a on zašutio i zagledao se u pod. Najednom baci pogled na kolijevku, a suze mu grunuše niz obraze.

— Dobro, striče — reče ona dosta krepko. — A što ćeš ti? Što ćeš s Lukicom?

— Ne znam ja!

— Što ćeš s kućom?!

— Ne znam ja! Zapali' ću je na sva četri roglja.

— Dobro, striče — reče mu ona i ustane. — Kad ti 'oćeš, ja ću ići. I 'vala ti ka' ocu na svemu.

— Ma, ne ću ja, da ti iđeš! — vikne on i ustane.

— Nego 'ko tu unda 'oće, da ja iđem i ostavim ovako tebe i Lukicu?! — začudi se ona.

— Ma, ti moraš ići, sestro moja! — govorio je on, prigušujući glas, da se ne čuje u kuću. — Ne moreš ti radi nas dva kukavca podnositi, da se to o tebi divani. Ne moreš, pa mi oba još danas propali! Ne moreš! Nisi se ti vinčala za našu nesriću. Nisi je ti dovela na nas. Spašavaj sebe i biži, sestro moja! Biži ispod ovog nesritnog krova.

Sad je Anera počela shvaćati. Stricu se suze nisu ustavljale niti ih je on brisao, a nije ni plakao, osim što su suze same curile.

— Ti si reka', da ja 'oću da iđem?

— Pa tako mi rekoše, da se već divani u cilom puku, da se spremaš.

— A 'ko to divani, striče?

— Uni, koji divane i uno drugo.

— Ti si reka', da i ti 'oćeš, da iđem?

— Nisam ja to reka', jadan ti sam! Kako bi' ja to reka', man ne mogu više nositi na duši tvoj pošteni glas, pa ti velju — 'ajde sestro! Spašavaj sebe, a pušti kukavce, nek iđu u brezdanku, kad su za nju rođeni i određeni. Eto, to ti ja velju radi tebe! Ne moreš ti više ovo podnositi, kad ti nije potriba.

— Mogu, striče! — reče ona odlučno. — Kad ti ne želiš, da ja iđem, unda ja tebe i Lukice ne će ostaviti radi tuđi' pogani' jezika.

— Sestro moja! — reče on kao izvan sebe i uhvati je za obje ruke, pa ponovi još dublje, toplije, no ispod glasa: — Sestro moja jedina!

— Ja ostajem s vami, pa neka divane, što 'oće! — ponovi ona.

— Matero moja! — propišti on, zagrli je i poljubi u čelo, a njegove joj suze skvasiše cijelo lice. — Sad sam se ja drugi put rodije! — Pusti je iz zagrljaja, položi ruke na njezina ramena, zagleda joj se u oči i sa smiješkom blaženstva na suznim očima reče: — Ma, uprav ti nisi ni mislila, da bi nas ostavila?!

— Ni pomislila, striče — odvrati ona.

— A znaš sve, što o nami laju?

— Sve.

— I ne 'š nas ostaviti?!

— Dok ti, striče, ne rečeš ili dok ja drugačije ne odlučim — radi pogani' jezika nikada!

— Bog ti platije, veselje moje, kad si taka prava! Neka laju, pa će i umuknuti ... A zna' sam ja, da lažu, al mi je bilo pusto radi tebe — reče on i makne ruke. — Plačem rad tebe i rad ovog malog kukavca, koji mi je sve na svitu, a mraz mi pada na obraz rad tebe ... E, lipa moja Ane, sad sam se ja dvaput rodije, Bog na te pogleda'!

Ona je šutjela, osjećajući u duši veliko zadovoljstvo zbog njegove tolike sreće.

— Sad moram u kuću, striče — reče mu, smiješeći se — jer će drugačije Jela virovati, da j' istina, što o nami laju.

— Neka nam Bog svima sudi! — reče on veselo, a ujedno pomisli, da Jela tako i tako vjeruje, no ne htjede reći Aneri, da se još više ne žalosti radi tih bezdušnih babarija. Sjede na sanduk, da gleda maloga, no Anera ga pokrila rupcem, da muhe na njega ne padaju, pa ga ne vidi. Diže rubac s kolijevke i stane njime mahati, a oči upije u lijepo, punaško lice ... Sve se je smijuljio, gledajući ga, a oči mu se opet napunile suzama, no sad od milja i zadovoljstva ... »Ne boj se ti, mala moja jarebice, ne 'š ti, 'vala Bogu i drugi put ostati brez svoje majke ... Ne, ne, Bogu mome 'vala, koji je pogleda' i na nas dva kukavca« ...

Odluči, da se više ne će srditi, što pripovijedaju. Samo će se podrugljivo smijuljiti, kako se ono znade smijuljiti njegov prijašin Blažić. Samo će se smijuljiti, kad sada zna, da ona to rado i muški podnosi. Sad je njemu sve — u vrkeš! Neka laju, kad je Anera i u tom — Anera!

Pomisli, da bi dobro bilo, da i on sa svoje strane baci štogod na babske jezike kao paščetu kost. Al što bi on mogao ubaciti?! Da reče, na priliku ... Eto, rekla j' to i to i tako ... Il, na priliku: Anera slomila nogu, no — to je glupost. Odmah bi se svaki uvjerio, da laže. Eto, na priliku, onako nešto kao što su oni spleli ono oko vatre u kolibici. Anera njega okrada i nosi u kolibicu i onda loži vatru, da je oni vide, da je donijela kradenu robu. A kad tamo — on glavom loži vatru i u njega ključ od kolibice. Eno ga na sjeniku, na vinčanici. I samo on, miši i vrepci znadu za njega i nitko više. Jest, zna i Anera, vidjela ga je tamo i nasmiješila se stricu, kad je opazila, kako ga drži kraj svoga ležaja, al ona ne bi mogla uvečer do njega, da je on ne bi čuo. Ne bi ga mogla donijeti, da je on ne čuje, a da ga ne bi po noći donijela, on bi sutradan opazio, da ga nema. Svako mu je jutro pod okom i već mu je prešlo u krv, da ga svako jutro pogleda, baš kao da se želi uvjeriti, da je još na svom mjestu. A oni: — Anera krade, nosi u kolibicu i loži vatru ...

Eto, da i on nešto smisli i ubaci, pa neka i ženske i muške babe tupe zube. Na priliku: tako i tako ... Motao je i okretao na sve strane, no nije se mogao ničega sjetiti, jer mu je Bog dao toliko osjećajnosti, da mu je u to svojstvo utrošio i svu zalihu dara za maštanje. On može živo osjetiti, kad se zanese, kako drvo boli, kad u živo stablo zasiječe sjekirom; on duboko osjeća, uživa, drago mu je i veseli se, osjećajući, kako se crna zemljica sa bezgraničnim blaženstvom uvija i podaje oštrome lemešu i crtalu, jer ćuti, da je mazi, miluje i oplođuje; on razumije ševinu molitvu, kad se digne u nebesa i pozdravlja našega Stvoritelja; on razgovara sa pšenicom i osjeća u svojoj duši značenje svakog drhtaja klasa u zorenju; on se sa svojim blagom razgovara i osjećanjem se posve razumiju, i volove nazivlje »braćo moja«. Sve on to osjeća, sve on to ćuti, ali da izmisli kakvu malu spletku: na priliku: eto, to i to ... za to on nije sposoban, jer — ne može osjetiti!

Nastojao je, da uopće ne misli ni na babe ni na babarije, već da što više olakša Aneri taj pakao, pripovijedajući joj — tako, o njivama, o planinama i — tako ...

VI

Vidi Blažić i čudom se čudi, sve se krsti lijevom i desnom: sela već ne šapću, nego pripovijedaju, a one zubatije niti ne pripovijedaju, već viču u sav glas:

— Ajme, braćo, berja i pomagaj! Pobi' će nas sveti Ilija gromovima, poišće nas škakavci ka' une u svetom evanđelju! Pobi' će nas grad i pomoriti ljuta kuga i kolera! Plaćajmo molenje, neka plovan iđe blagosivati njive sa trokraljskom svetom vodom, neka nam zvona našega svetog Roka ne zvone tri nego šest puta na dan: tri puta pozdravljenje anđeosko, a tri puta na mrtvine, u znak tuge i žalosti za oproštenje naših grija!

A stric i Anera — ništa. Vjerujte mi: pod Bogom ništa, kao da se to njih uprav ni ne tiče. Smijulje se, šale se, idu k svetoj misi i u puku stoje s ostalima i pripovijedaju. Ni plovan ništa, i ako mu se dolazi sa svih strana. Što više: on i brani Aneru i Lukana, a ... možda ima i zašto. Svakako: brani ih, umjesto da zagrmi s propovjedaonice, kako on to znade:

»Odstupi, sotono, u tamu paklensku i ne diraj u stado moje, koje je Previšnja Mudrost dobrostivo povjerila brizi mojoj, na dušu moju!« ...

Ništa plovan! Zaboravio je: »Odstupi, sotono« ... pa s Anerom lijepo i s Lukanom lijepo — sve: mile, lale. Već su ga nekoliko puta poslije svete mise vidjeli s njima dvoma. I nije, da se oni sakriju u plovaniji, već lijepo — na tratini, da ih svi vide. I plovan se s njima šali, kao da su mu najbolji župljani.

Blažić često obilazi Dorinku, a Anđušin se lončić već umorio, vareći kavu, no sve uzalud. A baba se Anđuša ne štedi. Ona je neki dan kod bunara među desetak žena vikala:

— Da j' un nju uzeje, da živu nevinčani — nikom ništa. Plovan bi malko psova', pa i zamuknije, a uni bi se već vinčali, al ovako, drúge moje: svezali se ka' psine, Bože, poštuj uno Krsta na njima, ako i' se još drži! I tako — danas se svezali, sutra će un njoj, ka' i svakoj najmenici, ularom uz oplećak ili će una rep na kosti, pa k sebi, a jadni narod neka čeka, kad će ga rad nji' i gromovi i skakavci i kuga i kolera.

Neke su joj žene prigovorile i psovale je, što laže i izmišlja, a neke su šutjele. Na svršetak tog saborisanja prispje i Kaja Josina. Došla i ona po vodu, pa kad joj rekoše, o čemu se prepiru, metne ona vučiju na zemlju, pa otoči babi Anđi:

— Mogla bi mi, strina, biti baba, a ne mate', ali ću ti vindar reći: mogla bi se ti i sramiti, da imaš dušu, a ja ću sve reći majki, pa nek te una ispovidi, a vidiš li, evo, tu na moj obraz ja primam svu sramotu, koja j' na neši Aneri!

Sve su zamuknule, pa i baba Anđa oborila glavu, a po selu se pročulo i što je Anđa govorila i što joj je Kajana očitala. Čuo je to ubrzo i Blažić. Samo je stegao usne i zaškrinuo zubima. Kajana nije Mandi pripovijedala, što je doživjela kod bunara, jer je znala, da je i tako već ojađena i ogorčena i da je opsovala već svakoga, za koga je čula, da je ružno govorio o Aneri, pa nije htjela, da je još i ona razjaruje, kad i tako nema od tog koristi, no Manda je to čula od drugih i spremala se, da Anđu ispovjedi.

Kako je Blažić bio bijesan, u kući nije ni s kim govorio, već je samo otpuhivao i brekćao.

— Koga se ti vraga jope' napuvavaš? — upita ga Manda, ne baš osobito ljubazno, ali niti nabusito.

— Više ne smim u ovoj kući ni mučati?! — otrese se on.

— Ma, muči, da Bog da', i zanimije, al što si se nakostrušije ka' prasica na sikiru?

Kako je stajao, ogleda se oko sebe, pa zatim naglo skoči k njoj i razveže joj zaušnicu, da je zavagnula i grunula svom snagom i težinom o naćve, te bolno zaječala i propištala:

— Psino, psi te iz groba potezali!

Zaleti se, da će je udariti nogom, no u istom ga času pograbiše Joso za jednu, Ivan za drugu ruku i povukoše na se.

— Puštite me, da krmaču prikoljem! — vikao je bijesno.

— Najprije nas, unda ćeš nju! — vikne mu Joso.

Odmahne nekoliko puta, da će se oteti, no uzalud. Momci su bili jači i držali kao kliještima. Kad vidje, da ne može ništa, čas se smiri, kao da je posve klonuo ili kao da razmišlja, što bi, a zatim pogleda jednog, pogleda drugog, pa će ujedljivo:

— Preuzešte li vlast, preuzešte?!

— Samo u ovom poslu, ćakane! — odgovori Joso tvrdo, ali bar prividno bez ikakova uzrujavanja.

— Ja ću nju vindar zaklati, pa — kad, tad — reče on istim načinom.

— Prije ćeš, ako Bog da, pod ledinu. I nemoj bluniti! Nemoj nam sramotiti ognjišta. Ni'ko nam još nije bio u zatvoru ni za gorarinu, pa nas nemoj ti goniti u štokauz! — govorio je Joso, kao da je odvaljivao od stanca kamena i pustio mu ruku. Tada ga pusti i Ivan. On se izmače između njih, no ne prema Mandi, već natraške. Ona se je držala za desni bok, kojim je kresnula o naćve, no nije plakala.

— Srami se prid ovom dičicom, gubo ljucka! Nisam ja amo kucim dognana, man dovedena s pismom i pucanjem pušaka pod barjakom, s poštenog ognjišta na slavno Vidurinovo ognjište! — nabrajala je Manda. — I o'de sam ...

— Dosta j', majko! — prekide je Joso.

— ... i o'de sam ostavila svoju mladost i odrla svoju snagu i lipi ti porod porodila, a ti tako sa mnom, da Bog da te trgalo devet groznica, a s dušerinom se ne moga' podiliti!

Blažić je stajao, slušao mirno kao u crkvi, a kad je ona načas stala, da oduši, on se nasmije i upita:

— 'Esi li svršila?!

— Svrši' ću, kad ležem u Mrkobradušu! — odreže ona.

— A dotlen, gospojo, do viđenja, i evo, neka ti jezičinu zauzlavaju i neka gospodare ova mlada gospoda!

Iza tih se riječi okrene i iziđe iz kuće.

— 'Esi munjen, sramoto ljucka: ku' ćeš? 'Ajde sad k večeri! — vikne ona za njim.

— Mene ne čekajte! — okosi se on.

— Ćakane, bolje j' s 'ednom sramotom siditi u kući nego sa dvi' odati po svitu! — dobaci mu Joso.

Ne odgovori ništa, već zamače.

— Pogledajdete koje, ku' će — reče Manda.

Udario je ravno preko Doca. Ivan ga je pratio očima, dok nije ušao u kuću Lukanovu.

Našao ih je kod večere.

— Sidaj i primiči se! — ponudi ga Lukan.

— Baš bi' i moga', kad sam prispije — odgovori on.

Anera metne žlicu preda nj — samo toliko, da ne bi mogao poslije reći, da joj se je bilo teško dignuti, no on se doista lati žlice i počne s njima jesti.

— Gra', da bi ga bolestan ije — hvali Lukan.

— 'Est, 'est, uprav lip — potvrđuje Blažić i sve otpuhuje.

Makićeva je družina bila već večerala, pa potjeraše djecu spavati, a njih dvoje rekoše, da idu posjedjeti kod Mateše Mimina.

— Jela prava žena — reče Blažić preko zalogaja, kad su njih dvoje izišli.

— Čemu kraja nije — potvrđuje Lukan ozbiljno.

— Čista i uredna žena — domeće i Anera svoj dio hvale, kad su već počeli hvaliti, a ona je tako, doista, i mislila o Jeli.

Lukan je bio zadovoljan, što odoše, jer je bio svakako odumio, da upita prijatelja, što je tako ljut, no sada se predomisli, kad bi bio mogao pitati. — A što bi ga pita'? — pomisli. — Un je vaik ovaki.

Blažić odloži žlicu, no ne ostavi se otpuhivanja.

— Bog s tobom! Što ti je? — ipak ga upita, jer ga više nije mogao slušati.

— Ništa. Upravo mi i nije ništa! — odgovori on. — Samo su me istirali iz kuće. Ništa mi drugo nije!

— Uprav ti nisi zdrav, Blažiću — reče mu Lukan posve ozbiljno. — I ja bi' na tvom mistu iša' plovanu, da moli Boga nada mnom. Bi', zdravlja mi. Nije to za doktura. Ja sam sad vidije, što dokturi znadu, al — to tvoje nije za nji'!

— Ti misliš, da j' vrag u me uša'? — okosi se on.

— Ne velju ja ništa, al znam, da nije s Božije strane, pa bilo, što mu drago.

Blažić se je nasilu smijuljio, ali se je vidjelo, da ga ta prijašinova opaska i ljuti i vrijeđa.

— Ja tebi kažem, da su me istirali iz kuće, a ti meni — da j' vrag u me uša'! ... Morda me un i izagna' iz kuće?!

— More to lako biti, potari ga, sveti Križu. I ne velju ja, da j' un uša' u te. Morda j' se un s tobom i rodije. To samo Bog more znati.

— A ti to, prijašine, uprav ozbiljno?!

— Eto: uprav tako, kako ti mene ozbiljno pitaš.

— Ti meni tako, a ja odumije kod tebe noćiti! Lipo sam nagazije.

— Noćiti moreš: kuća j', Bogu 'vala, blagoslovljena, a u njoj ima i blagoslovljene vode i masline i drinjka.

— I baš ti ozbiljno?

— Ma, da kako bi', Bog bije s tobom, man ozbiljno?! Nemoj se ti, čoviče, s tim šaliti. Ja ću tebe lipo poškropiti blagoslovljenom vodom, pa moreš u ajatiću noćiti. A mogu poškropiti i ajatić.

— Ne bi' ja u ajatiću. Jasle su me i odagnale od kuće.

— Nije u jaslami, al moreš i sa mnom u štali. Ja se ne bojim.

— Poželije sam, prijašine, da se pružim na odru. Kod tebe toga ima, a svekar i nevista spavaju u svim kućami u istoj sobi. To more biti. 'E l' nu, nevista?!

Anera je hinila, da ga nije čula, ustane, uzme Vidurinu za ruku i pođe iz kuće.

— Brzo ćemo se mi, striče, vratiti — reče mu, izlazeći. Skoro u trku prijeđe Dolac, zastane iza jasena, a maloga pošalje u kuću, da zovne strica Josu i neka mu reče, da ga zove Makić. Joso odmah izađe, pa kad opazi nju, predbaci joj, što nije ušla u kuću, kad zna, da ćaće nema.

— Nemoj mi zamiriti, dragi, al ne mogu i ne ću, dok je un živ. A bi' drukčije volila neg se posvetiti. Nego 'ajde nama', uzmi sobom i Ivana, pa dođite po njega. 'Oće da tamo noći. Morate ga odvesti, jer ću ja prije u Opsenicu s oboj dice neg š njim noćiti pod istim krovom.

— Ti se njega bojiš, 'e li, nešo? Nemoj mi ništa tajiti.

— Bog s tobom! Jer bi' ga se bojala? Al — ne ću, pa ne ću, pa da me mušketate. I ako ga večeras ne odvedete, morete ujutro po njeg s nosilim. To ti ja velim prid Bogom i prid ovim svojim ditetom. Ili ću uteći u kolibicu ...

— Sad ja, nešo, sve razumim — reče on mirno i uvjerljivo. — Sad ja na sve nadolazim.

— Kako ne bi razumije, kad ti sve kažujem?!

— Ja razumim i uno, što ti ne kažuješ, al, evo, nešo: ćaća mi je po nesrići i Božijem dopuštenju, al — ako triba, ja ću ga. Ti ne smiš. 'Esi me razumila?! Ne daj, Bože, al ako triba ...

— 'Ajde po Ivana — zaintači ona — a ja odo'. Čudi' će se stric, kud sam nestala.

— Počekaj me — reče on, uleti u kuću, a začas se vrati s nadžakom u ruci, a Ivan uza nj.

Išli su žurno, te je Anera zaostajala. Zaostane i Joso, pa je tiho upita, posve nenadano, da je zaskoči:

— Nešo, 'di je britvetina?

— Eno je u strica — odgovori ona. — A što ti je sad britvetina došla u glavu?

— Ne pitam ja za stričevu nego za ćaćinu britvetinu.

— A odkud bi' ja to mogla znati?! Sigurno mu je u ćemeru. A jer me to pitaš?

— Jer ti znaš za nju. Ja bi' na to prisega'.

— Bog s tobom, dragi: o čemu ti divaniš? 'Esi ti pije?!

— Vode! Dobro ja znam, što divanim, al me ti ne 'š da razumiš. A ti dobro znaš, što te pitam.

— Borami te ne razumim.

— Vidi' ćemo, nešo, ako me Bog uzdrži! Sta' ću ja i tome na kraj, pa i unda reci, da ne znaš, što te pitam.

— Sad vi tu pod guvnom dobrano počekajte, a ja iđem s malim, da se ne site, da sam vas ja zvala.

— Još ćemo, nešo, o tome — reče joj Joso.

— Moremo, dragi, kolkogod 'oćeš — odgovori ona i požuri korake.

Njih su dvojica sjedjeli kao i prije, a Mića se spustio na zemlju, naslonio ruke na stolicu, na njih položio glavu i zaspao.

— Zabavi se ti, Ane — reče stric ko u šali.

— Bili smo, striče, i nas dvoj u prelu.

— E, neka, neka. Šalim se ja. Nas smo dva ljudikali.

— 'Este li se složili, da iđete k plovanu na molenje? — upita s jasnom zlobom, koju stric nije mogao razumjeti.

— Najprije ćemo, 'rankane, noćiti, pa unda — kome bude triba' pop, već će mu ga ni'ko dovesti — reče Blažić, gledajući je pobjednički i požudno.

— Prijašin navalije, pa nikako, man da spava u sobi — tumači Lukan — a ja sam mu reka', da ti sigurno ne 'š titi.

— Men' se čini, rode — reče ona ljutito — da tebi više ne more pomoći plovan, a doktur teško, ako bi što.

— Man sikira — 'e li, 'rankane?! — upita on, smijući se.

— Nisam to rekla, ali sa mnom, lje, ne 'š noćiti ni u istoj sobi ni jod istim krovom. O'de ne gospodarim ja, man stric, ali me ni on ne more ustaviti, da ne odem.

— Što, što? — upita Lukan.

— Ništa, striče. Ti moreš uzeti pod svoj pošteni krov, ako ćeš, i vuka i medvida, al ja ću spavati samo, s kim ja 'oću.

— I ne bi sa svojim svekrrom spavala?! — čudio se posve bezazleno Blažić.

— Sram te budi! — vikne Anera i pljune mu ravno u lice.

— Ana, Bog s tobom! — reče stric, zabezeknut.

— Ništa, ništa, prijašine! — govorio je Blažić, brišući rukom lice. — Ovaka joj je i svekrva, al una se to samo šali.

Anera je sva treperila kao list na povjetarcu i, da što ne pograbi i ne razbije mu glavu, ukupi Mićana i naramak i odnese ga u sobu.

— Ja sam se, jadan, samo šalije. Nisam poma'nita, da kraj svoje kuće noćivam u selu — okrenuo je Blažić, a neprestano se cerekao.

— Šalije se, ne šalije se — odgovori ona — ja se, lje, ne šalim.

Toliko je u njoj već kipjelo, da je danas prekipjelo tako naglo i neobuzdano, da se je počela sama sebi čuditi, čim se je malko smirila. Jednostavno nije mogla razumjeti, kako se nije mogla svladati, kako je to učinila čas prije, nego li je otišla po Josu i Ivana. I onda joj je rekao skoro isto, samo drugim riječima, a ona himila, da ga nije ni čula — toliko se je bila ukrotila i kliznula u mrak.

Uđoše Joso i Ivan. Blažić se trgne i rekne podrugljivo:

— Evo džandara!

— Sinovi, ćakane, sinovi! — odvrati Joso mirno. — Došli i mi, da malko posidimo.

Lukanu bi drago, kad ih vidje, veselo ih primi i ponudi, da sjednu.

— A moremo li mi, mlada gospodo, kod iste stolice, pa bilo i u tuđoj kući? — upita on ozbiljno.

— Ćakane, oprosti nam, ako smo te uvridili, pa kako unda ne bi' mogli?! — odgovori Joso.

— Mogu uni svoje poštenje privezati kuji za rep! — reče Blažić, no već s primjesom poruge.

— To j' pošteno! — begena Lukan.

— Moreš ti o tom, ćakane, govoriti, moreš — reče Joso. — Moreš, što 'oćeš i kako 'oćeš. Ćaća si nam, pa i do tebe je, kakav će biti naš glas i poštenje. Nego — 'e l' baš stalo stricu Lukanu, da ovo sluša kod svoga ognjišta, kad ti nas moreš ispsovati i kod svoga?!

— Nemam ja svog ognjišta! — opet će on ljutito.

Joso ne reče ništa, a Lukan ga pogleda, malko uspravi tijelo, počeška se za uhom i stade lagano vrtjeti glavom.

— Uprav, prijatelju, ne divaniš ka' pametan čovik — reče vrlo lagano i kao da važe svaku pojedinu riječ. — Nije meni, jadan, da ja tebe učim, al kad si već ti počeje ... Ni medvid, jadan ne bije, ne prodre vaik, kud navre. 'Dikad smrska i glavurdu.

— Lako je njima, kad su stekli takog advokata, a ti pusto pun riči ka' šipak špica, pa — krešeš li, krešeš! — počeo se Blažić rugati i posprdno se smijati, a Lukana to pogodi u živo kao šilo.

— 'Est to, 'est — prihvati on onako mirno. — Uprav ja ni ne znam ti' mudrolija, al pogađam, što j' pošteno, prijašine. Ja ti to, vidiš: tu znam — udari se on u prsa tolikom žestinom, da se je vidjelo po udarcu, da je vrlo daleko od onog hinjenog mira, kojim je govorio — a ne znam reći. 'Est to. Ti se dobro rugaš. Al ja i to tu znam — opet se udari u prsa — da jezičina napravi više zla neg dobra!

Blažić ga je neprestano podrugljivo gledao i smijuljio se, no ne odgovori. I Lukan je čas gledao njega i osjeti baš ondje, gdje se je čas prije lupao dlanom, da on to njemu ništa ne reče radi njegovih sinova, nego sve radi Anere. Samo i jedino radi nje. S tim je bio načistu i bilo mu je sasvim naravno: on je već ono u košnji o njoj govorio pred onoliko poštenih ljudi kao o kakvoj kuji. Zaboljelo Lukana i ono, kao da mu je srce natakao na ražanj, al se je ustrpio i prenio i radi Anere i radi onolikih ljudi. Sad on opet tu dolazi i hoće da spava s njom u sobi, a sam je rekao: ... »Ni drugi ne bi moga' kraj unake za'rkati«. Dosad se je Lukan ljutio nesvijesno, no sada mu je jasno, da je bijesan zbog toga toliko, da bi ga mogao uhvatiti za jaku i baciti na zube preko praga, da ne bi znao, gdje mu je lice, gdje zatiljak. Sad mu je sve jasno: on je zaćorio i sprcao na Aneru kao pašče, a Anera kao Anera — od-

mah sve osjetila, pa se s toga tako i drži. I pametno je učinila, što je pljunula takvom krmku tamo, gdje ljudi imadu brkove.

— Ljuda je moja Ana! — pomisli on s neopisivim zadovoljstvom. Da je ona to napravila samo zato, da njemu ugodi i da mu pokaže, kako ne voli nikoga nego njega, ne bi bio mogao biti zadovoljniji. — Anera je Anera!

Izišla je i ona iz sobe i pitala djevere za zdravlje, kao da se ne vidješe Bog zna otkada.

— Uprav lipo, da ste došli i vi posiditi, kad je i rode tu — reče ona ljubazno kao prava i pažljiva domaćica.

— A, eto, tako. Malko... — odgovori Joso, tuckajući držalicom od nadžaka po nabijenoj zemlji.

— Ćaću gonaju po svitu! — dobaci Blažić i s nasmijanim se očima zagleda u Aneru. Ona odvrne pogled od njega, no onda ga opet oštro baci na njega i reče kao bez ikakove primisli:

— Medvida ljudi gone, a ne poštena ćaću.

— 'Est to, 'est, al medvid zna 'dikad i za tur uvatiti — šalio se Blažić. — To je vaik opasno gonanje.

— More uvatiti — prihvati Joso mirno — ako mu ne gledaju u oči. Al vele, da se medvid boji ljuckog pogleda, pa biži ka' pašće. Ja ne znam. Nisam se š njim još srita'.

— I ne daj ti, Bože — poželi mu ćakan.

— A znaš, 'ko bi strada'? 'Ko se prvi pripane — reče Joso. — Bog zna: morda bi' se i ja pripa'.

Razgovor je zapeo. Lukan je neprestano razmišljao o Blažiću i Aneri, što još nikad nije na sebi primijetio, pa joj je odčas dočas slao veoma tople poglede, kojima joj je iskazivao svoje odobravanje i udivljenje. Kad ču, da već dugo svi šute, pomisli, da bi njegova dužnost bila, da rasprede razgovor, da ne sjede kao kod mrtvaca, no nikako se nije mogao dosjetiti, o čemu bi počeo, pa onda nastavi staro:

— Braćo moja, kako j' uno čudno, kad se medvid nameči u kukuruze!

— E da — reče Joso.

— I unda — nastavi Lukan, kad nije htio nitko drugi — drži sa sve četri strane: »Pustija! Larma! Evo medvida!« — pa loži vatre, lupaj sa svačim, pucaj, da otmeš od gada uno svoji' žulja. Skoči cilo selo i...

— A un i' se vindar naljupa! — ubaci Blažić, te se veselo i značajno zagleda u Aneru. Ona razumi i odmah odbije:

— Naljupa, naljupa, ako mu čovik ne da po čelenki!

— Al to mora biti pravi čovik! — opet će Blažić, a ona odvrati:

— 'Est to, 'est... Al, vindar mu na glavi ne piše, 'e l' ga to pravi čovik il kakva ženetina!

Joso je ispod sebe motrio jedno i drugo, pozorno slušao svaku riječ i bio duboko uvjeren, da razumije, o čemu se to njih dvoje kecka, te već spremi, da reče ovako: — »Ne bi virovali, al ga se more zaklati i kakvom britvetinom ka' prase« — no ipak se suzdrži. Držao je, da je mnogo i pametnije i poštenije za njihovo ognjište, da se u to ne gazi otvoreno. Ne bi još prisegao, da je sve onako, kako on zaključuje, pa ga je s toga dražilo, da što više ispipa i čuje, pa reče:

— A, vaj, brate, kako j', kad ga samo rane? Vraća li se jope' u kukuruz?!

Anera već htjede odgovoriti, no posumnja u Josu. Večeras ju je pitao za britvu, a kako bi on došao na to pitanje, da nije u tragu?! Predbaci sama sebi, kako se je ono ludo zaboravila i prva pred njim spomenula britvetinu, ali — riječ se i tane ne vraćaju. Učinjeno, učinjeno. Kad je već s Blažićem gonala medvjede, htjede ipak i s Josom, da mu opet ne bi bilo što sumnjivo.

— Ne bi ga više vile dognale — reče ona. — Pripane se.

Blažić se glasno nasmije i popravi njezinu tvrdnju:

— E, varaš se, nevista! Eto njega ka' iz puške, čim rane zaliže. Nema tu lika, moja nevista: medvid se mora naisti kukuruza, ja l' platiti glavom. Stra' se brzo zaboravlja.

— Što će sad reći?! — upita se Joso i stane sa zebnjom očekivati. — 'E l' to o onome?! 'Oće li mu jope' kresniti?!

— E, a more i tako biti — odgovori Anera tako mirno, da se je Joso iznenadio i načas pokolebao u svom uvjerenju, niti ne sluteći, da je baš on razlogom, što Anera nije — »kresnula«. Razočarao se, kad opazi, da ne kane nastaviti, pa opet ubaci pitanje:

— A, vaj, da ga i drugi put samo rane, bi l' i jope' doša'?

— A, da man doša' — odgovori Blažić, dok je Anera šutjela i zamišljeno gledala preda se. Vidi ona jasno, a i prije joj

je rekao: — taj ne taji, što je odumije, pa ga i glave stajalo. Pred očima joj se je zamaglilo pri toj pomisli i bila bi mogla uzeti nadžak iz Josine ruke i raskoliti mu glavu kao napiti se vode. I rekla bi to plovanu na ispovijedi: — Kun da sam se napila vode! Ža' mi je, što j' Bog meni pripušta', da to načinim, al mi nije ža', što sam načinila, jer sam načinila dobro... Anera je dobro znala, što je ljubav i u svojoj je duši nosila neizmjernu snagu, da na taj žrtvenik položi sve svoje najsvetije, najmilije i najdraže. I njoj nije bila oprošteна ni jedna jedina žrtva, počevši s prvom velikom žrtvom paljenicom: što je morala poći nevjenčana. Iza toga je slijedilo sve i sve je dala, da nije ni požalila niti se pokajala. To ona razumije i svi su zaljubljeni i svi su mladenci gledali u njoj svoju veliku, sjajnu zvijezdu s istoka. U najvećem siromaštvu, a sada i bez ljubljenog čovjeka, drži ona još i danas čvrsto u rukama kalež svoje posve oduhovljene ljubavi i diže ga bolno i ponosno, bez i najmanjeg trunka zemnih požuda — diže ga visoko prema zvijezdama, gdje tjelesa uopće nema.

To ona potpuno ne samo osjeća nego i razumije, pa onda tim teže može pojmiti životinjske strasti. I ona je sastavljena iz svih osjetljivih tkiva, iz kojih i drugi ljudi; zna i ona za sve ljudske slabosti; razumije, da čovjek sagriješi i mišlju i pogledom i željom, pa da se, što više, i opaja i ljuljuška tim željama — sve to razumije, sve je to ljudski, pa treba i oprostiti, al da nekim vlada neobuzdano, bezgranično i trajno oblada i vlada samo jedna jedina prljava požuda, to nije razumjela, ali je osjećala, da to nije ljudski. To je živinski, al nije ni živinski — lecne se ona kod te pomisli. Toga nema kod životinja! To je svojstvo samo i jedino ljudi, koji su — životinje. Ona bi to rekla plovanu na ispovijedi i pitala ga, da li se smijemo braniti, kad nas napanu životinje ili divlje zvijeri. On bi joj odgovorio, da smijemo i da nam je to dužnost, a ona bi mu onda rekla:

— Eto, vidite, plovane, da sam učinila dobro... Kun da sam se napila vode...

— Tako mi večeras progonašmo medvida! — prekide Lukan šutnju.

— Al ga, prijašine, ne uvatišmo! — reče Blažić, smijući se.

— Ha!... — prihvati Joso. — Za svakog su medvida skovana i gvožđa, pa ga i najzad ciganin voda na sindžiru i bukvićem nad njim omavuje, il mu kožu pokažuje.

— 'Est, 'est — veselo će Blažić — al medvid je mudra zvirka, pa ako ga 'ednom gvožđa ogreznu, drugi put će un lipo šapama za gvožđa, pa š njima o bukvu.

Joso se zaprepasti nad tom očevom tvrdnjom, držeći, da su svakako oba na jednoj misli... Taj je čovjek doista i lud i bijesan, pa bi tu trebalo nešto učiniti. No — što se može učiniti?! Napose: što može učiniti on, koji niti nije siguran, da se ne vara u svojim opažanjima?! A da je i siguran, što bi mogao učiniti? Upozoriti nešu Aneru, da se čuva? To bi morao učiniti, ali vidi, da nju ne treba upozoravati. On to vidi, ako se ne vara u onom glavnom. Ona je upozorena i ona se bori s tom zvijeri na život i smrt. To ne treba učiniti — ne treba je upozoravati. Što bi onda mogao drugo učiniti, nego reći njemu, da sve zna i zagroziti mu se? Ipak nije siguran, da li dobro opaža, pa mu može biti nepravedan, a to nipošto ne želi; a da mu niti ne bi bio nepravedan — što koristi govoriti medvjedu?! Morao bi ga umlatiti baš kao medvjeda i — to bi bio jedini sigurni lijek. Ubiti oca, jedinoga, rođenog svoga ćaću ubiti?! Ubiti ne samo svoga — nego ćaću i tolikih drugih?!... Nad tom se mišlju zgrozi, sav se zaplete i izgubi kao u prašumi, zaluta i ne vidje više ni čistine ni sunca... I taj ćaća... To je silika i prilika Božja?! ...

Lukan se uzmjestoljio. Htio bi, da već otidu, jer ga je bio sit, no nije on mogao prvi spomenuti spavanje i razlaz. Da su tu sami momci, on bi s njima veselo čavrljao, a i s njim — tamo do košnje, al sada više ne može smoći ni ono nekoliko riječi i rečenica, koje su inače najobičnije u takim prilikama.

— A ti, moj Vidurina, tu prisvirije, pa slušaš, što ljudi divane, misto da iđeš leći! Krsti se, moli se Bogu i odlazi leći! — reče Anera.

— Dica se samo tako i uče ljudstvu — poče ga Blažić opravdavati. — Neka dite sluša.

— Uče, uče, a ima i... — Anera se prekide u riječi, uze malog za ruku i ode s njim u sobu.

— Mogli bi i mi, ćakane — pozove Joso.

— Kako ćemo, unda, prijašine? — upita Blažić, no ne posve ozbiljno. — Unako, kako smo rekli?!

— Lako ćemo, prijašine, kad su momci došli — odgovori Lukan. — Kad su momci došli po te, ne tribam te ja pratiti do jasala.

— Veliš: tako?!

— A i kako bi drugačije moglo biti? Da nema tu nji', mora' bi' te ja pratiti, da te vuk ne poide.

— Otrovala bi se mrcina i crkla... Al, sad nema druge, man ići.

Oprostiše se i njih trojica pođoše. S početka su šutjeli kao zaliveni, a onda će nenadano on:

— Uprav lipa noć.

— Lipa i vedra — prihvati Joso, a Ivan podigne glavu, da i on pogleda tu ljepotu. Otac je išao među njima kao među dva stražara. Opet su zašutjeli, dok se on, i opet posve nenadano, ne nasmija skoro u sav glas, ali ne reče ništa.

— Što se smiješ, ćakane? — upita Joso.

— Uprav sam se ništo sitije.

Opet muk i grobna tišina. Na daleko ni glasa ni šuma ni ćuha vjetra, osim što je muklo odjekivala suha zemlja pod udarcima potkovanih opanaka.

— Ne pitaš me, česa sam se sitije?!

— A, moj ćakane! Ako j' za kaživanje, kaza' ćeš i brez toga, a nije li — ne 'š, pa da te i pitam.

— Sitije sam se našeg Spasitelja, kad ga uno Židi propeše na unom brigu.

— Na Golgoti.

— E, e: na Golgoti. Ovako j' i Un bije u društvu ka' ja sada.

— Neka ti Bog oprosti, što sebe mećeš š Njim, na pomoć nam bije, al kad si već reka'... oko Njega nisu bili ni Njegovi učenici, a kamoli Njegova dica.

Blažić se prestade smijati i ne reče više ništa, a Josi pade na um, kako je Spasitelj počeo svoj život u jaslama, a — Blažić ga završuje u njima, šane u sebi i prinese ruku na grudi:

— Oprosti mi, dragi moj Spasitelju!

U mislima se zaustavi kod jasala. Zašto on spava u jaslama kao kakav govedar kod onake svoje sobe i onakoga svog

kreveta?! A nije trajno posvađen s Mandom: vazda s njom razgovara onako, na priliku, kao nabusit i neotesan gospodar sa svojom najmenicom, al ipak — razgovara. I ona razgovara s njime — kad manje, kad više ljubazno, ali ipak razgovara. A on ipak u jaslama. I to traje već tako dugo, da ona manja djeca vjeruju, da ćaća i spada u jasle. To je toliko ludo i neobično, da Joso nije nikako mogao razumjeti, jer kad bi prešao preko svega ostalog, još mu je uvijek ostajalo neriješeno pitanje, kakav je to odnošaj između žene i njezina čovjeka. Oni nijesu još ni tako stari, oboje su još u velikoj snazi, no da su i drevni starci — i po Božjem je i po ljudskom zakonu i po drevnim običajima, da se čovjek i žena pokrivaju istom plahtom i da dišu isti zrak, kad spavaju. Prije to Joso nije nikako mogao razumjeti, no učini mu se, da mu je sada i tu pala mrena s očiju: on Mandu ne mrzi kao čeljade, jer nema razloga, već mu je ogavna kao žena, on je više ne podnosi, on je ne želi, on je ne treba. Što više: gdjekad ga obuzme bjesnilo na tu ženu i onda je i udari, a da po nesreći nema, tko bi je obranio, on bi je i mlatio, a možda u navali bjesnila i umlatio kao mačku.

Lukan se, međutim, nije dizao od stolice. Sjedio je i buljio preda se kao začaran, a na jeziku mu je bilo neprestano:

— Ljuda je moja Ana!

Ona je oprala posuđe, sve pospremila, onda obrisala stolicu, pa i nju uklonila.

— Zagleda' se ti, striče, pa se ni ne mičeš — reče mu, kad je već sve uredila i metnula na svoje mjesto.

— Spava li dite? — upita on, jer mu je to prvo naletjelo na jezik, kad ga je trgla iz misli.

— Spava, spava, zlato mi ga spavalo, ka' janješce.

— A ovi' naši' nema dugo sa sila.

— Raspripovidali se, pa side.

— Sidi i ti, da i mi pripovidamo — reče on i nasmiješi se.

— Mogu i to, striče — reče ona, uze stočić i sjede. — A što ćemo pripovidati?

— Pa, tako... A, ništa.

— Tako j', bome! — reče ona, a to znači: »Zašto ćemo unda siditi?«

— A, eto: znaš, da mi ovaj tvoj svekar ne izlazi iz glave?

— Pušti ga s milim Bogom, moj striče! Nemoj ni misliti o njemu, kad vidiš, da nije na svoj šesti.

— Uprav, Ane, ni nije. Ja sam uno o molenju divanije — eto, tako... Al, očiju mi, ne bi pogrišije, da to i načini. Sad, 'e l' u njemu nečastivi — potari ga, sveti Križu, kad gada uzimljem u svoja usta! — il je što drugo, moja duša van iz toga, al ništo 'est. Ispričilo se j' njemu ništo u džigaricami ka' stožina i navija ga, kudgod uno 'oće.

— 'Est, 'est ništo — potvrđuje i ona, dohvati pletivo i zazvoni iglama, pletući stricu čarape.

— A što će ti to sad?! Ostavi, jadna.

— Neka, neka striče. Eto leda i sniga, a ti nemaš man troje vunene kopice, a — ružno me j' i viditi prazni' šaka.

— A nu... Tako ti je to s tvojim vridnim svekrom.

Časak se zamisli, a onda će opet:

— Eto, nije ništa, al ću ti reći i to, kad smo već brezposleni... Znaš, ja ti 'dikad uveče, kad otiđem spavati, ne iđem mam spavati, man — tako: kad se selo smiri — otiđem u našu kolibicu — ka' kun da j' i moja!... Nije to ništa, al, eto, kad si ti rekla... Naložim vatricu i unda posidim už nju i molim se Bogu za dušicu našeg vridnog Miće i tako — nami za zdravlje.

Ona je odložila posao, koji je imala u rukama, zagledala se u njega, a oči joj se mahom napunile suzama. Njegove su joj riječi razblažile dušu, pa reče:

— Znala sam ja, striče, da si ti dobar, al — ne bi marije. Bolje bi bilo da se naspavaš. Trudan si...

— Nije to meni teško, pa ti — kun da ni ne znaš... a sad sam ti mora' reći, da ti ovo pripovidim... I tako, sestro moja, doša' ti ja niki dan i lipo naložije ništo vatre, a kako i 'est toplo, ostavije vrata otvorena. Uprav sam mislije: ne bi' tije, da me 'ko vidi, al je već bije velik komad noći, pa — reko' — već svit spava. Usta' ja i sagnije se u budžaku, da dojtim drva, kad na'ednom iza mene na vratim:

— »'Esmo li se, nevistice, sastali, 'esmo?!« — vikne prijatelj Blažić, Bog bije s nami, kun da j' munjen, a ja pomislim, da se čovik šali, pa ću i ja njemu:

— »E, 'esmo li, svekre, 'esmo!«

— »A koji tebe vrag o'de drži?!« — vikne un i poleti k meni ka' da će me udriti, što li.

— »Bog s tobom i Majka Božija!« — viknem mu ja i potegnem ciplju. Sad — ne mislim ja, da bi un mene, al — reko' — nek se ciplja nađe u ruci! Un trgne na se i ništa n' kun da se j' probudije. — »Ma, 'esi ti, prijatelju, pijan il si se sa snom skočije iz štaletine i amo doletije?« — upitam ja, a un ništa n' primi se za čelo, side i otpuvuje, ka' vo, kad ga, prosti' ćeš, tuku.

Aneri su se ukočile oči u glavi i nestalo suza. Nije ni zuba obijelila.

— I tako: sidi un i otpuvuje ka' mijovi, sidem i ja i čekam, da čujem, što mu je, al ga više ne pitam. Samo čekam i — što 'est, 'est: držim ciplju u ruci. U jadne jade on progovori:

— »'Esi vidije — veli — moj prijašine, što bi iz mene?! Ovako j' meni došlo već nikolko puta, pa ne znam ni kud iđem ni što radim — uprav ništa ne znam. Eto, tebi ću reći: ovako mi je bilo i unda, kad me uno iznakazilo. Reka' sam, da sam pa' — a da što bi' drugo reka'?! — al ja ni danas ne znam, koji me vrag unako uredi. A vidi se, da nisam pa'. Nego molim te, ako si mi prijatelj — nikom ni riči. A sad ćeš me odvesti kući«...

— I ja ti unda, zlato si mi moje mileno, zaprećem uno vatrice, zaključam kolibicu, pa njega za ruku ka' dite i š njim u štalu. I vidije sam: iša' j' kun da j' pijan, a nije pije. Bije bi ja čuje iž njega, da j' pije. Ovo nisam još pripovidije nikom niti ću. Nisam smira' ni tebi, al evo — reko' — da ti pripovidim, kad si ga vidila večeras unakog. Al ti, molim te, nikom. Volije bi' pod ledinu, neg da izađe iz mene.

— Ne boj se, striče — odgovori Anera, sabravši nadčovječnom voljom svu svoju snagu, da prikrije osjećaje. — Bog zna, što mu se to dogodilo?!..

— Dogodilo mu se 'est, sad — 'e l' nagazije, 'esu li čini, 'e l' Bog posla' — to zna samo Uni gori.

— A da, man mu se dogodilo! — potvrdi ona i opet se lati posla. — Blažena naša Gospe, oslobodi ti nas i svakoga našeg.

— I pripa' se ja, veselje! Najprije: ubi' će me, unda: ubi' ću ja čovika cipljetinom, pa u štokauz, a potlje — pripa' se, što ću š njime. Al, eto, sve lipo prođe. Juče se sritošmo, pa se un smije i veli: »Prijašineeeeee!« a sve mi zapreda prstom.

To — ka' da ja ne bi' nikome kaza'. Al, eto, kad sam tebi već reka' i neka sam. Kako ja ne bi' tebi reka', kad sam u te uzdan ka' sam u se?!

— Ne boj se, striče, ne boj. Uvano, ne će priko moji' usta.

— I večeras mi je šanije, kad si ti bila u sobi, veli: »O unoj mojoj nesrići ni živu stvoru!« A i kako bi', sestro moja! Volije bi' umriti... I na to sam ja, vidiš, mislije, kad sam mu divanije, da iđe k plovanu na molenje.

— A more — reče ona, samo da stric ne bi opazio, kako je smetena. U lice joj je udarila silna vatra. — More ići, a Bog zna, 'oće li mu pomoći.

— E, a da, veselje moje. Sve j' to u Božim rukami.

— Uprav ja već, striče, drimljem — reče ona, teškom mukom svladavajući strahovito uzrujanje. Osjećala je užasnu opasnost, koja joj neprestano visi nad glavom, a osjećala ju je tako blizu i tako neodoljivo živu, da je nagonski glavu malko pognula, kao da izmiče udarcu.

— Moremo unda, moleći Boga, i u slamu — reče on i odmah ustane. — A sutra novi dan, nova srića.

Anera je zapretala vatru, bacila pogled po kući, da vidi, da li je sve na svome mjestu i odteturala u sobu kao u teškome pijanstvu. Pogledala je Lukicu, još ga jednom prekrstila, a onda sjela na sanduk, obočila lakat na krevet, naslonila glavu na ruku i zagledala se u mrak... Što će, kud će, kako će se spasiti?! Da ide plovanu, da mu sve ispripovijeda i rekne: — Eto, tako i tako... pa da mu onda sve reče pod ispovjedno ime?! Al, što joj on tu može pomoći? Molitva može sve... Zna ona, da je onaj nekakav Danijel bio među lavovima kao među mačkama... Molitva može sve, al mi više ne znamo moliti... Neka plati i ona molenje »po nakani 'edne osobe«, plovan će moliti ona tri Očenaša i tri Zdrave Marije, a puk će brusiti za njim kao na čegrtaljku... kao da je Očenaš ono pedesetak i nekoliko riječi... Ona moli, moli sa dušom i sva se zadubi, sva se raspline u molitvi, no ipak... ne mora i ne može biti sve, kako mi želimo. Bog joj je ostavio, da nosi svoj Križ do vrhunca i nema nikoga na zemlji, tko bi prihvatio, da joj pomogne.

— Mića moj, Mićane moj, veselje moje, zašto si me morao ovako ostaviti?! — zavapi iz dna duše i rukama pokrije lice. — Oče naš, koji si na nebesima... i ne uvedi nas u napast, nego oslobodi nas od zla...

Dugo je tako ostala u dubokoj, skrušenoj molitvi, no izgovorila je vrlo malo riječi. Kad se je malko razabrala, osjeti veliko zadovoljstvo, što nije ništa znala o tome njegovu novom pohodu u kolibicu, kad je ono razgovarala sa stricem o svome odlasku iz kuće. Njezina odluka ne bi, posve naravno, bila drukčija, ali — ne bi bila tako čista, ne bi joj bila toliko mila, koliko ju je iskreno i duboko osjećala, kad nije imala i ovoga novog dokaza, da je Blažić doista toliko zaslijepio i tvrdo odlučio, da još — podivane. Stric danas ne zna značenje toga noćnog pohoda »nevistici«, a ako ga kada dozna — pa da joj ga je pripovijedao prije onoga njihova razgovora o njezinu odlasku! — mogao bi vrlo lahko pomisliti, da je težinu ogovaranja i klevetanja nosila na svojim plećima samo iz straha od zla, koje joj je prijetilo s druge strane. A to nije istina, bio bi joj nepravedan, ali nitko mu pametan ne bi mogao zamjeriti, ako bi tako sudio. S toga je bila sretna, što joj to nije prije pripovijedao.

Večeras Blažić očito nije imao ozbiljne nakane, da tu ostane i da opet okuša sreću, već je nahrupio kao goveče na zatvorenu ljesu, pa — ako je sruši, dobro i jest, ako li je ne sruši — nije ništa ni bilo. Da je zablenuo svojom željom strica — kao što u prvi čas i jest — a da se ona nije usudila prigovoriti s bilo kojeg razloga ili da se je možda pouzdala, da bi je dovoljno zaštitila prisutnost dvoje već odrasle djece, on bi bio objeručke prihvatio pruženu zgodu i gonio do kraja. On nije ni pomišljao na to, da bi pred njom u skrajnjoj obrani pali svi obziri i da bi digla uzbunu, osim ako bi je odmah zagušio i spriječio joj da viče. — Toliko luda ipak ne bi bila, da bi stvar digla na velika zvona. A i zašto bi?! Kao da je to Bog zna što, pa da bi bilo vrijedno, da se sama baci na jezike kao pred gladne pse... On bi lako i za to: jednostavno bi otišao plovanu i platio moljenje, plovan bi obukao bijelu kratku košulju, metnuo na sebe štolu i uzeo knjižicu, a on bi pred njim kleknuo, sklopio ruke i potulio glavu, da plovan ne vidi, kako se on ispod brka smije i njemu i njegovoj molitvi

i njegovoj knjižici, koju mu naslanja na tjeme i iz nje čita. Tako bi on to lijepo, a babe Anđuše bi odmah razglasile:

— Štete, mili moj Bože, ovako vridna čovika! Eto, drúge moje, kad mu nesritnjaku uno dođe, oslobodi nas, Bože, un ne zna, kun da ga ni živa nije. A una, una Lukanova kujetina... a da što j', man kujetina, kad unako radi, da nas gromovi pobiju i kuga pomori?!... una digla larmu i berju kun da joj je bilo teško il kun da i una ima još što čuvati... 'Est unakoj teško — a ne bi da j' regimenta soldata... Moga' j' jadni čovik rad unake i glavu izgubiti... A vridni Blažić pokojnoga vridnoga Vidurine...

Sve je on to već sada čuo i vidio, kako bi se bilo govorilo, pa se nekako voljko protegne i ugodno pruži u jaslama.

... Al Lukan, Lukan — sjeti se i njega. — More un divaniti, što mu drago, al je un zagriza'... Kako bi se drugačije moga' mirni Lukan razdivaniti ka' kakav pop?! A sve j' uno bilo rad Anere, sve. Opazije j' un amo mene, pa sada ka' pašče, kad pritisne kost, a vidi drugo, kako mu se primiče, e da bi mu je izmaklo... Al pipni' ću ja i tebe, 'di te svrbi! Jope' ću ja tebe ka' uno, kad smo kosili, pa da vidimo, 'esi li već u jami do kolina il do vrata. Al meni je to, moj prijašine, sve u vrkeš! Da vas je deset, meni je sve'dno... Meni je samo do mene... Lipo je valjuškaš, a una prede ka' mačkica. More, ako će, i puvati i grepsti, kako joj drago, a ti samo valjuškaš i veliš: »Auuu, lipote! Vide, vide, braćo moja! I vile ti dale svoju košuljicu«...

Sutradan je ustao u vrlo dobrom raspoloženju, kao da se sinoć nije uopće nigdje ništa ni dogodilo. Razgovarao je sa svima kao i obično — kratko, nabusito, a i Manda je njemu tako odgovarala. Kao da sinoć nije ništa ni bilo. Već se je naučila na njega takog, pa — što više — otkad se je Joso pred njim ispriječio, rjeđe se zalijeće, da je bije, pa je i mirnija, i ako ne može reći, da je on postao bolji, jer je to sve samo iz straha. Jest on pašče, pa neka reži, neka laje, al neka je na vezu, da ne može ujesti, pa je to dosta. Ona već odavno vidi, da on ne mari za kuću, zna, da mu nije do žene, a djeca su za njega kao najmenici ili doklaćena tuđa balavčad, no ona podnosi i to, kad ne može biti drugačije. Što za nju ne mari — pa i nije njoj do njega takog, al je ipak gdjekada žestoko

zaboli, ujede je zasred srca i sram ju je pred sobom. Koliko ju je već prijateljica i znanica bocnulo — dobro je ona osjetila! — kao tobože sve u šali i na račun Blažićeve mahnitosti?! Sve onako razgovaraju, a onda će, smiješeći se:

— Tvoj Blažić, drúgo, voli spavati s kravami neg s tobom?!

Onda se i ona mora na to nasmiješiti, da pokaže, kako i ona razumije šalu, al ujedno, sirota, traži ispriku, izmišlja, pa im uvijek reče nešto drugo, samo da se ne bi pomislilo, da njih dvoje, kao čovjek i žena, imadu kakvih svađa i razmirica.

— Bole ga kosti — kaže — još iz vražije Amerike, pa mu nikakav benać ka' j' i sam, s Udbine, otklen li je, reka', da j' za tu bolest dobro, da spava u štali, uprav među blagom, a un man posluša'. I sad — 'e l' od tog, 'e l' o' šta drugog, al uprav se manje tuži.

Za druge prijateljice i za drugo selo imade i drugu ispriku:

— A znate vi njega, kakav je za vole! Sav živ viri iz nji' i sve strpa u nji': 'e l' krumpir, 'e l' zob, 'esu li mekinje, 'e l' slatkovina, 'e l' ditelina — sve za nji' i u nji'. Unda mu se uvrtilo u glavu — uprav, kun da j' vrtoglav, Bog bije š njim! — da će mu i' 'ko ukrasti. — »E — veli — mo'š, čije 'o'š, al moji', lje, ne 'š«, pa — lipo k njima u jasle: glavu za glavu. Dica se šale š njim — a ja, borami, ne znam, 'e l' istina il nije! — da svaku noć sveže strukom vole za noge, a unda struku sebi za ruku. Veli: »Da uđe ka' miš, pa da i' odriši i porene, ne će opaziti struke, pa će me voli potegniti i probuditi, kad i' porene«. — Tako mu se dica rugaju, a ja uprav ne znam, 'e l' istina il nije.

Ubrzo su počeli praviti šale i iz tih njezinih izgovora, jer joj nitko ne vjeruje, al opet razumiju sirotu ženu, znadu, da time prikriva svoju žalost i sramotu, pa se ni ne rugaju, nego samo šale. A ona pripovijeda — samo da sela manje pripovijedaju. Što više: ona pripovijeda, gdje joj se god pruži zgoda, kako je on marljiv i brižan gospodar, i ako mu je već nebrojeno puta i te kako opravdano predbacila — kad su sami kod svog ognjišta! — da bi po njemu sve već davno bilo propalo, da njoj nije Bog dao vrijedne djece. Joso je, uistinu, vodio cijelo gospodarstvo, a samo je radi mira i dužne pažnje

svaki dan poslije večere pitao njega, što će se sutra raditi. Josi je već bilo prešlo u krv pitanje:

— 'E l' nu, ćakane, sutra ćemo — tako i tako?

— A da man tako — odgovorio bi on, kad bi bio dobre volje. Ako je bio što kiseo, odrezao bi: — Pa, što mene pitaš?! Eto ti materesine, pa kako vam drago.

— 'E l' nu, ćakane, na Kratèlje ćemo ove godine zob, na Dugačku ječam, a na Dorinku krumpire?

— More i tako — rekao bi on ili: — Morete, polak mene, ako ćete na svim trima iskopati bunare ili i' ostaviti za bucališta ljuckim volim.

A sirota Manda hvali, kad se god pruži zgoda, osobito, kad je u puku, među ženama iz udaljenijih sela. A da što bi drugo? Nikad selo ne smije znati, da ti se u loncu štrklja varica — grah i kukuruz — neg mora vjerovati, da vazda krklja zelje i meso.

Bazao je po dvorištu i oko zgrada, nebrojeno puta ulazio u štale i opet izlazio, pa kad se nije mogao ničega latiti, da se zabavi, metne ruke u džepove na kožunu i sprti niz putinu. Tako — da ide, da se miče, bez cilja i koristi. Ljetina je već sva dignuta, pa nije nikakvo čudo, da gospodar obilazi njive, zastane na svakoj i razmišlja. A ima što i razmišljati: ako je na njoj kakav stanac kamen — a malo ih je bez njega — možda je odlučio, da oko njega iskopa duboku jamu, zavrti minu i digne ga, pa razmišlja, s koje bi ga strane najlakše i najuspješnije. Možda gleda, treba li oko njive iskopati grabu, da odvede suvišnu vodu, kad udare velike kiše i kad se snijeg počne topiti, a možda razmišlja, kako bi otvorio jaže za navodnjavanje, a možda — Bog zna, što sve ne može razmišljati, kad svaku njivu treba češljati i umivati i milovati kao djevojku.

Najzad — što je njega briga, što tko misli?! On je sam svoj gospodar, pa radi, što hoće i ide, kuda hoće. Švrljajući tako, dospije na Brig Dorića. Prođe njivu nekoliko puta uzduž i poprijeko, a da o njoj nije ni pomislio, baš kao da je niti nema. Ma ni zapeo nije za nju! Nenadano mu sijevne misao: treba je ograditi živicom! Poče o tom razmišljati, kako bi i što bi, stojeći u ljeskovu grmlju kao u velikoj sjenici, koja je s tri strane zatvorena od zemlje, pa preko dva metra, a i više u zrak. Sjede na kamen i stane računati, koliko bi

trebalo raditi, da se trnje iskopa, da se iskopa jarak oko njive, pa onda trnje posadi.

— Ma, 'ko se Bogu moli, kud si se ti to zavuka'?! — trže ga iz misli Lukanov glas.

— A otkud ti?

— Od kuće, tu na Njivicu, da začepim nikolke laze. Nesritni se čobani zaigraju, a blago unda isprovaljuje ograde. A što si ti tu sije?

— 'Ajde k meni, pa 'š čuti.

— E, moj brate, nije meni do sila! Lako j' tebi siditi uz unaku čeljad, a ja moram dospiti sam na sve.

— Ne laži, jadan: kakav sâm uz unaku ženu!?

— E, moj brate! Kun da una nema svog posla po kući!

— Sidi, jadan, da poljudikamo. Već sam i poželije, da podivanim s pravim čovikom.

— Borami, nemam vrimena — brani se Lukan, no ipak priđe i stane kraj njega, obačajući se o nadžak. — A što si ti tu zasije ka' ćuk na grani?

— A uprav tako ništo mudrujem... Sitim se česa, pa ga unda privrćem ka' lopatom. Metnem sve na 'rpu, p' unda jope' razgrnem, da pogledam, pa — jope' š njim u 'rpu. I tako.

— A što si to sad razgrća'? — pita Lukan i smiješi se.

— Reći ću ti pošteno: Aneru! Nju sam svu razgrnije i jope' sabra' i jope' razgrnije.

— A nu — reče Lukan i uozbilji se. — Ako ćemo ljucki, imaš i o čem razmišljati...

— Uprav tako, prijašine. Sam se sebi čudim, što sam uradije i kako sam moga'.

Lukan se iznenadi, pa sve i nehotice sjede. Prva mu je pomisao bila, da ga je možda Bog doveo na pravi put, pa da će uzeti ženu i djecu na ognjište, kamo i spadaju, no odmah se sjeti, da to ne će Anera, pa kad bi je on i molio i zaklinjao na golim koljenima — a Lukan sad već znade i zašto ne će! — a osim toga osjeti, da bi i za njega to bio udarac, kojega ne bi mogli preživjeti on i njegov mali Lukica. Začudi se, kako je moguće doći na takovu pomisao; kako smije u toj stvari dobro pomisliti o Blažiću i ponadati se, da bi on mogao za Aneru učiniti što dobro i pošteno?! Ali eto: kad je već sjeo, ne će odmah ustati. Da vidi, što će dalje govoriti. Lukan se opet uozbilji, smrkne se i u njemu poče nešto variti, a da ni sam

ne vidi razloga, no sjeti se košnje i onog od neke večeri, pa — ako on to gdjekad i smetne s uma, u njemu je nekakova spravica, koja to vazda drži živo i njeguje ga i goji ga i uzdiže ga baš kao pčele svoju maticu. On uprav osjeća, kako ono u njemu žive i raste. Evo — i sada je već ljut, jer ga ga ono iz njega draška, a do neke večeri nije ni znao, da to nosi u sebi. Upita ga:

— Pa, kako si moga'?

— Vrag bije u meni.

— I sada j' un još u tebi. Vidim ja to.

— More biti, da i 'est — odgovori Blažić kao da se slaže s njime. — Ja mislim, da naisto i 'est u meni, jer nikako vidim, što drugi ne vide, i znam, što drugi ne znadu. Ti meni moreš na priliku pripovidati, štogod 'oćeš, kad ja vidim, da mi lažeš. Ti lažeš i mažeš, a ja se samo smijuljim i pljuckam na sve.

— To j' to, moj prijatelju: ja mislim, da to pljucka i smije se iz tebe nečastivi, potari ga, sveti Križu. I tako uprav i 'est. Kako bi ti i moga' drugačije unako divaniti o svom ditetu?! A Anera j', da joj parice nema.

— E, da, moj brate. I ja to znam. 'Est uno — ne znam baš ka' ti, al — jope' znam i pogađam.

Lukan pomisli, da opet udari u žice sa kosidbe, pa se sav naježi, no ipak se svlada: kad je već sjeo, podivanit će.

— I uno, što ja divanim za sebe — nastavljao je Blažić — i što sam tije tobože noćiti, sve j' to šala. Nije uno bilo ozbiljno. I ja sam, jadan, obrkatije. Šala, a da, man šala... Neg drugo ja vidim, moj prijašine! Al da... U takim stvarim čovik nema prijatelja, pa se sve krije ka' zmija noge. A dobar bi prijatelj tu glave valja'.

— Kuda će mu sada ta? — pomisli Lukan, a srdžba se u njemu malko slegne. Ipak je pošteno govorio, da je ono sve bila šala. Ipak je pošteno. Nego — kuda to sada šeperi?! Čeka Lukan, da čuje, a Blažić ga nenadano upita:

— Reci ti meni, prijašine, pošteno 'ednu: 'esi se ti odumije ženiti?

— La! Moj prijatelju, što ti je to palo na um?!

— Reci mi: 'esi ili nisi? Ako 'oćeš — a ne moraš mi ni reći. Ti si se i tako prida mnom sklopije ka' jež.

— Ma, kakva ženidba, moj po Bogu brate?!

— E, moj prijatelju: mlad si ti još čovik! Puni' si ti desetak godina mlađi od mene, a još pusta snaga ka' u zmaja, pa se tu ni ne more brez žene.

— Daaa! Moj brate! — odbija Lukan sa svim žarom i ozbiljnošću, zaboravivši potpuno na ono, što je u njemu raslo i kopkalo. Ne dira ga, ne škaklje ga, jer ga je svega obuzela potreba, da se obrani od pomisli na nekakovu svoju ženidbu.

— Nije to šala. Ja se ne šalim.

— Oslobodi me, Bože i Majko Božija! Da j' meni mog malog sritno digniti na noge, prikúpiti mu još štogod zemljice i oženiti ga, unda sam ja zna', zašto sam živije.

— I nisi odumije drugačije?!

— Ne smim se zareći, jer se pametan čovik ne zariče man da će umriti, kad mu Bog odredi — ali oslobodi me, Bože. A jer ti to mene pitaš?

— Eto: ti jope' ka' da ne razumiš! A, moj po Bogu brate, što će biti iz une žene? Misliš li ti, da se una ne bi tribala udati?

— Da Bog da' sutra, ako nađe svoju sriću, pa uprav i ja i moj Lukica mam u Mrkobradušu! Ja ne bi' žalije. A ne nađe li — dok je Lukice i mene, njoj i njezinoj dici ne će valiti ni kruva ni ruva ka' mojoj materi. Kad dica odrestu, zna se, 'di im je ognjište.

— Znam ja, da njoj kod tebe ništa ne vali. Ni čovik. Ni to joj ne vali kraj tebe takoga!

Lukan se lecne, kao da ga je udario po mozgu, te u prvi čas nije mogao ni progovoriti. Sav se ukočio.

— Za to sam te i pita', 'esi se odumije ženiti: ti je ne 'š uzeti, a drugi ne more priko tebe i ne će je ni'ko unake.

— Ma, čuješ li ti, Blažiću! — vikne Lukan.

— Polagano, polagano, nisam još svršije. Ti si, jadniče moj, u gvožđim, a misliš, da nisi ni u kučinami. I, eto, tu, uprav tu bi treba svog prijašina, pa bi vidije unda!

— Ma, što bi' ja vidije, ubije te Bog?! — vikne opet Lukan i sve se trza, kao da se nekom otimlje.

— Vidije bi, da 'oćeš ka' prijatelj, a kad ne 'š, a ti nemoj, al 'š viditi, da sam ja pravi svekar i da znam braniti obraz i mrtva sina.

— Ma što braniti? Koga braniti? Prikrsti se ti!

— Od tebe, od tebe braniti — igrao se je Blažič kao mačka s mišom. — I od tebe i od une kuje, koja se s tobom svezala.

Lukanu se smrče pred očima, skoči i zamahne nadžakom. Skoči i Blažić, pa kako su bili jedan tik uz drugoga, uspije mu, da ga uhvati za ruku i spriječi udarac, vičući mu:

— Bog s tobom, prijatelju! 'Esi se ubrezumije?!

Nasta natezanje za nadžak. Lukan osjeti živo i svijesno, da je mnogo jači i bi mu drago. Pri tom se osjećaju malko osvijesti, pa kad je oteo nadžak, ne pokuša, da opet udari njime, već ga podaleko odbaci, pa prostim rukama poče nemilice mlatiti svoga prijašina, govoreći uzrujano:

— Brez plovana ću ja izagnati iz tebe nečastivoga.

Ne da se ni Blažić, pa pograbi Lukana za prsa, a on njega zđupi za ramena. Nasta krkljušenje i natezanje, pucaju maje, paraju se košulje i prsluci, a njih obojica još na nogama. Lukan se opet razbjesni, pograbi ga strahovitom snagom oko pasa i grune njime o ledinu. U tom času osjeti, da ga ne bi trebao više tući, no Blažić ga udari nogom u cjevanicu, da je opazio otvorena nebesa i sve zvijezde, pa se u onom bolu sruši na njega kao jastrijeb, klekne mu na grudi i počne ga opet nemilosrdno pljuskati i udarati šakama. I Blažić je njega dobrano dohvaćao, ali je bio kao sapet pod prijašinom, pa se činilo, da je još slabiji nego jest uistinu, a onaj bezobzirno stŭpao i klepao. Nenadano ga uhvati kao kliještima za obje ruke, savije mu ih pod vrat i reče:

— 'E l' još u tebi?

— Priša' j' u te.

— E, neka ga u meni. U meni se, lje, ne će udebeliti!

Zagleda se u njega, pa mu dođe, da se skoro nasmije. Obojica se umiriše, no Lukan nije puštao ruku, već iza kratke stanke poče:

— Pobišmo se ka' kakvi dičačići... Uprav je ovo sramota.

— Ti si počeje.

— 'Esam, a i drugi bi' put, jer si zaslužije. Al sad je dosta — reče i ispusti mu ruke iz svojih šaka, al mu ne sađe sa grudiju. — Da se pogodimo, kad smo se već pognali: Kadgod laneš ka' uno, ne 'š lipo proći! Eto, samo da znaš... Ako 'š, moreš pripovidati, komu 'oćeš, kako j' prijatelj iz prijatelja izgonije nečastivoga. Ja ne ću, lje, nikom pripoviditi.

Iza tih mu se riječi makne sa prsa i ustane. Blažić još ostade na zemlji. Obrazi su ga strašno pekli i boljeli, a pod rebrima mu je bilo, kao da su mu sva polomljena.

— Diži se sada. Nisam te ubije.

— Al si me ispribija' — odgovori Blažić isto, kao što govori i Lukan — naoko mirno kao da su se samo šalili. — Jači si, mnogo si jači.

Lukan pođe po nadžak, digne ga i stane na onom mjestu.

— I tako ti to, prijašine, sa mnom?! — reče Blažić zamišljeno.

— Ja sam se to — samo šalije i prištedije ti za molenje... Manje plovanu... Samo, da znaš, da ja imam još te šale...

— Lipa j' to šala!

— Uprav ka' i una tvoja.

— I sad — kun da nije ništa ni bilo?! Uje vuk magare.

— Moremo i tako, al sad se diži, jer ću te jope' — reče Lukan posve ozbiljno i pođe k njemu, kao da ga doista kani ponovno propustiti kroz šake. Kad to Blažić vidje, naglo ustade, govoreći:

— Za ovaj put je dosta!

— I ja velim: za ovaj put, pa neka i bude dosta — odgovori Lukan. — Al ne zaboravi, što sam ti reka': imam ja toga još! A ti moreš, ako 'š me i tužiti. Ja ću im na sudu sve kazati!

— Pa ti si reka', da si se šalije?!

— 'Esam. Reka' sam: šalije sam se ka' i ti.

Niz obojicu je visjelo odijelo u krpama. Pogledavali su niza se, pa jedan u drugoga i zabrinuto kimali glavama.

— A od šale glava ne boli — reče Blažić, pa iza kraće šutnje nastavi: — Svega si me ispara'.

— To j' nečastivi para', kad je izlazije iz tebe.

— A tebe ispara', kad je ulazije u te.

— Ako j' para i crka' je! A sad — s Bogom, prijašine. I veliš — kun da nije ništa ni bilo?!

— A da, man tako!

Kao po dogovoru obojica su došli kući, kad je već bio duboki mrak. Blažić je bio mrk i ljut, da bi se o njega bile zmije trovale. Prošao je kroz kuću, birajući tamniji kraj, kuda nije toliko dopiralo svijetlo vatre s ognjišta i odmah otišao u sobu.

Manda uđe za njim i šutke mu doda drugu košulju, kao da nije na njemu uopće ništa primjećivala osim — da treba drugu košulju.

— Ispara' sam se po grmečim — reče joj, osjetivši potrebu, da joj protumači, zašto je takav.

— Vrag je tebe ispara', a ne grmeči — odvrati ona. — Jope' si ti bije u nikakvom vražijem boju, al eto: 'vala Bogu, da te nije jope' nagrdilo i nakazilo. A s kojim si to vragom repove poteza'?!

— Dojtide mi novi prsluk, a ovog mi ujutro iskrpi — reče on mjesto odgovora.

— A 'e l' te jako? Boli li te?

— I maju ćeš mi okrpiti.

— A kuda te j' dojtilo? Po vražim rebrim?!

— Kožun ću sam okrpiti. Ti to ne bi pogodila.

— A 'di si u vragu bije, odnije te, da Bog da'?

— Uprav me ništo dlani svrbe.

— Još bi se tuka', znam ja.

— I ne bi više, uprav ni ne bi više!

— Mene bi tije biti. Znam ja.

— Kad znaš, unda zatvori naćve — reče on i iziđe u kuću.

Joso, Kajana i Ivan su bili zabavljeni spremanjem blaga, pa ga ni ne vidješe, kad je došao, a oni manji ne razumješe, jer nije prvi put, da se čovjek vrati s posla i zamazan i poderan.

Obrazi su mu još uvijek gorjeli, a pod rebrima ga je toliko boljelo, da nije mogao povratiti daha nego s teškom mukom. Kod večere je pripovijedao, kako treba posaditi živicu oko cijele njive na Brigu Dorića. Josi se je svidjela ta namisao, pa odluče, da će već za nekoliko dana početi s radom.

Lukan je udario ravno u štalu, računajući, da će se poslije već nekako provući u kuću, da ga Anera ne vidi. Kako bi to moglo biti, nije bilo jasno ni njemu samome; nije ni dospio, da se upušta u potanje razvijanje te misli, jer je bio previše zaokupljen trajnim osjećajem: sramota, što uradi, no — neka je! Dobro je učinio i — opet bi. Komu ne pomažu riječi i molitva, možda će pomoći šake: — gdje nije mjesto

poštenu razgovoru, mora doći do poštenih batina! Ni sam nije znao, kako je skočio na njega, no bio je siguran, da na to nije ni pomišljao i da se nije odlučivao ni jednoga jedinog trena. Ono ga je nešto iznutra gurnulo i on zamahnuo nadžakom još prije i brže, nego li je trenuo okom. Sreća je, što je onaj dospio, da zaustavi udarac, jer bi mu inače bio prosuo mozak kao šaku prosa. Sreća Božja! Ta ga je okolnost veselila baš kao što nije žalio, što ga je onda šakama izravnao. Neka! Ne može on vazda brljati i rovati po svemu, što je čovjeku milo i sveto, pa se onda još i podrugljivo smijuljiti i »šalije sam se« i — mir Bog. Ne može to tako među ljudima, koji imadu na mjestu srce i mozak. Moralo je prekipjeti, a kad je prekipjelo i u mirnom Lukanu — zna se, koliko je bilo uskuhalo i koliko je bilo nakrcano.

Oprezno je ušao u štalu, da vidi, je li Anera već pomuzla krave. Učini mu se, da među blagom nema nikoga i već htjede izići, kad mu se ona javi ispod Perove:

— Zabavi se ti, striče, dugo.

— A, evo, veselje. Ograđiva' sam. Nesritni čobani isprovaljivali na sve strane — odgovori on, brzo iziđe i popne se na sjenik. Tamo mu je njegova stara haljina, pa se sjeti, da nju prebaci preko sebe, dok kroz kuću uđe u sobu, da se preobuče. Dospio je prije Anere, izvadio iz sanduka košulju i novi prsluk i obukao ih, a ono je poderano kanio nekako sklonuti, da ona ne vidi. Međutim je ona ušla u sobu.

— Prioblačiš se ti, striče?!

— Ma, eto, znaš... Zablatije sam se sav...

— 'Di si se moga' zablatiti, moj striče, kad nema blata?! — upita ona i uzme sa sanduka ono, što je svukao, da pogleda.

— Eto... znaš, veselje... Uprav sam se i ispara'... Zapeje za trn... pa se ispara'.

Gelda ona one krpetine i čudom se čudi. Nema trna, koji para ono platno, dok nije već posve, posve staro i trošno, a na Lukanu je bila polovna košulja, još čvrsta kao koža. Gleda ona, snebiva se i šuti. Vidi, da je tu morao biti neki drugi posao i prepade se, da ga nije tko izubijao.

— Da tebe, striče, što ne boli? — upita ga zabrinuto.

— Daaaa, veselje moje! Ništa meni! Ja sam ka' 'tica.

— Pa, kakav je ovo bije trn, koji te je ovako ispara'?! On se čas zamisli, a onda se nasmiješi i reče:

— Znaš ti, jadna Ane, da ja ne znam lagati. Reći ti ne mogu, pa me unda nemoj ni pitati. Eto, tolko samo, da znaš, da meni nije ništa i da mi je baš drago.

— Jadna ti sam, da te nije jako?! — pita ona, jer joj je bilo jasno, da se je s nekim potukao.

— Ništa! Ma, uprav meni nije ništa! Ništa se ti ne boj.

— A da ga nisi, jadna ti sam, nesritno udarije? — pita ona dalje, u velikoj brizi za Lukana, no niti ne sluti, s kim bi se bio mogao potući. Vjerojatno — s nekim Vrbanâ ili Šulentićâ, jer je Njivica bliže i jednim i drugima nego ovom našem selu, pa možda koga zatekao, kako trga plot, pa skočio na njega, a onaj se okosio i — ljudi se potukli. Ne može biti drugačije. Zašto bi se inače čovjek s čovjekom pobio nego radi međe ili radi štete?!

— Ni za to se ne pripadaj — odgovara Lukan zadovoljno. — Nego, moremo ići večerati, da dica iđu spavati — 'e l' nu?!

Poslije večere je Anera plela, a on se dogovarao s Makićem, kada će u planinu u drva. On je češće pogledavao Aneru i u neprilici se smijuljio, a i ona je njemu uzvraćala poglede, no još uvijek u čudu i kao da ga ispituje, što se je to s njime dogodilo. Bio je neobično zadovoljan, osjećajući, da je bar nešto učinio za nju. Tako... godilo mu je, veselilo ga je... Ona sve podnosi za njega i za njegova malog Lukicu, a ne bi marila, pa je sretan, što mu je uspjelo, da ispovijedi barem jednoga klevetnika. Za nju... kao da mu je sestra, kao da je i njegova i Lukičina majka. Tako se to njemu čini, tako osjeća u svojoj duši, no veseli se još nekako više i nekako drugačije nego da mu je sestra. To je, sigurno, s toga, što mu ona nije ništa, a žrtvuje se za njega više nego li bi učinila mnoga i mnoga sestra, pa je s tim veća njegova zahvalnost. Što bi i moglo drugo biti?! A on svijesno osjeća, da se veseli nad tim svojim držanjem uprav radi nje i nekako... vrlo se veseli. Sad joj lakše i veselije gleda u oči. Čim joj je bio dosada pokazao, koliko joj je zahvalan za njezino držanje i toliku pažnju?! Ona ne žali, da je blate i razvlače na jezicima, samo da spasi i odgoji njegova Lukicu, sve njegovo i jedino njegovo na svijetu. A što je on njoj dosada učinio zato? Ništa. Pažljiv

je prema njoj, ne zanovijeta joj u kući, no tako bi se prema njoj vladao svaki pristojan čovjek, kojemu bi samo radila obične poslove u kući. Pažnja za pažnju, povjerenje za povjerenje — to je ljudski, to je kršćanski, to je pošteno, ali ona tu daje još mnogo, mnogo preko toga: daje svu sebe i svoj dobar glas. Što joj je on uzvratio za to? Ništa do danas. Danas je sretan toliko, da bi joj mogao zapjevati, što mu se je nadala zgoda, da joj i za to učini barem nešto. Ona to ne zna, ona to ne treba znati, što više: ona to i ne smije doznati, jer bi joj možda bilo žao. On je sretan u svojoj duši, jer zna, da je nešto učinio u znak zahvalnosti i bratskoga priznanja za njezinu žrtvu: on zna, on osjeća i to je potpuno dosta, da bude zadovoljan.

— Već nam dugo ništa ne javljaju za Dujkana — sjeti se Anera. — Bog zna, kako mu je.

— Ha! — reče Lukan i slegne ramenima. — Jadan ti sam ja, čekajući o njemu poruke iz unoga mista.

On je s početka kunjao u zavodu kao i kod kuće, ne pokazujući upravo nikakova zanimanja ni za zgrade ni za vrtove ni za bolesnike ni za časne sestre ni za liječnike. Rijetko je kad spomenuo Barušu i opet se zatvorio u svoju duboku šutnju i tihu, bezimenu tugu. Za nekoliko je tjedana uspjelo sestrama, da ga probude i pomalo uposle u vrtu kraj zavoda. Bio je i s njima i sa svakim drugim neobično pristojan i pažljiv. Poslije je poslan na vanjsko gospodarstvo i bio ponajmarljiviji poslenik. Kuće nije nikad spominjao, te se je činilo, da za njega niti nema svijeta osim, što ga je na tome gospodarstvu. Sve je ostalo nestalo i on je bio mrtav za sve. Po mnijenju liječnika, koji su ga promatrali, njegov je slučaj bio potpuno jasan — bez ikakova izgleda za ozdravljenje i s mnogo vjerojatnosti, da će tako vrlo dugo životariti — dihati, jesti, raditi i spavati — bez znatnijih pogoršanja.

Obavijesti je o njemu dobivao Lukan preko općine. Nije se ni on više nadao, da će ozdraviti, pa se i pomirio sa sudbinom: — Pomri sve, kun da bi nas kosom pokosije... Neka Blažena Gospa zna, što nam je...

I Makić je jedva uzdržao troje djece od sedmero, no kod njega će ih još biti, pa će koje i odrasti, dok je Lukan skupio sve svoje nade u Lukičinoj kolijevci.

— More Bog dati, da ozdravi — reče Anera, samo da stricu olakša.

— Sve Un more, slava Mu i 'vala, al ja se više ne uzdam... Leglo j' to, moja Ane...

Sutradan je, poslije ručenih doba, došla Manda — tako, da pogleda, što joj rade unučići, da vidi, kako je nevista Anera i — tako. Već ih jedan cijeli dan nije vidjela, pa joj srce ne da mira. To je tako rekla u kući, gdje je čuje i Jela, a kad je ušla s Anerom u sobu, odmah se je vidjelo, da je nju dognalo nešto posve drugo.

— Da si ti njega vidila, 'ćerce moja, muke ti nebožije, kakav je bije, ti bi se bila i krstila i smijala od muke — počela je ona, kao da je digla ustavu na mlinskome žlijebu. — Ma, nema tu, 'ćerce moja, man remici: sav je un bije isparan u remike i terkije. Vragu, ako j' na njemu bilo cilo išto osim uni', prosti' ćeš, gaćetina. Da ga j' vrag bije popa' još i za nji', pa i nji' iskroije u remike, ne znam, kako bi se gače bilo od rugla dovuklo kući?! A i ovako j' doša', ne boj se, ka' u krađu.

— A što j' to, majko, bilo, što ti pripovidaš? Ja ništa ne znam? — čudila se Anera.

— Kako ćeš i znati, veselje moje, kad je to bilo sinoć već u veleke večere? Doša' — a kakav doša'?! Dovuka' se, dolunja ka' pokislo štene, pa kroz mrak u sobu. Niti zbori niti romori, man sam vadi košulju, da se priobuče, a nije je sam izvadije, otkad sam ja dovedena! Ljut ka' zmija, a otpuvuje ka' goveče, kad liga, i sve stenje. Ušla ja za njim, da vidim, koji je vrag, i sve lipo oko njega. Što nije, nije — ni un sa mnom ružno: ogrišila bi' se, kad bi' rekla drugačije. Ja sve lipo, da izmamim, a un — živ ne će da reče, što mu je. — »Ispara' sam se — veli — po grmečim«, a ne bi unako, man da su grmeči živi i da svaki ima misto grana medviđe pandže.

— A to sve rode — o njemu ti pripovidaš!

— A da o vragu man o unom Iškariotu?! 'Ko bi drugi i moga' biti?! I čujem ja, 'ćerce: ječi, kad se prigne, i trza se, kad se okriće. Vidim ja mam: u njemu ubilo sve i dušerinu, a un laže. — »Ispara' sam se — veli — na grmečim«.

— A 'di je bije?

— Ču' ćeš.

— Unda znaš, 'ko ga j'?! — ne može Anera iščekati, da čuje, a sve misli na — isparanog strica.

— Kad iziša' k vatri, vidim ja: sav modar oko očiju ka' čivit, a uno mu vraži ji' obraza kun da su bili u salamuri. I, sestro moja, viruj mi: un ka' dobre volje. Divani s čeljadi, kun da nije ništa ni bilo, a ja vidim, da u njemu vari i mam znam, da to nije s Božije strane, dok un tako. Počeje o Brigu Dorića. »Triba, veli, posaditi živicu. Ja sam sve primirije koracim i sračuna' kolko triba trnja«.

— Na Brigu je Dorića bije?

— E, e. Na Brigu Dorića. Tamo j' bije. I veli, da j' prijatelj Lukan bije na Njivici.

— 'Esu li divanili?

— 'Esu, 'esu. Veli: o nikakvom medvidu i o kukuruzim, vrag odnije i njega i medvida. Ja nisam razumila, o čemu je to bilo, al su se Joso i Ivan smijali i njemu bilo drago, što se uni tome smiju, pa se smija' i un. A Joso i Ivan ne znadu, da j' un doša' unako isparan. Niko ga j' dite i vidilo, kad je munije kroz kuću ka' vilen, al što dite zna, a ja mučim. A i što ću, žalosna ti sam, man mučati?! Valja da sam 'ednu njegovu dosad pokrila!

Anera je bila načistu: opet je sa stricem počeo onako, a stric ga pograbio, pa isprebijao kao zmiju. Više se nije nimalo čudila, no morala se je pretvarati pred svekrvom, pa kao u pustom čudu reče:

— Tako ti bora, moja majko! A što veliš, 'e li stric moga' viditi, 'ko ga j'?

— Daaa! Kun da un pripovida, da ga je 'ko!... Grmeči ga isparali, pa — eto. Ništo se na'ednom zamislije, a iž njega sve vatra siplje — poznam ga ja, jadnica, dobro! — i ja već sve živa umirem, da će jope' aburdati na me, a dičaci skočiti, da me brane, pa će biti nesriće... Kad god un ima s vragom posla, vaik to zapiše na mojim kukavnim plećim. Neg ovo, otkad se Joso ispričije među nami, uprav ni ne smi. Ja jadnica vidim: sve mu vrag trza rukom i puti ga: »Udri je, udri je!« a un ne smi, pogleda me ka' da mi se ruga i biži van. Tako ja i sinoć čekam, 'oće li sprcati na me il će ustati i otklatiti se van, kad ti se un, sestrice moja, počme smijati. 'Est, Ane: nikad ja svoje kuće ne vidila, ako nije bilo sve ovako, kako

ti kažujem. Poče se un smijati, a dici drago, što j' dobre volje, a ja znam: un je vaik taki, kad pokriva vražije posle. Tako bi moga' š njime potrovati sve i medvide i vukove i lisice u Velebitu i da im krož nji' otrov lizne mam do pradida, a amo — smije se i ka' dobre volje.

»Što se smiješ, ćakane?« — upita ga Joso.

»A uprav ništa — veli un. — Nikidan mi je čovik pripovida', kako j' prijatelj iz prijatelja izgonije vraga, pa sam se tog sitije i smijem se«.

»A kako j' to bilo?« — pita ga Joso, e da bi ga naveje, da ljucki i kršćanski podivani i da se našali sa svojom čeljadi ka' i drugi pravi otac.

»E, to ti je dugačko, a i pozaboravije sam« — veli un i jope' se zavuče u se ka' goveče, kad borta.

Aneri je jasno, no ne pojmi, da je stric mogao ići tako daleko u svome raspoloženju i osjećajima, da ga i izmlati. On se, sigurno, ni kao dječak nije ni s kim potukao, a sada to čini... I njega je samog sram zbog toga, pa taji, ali je vidjela na njemu, da je veseo, a rekao joj je, da mu je drago. — Stric se pobije... isprebija' ga ka' mačku — razmišljala je ona. — I preda mnom taji... Zašto ga je?!... Taji i drago mu... Radi mene...

VII

Kad su u selu opazili, da se Anera i Lukan ne brinu za ono, što se o njima lupa, a vidjeli, da plovan o tom u crkvi šuti, a kad mu ih tko spomene izvan crkve, on ih još i brani i opsuje onoga, koji ih je htio obružiti — kad to primjetiše, počeše se najprije čuditi, zubatiji potiše šaptati, a oni drugi — kao i plovan: Hvale ih, brane ih i kuju u zvijezde kao što su to činili i prije, nego li je — ubačena opasnost od gromova, skakavaca i kuge.

Blažić više ne obilazi Dorinke — ko: dignuta ljetina, pa nema rad šta — presuši lončić babe Anđe, a s njime se osuši i njezin jezik. Ništa ona više ne zna o Aneri i Lukanu.

— Mam sam ja rekla — govori ona — da uno psine sve lažu o unako pravoj Aneri i unakome Lukanu, kome para nema, 'di se brkovi sastaju.

I Jela se je već prepala, da ne će lako pogledati Aneri u leđa. Stric je njoj sve odobravao, a onamo s Anerom ljepše neg bi sa svojom ženom: kao s majkom! Vidi ona to i ne razumije, al pametna žena i od sebe, a malko joj i Makić utjerao — razbor u kosti, pa se povukla i šuti. Nije, da je ona s njome preljubazna, jer ne zaboravlja, da je ona u svojoj kući, gazdarica i planinka na svom ognjištu, dok je Anera — a, eto: što ću ti reći?! Ona veli, da nije najmenica, a da što je onda?! Istina, to joj Jela više ne natiče na nos, al — tako: pokaže joj mudro i pametno. Neka se znade, jer je to i red, a opet — da joj se previše ne zamjeri. To je opet radi strica... Kako bilo, da bilo, mali će svakako umrijeti, pa stricu ne će preostati drugo, neg da ono vatrice prenese na didovsko ognjište. Tada će i sam vidjeti, da Anera mora iz kuće, pa će Jela svakako doživjeti za čim joj jedinim srce žudi: da nestane međa na ono zemljice, pa da njezina djeca oru, kud su im orali i njihovi stari, i da pod krovom sjaje samo — jedno ognjište. Samo za to ona Boga moli i — to joj je sigurno... Tko bi onako dijete odgojio?! Jedino, pa ga odgojiti, gdje ih od desetero jedva nekoliko obuje ljudsku obuću?!... To je njoj sigurno, pa za tu sreću svoga ognjišta — kad ne može biti drugačije! — može čekati i još podnositi Aneru.

A Aneri ne treba mnogo, pa da opazi, o čemu se radi, no njoj je opet važno, da je pod krovom mir i da iz njihove kuće ne dopire u selo svađa i pravdanje, a zbog drugog je glava ne boli. Jela kuha u svome loncu, a ona u stričevu, pa — sve u redu.

Iza onog je događaja na Brigu Dorića jedva čekala, da vidi, kako će se Lukan i Blažić držati jedan prema drugome, kad se sastanu. Nije dugo čekala, jer ih već slijedeće nedjelje vidje u puku skupa, a skupa su išli i kući. Nisu, doduše, bili sami, ali su ipak bili u istom društvu, pa kako je pazila na njih, vidje, da razgovaraju i jedan drugome se smijulji. Počela je malko kolebati u svom uvjerenju, jer ipak — nije to šala, kad se ljudi pograbe i pobiju! Ne prelazi se to tako šale, već istom poslije toga i nastaju prave nesreće i osvete, pa može ići i do praunuka — dok se ognjište opere.

Anera se još više smete u svom uvjerenju, kad toga istog dana, oko popasnih doba, vidje njih dvojicu i Makića, kako sjede na stričevu guvnu i lijepo pripovijedaju. Poslije im se

učinilo, da je ohladno, pa njih dvojica uđoše u kuću, a Makić ode u štalu, kuda li.

— Drago mi je, prijašine, da si doša' — reče mu Lukan, kad su sjeli kraj ognjišta. — Od riči si.

— Ka' i ti — odgovori Blažić. — Ni'ko na svitu ne bi naša' još dva ovaka.

— 'Ajde, o što ćemo, da i' je puna Lika! — reče Lukan i pruži mu ruku, da se klade.

— Biži, jadan! To najbolje ja znam. Moremo mi divaniti, što 'oćemo, al ja znam, što j' to i kako j' to. Al nu — dobro j'.

— Nego — drago mi je... al... Sve, kako smo rekli: ka' sveto evanđelje, što ga j' plovan danas čita?!

— A da, man tako!

Anera je sa strane slušala i još uvijek nije znala, na čemu je.

— Neg, da ti pravo rečem: meni i nije do šale, al eto... Vidije sam, da j' vrag i u tebi, pa — kun da nije ništa ni bilo. Drugačije...

— Kako ti drago, samo da znaš.

— Znam sad, znam. I: ja tije, ne tije, moram ti sve virovati. Jači si, a... Ne će nam drugi, lje, suda krojiti.

— Kakav sud?! — začudi se tobože Lukan, sjetivši se istom sada, da ne bi smjeli tako govoriti pred Anerom. — Ljudi su i dosad minjali simenje, pa im nije tribalo suda — govorio je, gledajući neprekidno u Aneru, da joj vidi na očima, da li ona vjeruje, da se tu doista radi o zamjeni sjemenja, no ona je nešto radila, pozorno pratila svaku riječ i gledala u ono, što je radila. Opazila je, da je Blažić više ne proždire očima, kao što je to dosad vazda činio, pa je i to podupre u osvjedočenju, al je taj sastanak i razgovor ipak nije mogao učvrstiti sve, dok Blažić ne reče:

— Reka' sam dici, da sam od nikog čuje, kako j' prijatelj iz prijatelja izgonije vraga.

— Izgonije i izagna', a ako se vrati, i jope' će ga — reče Lukan, no opet se sjeti Anere, pa upita: — A od koga čuje?

— Od Petrine Ivića. A znaš ti njega! Un je vas ispa' vragu iz torbe — odgovori Blažić, razumjevši, zašto to Lukan odbija na drugu stranu, pa i on značajno pogleda prema

Aneri. Ona je međutim bila sada sigurna, pa su mogli pripovijedati, što im drago i kako im drago.

— I tako j' to stric njega — mislila je ona. — Mirni dobri stric Lukan, koji ne bi ni mrava zgazije, da se nad njim ne rasplače...

Bilo je nemoguće zaključivati po vanjskim znacima, jer ih nije bilo, da li je Blažić doista ozdravio ili se je samo pritajio, no nema sumnje, da joj više nije ni u društvu ni nasamu dobacivao ni sumnjivih pogleda ni dvosmislenih riječi. Nekoliko se je puta pružila zgoda, posve slučajno, da su bili njih dvoje čas nasamu. Kao što nije bila njegova ni krivnja ni zasluga, što su se našli sami, tako joj nije ništa ni rekao, što se ne bi bio usudio reći i pred Lukanom.

Joso je mnogo kasnije doznao, da se je nešto bilo dogodilo s ćakanom, no sama mu je Manda stvar umanjila toliko, da je mogao vjerovati, da se je doista isparao u poslu, pa tome nije posvetio nikakove pažnje. Po starim je tragovima naprotiv vazda kopkao, rovao i njuškao, e da bi je zaskočio i tako štogod ispipao, ali je nikada ne zateče nepripravne. Iskreno je želio, da dozna istinu i radi njega i radi nje: radi njega, da mu ne bude nepravedan, ako se vara u svojim slutnjama, a radi nje, da je zaštiti, koliko bude najviše mogao — a spreman je na sve! — ako joj je zaštita nužna. S toga je njemu bilo toliko do istine, ali je uzalud težio za razjašnjenjem, jer ga tragovi nijesu vodili dalje od temeljite sumnje, a nije se usudio, da nju pita otvoreno, jer ga je bilo sram i pred samim sobom, čim bi na to pomislio. Kako bi onda mogao o tom još i govoriti bilo s kim, a napose s njom, i onda joj još gledati u oči?! Ako je istina, onda je na Blažićevu izranjenom licu najbolje vidio njezino mišljenje, a dok mu nije htjela ništa pripovijedati, znak je, da ne će, da itko zna, pa mu onda ne će htjeti reći ni kad bi je pitao.

Nije nikada ni na jedan tren povjerovao glasinama, koje su kolale o njoj i Lukanu, a kako su svi znali, koliko on nju voli, nije se nitko usudio, da mu što o tom reče. Govorio je samo s majkom Mandom, koja je na to gledala baš kao i on.

— Kad bi što bilo — rekao je majci — to bi bilo, da se j' stric Lukan odumije ženiti, da j' nešu zaprosije i da j' una pristala. Al to ne bi unda bila tajna. To bi mam svi znali, jer bi uni sami rekli.

— A da, man tako. Al se Lukan ne će ženiti, a Ana ka' blunasta uprla, da se ne će udavati i odbila tolike lipe prilike. A uprav je blunasta.

— Una najbolje zna, što more, a što ne more.

— Bome bi bila srića za Lukana, da nju uzme.

— Una veli, da ne more više nikog voliti.

— Toga Lukanu ni ne triba. Bilo bi mu dosta, da ima unaku pravu ženu, a ni pokojna ga Anica nije volila više, neg bi ga bila volila i svaka druga, koju bi bije uzeje. Nije, jadan, Lukanu, do šta j' bilo Ani i mome pokojnom 'ranku. I 'ko j' uno upamtije?! Ne čuje se uno, moj sinko, svake godine... Uprav bi un bije za nju pravi čovik, kad je odbila sve une, koji su bili u nju izdrečili oči ka' mačka u slaninu. Ne more una unako dovika. E, da j' s nami — unda, 'ajde, 'ajde! Al vidiš li ti ovog Iruda! Ne bi ga još batom ubije, a i ne daj mi, Bože, da mu ja zato želim zlo, pa Ani, kako Bog da', al — velim.

— Ne misli stric Lukan na ženidbu. Un misli samo, kako će oženiti Lukicu.

— Bluna, po lice moje! Ima une gruntine za pet Lukica, a un je još mlad čovik. Ne znam, 'e l' od Anere stariji i svi' petnest godina?! A, na moj račun, nije ni toliko.

Njih su dvoje bili i prvi i jedini, koji su pomislili na tu ženidbu i o njoj razgovarali, dok nikom drugom nije bila ni nakraj pameti, a najmanje Lukanu i Aneri.

Lukan je samo i živio i radio za svog Lukicu i sve je njegove misli ispunjavao samo on. Što je god radio, bilo je za nj: i oranje i sijanje i kopanje i sadnja i žetva i kosidba i vršidba i hranjenje blaga — sve za Lukicu, jer treba vazda imati toliko, da se može bez štete prodati, ako ispane gdje zgodan komadić zemlje, da se kupi. Uštedi on svake godine po koji groš, al se ne da, kako bi moglo i moralo.

— Dala bi se — reče jednom Aneri — ostaviti po koja šolda, da ne oteše oni Turci iz općine. Al ne mo'š pusto od nji' sakriti, pa da zmiju metneš na nji'.

— Kako bi bilo, striče, da j' ne plaćate?!

— Daaa, sestro moja! Da mi unda na munti odnesu deset puta više! Porubaše i oteše sve: i zadnju kravicu isprid kuće

i zadnji biljac sa dice, pa da crkavaju od studeni. Ne vidiš li, što rade po selim od jadnog naroda?!

— 'Est to, 'est.

— Al ne bi' ja ni žalije, da vidim od toga ikakve koristi za jadni narod. Ne bi', očiju mi moji', man bi im još sam vozije i dava', kolko god mogu i više neg ištu. A ovako — eto, sva korist, koju ja od tog vidim za narod, da Bog da izgorila na mojim očima. Zalete se ka' pusta'ije, pa što ujte, to i otmu i još š njim ka' u brezdanku, prokleto im, da Bog da', bilo ka' i 'oće.

— 'Est to, 'est.

— Da nije toga, ima' bi' ja, ima' koji bajok za svog dičaka, pa kad ga njegov stric bude, ako Bog da, ženije, ima' bi i na što i čime.

— O moj striče, na što ti već misliš?!

— E, moja draga! Triba daleko gledati. Znaš li ti, da ja 'dikada već mislim i na curu, koju bi' za nj?!

— Sve j' to, moj striče, još u Božim rukami. Njegova se još morda nije ni rodila.

— 'Est to, veselje moje, i ja unako sanatam, pa mi je unda lipo. Zaboravim sve. A vidi' ćeš ti, moja Ane, kako će naš Lukica biti, ako Bog da, pravi momak.

— 'Oće, ako Bog da. I ja to vidim, al velju — još je na dugačku štapu.

— 'Est, 'est, jadna, al vidiš, da nemam ništa na svitu man njega, p' unda sanjam i sanatam... Kad njemu bude njegov stric svate kupije... Vidurina će i Mićan diverišati, a ti 'š biti majka... Bome: nerođena ka' i rođena. Ima' će te zašto štimati njegova mlâda, ako bude za što...

Anera se zagledala u njega i smijuljila se. Pustila ga je neka sanja.

— A mora biti prava žena, jer znaš: žena j' ognjište, una j' temelj kući. Ako j' i najbolji čovik i veleko bogatstvo, a nevaljana žena — nikad u kući ni kruva ni ruva ni veselja ni Božijega blagoslova. Ako li je čovik i slabiji i potriban, a prava žena — veselje moje, vaik puna kuća smija i svaki se zalogaj — i suvoparan! — poide s Božim mirom i blagoslovom. Viruj ti meni... Znam ja: ovako sanjam, a sve su to benolije... Nisu to benolije, što sam ti reka', man kako ja

sanjam, da ga ženim... Neg, čuješ li ti ljudu?! Plače, a u njega glas kun da su mu tri godine.

Anera je već bila ustala, da ga pogleda. Previje ga. On se malko smiri, no ubrzo opet zaplače. Anera ga ponovno pogleda: suh je, a gladan nije, a rasplakao se, kao da ga netko reže. Skuha mu kamilice — toga cvijeća ima dosta — ulije u bočicu, a on sve slatko posiše na svoju »cicicu«. Iza toga se opet smiri i zaspe.

Jednoga su dana svi sjedjeli kraj vatre. Vani je lijevala kiša kao iz kabla. Anera drži Lukicu na krilu, a on se veselo praćaka rukama i nogama i sve nešto gače, kao da će progovoriti i smije joj se. Na njemu je bila dugačka košuljica, koju mu je Anera sašila i oblači mu je, kad ga ne povije, a na nogama suknene čarapice. Najednom ga izvadi iz male šarenice, u koju ga je bila umotala, kad ga je metnula na krilo, i sada je svaki čas priklanjala oko njega, a on je odbacio i smijao se. Očito se je svijesno s tim zabavljao. Metne ga na zemlju i pridrži za ramena, da stoji, a onda digne ruke, da je sam stajao.

— Dube, Ane, očiju mi! — vikne stric kao izvan sebe od sreće i veselja. — Dube, zlato mi ga dubilo.

Mali gleda u njega i smijese, a Lukan se naginje k njemu, tepa mu, a u njemu poigrava sva utroba od veselja.

— Pružide mu, striče, ruku i zovi ga k sebi, pa 'š ništo viditi.

— Ma, 'e l' pro'oda', tako ti svega?! — usklikne on, čučne na zemlju, pruži mu obje ruke i počne ga zvati: — Dođide, 'rankane, svome stricu. Dođide, pa će ti dati ništo lipo.

Lukica ga neodlučno pogleda, smije se, nešto gače, obzire se na Aneru, pa kad ga je ona ponukala, da ide, on se zagega kao mali pijanac, skupi svu hrabrost i odlučnost, pa u tri koraka — pane djedu na ruke. On ga digne, stane ga ljubiti i vrtjeti se s njim, kličući u zanosu:

— 'Vala mome Bogu i našoj Blaženoj Gospi, kad sam i to dočeka'! Vala Ti, Bože, što si pogleda' i na me grišnika. 'Vala ti, sveti naš Roče. 'Vala ti, sveti Lukica evanđelista!

— Dosta j', striče! Zavrti' će ti se svist, pa 'š pasti! — vikne mu Anera, zadovoljno se smijući.

On stane, sjedne i metne maloga sebi na krilo, gledajući ga neprestano zažagrenim očima i ljubeći ga.

— E, kakva si — reče Aneri — pa nisi stricu tila reći, da j' moja ljuda pro'odala?!

— Tila sam, da ga sam vidiš, kako iđe.

— A, a, a, a, a! Kako mi je prava ljuda! Mam će ga stric ženiti! Mam iz uni' stopa! Zubića već ima, unda — pa što 'š više, neg mu naći što curenjka?!

— Moj striče, da 'ko stranjski dođe, pa te nađe, kako držiš dite na krilu i bajliš ga?! — reče Anera.

— Što?! — vikne on. — Da sad bane uprav sam ban glavom, ne bi' mu se ni diga' sa stoca!

— Rugali bi ti se.

— Nek mi se naruga unaj, koji će lipše i veselije držati moje dite neg ja!

— Vindar nisi svoje dice tako drža'!

— E, znaš — nasmiješi se on. — Ni nisam. Bije sam, jadna, mlad, a dice više, pa nisam ni zna', što j' dite...

Nekako se baš pred svetu Katu uplákala nekakova pošast među djecu. Oboliše u nekoliko sela sva ispod pet godina, pa neka i umriješe. I što je bilo najčudnovatije: nijesu umirala ona slabija, za koju su već i prije čekali, kad će u Mrkobradušu, već baš jača i čvršća. Prvih par dana samo kunja, onda ga napane vatra i za desetak, najviše za petnaest dana ili umre ili se otme. Svakom, naravno, žao svojega, a žao mu i tuđega, al — preko Božije se ne može, a ne zna, što je, a vidi, da nije vuk, da bi se od njega mogao braniti, pa onda — dušu u se i čekaj. Već ćeš vidjeti, da li će otići ili ostati.

Lukan je umro od straha, čim je čuo za prvo, da je umrlo, no tješio se nadom, da Lukicu ne će zaboljeti. Kad u kući umre Jelinih dvoje u razmaku od osam dana, njemu klonuše noge, izdade ga snaga i više nije znao, da li je živ ili mrtav. Tješilo ga je, što je Mićan Josin obolio i sretno prebolio, a najviše, što je Lukica još uvijek bio veseo kao cvrčak, dok jedne večeri ne poče i on kunjati. Umirio se kao kakav starčić — niti plače nit se smije, a jede malo i sve preko volje.

— Ajme meni, gotovo je! — zakuka stric.

— Ne pripadaj se, man se moli Bogu, striče — odgovori mu Anera mirno i ozbiljno. — Mi ne moremo ništa drugo, man se pripustiti u Njegove svete ruke.

— 'Est to, al jadan ti sam ja! Što ću, majko moja?!

Nije ni večerao nego neprestano bio kod maloga uz kolijevku. Htio je, da ga iznesu u kuću k ognjištu.

— Svakom je bolesniku najlakše uz ognjište. Tamo je najjači.

— Puše u kući na sve četri strane — reče ona i ne htjede ga iznijeti, već radije naloži u peć — prvi put te jeseni.

— Ajme meni.

— Ne boj se, striče — tješila ga ona, a i sama se je veoma prepala. — Da' će Bog, pa ne će biti zlo. 'Ajde ti spavati i ne boj se.

— Nemoj me, Ane. Ne bi' ja iša' spavati — poče on moliti.

— Nemoj biti dite. Da što 'š, man ići spavati?

— Jadan ti sam, kad ne mogu.

— Moraš. Ne će njemu, ako Bog da, ništa biti.

Jedva ga je nagovorila, da je otišao. Malom je sutradan bilo gore. Anera se ustravila: bolest se razvija baš kao i kod Jeline pokojne djece.

— Što ću, Ane, sestro moja?! — pita stric. — Pomagaj, ako znaš, što j' Bog.

— Bog će nam. striče, pomoći. Ni'ko drugi.

— Ne daj mi ga, spasi mi ga! Spasi mi život i moju sriću!

— Umiri se striče. To ne pomaže. Stišaj se i moli se Bogu.

Čas se smiri i promatra ono zlatno, malo lice, prevučeno sjetom kao anđelovo lice nad Isusovim grobom.

— Što ću, majko moja?!

— Znaš, što ćeš, striče?

— Nude, govori, sestro moja, Blažena Gospa iz tebe progovorila.

— 'Ajde k Miminim dičacima, nek ujte konje pod kola, pa 'ajde u Lovinjac po doktura.

— Po doktura?! — iznenadi se on.

— Po njega, po njega.

— A 'oće li to koristiti?! — upita on sabranije.

— To zna Bog, al 'ajde po njega.

— Ni'ko kukavca nije zva'. Morda ni ne zna ništa, pa će nam se svit rugati? — pita već ko razmišljajući o tome.

— Ako malo zna, naisto zna više neg mi, a neka se svit ruga. Samo ti 'ajde po njega.

— 'Oću ja, kad ti veliš — pokorava se on, no vidi se, da nije uvjeren, da bi to trebalo učiniti. Nije njemu žao potrošiti, jer nema cijene, koja bi mu bila previsoka, da spasi svoga Lukicu, nego — vidi, da se uludo izlaže ruglu. Al eto, kad Anera veli, a i da pokuša i ono, što je — nemoguće. Da tko reče, da će maloga spasiti ptičje mlijeko, on bi i njega išao tražiti, samo da mu ne bi savjest predbacivala, da nije sve pokušao. Pa i taj doktur — a baš kao i ptičje mlijeko.

— Moga' bi koji dičaka sam otići, da ja ostanem uz dite — reče on, a to je bilo baš ono, što ona nije htjela. Željela je, da ide i on, da se rastrese, prozrači i porazgovori. Najzad je pristao, da ide i on, i ako teška srca.

— A što ću mu reći, Ane?

— Reci mu, da j' dite obolilo od ove pošasti, što 'oda po dici, pa će un mam sve znati, ako išta zna'.

Otišao je. Anera je žurno poredila sobu, oprala prozorčiće, metnula čiste plahte na krevete, jer se vide ispod biljca, ispuhala prašinu iz petnjaka i uredila sve, što je najbolje mogla. Kad je čula, da kola dolaze, malog je dobro pokrila, a otvorila prozorčiće, da se u sobi zrak promijeni. Kad su kola stala pred kućom, skoči iz njih liječnik i već s praga pita:

— Gdje je bolesnik?!

— Ma, nije to bolesnik, gospodine. To j' moj Lukica — bunca Lukan, da ne zna ni sam što.

Liječnik uđe u sobu i skoro ustukne natrag.

— Tu smrdi kao u štaletini! — reče ljutito i ošine Aneru neprijateljskim pogledom.

— Sad sam, gospodine, zatvorila pendžere — ispričava se ona, duboko uvrijeđena njegovom primjedbom.

Lukan opazi Anerinu nepriliku, koliko god je i sam smeten, pa se sjeti, da rastumači liječniku:

— Nije, gospodine, štala, man je pod sobom — prosti' će Bog i vaš obraz — podrum, u kom blago stoji, al to ne smrdi. Kako bi blago smrdilo?!

Počeo je maloga pregledavati, no Lukici se on nikako ne svidje, pa naprnji usnice i poče plakati.

— Ne deri se! — reče mu liječnik.

— Ne vičite mi na dite, gospodine! — reče Lukan ljutito. — Mi na dite ne vičemo.

Liječnik ne odgovori ništa, već maloga pregleda veoma točno i savjesno, a Lukana još više rasrdi, što mu ne odgovara, već — kao da njega tu ni nema i kao da mu nije ništa ni rekao. Već se je putem rasrdio na njega, jer se je držao, kao da je izgubio pola svijeta ili kao da se je barem sa ženom tog časa pobio. Nije bilo Lukanu do pripovijedanja, al — eto, da mu je rekao bar koju ljudsku riječ! Ništa. A kad bi i progovorio, kao sa koca.

Iza pregledbe izvadi iz malog sandučića, koji je donio sa sobom, neke ljekarije i uputi Aneru, kako će ih davati djetetu i reče joj, kako će uopće postupati s malim bolesnikom. Anera je sve dobro razumjela, pa mu reče, da bi ona njemu sve ponovila, da vidi, da li je dobro upamtila. On pristane i kad je sve čuo, pohvali je, da je pametna i razborita žena.

— Eto, 'vala Bogu, — pomisli Lukan — prva ljucka i poštena rič!

— I ovdje vi, ljudi moji, živite?! — reče liječnik, kad je sve obavio i spremio se za polazak.

— E, da, gospodine! — potvrdi Lukan već nešto bolje volje. — Još od šukundida, a i još dalje.

— U ovakim higijenskim prilikama vi živite!

— A prilike, gospodine, kakve kad i kakve zašto — odgovara Lukan. — Bilo bi i prilike i živilo bi se pošteno, da ne oteše i ne orobiše uni iz općine.

— Vi tu živite skupa s blagom — govorio je liječnik, kao da nije ni čuo, što mu je Lukan tumačio.

— Teško, gospodine, težaku, koji ne živi s blagom. More štap u ruke i torbu na rame.

— A crkava li vam blago?

— 'Di je blaga, tu i štete, al jope', 'vala Bogu, nije stvari.

— Pa, ljudi moji, vi živite u samom đubru: đubar oko kuće, đubar pod kućom, đubar u kući!

Lukana udari po obrazu i posred srca, kad je čuo ono »đubar u kući«, jer to reče, kao da je Anera neuredna i nečista žena.

— Iz bukare bi se moje Ane, gospodine, moga' napiti i ban i car, a da una ne bi tribala pocrljeniti. Al, eto — vi bolje znate, pa kad ovo ne valja, a 'di ste prije bili, da pogledate i da nas uputite, pa bi mi mam, kako j' bolje?!

— Nisam ja vaš općinski liječnik. Ja ga samo zamjenjujem par tjedana.

— A vidite, kolko nas obilazi i upućuje, kad ga ni ne poznamo!

— 'Ajde, dobro sad! — reče liječnik. — S malim, kako sam rekao, a za tri dana pošaljite opet kola po mene, da ga vidim i da vam donesem drugi lijek.

Lukan ga isprati do kola, a zatim se vrati u kuću, bijesan kao ris. — »Đubar u kući« — veli, a nije ni vidije: stolica ka' žuto zlato, žlice ka' iz tisovine, u loncima bi se moga' ogledavati, a bukara bi mogla prid biškupa... I veli: »Đubar u kući«... A Anerino pranje ka' snig...

Stric je nabrajao i mislio, što bi mu sve bio morao reći, pa veli:

— Al kad, jadan ti sam, ne znam reći... Un, unako vridnoj Aneri udariti u oči?!...

Nije htio pred njom ni riječi, jer je znao, da i tako ima punu kapu toga gospodina, pa zašto, da još i on podjaruje?!

Od kuće se nije nikud micao, nije jeo, nije spavao, već bi dvadeset puta na noć ustao, izišao iz štale i stajao spram prozora, e da bi što čuo, a vidjeti nije mogao ništa, — osim da li svijetlo gori — jer je soba kao u prvom katu nad podrumom. Kad ne bi bilo u sobi svijetla, odlanulo bi mu i lakše bi se vratio na sijeno, a kad bi na prozorčiću primijetio škrtu, mršavu svijetlu mrenu slabašne svjećice, sav bi se ukočio i ne bi se micao s mjesta, dok ga ne bi nestalo i prozor utonuo u mrak.

Bolest je pravilno napredovala, Lukica slabio, a stric umirao mjesto njega. Anera se ozbiljno zabrine, da će i on oboliti, pa umoli svekrvu Mandu, da ona i Kajana naizmjence dolaze, svaku noć druga, da bude s njome. Kad je to uredila, reče stricu, da i on spava u sobi.

— Bog ti dava', vridna moja Ane! — reče joj on sav tronut, kad je to čuo. — Da meni nije bilo do tebe rad svita, ne bi' ja bije iša' u štalu ni 'edne noći, otkad je mali obolije. Tako sam, kukavac, mora'.

Čim bi se mali po noći samo maknuo, stric je već šaptom zvao:

— Ane, pogledajde!

No i ona je bila tanka sna, pa je čula i kad bi miš proletio sobom. Stric je malo pomalo prestao jaukati, jer uopće više

nije skoro ni govorio. Uzalud su mu i Anera i Manda i Kajana tumačile, da bolest ide posve redovnim tokom kao i kod one djece, koja su ozdravila; uzalud su ga sokolile i preporučavale mu, da se uzda u Boga. On se uzda, uzda u Svemogućega, al vidi, da Lukica na očigled gine. On to vidi, kolko može gledati od suza, koje se nikada ni ne suše. Tješe ga Makić i Jela, tješe ga i svi susjedi, no on više ni ne sluša. Zna on, da je sve svršeno. Jedva se je svladao, da Jelu ne udari, kad mu je rekla:

— Pa, ako j' suđeno, umri' će, al ti zato ne 'š propasti, dok smo Makić i ja tu! — kao da se on, valja, boji za sebe; kao da on uopće diše za sebe! A zna on dobro, da ona želi, da on prenese svoju vatru na staro ognjište, al ne radi sebe već s toga, što je Jeli do njegove zemlje! Zna on i sve ga prolazi groznica, kad na to i pomisli.

Liječnik je došao već treći put.

— Pomagajte, gospodine, ako znate što j' Bog, pa vam eno volova, eno vam grunta. Spašavajte — zavapio je Lukan.

— Što se ljudski može, sve se čini — odgovori liječnik.

— More li se još što priko tog, gospodine, ako znate, što j' muka?!

— Nažalost, ništa.

— Da zovnemo još koga iz Gospića, po Bogu brate!?

— To možete, al šteta troškova.

— Nema štete nad mojim Lukicom, gospodine.

— Bojim se, da je uludo.

— I nema pomoći, jadan ti sam i kukavan?!

— Ne, ne! — požuri liječnik. — Nisam ja tako mislio. Htio sam vam reći, da ne treba uludo trošiti, kad je slučaj posve jasan. Da sam ja i malo u sumnji, ja bih vam sam bio odmah rekao, da zovnete koga iz Gospića. Ovako ne treba. Ja se nadam, da će mali preboliti.

— Bog vam dava', gospodine! Iz vaši' usta u Božije uši! — blagosivao je Lukan, brišući suze.

— Nemoj se ti čovječe, tolko puštati žalosti — reče mu liječnik prijateljski. — Znam ja, da je tebi teško, al uvijek misli, da na svijetu ima i većih nesreća od tvoje. Tko je vidio, da Ličanin bude tako plačljiv i mekan?! Ličanin ne plače.

— Ne plače, ne plače, gospodine, dok ga ne stisne za beriketu ka' mene, što j' stislo.

— Ličani su junaci, moj brate. Drž' se!

— 'Esu, 'esu, gospodine, junaci, al sa svojim, ne s ditinjim glavami — odgovara Lukan plačljivo. — I ja bi' se sa svojom ćula', al za njegovu bi' da' i svoju i još pedeset ovaki' i plaka', da se čuje priko cilog svita, pa do Boga.

— Ja se čvrsto nadam, da će preboliti, al da i umre — bila bi velika nesreća i žalost! — al za to ne smiješ ti sebe ubijati tolikom tugom.

— Govorite vi, govorite, a lako vam je i govoriti, kad ništa ne razumite, jer nemate svoga ognjišta. 'Di vam je uno nikoliko kuverića, tu vam je i ognjište i groblje, tu su vam i pradidi i unuci. A ja, kukavac, tu — reče i pokaže rukom na srce, — tu ja znam, kako j' to i što visi o ovoj Božijoj 'tičici.

Joso je običavao svaku večer dopratiti majku ili ženu, pa malko posjedjeti, nastojeći, da strica razbadri.

— Smiri se i sve pripušti u Božije ruke.

— Pripušta' sam — odgovara mu Lukan. — I viruj mi, da sam i miran, jer mi se j' srce ukočilo ništa n' kun da j' ga ujtije grč. Miran sam, al eto, suze... Nisam im više gospodar. Cúre, a ne plačem.

— 'Esi vidije Mićana? Un je slabiji od Lukice, pa priboli.

— E, e. Umiru samo uni najjači. Al što ću mu sad ja?! Suđeno, pa suđeno. Bog mi ga j' posla, a sad ga zove natrag k sebi. 'Vala Mu i slava i na tom.

Međutim to je bilo samo prividno smirenje, koje je sam Lukan dobro nazvao grčem. Samo to nije bio grč srca, već svega mišičja, svih osjećajnih sprava i spravica u tolikoj mjeri, da je on doista mislio, da je već prebolio. Uistinu je bio samo premoren i satrven nespavanjem i strahovitim, neprekidnim iščekivanjem — i onoga najtežeg udarca. A činilo mu se — eto: mali je već mrtav i njegova žalost saletjela, obladala i pregazila ga, kao što balvan pregazi na prtini napola već promrzlu ptičicu. Satrla ga tuga i sada više ne osjeća ništa, jer se preko njegovih osjećaja ne može dalje nego — umrijeti. A smrti nema bez Božje Volje, pa sad on samo gleda — gleda, kako njegov mali Lukica odlazi, a on više ne može ni zajauknuti ni zakukati ni zaplakati. Samo suze same

cure kao bistra voda iz siromašnoga gorskog izvorčića: cure pomalo, ali ne prestaju. Poškrope svaku njegovu riječ, blagoslove svaki zalogaj hrane, koji metne u usta. Ne plače, ne jeca, već ga samo gdjekad uhvati nešto u grudima, strese ga, udari prema grlu, a na usta mu navru neki nagli glasovi kao udarci iz malih pušaka, pa se sve čini kao da hoće i u istom hipu kao da ne će da pucaju: glasovi se lome, sustižu, rastu i padaju, a njemu se čini, da će ga zagušiti. Odjekuje mu u utrobi kao kad baciš kamen u bezdanku, pa čuješ, kako udari o stijenu, zaječi, zazvoni kao crkveno zvono, a onda — jedan tren: tiho razlijeganje zvuka po zemljinoj utrobi, dok kamen opet ne tresne o stijenu i zvona ne zazvone. I tako dugo, dugo, dok neizmjerna dubina ne proguta i kamen i zvukove.

Ti su ga napadaji mučili kao teška štucavica, pa je češće pomislio u toj muci:

— Majko moja, da mi se je barem isplakati — no suze su kapale, ali plač nije dolazio.

Po noći leži u krevetu nepomično na desnome boku, da tako može neprestano držati oči na kolijevci — i onda, kad je u mraku ne vidi! — i sluša, napeto, sa svom snagom prigušujući svoj dah, e da bi čuo, kako mali diše. No to mu nije uspijevalo, jer mu je ipak bio predaleko, a da bi bio mogao čuti drhtaje onih malih, slabašnih zvukova. Privukao bi koljena na grudi i sav se tako u klupku ukočio. Dok bi se dijete pomaklo i malko zakmecalo, on bi se trgao:

— Aneeee! Pogledajde!

— Spavaj ti, striče, spavaj. Čujem ja.

A on ne bi spavao, već bi čekao, kad će se Lukica opet pomaknuti. U tom bi čekanju načas nekuda otišao. Nestalo bi i sobe i Ane i Lukice i prije Mande ili Josine Kajane, a on sam, posve sam u nekom nepoznatom kraju. Dobro osjeća, da ga nešto veoma boli. U grudima mu je sama rana, noge i ruke satrvene i uzete, a glava kao da i nije više glava neg nekakova posve prazna i lagana kugla, koja se ljuljuška na njegovim ramenima. Sve ga boli, pa se u muci valja po tratini, kao da je sulud, a svega ga obuzela vatra, al ne vatra, kao što je ona, koja čovjeka obuzme u teškoj bolesti, već prava pravcata vatra s ognjišta ili, na priliku, onakova, u kakovoj kovač Stipan grije gvožđe... Od muke bi zavapio u sav glas, al glava nije — više glava; udarao bi se šakama u prsa, da

silnim udarcima zatomi grozotu bolova, al niti je snage niti šaka — ruke više nijesu ruke; skočio bi i bježao, da zrakom raznese i raspršì užas muke i patnje, pa da se onda — posve slučajno, ne namjerice, ne hotimice — negdje sunovrati i razmrska u milijune komadića i tako raznese, raspršì, razbaca svoje stravične bolove, no — ne može ni ustati, a kamoli trčati — noge više nijesu noge.

Spopane ga očajni strah od tolikih muka i tako savršene, bespomoćne slabosti, pa se valja, kotrlja svoj trup kao odrezak od balvana, nabijen svim mukama, svim bolovima i svim žalostima ovoga svijeta. I on osjeća, da je taj njegov trup živ samo za to, da može patiti; i on osjeća, da će taj trup živjeti vječno i da će se on tako patiti vječno, pa sve muke, patnje, žalosti i užas još pooštri strah nemoćna očaja.

— Bože, Bože Sabaote, što sam Ti skrivije? — stenje on u svojoj nutrinji, u onome trupu, i osjeća, kako mu rane povređuju i sami ti osjećaji molitve.

— Još pitaš, što si skrivio?! — odgovara mu jak, neprijatan glas kao iz goleme, daleke pećine, a opet — tu je kraj njega. On osjeća, da je kraj njega i da se je onaj, koji je govorio, nadvio nad njega, oštro ga gleda i prijeti mu stisnutim šakama. Ustravi se još više i napne svu snagu, da zatvori oči, no što ih više nastoji zatvoriti, to se one više same otvaraju i on vidje nad sobom — svoga dida Josu: golema ljudina! Kako se je nad njega nadvio, leđima se dotiče neba, a svojim tijelom zaklonio cijelu onu stranu svijeta, od koje je okrenut. Zakrilio je cijeli Velebit od Šiljaka preko Trolokava i Svetoga Brda, pa Zir, Cvitušu i Resnik. On ga dobro pozna: did je Joso, al eto, toliki je!

— Još pitaš, što si skrivije?! — grmi did i ljutito ga motri. — Kraj ognjišta si mi načinije drugo. Neka si, kad je tribalo. I umo j' moje. Nek se širi. Al koga mi, kukavče, uz njega ostavljaš?! Govori, divani, što si zanimije?!

— Pa, ja, dide — promuca on — ja sam tije, al eto... Kako ću ti reći?!... — Ja nisam tije ovako...

— 'Di su mi praunuci?! 'Ko će mi s tvoje strane doći na grob? 'Ko će za mene k Bogu uzda'niti? 'Ko će reći: »Bog mu dušicu pomilova'«; 'ko će reći, kad bude kopa' na Josipovki: »Tu j' moj vridni pradid Joso prvi kamen izvalije, pa j' iskopa' i plugom zaora'«; 'ko će reći, idući niz putinu: »Ovud

prije nisu mogla kola, pa j' moj pradid Joso stuka' kamenje, zatrpa' grabe, put uravna' i proširije, Bog mu platije i pomilova' ga«?; 'ko će reći, kad bude vr'a' na guvnu: »Ovo j' guvno uredije i podziđa' moj vridni pradid Joso«?; 'ko će reći, kad bude kuću prikriva', pa vidi i danas na njoj građu ka' kost tvrdu: »Ovo j' sika' i tesa' u Trolokvami još moj pokojni pradid Joso, a vidide, brajne, kun da j' juče metnuta, a i još tvrđa, Bog mu da' kraljevstvo nebesko«?! Koga mi ostavljaš, jadniče moj?

— Ja, eto, moj dide... Kukavan li sam, mili moj Bože...

— I 'esi, moj nesritni Lukane — nastavlja did blaže. — A da, man nesritan! 'Ko će ti, na priliku, zaklopiti te jadne krmeljave oči?! Kad ležeš u Mrkobradušu, leglo je i sve tvoje. Još će te i spomenuti koji prvi zaoru u tvoju njivu i prvi se zavuku pod tvoj još topli biljac, a unda si — nesta' ka' i lanjski snig. A mi ne smimo, moj sinko, nestati. Mi moramo ići od kolina na kolino ka' cviće. 'Esi me razumije?

— 'Esam, moj dide vridni! Kako te ne bi' razumije, jadan ti sam i kukavan?!...

— I nemoj tu cmoliti, man radi i misli na to, što sam ti reka'.

Lukica je zaplakao, te se Lukan prene.

— Ane, pogledajde, što j' malome.

— Gledam, gledam već, striče. Spavaj ti.

— Mili moj Bože, slava Ti i 'vala, čuda! — uzdahne Lukan i osjeti, da je sav u znoju, kao da je izvučen iz vode. — Gotovo j', žalostan ti sam, dok mi dolazi na san pokojni vridni did Joso. Gotovo j', al — sad 'vala Bogu... Ma, nisam spava, jadan ti sam... To nije bije san, man ništo drugo. Nisam spava'... 'Ko će ti zaklopiti te jadne krmeljive oči?... Jela, 'e l' nu, vridni moj dide?! Jela će prva zaorati i zavući se pod biljac i zahvaliti Bogu, što gad krmeljivi ode brez dice. 'E l' nu, vridni moj dide Joso, Bog ti pomilova' tvoju pravednu dušicu?!... A ti još bolje ozgor vidiš neg ja tu, pa me zato tako i pitaš... A nu. 'Vala Bogu... Umriti, umriti... Tako mi je ostavljeno, veselje moje, pa — ništa... Umriti, umriti, a ti, kukavni Lukane... 'Ko će ti, na priliku, zaklopiti te jadne krmeljave oči?!...

Manda se je micala i okretala. Možda se je probudila, a možda se je i u snu branila od Mićinih udaraca. On je ležao s njom, a spavao je veoma nemirno.

— Spavaš li, prijo?! — šane Lukan.

— Ne spavam, ne spavm — odgovori i ona šaptom.

— Znaš, što sam sanja'?!

— Nude?

— Bije sam s pokojnim vridnim didom Josom, Bog ga pomilova'.

— Prikrsti se, pa mu se pomoli za dušu, Bog joj se smilova'. Ništo traži od tebe.

— Zato j' i dolazije. A da, man traži. 'E l' nu, da nije dobro, što mi je doša' na san?

— Ha, moj prijatelju! Znaš, kako ti je — govorila je ona, samo da mu ne odgovori, što joj je od prvog časa na vrh jezika: »Gotovo j', jadna ti sam, kad ti did dolazi na san«, no nije smjela reći. Sva je protrnula. Može reći, što tko hoće, no ona je uvjerena, da nije dobro. I nije to njezino uvjerenje. Nije ga ona stekla svojim iskustvima, već je to njoj poslano preko pokojne majke, sam Bog zna, od kojega koljena unazad. Nije dobro, pa gotovo. — Moli se Bogu, moj prijatelju. Un more sve.

— More, more, slava Mu i 'vala. Un more... — odgovara Lukan i diže se.

— Ne diži se. Još je veleki komad noći — šapće ona.

— Ne da mi se više ležati... Moram pogledati dite...

— Miran je, miran, striče — šapće Anera. — I lipo puše...

— Da ga vidim — govori Lukan, ustajući i prilazi kolijevci. Kroz prozore dopire toliko svijetla vedre jesenske noći, da se u sobi prilično razaznaju predmeti. Lukan se nadnese nad kolijevku i ostane nagnut nad Lukicom.

— Ne puši, striče, u njeg. Uznemiri' će se — šapće Anera.

— Ne ću, ne. Samo da ga se još nagledam, dok puše...

— Bog s tobom, što govoriš...

— Gotovo j', vridna moja Ane — odgovara on i polazi van bos, u gaćama i u košulji.

— Metni na se opanke i 'aljinu — šapće Ana povišenim glasom.

— Ne triba — odgovara on i izlazi.

— Striče, 'ladno je! — govori Ana skoro glasno, žurno ustaje, prebaci preko sebe carzu, no onda zastade. Možda se brzo vrati, pa mu ne će biti ništa. Kad ga dosta dugo nije

bilo, uzme njegove opanke i haljinu, pa lagano kao duh izađe na kućna vrata, koja je stric ostavio otvorena. Stajao je na pločama i gledao daleko u Velebit! A i kuda će drugud gledati, kad iziđe pred kuću, nego u Velebit! Anera mu bez i jedne riječi metne haljinu na ramena i stavi opanke kraj nogu.

— Obuj se.

On je pogleda i posluša bez i jedne riječi, a ona opet zamače u kuću.

— Uprav nisi marila — reče on, obuvajući opanke, kad je ona već bila u krevetu. Bez razmišljanja se spusti na guvno i stane. Poče ga ogledavati kao da je prvi put tu. Točno se sjeća: onaj veliki kamen na lijevoj strani nije htio razbiti... »Tu će did siditi«, govorio je — »pa kad umrem, unda će dica divaniti: — 'Ajmo sisti na didov stočić! — a to ogre'čina, da je ne bi svi carski konji ganili s mista«... — Tako j' divanije pokojni did Joso, Bog mu da' duši lako, i vaik se sam smija' didovu stočiću. A uprav ga j' tije ostaviti, nek se pripovida. Lukan je onda još bio malen, al se vrlo dobro sjeća, kao da je bilo jučer. — — E, da: živ čovjek pamti, sjeća se i spominje...

— ...a 'ko će tebe spomenuti, moj Luka?! Jela — 'e li?!...

Spusti glavu na grudi i lagano pođe desno prema štali. Otvori ljesu na toru i uđe. Lijevo je ajatić, a ravno za širinu cijeloga tora velika štala. Kad su se podijelili, zapala je njega. Ta je štala mnogo starija i od dida Jose, no did je i na njoj promijenio građu. Sigurno ju je bio prvi put stavio još didov prašukundjed, ako ne i dalje, jer je drukčije ne bi bilo trebalo mijenjati. Did ju je promijenio i toga se sada Lukan sjeća i to spominje. Kad su se podijelili, sazidali su Zekanu štalu na drugom mjestu, a Lukanu su ovu još produljili, jer su i on i Zekan zaključili, da treba držati mnogo više nego li dosad i sitnog i krupnog blaga. Pašnjaka ima, pa je za blago lako od Jurjeva do svete Kate. Ne trošiš na njega ništa osim, što mu daš čobana, a muzeš i strižeš i onda prodaješ, što ne možeš pustiti u zimu. A imadu i zemlje. Nakupovali su toliko, da j' je dvostruko više, nego je imao pokojni did Joso. Sad je još došao i Dolac Kresojića, kao da je pao iz neba...

— ...'Ko će reći: »Vridni did Lukan je kupije ovaj Dolac, Bog mu dušicu pomilova'«?! I štalu je produgljije za ravna četiri rastrgljaja. 'Ko će doći, da ti kraj groba barem pljucne, moj Lukane?!...

Stajao je pred vratima i već je htio otvoriti, da uđe u štalu, no onda baci pogled na nebo i vidje, da još ni zora nije na pomolu, pa se okrene natrag. Ne će ulaziti, da ne buni blaga. Neka upočiva. Vrati se, pažljivo zatvori tor i pođe pred podrum. U njemu je držao četiri vola i svu telad. Stao je podaleko od vrata... Bog zna, tko je sazidao tu kuću i ostavio taj podrum? On ne zna, ali je to učinio svakako jedan njegovih davnih djedova. I dobro je smislio: kuću je podigao na glavičici na živome stancu kamenu, a produljio je za cijelu jednu sobu ovamo, gdje više nema glavičice, lijepo iskopao temelj i zidao u zrak tako, da je imao gotov podrum, a da nije trebao ni motikom zakopati.

— Vridni did, koji je to napravije, Bog mu dušicu pomilova' — uzdahnu Lukan. — A Bog zna, koji je... Koji bije da bije... i ja sam od njega, Bog mu da' pokoj vičnji i dušica mu se raja naužívala...

Pomisli, da ide niz putinu tako, da baza, no bacivši pogled na prozor, učini mu se, da je rasvijetljen, pa žurno pođe u kuću. Lagano je za sobom zatvorio vrata, na prstima prešao kuću, otvorio sobna vrata i — odahnuo, kad je vidio, da svijetlo ne gori, a u sobi sve mirno. Nije se htio vraćati van, kad je već jednom tu otvorio, nego uđe oprezno na prstima i opet legne. Nešto ga je gonilo, da šane:

— Ane, kako j' Lukici?! — no svlada se, uvidjevši, da bi je samo bez potrebe bunio. Kako mu je?! On zna najbolje, kako mu je, pa što će pitati! Još je dušica u njemu i bori se, da se riješi toga malog tijela, kojemu je istom počela davati svoje ljepote gledanja i razumijevanja. Ne bi ona njega ostavljala, da nije obolilo, no čim je jednom obolilo, čim više ne može duši poslužiti, onda ga ona ostavlja, kao što mi ostavljamo staro, iznošeno odijelo. Ona se onda i bori, da ga se čim prije riješi, kad već mora biti, a tijelo ne da. Bori se i ono, jer kao da zna, da bez svoje duše nije ništa drugo nego šaka praha.

Anera je kroz san čula, kad se je stric povratio, no nije se ni ganula. Polusvijesno je još jače stisla vjeđe, da se bar

malko odmori. Već je deseti dan, što je mali bolestan i što nije čvrsto ni zaspala, a kamoli se naspavala. Htjele su i Manda i Kajana, da budu naizmjence uz maloga, no ona nije na to pristala. Ona je njih trebala samo zato, da i stric može s njima u sobi spavati, a nije ni pomišljala, da bi je i zamjenjivale kod maloga. Niti tko zna oko njega kao ona, niti on hoće ikoga osim nje! Posvetila mu je svu svoju pažnju, pružila mu je svu nježnost zabrinute i ožalošćene majke, jer je uvijek žalosna — dala bi mu i svoju dušu, koliko joj je stalo, da ga stricu očuva i spasi, no osjećala je, da će biti sve uzalud. Istina je, da su i druga djeca bila oslabila tako kao i on, a poslije su ozdravila, no to je ipak ne može ni ohrabrati ni utješiti, jer osjeća, da ga nema. Kad ga digne na ruke, osjeća, da drži već mrtvo tijelo. On nju još gleda, gdjekada lišce tako divno nabere u bolni smiješak, da njoj srce puca, gledajući ga — no da se on i više i drukčije smije, ona osjeća, da ga nema.

Uzme ga na ruke i nosa ga po sobi. Gdjekada joj se čini, da joj pod nogama pod propada i da se oko nje talasa kao voda za poplave, pa se osloni na krevet, dok se to u njoj smiri i dok je popusti drhtavica u nogama. Zagleda se u divne očice, koje umiru i u njima opazi živu Barušu. Tada osjeti, da Baruša nije samo u tim očima, već da je tu kraj nje ili oko nje — da ju je svu zakrilila i nadvila se nad svoga jedinca, kojemu dade život uz cijenu svojega života. Njega je spasila i othranila Anera, no sada ipak — Baruša dolazi, da ga odvede sa sobom i vesela je, a Anera je tako tužna, što ne može, da ga stricu ponovno spasi.

Iznad sebe i Baruše osjeća svoga jedinog Mićana. On je dopratio svoju sestru na njezinu putu po sinčića, kojega hrani i brani njegova, vječno njegova Ana. Došao je, da i nju vidi sa stričevim jedincem u naručaju, sa stričevom jedinom ljubavlju i nadom. Ona vidi, ona živo osjeća, da je taj njezin posao Mićanu mio. On je vazda volio strica, vrlo ga je volio, pa mu je s toga drago, što njegova Anera to čini sve za strica. I on je vazda činio samo dobro njima dvoma: još dok je Mićan bio kod kuće, a poslije pogotovo. Mićan zna, kako je bilo ono, a ovo sada vidi. On vidi sve...

Baruša je svojim prozirnim tijelom s onoga svijeta ovila cijelu nju i svojega Lukicu, te Anera osjeća, kako joj kuca

majčino srce — zapravo, osjeća, kao da to Barušino novo tijelo i nije ništa drugo već samo majčino srce, koje se raduje skorome, nerazdruživom sastanku sa svojim malim jedinim sinom, kojega je morala načas ostaviti onako strahovito bolno, gledajući ga onako majušna, bespomoćna, osamljena kao golušavo ptiče, kad ispane iz gnijezda i opazi — uza sav ostali užas — kako mu se privlači nekakova dugačka neman bez nogu, a s očima užarenim i velikim, većim od svega, što je ono dotad vidjelo na svijetu... Ona se veseli, što će ga opet moći uzeti na svoje ruke i ponijeti ga sa sobom tamo — gdje ptičice ne ispadaju iz gnijezda i gdje na bespomoćne ne vrebaju goleme nemani bez nogu sa strahovitim užarenim očima...

Gotovo je. Ovog puta ga ne može stricu spasiti. Baruša je jača. Baruša je majka, a majka je najjača na svijetu. Nesavladiva, jer je nesavladiva i njezina ljubav. I još malo — kad bi vjerovala! — majka bi se mogla uspješno pograbiti u koštac i sa samom prirodom. Kad bi vjerovala!

Anera osjeća na rukama, kako joj Lukica izmiče. Tijelo, to malo, nježno tijelce je tu i već je napola mrtvo, jer Lukica lagano izmiče i odlazi sa svojom majčicom. Odlazi natenane, malo pomalo, kao što svijeća dogorijeva. Ona to osjeća, ona to vidi, al ne može spriječiti. Srce joj se cijepa od boli, a ne može ništa. Kad joj onda još pane pogled na strica, mogla bi glasno zaridati, i bilo bi joj lakše, a ne smije. Mora ga još sokoliti.

— Priko Božije se ne more, moj striče.

— A da, man ne more, moja Ane. Vidim i ja to. Gotovo je...

— More Bog još dati...

— Već mi je da', slavu Mu i 'vala i za to! Un najbolje zna...

Blažić je češće dolazio, da pogleda unuka i — — vidi i on: nema ga. Još samo što je živ. Svršeno je. A što će tada biti? Što može Lukan učiniti drugo, nego prenijeti vatru na staro ognjište?! Tamo i jest ona vrijedna žena, koja će ga paziti kao svoga oca i svekra, a Makić ni ne gleda u njega drukčije, nego li je gledao u svog pokojnog Joju.

— Šteta ovakog diteta — reče, sjedeći među vatrama: ko ni kod Lukana ni kod Makića, već kod obojice.

— Prikini'će kukavnog strica — reče Makić. — Prikini' će ga, žalostan ti sam za njim — ponovi s iskrenom tugom.

— Ne će mu ni vraga biti! — odgovori Blažić tako, kao da je posvađen s Lukanom. — Jači je od svakog paripa Mimini' dičaka. Ne bi ga, man da j' bradviljom među oči. Ništa njemu ne će biti, man će doživiti sto godina i tvoja će se Jela još sita naorbati oko njega.

— Nije meni ža' muke oko njega — reče Jela čedno.

— Virujem ti, 'rankane, virujem — podrugne se Blažić. — Ako 'š orbati, imaš i zašto. I ja bi' ga mam uzeje k sebi u zadrugu.

Makić je pogleda ispod oka, no ne reče ništa, tek duboko otpuhne.

— A što će sad kukavna Anera? — ubaci Blažić ko sućutno.

— A što će drugo, po Bogu brate — žurno će Jela — man k svojoj kući?! I sama se j' već dugo spremala, pa sad — eto joj.

— Jadna joj i kuća i život — reče Makić. — Grijota za ovaku ženu.

— Kad je sumanuta — dobaci Blažić, podbočivši glavu na prsa i gledajući poda se.

— A da — odgovara Makić. — Mogla se j' udati ka' 'edna po 'edna.

— I brez toga i brez toga, da nije blunasta! — baca Blažić, a Jela jedva svladava bijes na Makića, pa samo presijeca:

— E, e, ma uprav su joj prosci carzu isparali!

Makić je pogleda ljutito, a onda joj se podrugljivo nasmiješi. Ona mu uzvrati bijesnim pogledom i samo brecne, kao da je pregrizla riječ i zagrizla u jezik, pa samo zastenjala.

Lukan iziđe iz sobe i prekide ih u razgovoru.

— Doša' sam — reče Blažić — da pogledam maloga, pa čekam, dok te žene izađu. Kako mu je?

— Još je živ — odgovori Lukan. — Samo živ.

— A što se tolike ženetine kupe oko njega?

— Što ćeš, moj brate?! Kako i ne bi došle, kad znadu, kako j' !

— A da! ... Što ćeš, moj prijašine! Priko Božije se ne more.

— A da, man tako.

— Eto, ako 'š pravo: i meni je unuk ka' i tebi ...

Lukan se trže, ukočeno ga pogleda, zadrži pogled na njemu, pa će ledeno kao da izvlači iz bezdanke:

— ... To: ka' — 'ednako nam je, 'e li?!

— Ma, ne velju ja, al jope' ... — odgovori Blažić smeteno, vidjevši, da ga prijatelj gleda.

— I ne divani! — odreže Lukan i iziđe iz kuće.

— Uprav se un maka', Bog bije š njim — šane Blažić ko povjerljivo.

— Ne griši se, moj prijatelju — odgovori mu Makić prijekorno — a da i 'est, Bože ga oslobodi, — ni ne maka' se, kako mu je.

— I ja se bojim, da će un šenuti od puste žalosti — reče i Jela sažalno kao i Blažić.

— E, kad se ti bojiš, unda ne će uvano, a da se ti veseliš, unda bi! — reče Makić ljutito i povišenim glasom, jer ga je ljutilo, što se o čemu takome uopće može i pomisliti, a kamoli i govoriti.

— Što sam zla rekla?! — okosi se ona.

— Zaveži! Bi' će ti najbolje.

Blažić je slušao i smijuljio se. Njega je već iz malih čarapa neobično veselilo i zabavljalo, kad je čuo, da se tko svađa. Dok je bio boljeg raspoloženja — dok ga nije uhvatilo ono nešto u grudima i svega ga zaokupilo — znao je i ubaciti, da se onda ljudi svađaju, a nije mu bilo krivo, da podjari i brata na brata, sina na oca ili mater na djecu. Sad više nema za to potrebnog raspoloženja, jer je vazda previše zabavljen sam sa sobom.

Kad su se žene razišle, a Anera ostala sama, uđe on k njoj. Stajala je kraj peći i grijala leđa. Bila je sva strvena i stučena, pa joj je godilo toplo. Činilo joj se, kao da je gladi po križima čudotvorna ruka i skida bolove sve u malim naslagama, sloj za slojem, krpicu za krpicom.

— Kako mu je? — upita je niskim glasom.

— Ha! ... Nikako. Samo što j' još živ.

On priđe kolijevci i zagleda se u Lukicu, smišljajući, što bi rekao Aneri. Već je bio odlučio, da je podsjeti na skori odlazak u kolibicu i da joj — samo, onako iz daleka — natukne. Tako ... Podivani' ćemo unda tamo. Ima' ćemo vrimena: eto, već su tu duge zimske noći ... Mislio je, da bi tako nekako, nu uvidje, da ne bi bilo pametno. Zašto bi on dizao larmu i berju, gdje nema ništa?! Neka je diže ona, ako bude luda, a bude li pametna, lipo će divaniti. I tako.

— Ubi ovo već tebe. Nisi ni ti man živa — reče joj posve prijateljski i pristojno. Nije se ni nasmiješio.

— Ne će mi biti ništa — odgovori ona suho, jer je znala, da ne govori iskreno. Već se je on nekoliko puta bio — tako pripitomio i pokajao, da onda prvom dobrom zgodom pokaže, da je isti, koji je bio i prije i — kakav je valjda od rođenja.

— Što će sad kukavni Lukan, žalostan ti je?!

— Bog zna.

— Eno ga, podmaka' očima, kun da j' iz groba izvađen.

— E, da.

— Al jak je un, ne će mu ništa biti.

— Ne će, ako Bog da.

— Jači je neg ikakav momak. Ne bi čovik na njemu ni reka' — reče on, zagleda se u dijete i zaveze se mislima.

Anera ne odgovori ništa. Sjetila se je, po čemu prosuđuje stričevu snagu, pa u njoj odmah uskipi. Pred očima joj sijevnu živa slika, kako — prijatelj iz prijatelja izgoni nečastivoga, a obojica isparana u remike i terkije ... Nečastivi urliče i dere se iz svega glasa: »'Oću Aneru, 'oću Aneru!«, a prijatelj teše i češe i stŭpa kao po ručici konoplje i viče: »Ne dam, ne dam! Uno j' Mićanova srića i veselje, uno j' Lukičina i moja sestra i majka!« ... A sad će Lukica otići i »sestra i majka« je izvršila svoju dužnost. Zlo svršava, al nije njezina krivnja. Dala je i dalje sve, a rado bi dala i svoj život za njegov, da nema onih svojih dvaju sirotana ... Bog zna, bi li oni propali, da njoj što bude?! Sigurno ih ne bi zapustio ni stric Lukan, a kamoli stric Joso i baba Manda. Što će sada stric?! Bilo bi mu najpametnije, da se opet slože u jednu zadrugu. On ne voli Jele, al to nije ništa. Morat će tako, jer ne može nikako drugačije. Na ženidbu on ne misli, a ima i pravo. Što će mu žena na svu tu neizmjernu nesreću, tugu i žalost?! Kad bi još našao ženu, koja bi znala s njime

— i Bože pomozi! Al koliko ih je takih?! Svakako bi morao uzeti udovicu, a ona svaka ima svoju djecu iz prve sreće, pa bi ga krala i sve njima odvukla. On bi to opazio i umro od tuge, što ga krade njegova rođena žena. A da što bi ona drugo mogla činiti, nego nositi, kad bi samo pomislila, da će i onako ostati sve Makićevoj djeci?! Ne će valjda i ona, stara žena, imati tu djece ...

— ... A ku' ću unda ja?! — Prvi je put, što joj to pitanje pada na um, gledajući svekra. U kolibicu? Svakako u kolibicu, no prije nego li pođe, pozvat će Josu, pa će njemu i stricu reći kao rođenoj braći, u kakvoj je užasnoj pogibli i napasti ... »Eto, reći će im, dosad sam tajila i prid vami dvama, jer nisam tila divaniti. Tako ... Sram me je, sram me je, braćo moja, i prid vami i prid licem Božijim. I bojala sam se, da ne načinite zlo. Sad sam morala divaniti, da me branite. Ne dajte me, braćo moja! Ne bojim se ja njega — ja ću njega ubiti! — al se bojim za sebe, jer ga moram ubiti. Spasite me, braćo moja! Nemam na svitu nikoga osim vas dvojice. Nikoga! Sve je moje na drugom svitu. Ja o'de ni ne tribam više ništa: koricu kruva za dicu i za se i koju krpu, da nas obučem. Ja ću to, s pomoću Božijom, imati vazda. Al vi me spasite, izbavite me iz napasti. Smilujte mi se. Vi znate, da ne ću nikada, nikada, nikada više vidjeti svoga Mićana, ako okrvavim ruke krvlju njegova oca. Smilujte mi se: spasite me, izbavite me iz napasti ... Jer ja ću ga ubiti i Svemogući će viditi, da sam ubila medvida i oprostiti mi, al mi moj Mića ne će moći oprostiti. On će titi, on mene voli, on je i o'de radi mene ostavije i oca i majku, on bi to i jope' načinije i na drugom svitu i bije bi vaik sa mnom, kad ne bi moje ruke bile poštrapane krvlju njegova rođenog oca ... Moj je Mićan čisti Duh, a čisti duh to ne bi moga' podniti ... Spasite me, smilujte mi se, smilujte se duši mojoj, koja ne bi želila ni raja Božijega, kad i Mićan ne bi bije u njemu!

Tako će im reći, a da potkrijepi svoje riječi, predat će Josi britvetinu.

— Evo ti une — reći će mu — koju si tražije. Dobro si nagađa', 'di je. Uvati ga na snu, pa miri petu britve sa brazgotinami na njegovu obrazu. Evo tu na peti još i sad njegove krvi, al sad je već ka' 'rđa. Al to j' njegova krv. U unoj sam žurbi i stravu zaboravila otrti. Zakrvavila mi je

dno od škrinje i 'ednu košulju. Košulju sam oprala, a na dnu se škrinje još i danas vidi, da j' krvava. Ako ćete, mogu vam i to pokazati.

Tada će otići u svoju kolibicu i kadgod bude u njoj, zakračunat će vrata, da je ne može iznenaditi. A kako će živjeti?! Sad više ne će moći tu vazda raditi kao za života pokojne tete Anice i zaove Baruše. Jela je ne voli, pa ne će htjeti, da je Makić ikada zovne na njivu. On bi, on je njoj dobar, al se ne će htjeti vazda svađati s onom svojom nesretnicom, već radije ne će pozivati Anere na njivu. Ima posla i kod drugih, al ga nema vazda, a što će onda bez stope zemlje?! Nema gdje posaditi ni zrno graha, ni usijati šaku konoplje.

— Zamislila se ti, nevista?! — trže je svekar iz misli.

— Uprav ka' i ti.

— A što misliš?!

— 'Oćeš li, da ti pošteno rečem?!

— Nude, nude! — veselo će on. Nečem se obradova i ponada, a da ni sam ne zna, čemu. Samo tako: milo mu, što ona tako s njim divani.

— Sićaš li se ti, kako mi obeća zemlju?!

— Kako se ne bi' sića', 'rankane. Kun da j' juče' bilo.

U sobu uđe Joso, a da se nije ni javio iz kuće. Ko, misli — ne triba vikati, kad je dite bolesno.

— Kun da te j', dragi, sam Bog donije! — reče mu Anera. — Rode i ja uprav divanimo, što i ti moraš čuti.

Blažić se veoma uozbilji, nabra čelo i nadvije obrve nad oči, kao da će, sad na, početi iz njih sijevati i lijevati.

— Nude, nude! — reče Joso. — A kako j' malom?

— A, eto — živ je — odgovori Anera, pa će Blažiću: — Ne ću, da me ispišeš iz zadruge. Tu su dica, a što bi mi i moj Mića reka'?!

— La! A 'di ti je un?!

— Unde, otkud se sve vidi, sve čuje i sve zna. Unde j' moj Mića. Iz zadruge ne ću, p' unda ne ću ni da meni osnuješ moju posebnu zadrugu i ne ću biti samovlasnica. Meni je dosta, da uživam s dicom, a potlje će i tako biti sve skupa. Da' si mi njivu na Groblju, Rukavinku i obe Jadrijevke?! 'Esi mi tako reka'?!

— Reka' sam.

— 'E l' dobro, dragi?! 'E l' tebi krivo?!

— Ne daj, Bože, nešo — odgovori on zadovoljno. — I mi ćemo ti još sve uzorati i dati sime i posijati, jer je tako i pravo i pošteno. 'E l' nu, ćakane.

— E, da — reče on, no skoro se udavi od bijesa.

— Ti si da', dragom je pravo, majka se ne će ljutiti, a ja primam i 'vala ti — reče Anera. — Zemlja je naše zadruge, al je u moje dice na uživanju. Ja za sebe ne bi' ni tila ni tribala. Ovako moram.

— Sad ti, evala, ćakane, 'di čuje i 'di ne čuje! To j' pošteno! — reče Joso zadovoljno i veselo, zaboravivši posve, da je kraj maloga nećaka, koji je na umoru.

— E, uprav ja nisam ni mislije drugo, man čeka', da me ti pohvališ! — odgovori Blažić srdito.

— Čeka', ne čeka' — ovako j', kako sam ti reka'. I drago mi je, što će i moji sinovci kopati svoju didovinu.

— 'Oće, ako Bog da! — potvrdi Anera.

— Zasidije se ja, a moram ići — reče Blažić i ustane.

— Unda, rode, zemlja j' odsad u mojim rukami?!

— Tako j'! — odgovori on i otide.

— A kako j' to bilo, molim te ka' Boga, nešo?

— Već je un meni to davno obeća' i molije me, da nikom ne kažem: ni tebi ni majki. Ja mu nisam virovala — a da ti po duši rečem — nisam ni marila. Vaik sam tu bila i bilo mi je dobro i imala sam mnogo i brige i posla, pa nisam na to ni mislila. A da ti rečem, dragi, i to: bila sam sritna, da nemam š njim posla. Otac nam je, al dragi Bog vidi moju dušu i prašta mi, što ovako divanim. Tako sam mučala ja, a muča' i un, jer nije nikad pošteno ni mislije. Sad ... vidiš, kako j' s Lukicom, jadna ti sam ... Što more stric, man s Makićem i Jelom, a ja iđem u svoju kolibicu i kad sam o tom razmišljala, sitila sam se i njegova obećanja ... Teško bi je do Boga i ža' mi je, al sam morala radi dice. Morala sam mu reći. U tom posla' moj Svemogući tebe, pa nije moga' izmaći. A bije bi se on drugačije samo naruga', kun da nije ništa.

— Baš sam zadovoljan, baš sam, nešo, veseje. Al mora un tebi nju i pridati, jer će te drukčije privariti il potirati š nje.

— Kako pridati? Pa, prida mi je! Čuje si i sam.

— Ne, ne, nešo. Još drukčije pridati. Vidi' ćeš. Ja ću to urediti.

Ona nije razumjela, kako bi joj je još trebao predavati, no nije bila raspoložena, da ispituje.

— Znaš, kako ćemo? Sad sam se sitije: ja ćemo i un sutra potlje užine biti na njivi kod brekinje. Tako mi je un reka'. Kad pođemo, posla' ću ti Ivana, pa ti dođi tamo. Reci: »Vidila sam, da ste amo otišli, pa sam došla, da mi pridaš zemlju. To j' sve pod rukom.« Drugo ću sve ja urediti.

— A što ću od diteta?

— Posla' ću il majku il Kajanu, a i ti ćeš se vratiti, što bi dlanom o dlan. Sve j' to pedalj mista.

— Ako un ne bude tije? ... A mogli bi i počekati, dok s malim ...

— Ne boj se ti. Kad je sad reka' prida mnom, ne će više smiti uzmaknuti, al ne čekati ni 'ednog časa dulje!

Joso je kod večere svima pripovijedao, što je ćakan učinio i oduševljeno ga hvalio, a Blažić je šutio kao riba i samo otpuhivao. Nije se znalo, da li teže guta zalogaje večere ili Josino pripovijedanje. Gušilo ga i davilo i jedno i drugo, no i jeo je i šutio je na sinove pohvale.

— I uprav joj siroti da'?! — upita Manda veselo. — E, Bog ti dava', neka si.

— Da, da. Sad je gotovo.

— I neka si joj da'. Naša su uno dica. I njijova je uno zemljica.

Čim je pustio žlicu iz ruke, odmah ustane i odvuče se u štalu, a bijes ga na samoga sebe toliko obuzeo, da mu je pao u noge, pa se jedva micao, a oči mu sijevale kao vučje. Upravo je osjećao, kako gore i siplju vatru ... Nije mu dosta, što se je dao tako nasamariti, već mu još i ona njegova kaže: »Naša su uno dica« — ponavljao je on kroz nos skoro glasno Mandine riječi. — »I njijova je uno zemljica« ... kun da i pašče nije moje, pa mu vindar ne dajem komade ... unake komadine zemlje, da i' ždere, man mu se baci šaka mekinja u pregršti mlake vode ... Kun da nisu i mačići moji, pa i' vindar

bacam u lokvu ... »Naša su uno dica« ... lužaro blunasta. Da' bi' ja njoj, da' zemlju i tebe, mazgo stara, vragu za ujam, al ne za »unu našu dicu« ... Al ovako ... E, moj jadni Blažu, što te mudrica osamari ... Al neka: i uzja'a' će una na taj samarić, a ja ću njoj unda lipo: »Maljo moje ... maljo moje ...« a una će lizniti ručicu, pa i dalje ići. Vidit' ćemo se mi, kraljice, viditi ... Vidit' ću ja, 'esu l' te se vile sitile?! ... Al, ako 'š samo mi reci, ja ću otići na Vilinska Vrata i ukrašću im, ako bude tribalo! — i ote' ću im koju košuljicu i tebi doniti ... Samo moraš biti dobra i unda je lipo obući, a ja ću te gledati i valjuškati te, lane moje, baš ka' malu pitomu srnu ... Onu, što je ima nadšumar ... Lipote li! Lane moje ... Kraljice moja ... 'Esi li ti meni spram glave?! Sve mi se tako čini, a morda i sanatam ... Spram glave: Il ti meni il ja tebi ... ako se ne složimo. Al sad si mi izbila so iz šake. Al ništa. Ima soli i nad soli.

Sutradan je poslije užine Joso sve udesio, kako je bio i zamislio, jer Blažić nije ni slutio, što mu se sprema, pa je sve činio, kako je rekao Joso. Kad je nenadano opazio Aneru i Ivana, ozbiljno se začudi. Nije ni slutio, kuda će i po što će. Ona mu reče, a on problijedi.

— Zovnula sam divera Ivana, jer sam toliko slaba, da mogu svaki tren pasti, pa da ne budem sama.

— Pa, koji te j' vrag gonije, kad veliš, da ne moreš?! — upita on ljutito, no ipak je nastojao, da srdžbu stišava.

— Ma, tila sam, eto, da već 'ednom i to svršimo.

Otišli su na Jadrijevku, pa na Groblje i Rukavinku. Blažić je teška srca dizao grudu zemlje i predavao Aneri, a da nije ni riječi progovarao.

— Reci, ćakane! — opomene ga Joso.

Ošine ga pogledom, pa procijedi:

— Kako ti pridajem ovu grudu, tako i cilu njivu.

— Reci, ćakane — opet će Joso: — »S Božim blagoslovom i od svega srca«.

Opet ga ošine pogledom, no ipak ponovi sinove riječi.

— 'Vala ti, rode, u ime moje dice, jer je za nji', a ne za me — odgovori Anera, koja je već putem pitala Ivana, kako se to zemlja predaje, i on joj sve rastumačio, a ona odmah brzo odlučila, da mu se u svoje ime ne će zahvaliti.

Tako je to obavljeno — s malim promjenama — na sva četiri komada, te Blažić nije nikako mogao sakriti, da predaje one grude zemlje, kao da ih sa srca čupa.

Vraćajući se kući, svratila se je pred svoju malu zlatnu kolibicu i zavirila na prozor. Srce joj je počelo lupati svom snagom, kao kada klekne pred Svetotajstvo, a plovan načini pred njom znak Križa i pričesti je. Tu je njezin prvi i jedini žrtvenik života, tu je njezina mladost, tu je njezina ljubav, tu je njezino sve. Toga časa požali, što je metnula zastor na prozorčić, jer joj je on spriječio, da vidi, kako je unutra, a kad je polazila, nije ni mislila, da uzme ključ.

... Koliko ljepote, koliko blaženstva, koliko sreće u toj maloj, sićušnoj, najjednostavnijoj drvenoj kolibici ... Što su prema toj svetinji i veličini svi bolovi, sve tuge, sve žalosti i suze, koje su na to slijedile i pale na tu malu kućicu blaženih?! Da su bolovi i nesreće velike i teške kao Velebit, ne bi mogle satrti ni te male kolibice, a kamoli njezina svetog žrtvenika; da su se pretvorile i Opsenica i Ojevac i Krušnica u same suze i svoja korita uperile na tu malu kućicu, ne bi mogle s nje ni saprati prevlaku svetinje dviju ujedinjenih duša, a kamoli da bi mogle i kolibicu uništiti.

I najzad je obeščašćena životinjskom krvlju. Valja da je i to trebalo, pa da žrtvenik bude potpun.

Teškom je mukom odvrnula glavu od svoga slatkog prozorčića i žurno pošla. Strica je našla pred vratima. Gledao ju je zabrinuto, jer nije znao, kamo je išla, a priju Mandu nije htio pitati. Nije ni nje upitao. Nekako ga je bilo sram. Zar ona njemu mora reći, kamo ide? Kad je odlazila, bio je u štalj i nije mu se javila, no on ju je poslije opazio na putini i začudio se, kamo ide. Što više: i uznemirio se, no svijesno je osjetio, da se to ne uznemiruje radi maloga, jer mu je baba uza nj. A on se je ipak uznemirio i jedva iščekao, da se vrati. Svaki je čas izvirivao iz kuće, ne će li opaziti, da se vraća, a najzad stao pred kućom i čekao je.

Šutio je i upitno je gledao.

— Nemoj se ljutiti, striče. Zaboravila sam se, kad sam odlazila, a nisam te ni vidila, da ti rečem, kuda ću.

— Ne budi dite, moja Ane — odbija on ispriku. — A jer bi mi rekla?

— A tako, kako ti ne bi' rekla? — odgovori ona i ispriča mu, u dvoje u troje, kako je sve Joso udesio, da joj svekar dade zemlju za djecu. Nije joj samoj bilo jasno, zašto reče, da je to sve udesio Joso, no tako reče. Skoro joj bi žao, što mu je slagala, pa reče: — Rode mi je sam već davno obeća', al da ne bi juče' dragog, bije bi me privarije. Ovako nije moga'.

— A bije ti već prije obeća'?!

— A već — morda prid dvi godine, al un potlje šutije, a ja nisam tila jarkati, pa tako stajalo do juče'.

— A 'ko jarnu juče'? — pita stric, a da ni sam ne zna, zašto bi on to morao znati i što ga gurka, da ispituje.

— Došli rode i dragi, da vide Lukicu, pa se spomenuli i toga, a dragi 'edva dočeka i porene, pa nije puštije, dok mi sada zemlju ne pridade.

— A siti li se un sam juče'?! — opet pita stric.

— Što 'est, 'est: sam je spomenije — laže Anera, a da ne zna ni sama, čemu joj to.

— Neka, neka! — zadovoljno će stric. — Neka j' zemljica tebi u rukami ... Neg Lukica te sve traži očicami, grdne moje rane. 'Ajde brzo k njemu.

Kad ju je mali opazio, počeo je zadovoljno micati ručicama i lagano joj se nasmiješio. Ona se nagne nada nj i nenadano vidje, kako Mićan sjedi u kolibici, drži sinčiće na koljenima, a ona kleči kraj njega ... Oprašta se ... Suze joj poliše malo, izmučeno lice ...

VIII

Stric je htio, da bude i sprovod i podušje kao za odraslo čeljade. Anera mu nije prigovarala, jer ga je potpuno razumjela. Šutio je i Makić i baba Manda i Kajana i Joso. Ostali su i bližnji i daljnji prigovarali, a napose Jela.

— Grijota j' to, moj striče, za takim anđelkom — govorila je ona. — Pa, uprav je i šteta klati blaga za ditetom, a ti — eto, kako ti drago. Al je šteta.

On je samo pogleda dugim, tupim pogledom i ne reče ni jedne jedine riječce.

— Ruga' će ti se svit, moj prijatelju — reče Blažić. — Kolko j' dice umrlo u ovo nikolko nedilja, pa ništa: dva, tri

čovika odnesu dite, plovan ga blagoslovi i gotovo. Nikom ništa. Nemoj biti mimo svita.

Lukan je šutio i gledao preda se.

— Eto: i moj je unuk ka' i tvoj, pa ne bi' ni ja reka', što ne iđe. Ne bi', brate. A i kako bi', kad mi je unuk?!

Lukan se zagleda u njega, no ne progovori.

— Dite j', dite. Koliko i' je pomrlo, pa i' pokopaše ka' tičice, bez sprovoda i podušja — a i kako bi drugačije?!

Navališe i drugi, no vidjelo se, da neki — a međusobno su se dobro znali! — govore samo, da se ne može reći, da se vesele podušju, jer znadu, da će to biti pir, samo bez pjesme, zdravice i kubura.

— Reka' sam! — progovori najzad Lukan. — Lukan je ima' samo 'ednog Lukicu i Lukica samo 'ednog dida Lukana!

Makiću je nasamu rekao sve, kako želi, i povjerio mu, da on, Joso, Jela i Kajana sve urede, a što im treba iz kuće, dat će im Anera, koja je sa svekrvom Mandom i pratit će ga u groblje, pa ne mogu pomagati u kući. Jela je bila zadovoljna, što je već sa časom Lukičine smrti postala neke vrsti domaćice i u Lukanovu gospodarstvu, pa je radila veoma zdušno i marljivo. Malko ju je smetalo, što joj je još ipak davala Anera, no tako bi činila i druga najmenica na njezinu mjestu, dok je još u kući, jer najbolje zna, gdje što stoji.

Anera se nije mogla držati od silnoga plača, a kad bi je načas i popustio, to bi bilo, da još jače, silnije i moćnije navali. Osjećala je, da ne plače toliko za Lukicom, koji joj je bio kao rođeno dijete, koliko za Lukanom. Lukica ni ne zna, da je živio, odlazi kao anđeo na krilima k svojoj majčici, baš kao što joj je i došao, pa bi bila i grjehota plakati, baš za njim za to, što je umro. Za djecom je grjehota plakati, al joj ga je žao, jer je njezin, samo što ga nije rodila. Plače i za njim, no blago njemu, al više plače za Lukanom — teško njemu, jadniku. On stoji, sjedi, hoda, pa i govori, a da uopće ne zna, što radi, te se je ona čudila, kako je smogao misli i riječi, da sve odredi za pokop. To je vjerojatno bio već prije sve smislio, pa se u njemu okamenilo i sada samo izbacuje one komade, kako su se već prije bili ukrutili u njemu. Inače vjerojatno ne bi mogao ništa ni zaključiti ni odrediti. Njoj je srce pucalo, kad ga je gledala onako ledena i ukočena, gdje ona najbolje znade, kako misli i osjeća, te je s užasom pomišljala, pred-

viđajući Lukičinu skoru smrt, kako će to Lukan podnijeti i što će raditi. Sada međutim — kao da je srca kamenoga? Suze mu često samo poteku, a on niti plače niti ih briše. Cure mu niz obraze u usta ili dalje niz vrat, pa u njedra. A on ništa — kao da ih i ne osjeća. A sigurno ih i ne osjeća kao što ne osjeća niti išta drugo.

Ona je za njim plakala kao za rođenim ocem, jer je vidjela, da je dotjeran na rub strašne provalije, s kojega nema povratka. Što on može?! Bilo bi najpametnije, bio bi siguran spas, da se hoće uženiti, no on o tome nikada nije htio ni čuti. Preostaje mu jedino, da stisne i srce i dušu, pa da jede iz Jeline zdjele, a to će njemu biti, kao da svakim zalogajem guta zmiju otrovnicu ...

Kad bi Aneru svladali grčevi plača, počela bi ridati, kao da joj se utroba trga, a usne bi nesuvislo izgovarale:

— Jadni, dobri naš stric ... Što će od njeg biti? ...

Kad je plovan blagoslovio maloga mrtvaca, zabili su čavlima, sandučić, a Lukan ga uzeo pod pazuho i ponio, dok je križ dao Vidurini, govoreći:

— Ti 'š ga nositi.

Čim su izašli na guvno, pristupi Blažić i htjede preuzeti sandučić, da ga ponese — kao: i on je did, kao i Lukan, pa bi sada bio na njemu red. Lukan mu ga ne dade, već prijatelja odmakne od sebe rukom, a da nije izgovorio ni jedne jedine riječi. Bio je pognut i stupao dosta nesigurnim koracima. Nije plakao, no suze su mu na mahove potocima tekle, da onda opet načas presuše. Kad su došli na glavičicu iznad bunara, Blažić opet pristupi, da preuzme sandučić, no Lukan ga odbije kao i prije. Nijedan nije ni progovorio. Blažić šane Josi, neka on pokuša, da ga zamijeni i Joso pristupi kod bunara i reče tiho:

— Daj sad meni, striče. Teško ti je.

— Moreš tu ići uza me i muči — odgovori mu Lukan.

Iza Gaja pristupi Makić, a stric lagano odmahne glavom u znak, da ne da. Poslije su pristupili redom mnogi drugi, no stric sve odbi kao i Makića. Na Klancu Pucalovića pristupi opet Blažić i ljutitim pogledom zatraži od Lukana, da mu preda sandučić, a Lukan mu odgovori isto takim pogledom, da ne da. Blažić je sav pocrvenio od bijesa i zaostao, da stupi

na svoje staro mjesto. U njemu su se uzmiješali svi njegovi bjesovi, jer ga je bilo sram pred tolikim narodom. Kad je već sprovod kao za velikoga, onda se treba držati i običaja. Djedovi bi, doduše, mogli da i ne nose, al kada nosi jedan, onda mora i drugi, ne će li da se izvrgne poruzi i ogovaranju. Smišljao je, što bi načinio, da spasi svoj ugled. Nije nikako mogao doći do odluke, što bi pametno mogao učiniti, kad nenadano kao stroj ubrza korake i opet pristupi k Lukanu, maši se sandučića i reče:

— Daj sad meni! Valjda da sam i ja did ka' i ti!

Lukan se uspravi kao svijeća, prihvati sandučić objeručke — nosio ga je pod pazuhom lijeve ruke — kao da će mu ga uručiti, oštro pogleda prijatelja, čas zastane, a tada duboko odahne, opet spusti leđa, sandučić metne pod pazuho i procijedi kroz zube:

— Odstupi! Ne tentaj me!

Iza tih riječi nastavi put. Koji su bili bliži, pa promatrali taj strahoviti prizor, živi su protrnuli od straha, da će ga Lukan kresnuti sandučićem po glavi: tako su se gledali, tako su se držali i taki su bili pokreti Lukanova cijelog tijela, a napose ruku. A on je to, doista, i kanio učiniti, no u zadnji se je mali dijelak prekratkog trenutka osvijestio, sabrao se i svladao taj strašni poriv. Kad je Blažić odstupio, Lukan je odahnuo, kao da se je oslobodio samoga nečastivog, jer on svoga prijatelja nije drukčije osjetio kraj sebe, pa mu je s toga i rekao, kao što se goni nečastivi: »Odstupi! Ne tentaj me ... ne uvodi me u napast«. Kad mu je pristupio prvi put, nije Lukanu bilo krivo niti ga je iznenadilo, pa još je i drugi put mirno podnio, i ako ga je već malko smetalo: ta, vidio je, da ne da, pa zašto ga ne pusti u miru! Kad su iza toga počeli pristupati i drugi, i ako su vidjeli, da ne da sandučića ni Blažiću ni Josi, pa kako bi ga onda dao kome daljnjemu, u njemu sve uskipi. Pomislio je: naletio mu je najprije osjećaj, a onda i misao, da ih je Blažić nagovorio, samo da ga muči i izazivlje. Dosta je, ako je namignuo i pokazao glavom, pa da svaki smatra svojom najnaravnijom dužnošću, da se i on ponudi, da nosi. I zašto bi Blažić mučio Lukana i smetao ga u grobnoj tišini njegovih neizmjernih bolova i nesreća? Pa, i on je did, did je baš kao i Lukan, pa tko smije misliti, da Lukan osjeća drukčije nego on?! Istina je, da je Lukan polagao sve svoje

nade u dijete, a Blažić upravo nikakovih, no — krv svakako i u svakom slučaju nije voda, a tu je nekako njegove, koliko i Lukanove krvi. Tako je to računao Blažić — prema Lukanovu osjećaju, a taj osjećaj nije bio bez temelja, jer mu je prijašin ponovno rekao, dok je mali još bolovao: »Pa i ja sam did, uprav ka' i ti«.

Što su se više ljudi nudili, da preuzmu i ponesu maloga mrtvaca, to je više bujao Lukanov bijes na prijatelja, a kad mu je najzad i sam pristupio i po treći put, Lukanu bi da usklikne: — E, 'esi li mi tu, 'esi! — i da ga sravni sa zemljom, udarivši ga svom snagom sandučićem i mrtvim unukom, pa da zapamti, da je doista did i on kao Lukan s tom razlikom, da je sandučić u Lukanovim rukama.

Poslije mu nije više nitko pristupio. Kad je sandučić spušten u raku — on ga je sam spustio! — uzme lopatu i počne ga zatrpavati, odbivši sve, koji su mu htjeli pomoći. Svi su ga gledali mirno bez riječi. Anera je ridala u sav glas, a Manda samo grcala, kao da se guši. I ostale su sve žene proplakale, mnogi i muškarci, dok se svima orosiše oči suzama osim Blažiću. I njemu je bilo žao — eto: unuče je unuče, no bio je toliko ljut i uvrijeđen, da nije mogao misliti ni na što drugo osim na sramotu, koju je po svome uvjerenju — doživio radi Lukanova držanja.

Lukan je radio dosta žurno, ne gledajući ni u koga i ne opažajući išto osim otvorene male rake i vijenca ilovače oko nje. Suze su mu tekle, no on nije ni njih opažao.

— Sad sam zakopa' sve, što sam ima' — reče tiho, kad je podigao humak, i oboči se na lopatu.

— A što sada?! — upita ga Blažić i s tim pitanjem udari sve prisutne kao željeznom motkom, te se svi u čudu zgledaše. Nitko nije mogao pojmiti, da na tom mjestu, u takom času postavlja čovjeku takovo pitanje, a to nije poimao ni on sam. Zabezeknuo se, što učini, kad je pitanje bilo već palo u zrak kao grom iz vedra neba. Nije kanio, nije htio učiniti išto, što bi smelo tu tihu, tu tako bolnu svečanost. Nije kanio, no iz njega je progovorilo nešto, čemu on nije gospodar. Pitanje je i stvoreno i izrečeno bez suradnje njegove volje, a sada se više nije dalo popraviti.

Lukan je čas zamišljeno, pognute glave, šutio, a zatim ga pogleda i odgovori mu posve sabrano:

— A sada — što mi je odredije Svemogući!

Iza toga se prekrstio i pošao.

Na podušju su se svi vladali, kao da je doista umrlo veliko čeljade, a ne dijete, koje nije bilo ni progovorilo. Lukanovo je držanje bilo takovo, žalost tolika, da drukčije nije ni moglo biti. On je sjedio u sobi s prijateljicom Mandom i Anerom, a drugi su k njima dolazili, čas stajali, rekli koju, pa izišli među ostale, koji su sjedjeli kod priređenih stolova. I Blažić je bio u sobi, čim su se povratili s groblja, no ubrzo osjeti, da mu je tu nevoljko i tijesno, kao da ne spada u to društvo, pa iziđe među ostale, da se više ne povraća.

Jela je od svega svog velikog posla dospjela, da svaki čas uđe i da napose stricu posveti osobitu pažnju, nudeći ga sad ovim, sad onim. On je sve odbijao, a kad je se već nikako nije mogao osloboditi, reče joj nasilu lagano i mirno:

— Uprav si se ti, ženska glavo, zatekla, da me ni danas ne 'š puštiti s mirom.

— Ne mogu te gledati tako, striče. Moraš ništo poisti — odgovori ona, no kad vidje, da je on opet oborio glavu i da više ne odgovara, iziđe i na neko se vrijeme smiri, da opet započne nanovo sa svojim brigama:

— Živa umirem za tobom, jadna ti sam i kamena — govorila je ona. — Već tri dana nisi zalogaja okusije.

On je šutio, a kad mu je već bilo previše, reče joj i opet dosta mirno:

— Reci mi, molim te, 'di bi se ja sklonije, da ti ne moreš do mene?!

Ona slegne ramenima i otide, a stric oboči laktove o koljena, lice pokrije dlanovima i tako se ukoči. Svih su troje šutjeli kao grobovi. Manda se je smirila, a i Aneri je plač popuštao. Kad bi tko ušao k njima, Manda bi metnula kažiprst preko usana i tako mu dala znak, da šuti. Vidjelo se je, da stricu nije do razgovora, pa nije dala, da ga tko smeta, kad se i tako ne govori nego samo čavrlja, da se nešto reče.

Stric je osjećao, da je nad velikom provalijom, u koju propadaju sva njegova dobra: polako, redom jedno za drugim, a ne najednom, da tako budu veći i dugotrajniji bolovi. I on gleda, kako propada jedno po jedno, jedno za drugim, a boli ga razdiru, al snosi. Snosi muževno, stegnuta srca i uspravna tijela. Drži, izdržava, a već osjeća, da mu ponestaje snage.

Dugo to već traje — otkad se je oženio — pa ga samljelo, iscrpilo i ubilo. A on je držao, da ne klone, držao je čvršće, nego bi bio mogao i sam očekivati. Isplakao bi se, pa se pomolio Bogu i — snosio, pa polako i zaboravljao. Dugo je trajalo i dugo je on tako sjedio i razmišljao. Činilo mu se, da su mu misli posve bistre i razabrane. Sve je jasno vidio, sve je ponovno svijesno doživljavao i proživljavao. Ponovno je osjetio sve boli svojih gubitaka, ponovno je propatio sve užase probdjevenih noći i strahote plača, koji ne može da probije grla. Sjeća se, da već desetak dana nije ni oka stisnuo i pri toj mu misli bi nekako lakše — kao da si rukom uzeo neprospavane noći i ubitačne dane, a on miran i zadovoljan sjedi negdje u planini, a kraj njega se igra njegov Lukica. Već je velik, lijep dječačić od nekoliko godina. Milina ga je pogledati. Stric se rastapa od milja i veselja, gledajući, kako Lukica trči od stabla do stabla, e da bi vidio pticu, koja se javlja cvrkutom i skakuće po drveću.

— Vratide se, veselje stričevo! — zove ga on, no mali se samo smijulji baš kao anđeo, kako ga slikaju — smijulji se i bježi, kad nenadano — Bog zna otkud i kako! — stvori se medvjed kraj djeteta. Golema, mrka zvijer, da je strah Božji i pogledati je, no — djetetu ne će ništa. Liže ga po licu, a mali se smijulji i ručicama ga hvata za dlaku. Stric premro od straha, no nit se može maknuti niti može viknuti, kao da je sav uzet. Muči se, da bi mogao deset puta umrijeti od te muke, no ne može ništa. I tada opet najednom: medvjed udari Lukicu šapom po glavi, da mu ju je odmah svu razmrskao, a zatim ga ukupi i ponese, a u istom se trenu otvara pod stricem zemlja i osjeti, da propada. Baci oko sebe pogled i vidje Aneru, kako trči prema njemu, pa vikne iz svega glasa:

— Ane, Ane, spašavaj!

Prene se, naglo se uspravi i u čudu se počne ogledavati.

— Bog s tobom, moj striče! — šane mu Anera.

— Moj prijatelju! — šane i Manda.

— Bije sam zaspa' — reče on. — Ništo sam ružno sanja'.

Iza tih riječi ustade, priđe k prozoru i nasloni se na zid. Čas je šutke gledao van, a zatim ga, nenadano, spopane silni plač i jecanje. Odstupi od prozora, sjedne na sanduk i nasloni glavu i prsa na krevet.

— Nemoj, moj prijatelju! Smiri se, Božija je volja — počela je Manda i ustala, da će mu prići, no Anera je ustavi i šane joj:

— To j' dobro. Mora se isplakati...

Jecaji su praskali i odzvanjali od tvrdih zidova, a stric je gdjekada izbacio iz sebe kao iz žive rane:

— Ajme meni, što ću?!

Plakao je sigurno preko dva sata i već je bila duboka noć, kad se je, malo pomalo, smirio i opet zaspao. Anera i Manda su tiho i oprezno izišle u kuću i nisu nikoga pustile, da ga smeta. Ljudi su se pomalo razilazili, te su nekako pred samu ponoć bili u kući još samo Blažićevi. Anera zamoli Josu, da ostane sa stricem u sobi i tu legne, a ona će s djecom u štalu. Manda je htjela, da strica probude, pa da se svuče i legne u krevet, jer da bi samo tako mogao upočiniti, no Anera se tome opre. Ona je mislila, da njemu treba prije svega i iznad svega da se naspava, pa kako bilo, a kad ga probude, vjerojatno ne bi ponovno tako brzo usnuo. Joso se je izuo i svukao odijelo u kući, pa sve u naramku odnio u sobu. Anera je s najvećim oprezom otvorila vrata, pa i ona ušla, da vidi, da li stric još tvrdo spava. Disao je pravilno i duboko, s cijelim je gornjim dijelom tijela bio na krevetu i čvrsto sjedio na sanduku, a ona mu vrlo oprezno podmetne stočić pod noge. Tako ga ostaviše.

Joso je legao na drugi krevet i nije mogao dugo zaspati. Stric se je bio počeo micati te se i Joso prene i poboji se, da će se probuditi, no on se je samo mjestoljio i digao i noge na sanduk, koji je bio tik uz krevet, te je sada bio skoro ravno pružen. Joso se obraduje toj promjeni stričeva položaja, kao da se je radilo o Bog zna kako važnom događaju.

Anera je rano ustala i odmah doletjela u kuću, da vidi strica. U kući ne nađe još nikoga, a iz sobe ne ču ni glasa. Prisloni uho na vrata i stane prisluškivati. Sve tiho i mirno, kao da unutra nema ni žive duše. Dade se odmah na posao oko blaga, i već je bila skoro sve svršila, kad je Joso izašao. Anera ga upitno pogleda.

— Spava još ka' zaklan — reče Joso i pripovjedi joj, kako se je smjestio na sanduku.

Oko podne je lagano odškrinula vrata. Još je spavao. Oko popasnih doba pogleda ponovno. Ni za dlaku nije bio promijenio svojega položaja.

— Veleko t' spava, mili Bože! — čudila se Jela.

— A otkad već nije ni oka stisnije, nije se ni čuditi — odgovori Anera. Opazila je na Jeli, da je dobro raspoložena i veoma ljubazna prema njoj, pa pomisli, da se to vjerojatno veseli, što će Aneri brzo pogledati u leđa.

— Ima pravo. Pala joj je sikira u med — mislila je Anera, no ipak joj je bilo žao, što tako jedva čeka, da ispane iz kuće. Nije ona njoj već podugo rekla nijedne riječi, koja bi se ticala toga odlaska, no rekla joj je već prije toliko puta, da Anera nije bila nimalo u sumnji o njezinu mišljenju i raspoloženju. Otići će, da što nego otići, no neka se još strpi koji dan. Ne može strica ostaviti takoga, a mora se i radi sebe porazgovoriti s njim i s Josom, a kako će se porazgovoriti, kad se sa stricem još nije moglo ni govoriti?! Neka se strpi još: možda dva, tri, no svakako — nije više na dugu štapu... Anera nije jučer na to pomislila, jer je bila sva obuzeta svojom, a još više stričevom žalošću za Lukicom, no jutros već — živi neprekidno samo u svojoj kolibici. Ne bi nipošto smjela reći, da se baš veseli, što se sada vraća u nju. Tu se je naučila na ovu Božju širinu i veliku prostranost i u kući i u štalama i u dvorištu, pa će joj biti malko i neobično, kad se bude morala s djecom stisnuti u onom jednom jedinom malom prostoru, koji je sigurno triput manji od same stričeve kuće. Ne će joj biti udobno, no taj joj osjećaj olakša pomisao, da sada ipak imade i zemlje, pa kad stupi iz kolibice, ne će osjećati, da stupa po zemljištu, s kojega su je bacili na nozi kao zamazanu krpu. Sada je ipak cijela njiva na Groblju u njezinim rukama, pa je kolibica dobila svoju okolicu, koje do pred par dana nije imala. Ona je sada ipak proširena — izvana! Moći će oko nje i sijati i saditi i djeca će moći skakati do mile volje, a da se ne treba bojati, da će svekar zbog toga biti na nju ljući ili da će to moći upotrijebiti za izgovor, da joj se privuče i da je opet napane.

Svekar, svekar... To je strašna rana i da nije njega, ona bi mogla — u poredbi sa sadašnjim stanjem! — ako hoćeš, i pjevajući u svoju malu zlatnu kolibicu. Ovako je to posve druga i neobično tmasta, crna slika. — Svakako mora sve reći

i Josi i stricu, jer bi inače stradala. Il bi ubio on nju ili ona njega. Trećega ni puta ni izlaza ona nije mogla opaziti. Reći će sve njima dvojici, pa neka ga onda oni drže na uzdi, kako najbolje znadu. Stric je već dokazao, da i on — kad baš treba! — znade govoriti jezikom, kojega razumije prijašinov nečastivi, pa bude li trebalo, neka se opet porazgovore. Neka poljudikaju. To je svakako manje zlo, nego li, da se njezina kolibica ponovno omasti ljudskom krvlju.

Sjeti se, da nema u kolibici ni jednog drvca za loženje, niti šake brašna za palentu i kruh, ni zrna graha ni klipa kukuruza, a da i ne misli na smok i začin. Nema pod Bogom ništa. Ona je tu živjela s djecom i nije bilo ni pomisli o povratku, pa nije mogla ni doći na to, da bi se spremala za zimu u kolibici. Jednom je spomenula stricu, da moraju nekako obračunati, što su joj djeca tu — Vidurina je već i sam zasluživao svoj kruh i obuću — nu on se je samo smiješio. Nije nikad bila mirna, kad bi se sjetila toga pitanja, a stric je šutio. O tom jest razmišljala i brinula se no o nekakovoj posebnoj zimnici — nije ni sanjala, a sada joj je ipak ta briga pala na glavu. Nema drugog izlaska, nego da reče stricu, a možda se sjeti i on sam, ako na to samo dospije od svoje tuge. Pomoći će joj i svekrva, a nešto će moći i kupiti, pa će nekako — preživotariti. A gdjekad je i to tako puno, tako mnogo — da se na više ne smije ni pomišljati, a da čovjek ipak bude u svojoj duši i miran i zadovoljan.

Samo da nije taj nesretni svekar poživinčio, za sve bi ona onda lako — lakše bi podnosila, kad nema drugog izlaza.

Već je sunce palo na upočitak, kada je iz sobe doprlo stričevo kašljucanje. Anera polako otvori vrata i vidje, da sjedi na sanduku i ogledava ruke, kao da na njima nešto ispituje.

— Koja su doba, Ane — upita je.

— Još malo, pa suton, striče — odgovori ona i uđe u sobu.

— Ne čuje se ni'ko vani...

— 'Ko bi se čuje, striče, kad nema nikog?!

— A 'di su ljudi?

— Bog bije s tobom, striče.

— A što? — iznenadi se on. — Valja da nisam spava' od juče'?!

— Od sinoć, 'vala Bogu... 'Esi štogod upočinije?

— 'Esam čudno... Al, 'ko se Bogu moli, 'ko bi meni reka', da danas nije juče'?!

Nekoliko se puta protegne, pa ustane i počne hodati gledajući po sobi, kao da nešto traži. Nekoliko je puta ponovno zavirio u svaki ugao i opet se povraćao.

— Što tražiš, striče? — upita ga ona, naslućujući, što ga zanima, no ne reče ništa.

— A, tako... Uprav ništa... Ne tražim ništa — govorio je isprekidano, na mahove i neprekidno tražio, nastojeći, da pogleda i pod krevet, a da ona ne primijeti.

— Uprav ti ništo tražiš, striče... Znaš... ja sam je uklonila...

— Vidiš, da ti, jadna, znaš, šio ja tražim! — reče on i sjede na sanduk, no začas opet ustane i priđe k prozoru. — A 'di si je metnila?

— Na podić.

— Neka si. Volije bi', da je gledam, jadan ti sam, al je bolje, da je ne vidim, kad je prazna.

Govorio je mirno, tupo, kao što se govori o nečemu predragom i premilom, što se ne da preboljeti, al se čovjek pomirio sa sudbinom — da nema ni popravka ni povratka, pa nosi, trpi i šuti.

— I tu sam ja spava' cilu noć i cili dan?!

— E. Nismo te tili buditi. Morda ne bi bije jope' zaspa'.

— A morda ni ne bi'. Uprav sam čudno upočinije...

Anera je našla, što je mogla pospremati po sobi, no uistinu joj nije bilo do toga, već je čekala, da vidi, što će stric.

— Tu j' s tobom noćije dragi.

— A jer?

— Tako. Da bude s tobom, ako bi ti što trebalo. Ja sam s dicom spavala u štali, da tu ne smetamo.

— A kome bi smetali?

— Pa, znaš, da dica ne znadu ni mirovati ni mučati, pa bi te bila lako probudila.

— Svašta sam sanja' — reče on, kao da nije čuo njezina odgovora.

— Najprije si bije zaspa' tu na stocu i ništo ružno sanja'.

— E, e. Kad sam uno tebe zva'. Sićam se. Bili smo u planini... Sićam se, sićam... A eto!

— Moga' bi uprav izaći malko na ždrak.

— I sâm sam tako mislije.

— Lakše se čovik razbadri.

— E, da. Uprav sam se čudno razabra', 'vala mom Bogu i Blaženoj Gospi... Sad, eto...

Otide u štalu s nakanom, da prostre pod blago, no kad vidje, da je Anera sve uredila, opet iziđe i sjede na guvnu na »didov stočić«. Jela ga nije ni čula ni vidjela, kad je izašao iz kuće, već ga opazi, kad je već sjedio, ostavi posao i priđe mu.

— Čudno si pospava', striče.

— 'Esam, 'vala Bogu. I upočinije sam.

— Bome ti i treba upočitka. Ja sam uprav rekla Makiću, da petnest dana ne smiš ništa ni privatiti.

On se je lagacko nasmiješio, pa reče poslije male šutnje:

— Uprav bi vi mene lipo naputili...

— Ima nas drugi' za posa', moj striče.

— 'Est to, 'est, al jope'.

Oboje zašutješe i stric poželi da se makne od njega. Sjetio se je, kako ga je ono jučer mijesila kao tijesto sa svojim nuđenjem, pa se opet skoro naljuti, al ujedno pomisli, da nije mislila na zlo, pa da nema pravo, što se ljuti. Al ipak — neka ide. Dosta ga je mučila jučer.

— Nego, striče — opet će ona vrlo polako i oprezno — kad ćemo unda to?

— Što to?

— Uno, kako smo rekli.

— Što smo to rekli? — pitao je on, jer se doista nije sjetio, na što ona to navija.

— Ma uno, jadan — znaš i sam.

— Očiju mi, ne znam, o čemu divaniš.

— Eto ga na sad! Stric ka' stric: na sve misli, samo ne na sebe.

— Viruj mi, nevista, da sada ne mislim ni na koga drugog, man samo na sebe — reče on povišenim glasom.

— Kako se unda ne sićaš?!... Ne moreš ti sad tako, ka' okresano drvo il ka' ćuk.

— E, da. 'Est to. A i 'est me okresalo do panja. 'Est to, 'est.

— Eto, pa sam uprav rekla i Makiću: Anera se već i tako sprema, a sad joj je svekar i zemlju da', pa što ćemo čekati?! Što 'š se pribijati ka' sirota kraj svoje vamilije...

— 'Est to, 'est. Nema se što čekati, nego... ovaj... Kako bi' ti reka'?! Ja uprav još ni ne znam, kako ću. Vidi' ću još — govorio je on, oborivši glavu, da Jela ne opazi, kako mu je krv udarila u lice, čim je razumio, o čemu se govori. — Dok ovo prigrmi priko mene ... Znam i sam, da se Ana sprema. I ja bi na njezinu mistu ... Vidi' ću još.

— A što 'š još gledati, moj striče?! Ti si svoje već sve vidije. Nema ti drugog puta.

— Nikako, veliš?! — reče on i mirno se zagleda u nju.

— Rekla sam ja i Makiću...

Ona je doista i rekla Makiću, čim je mali zaklopio oči, da sada odmah treba »Aneru ispuđoriti«, pa sve lijepo složiti u jedno i gospodariti, kako Bog zapovijeda. On ju je ušutkivao, no kad ona nije ili htjela ili mogla prestati, poletio je u najvećem bijesu, da je udari, no srećom joj je uspjelo, da mu izmakne. S toga se je njoj toliko i usjeklo u pamet, što je sve govorila svome čovjeku, a htjela je i stricu pokazati, kako oni na njega misle i razgovaraju o njemu.

— I veliš: za mene nema drugog ni puta ni izlaza?!

— Bože, sačuvaj! — reče ona vrlo usrdno, vjerujući, da se i on posve slaže s njezinim mišljenjem.

On opet obori glavu i umuče, a ona je stajala i još nekoliko puta ponovila:

— Nemaš što više čekati — pa kad je vidjela, da on više ne odgovara, okrenula se i otišla u kuću.

— E, 'esi li me, nevista, 'esi uvatila uprav na pravom mistu, da mi divaniš o prinašanju vatre?! Baš na didovu stoćiću — pomisli on, kad je ona otišla.

Odluči, da mora najprije divaniti s Anerom, da čuje njezino mišljenje. Ona je, sigurno, odlučila, da mora otići. On je već sada sa sobom načistu, da ne će utrnuti vatre, pa uprav sam meo kuću i muzao krave. Ne će, jer zna, da bi mu s Jelom brzo prisio svaki zalogaj. Nije, da je ona zla žena — Bože, sačuvaj! — el eto: ne bi se složili, pa gotovo. A ono, što ona želi, da se sve opet ujedini — to je i lijepo i pošteno od nje, jer to i jest jedna djedovina, pa i spada Jojinoj unučadi, kad on nema ni djece ni unučadi. Siromašnog Ducinu

više ne broji, kao da ga Bog nije ni dao... Lijepo je to od nje i za djedovsko je ognjište, al kad tolko navire, kad je tolko zaćorila, da... istjera Aneru — e, unda on baš ne da, baš ne će, kako je ona navrla kao kokoš u vršaj, pa bilo kako mu drago drugačije. Ne će onako, pa — gotovo.

Nije bio odlučan, da li bi on počeo prvi ili bi čekao, dok Ana prva progovori. Ustane s kamena i otide u kuću. Nije ništa nakanio, no nije mogao dulje sjedjeti. Ane nije bilo u kući, pa i on pođe u sobu. Ona je nešto po sobi pospremala.

— Evo već i mraka — reče on, ulazeći.

— Kako ti je, striče?

— Uprav čudno, 'vala Bogu, nego eto... Sad ne znam ni što bi' ni kako bi'.

— A nikako se mora, moj striče, do Božije volje.

— 'Est to. A nude, kako si ti odumila?!

— A šta ja mogu, moj striče, nego u svoju kolibicu? Lako j' meni, nego: što si ti odumije?

— Ne znam, Ane. Sam ne znam, al eto: 'edno znam! Ne ću vatre utrniti, pa zemlju zoba'.

— Kako ćeš unda?

— Kako bi bilo, Ane, da ti meni daš 'ednog dičačića? — upita on tako nenadano, da je iznenadio i sama sebe s tim pitanjem. Nikada nije prije o tome ni pomislio, pa ni na san mu nije došlo. — Ja ću njega lipo uzeti u zadrugu i posiniti ga, pa ćemo, moleći Boga, ka' i dosada.

Nije očekivala sličnog prijedloga, no ipak se brzo snađe.

— Ne mogu ja to, moj striče — reče mu. — Znaš i sam, da dica nisu moja. Una imaju svoju zadrugu, pa bi mora' divaniti s ródom. Un je gospodar, a ne ja.

— A bi l' tebi to bilo drago?

— Uprav, striče, ne bi' ti sad ni mogla reći... Ne bi mi bilo drago, da muško dite minja očevo ime. Nek ti ne bude ža', al kad si me pita'...

— To j' pošteno, Ane. I ne bi ti bilo drago?! A sve bi ovo bilo njegovo i tvoje...

— 'Vala ti, striče. 'Est to sve tako... Al, kako bi' danas sutra pred Miću?...

On ne reče više ni riječi o tome. Duboko se zamisli, a onda će opet iznebuha:

— Znaš, kako ću, Ane: kupi'ću čije mu drago dite. Muškiljića... Eto, samo da j' od zdrava i poštena kolina. 'Oću, očiju mi moji'... Ne ću ja, da mi se vatra trne; ne ću, pa gotovo! Kupi'ću dite, pa ćemo ka' i dosada

Anera se još više iznenadi i nasmiješi.

— E, smij se ti, veselje, smij, al ja tebi velim, da stric ne će prinašati vatre. Ja, lje, nisam želije, da je naložim, al kad je kresnila, nek i gori.

— Ja ne znam, striče. Ti si pametan čovik, al ja na tvom mistu ne bi' tako.

— Nude, nude — požuri on. — To sam ja i tije da čujem tebe.

— Ti si, striče, još mlad čovik, a zdrav si, 'vala Bogu, ka' drinovina — govorila je veoma lagano i promišljeno. — Kad ne ćeš s Makićem i Jelom, jer bi ti kupije oko sebe tuđu dicu i tuđe žene?!

— Kako, kako to?!

— Lipo. Sve j' to tuđe, kako ti mišliš. I taj posinak i njegova rodbina i ja i moja dica — sve j' to tebi tuđe.

— Nisi mi ti, Ane, ni tvoja dica tuđa, viruj mi, kun da se ispovidam — usprotivi se on. — Vi ste moji, ka' da ste mi svi' troj na zenicu kanili.

— Znam ja to, striče, i 'vala ti. Al jope'... Ja bi' na tvom mistu drugačije... Ljuti' ćeš se na me, a volila bi' umriti, neg te uvriditi

— Reci mi, veselje moje, štogod 'oćeš. Ništa mi ne će biti ža', jer znam, da me voliš i da mi želiš dobro ka' i ja tebi. Reci ti tvom stricu sve, što misliš.

— Eto, moj striče, poslušaj ti svoju Aneru, pa se oženi, kad si tvrdo upra', da ne 'š vatre trniti.

On je nju iznenađivao sa svojim prijedlozima, no ona iznenadi njega još više. Toliko ga je zabezeknula, da u prvi čas nije mogao ni progovoriti, a ona nastavi:

— Moreš uzeti ženu spram sebe, s kojom ćeš imati nikolko dice i dušom upočiniti, a da ne 'š tribati nikoga moljakati — ni Petra ni Petricu ni Šimu ni Šimicu ni Aneru ni Jelu. Poslušaj ti mene, i ako si ti i stariji i pametniji.

— Bi', Ane! — reče on iza duže šutnje. — Bi' te posluša', što ne bi' tije, al pusto ne mogu. Ja sam vaik divanije, da se ne ću drugi put ženiti. 'Est to bilo i radi pokojne male —

Baruše — jer joj nisam tije mećati tuđeg zmaja na vrat, a potlje radi mog Lukice, jer ga ne bi bije da' u ruke ni svojoj pokojnoj majci osim tebe. — 'Esam to zbog tog divanije, ali i zbog drugoga: Ne mogu ja, zlato moje, naći žene sebi po volji. Ja sam sa svojom pokojnom vridnicom, Bog joj da' dušici raj nebeski, živije vaik ka' 'edna u tilu duša, pa evo sad s tobom, da ne bi drukčije ni s rođenom sestrom ni s majkom, pa da ja sada dovodem tu kakva medvida i da se unda bočim š njim po kući ožezim i sikiram! Aja, moja sestro! Neka me oslobodi Bog i naš sveti Rok i moj sveti Luka evanđelist. Neće mi pod krov.

Anera se zamisli i muči, a misli joj glavom sijevaju kao munje. Lukan se zagleda u nju i čeka, što će mu sada reći, no nikako ne može dočekati, pa upita:

— A što veliš na to?!

— Ne znam, moj striče, što bi' ti rekla. Pravo divaniš.

— I ja mislim. Sve j' ovo ovako, viruj mi ka' iz svetog evanđelja.

— A kad bi, striče, naša' ženu, s kojom bi bije zadovoljan?! Bi li se unda oženije?! Bi li me unda posluša'?

— Daa, moja Ane! 'Di je to?! Nema toga. Ne mogu ja take naći, pa da se razapnem.

— Al, eto, reći ćemo, na priliku, kad bi ti je 'ko naša'?!

— Nije to moguće, sunce moje. Nema toga.

— Al uzmimo, da 'est moguće.

— Ne bluni, jadna: kako ti moreš uzeti, 'di nema ništa?!

— Recimo, da j' moguće.

— To ti je uno ka' s tvojom pokojnom babom, Bog joj se smilova': »E, veli, da je Jeka bila muško« ... Tako i ti.

— Al, daj ti meni odgovori: da se taka nađe, bi l' je uzeje?

— Pametna si ti, moja Ane, čemu kraja nema, al uprav divaniš benolije.

— Samo ti meni reci: bi ili ne bi.

— Eto, kad si tolko zaintačila: bi! Za koju mi ti rečeš: »Evo, striče, ova j' žena, kakvu ti tribaš« — uze'ću je. Ako bi je potlje kada tribalo izbiti, posla'ću je k tebi, jer ja ženu, čini mi se, ne bi' moga' istući.

Razgovor ga je neobično rastresao, te se je pri svršetku već činilo, kao da je posve dobre volje, a napose je bio za-

boravio na svoje muke, gonajući se sa njezinim »uzmimo« i »recimo«, te je kod zadnjih riječi bio na njegovu licu i mali tračak smiješka ... Poslat će je Aneri, da je ona bije ...

— Eto, tako, striče! Sad ja znam, što ti misliš, pa me sad pušti dva, tri dana, da malko mislim. Bila sam odumila reći, da me puštiš, da već sutra iđem s dicom, al ovako ću još ostati, dok sve promislim.

— Ja bi' bije, lje, najsritniji, da mi ni ne iđeš ispod krova, al eto, jadan sam ti ja... Iz ove kože i iz Like — samo u Mrkobradušu, pa i tamo i u koži i u Lici...

To je bilo u subotu uvečer. Slijedećeg je jutra stric ostao kod kuće, a Anera je otišla u crkvu. Ona je vazda molila sa svom dušom, no te nedjelje nije od početka do kraja mise ustala s koljena niti je digla lica iz dlanova, te joj se činilo, kao da oko nje nema nikoga: ni naroda ni crkve ni plovana. Bila je daleko sa svojim mislima i sa svojom dušom, daleko sa svojim Mićanom. Davno je već, što njega nema, i vrijeme ostavlja svoj trag na svemu, pa i na ljubavi i na žalosti. Ona već može sa svakim o njemu razgovarati i spominjati ga, govoreći: »Moj pokojni Mićan«, a da ne zaplače, jer je vrijeme otupilo oštrice bolova i žalosti. No ona je Mićana osjećala vazda jednako, nepromjenljivo i nepromijenjeno u svojoj duši: onda kad je za plotom plakala, što ga je majka istukla, kad je pošla za njega, kad je otišao na ratište, kad ga je čekala mirno i pouzdano, kao i onda, kad je u besanim noćima strepila, da čuje, gdje se je to izgubio — vazda jednako kao što ga osjeća i danas, klečeći na hladnom kamenu na golim koljenima i moleći Blaženu Gospu Lurdsku i svetoga Roka, da joj pomognu, da joj otvore srce i rasvijetle um, da tako uzmogne valjano i osjećati i misliti i zaključivati. Ona je te časove i živjela i osjećala sa svojim Mićanom, baš kao što je i najljepše časove svoga života provela u njegovoj dragoj blizini.

Poslije mise je s mnogim drugima čekala plovana, dok iziđe iz crkve i to, kao posve slučajno, kao da je stala tu, da se porazgovori sa ženama, koje je tu zatekla. Kad je plovan naodgovarao na sva moguća pitanja, zapita je za Lukana i počeše o njemu, te plovan htjede već i otići, kad ona upita:

— Molim vas, plovane, čuje li se što o našima iz Rusije?

— O kojim, Ane, našima?

— O onim, koji se još nisu vratili, a znamo, da su tamo.

— E, da. Ne zna se ništa, osim što se općenito čuje, da je loše svima u Rusiji osim Židova. Sad — 'e li tako ili nije, moja duša van iz toga, jer nisam bije tamo, a ne bi tije, da 'ko reče: »Kako bi pop drukčije i divanije?!« A koga ti još čekaš otuda, vridna moja Anera?!

— A une, plovane, što su bili s pokojnim mojim Mićanom.

— 'Esi čula, što divani Milkan Ivasov, moja Ane?! Pa i diver ti Joso?!

— 'Est to, 'est, al jope' — 'edan je svidok ka' i ni'edan.

— Ja bi bije najsritniji, moja Ane, kad bi' te moga' tišiti, al je to na zemlji gotovo. Božija je Volja i — gotovo.

Oborila je glavu i šutjela... Zna i ona, da je gotovo, al je još ipak htjela da čuje i plovanovo mišljenje.

Od crkve je išla sa samom svekrvom Mandom. Pošle su nešto prije od ostalih, samo da mogu razgovarati. Manda je pitala za Lukana, pa dođe u razgovor i to, što kani sada. Anera odgovori, da ne zna, no da ga ona nagovara, da se ženi.

— Najpametnije bi učinije — reče Manda. — I ako će mene slušati, ja ću mu nama' naći ženu, da se ne će pokajati.

— Reka' j' meni, da mu nađem, al je siguran, da je ne mogu naći po njegovoj volji.

— Pušti ti to meni, 'ćerce — reče Manda, stane pred nju i zagleda joj se u oči: — A reci ti meni, Ane, ka' svojoj materi, što bi tebi bilo, da pođeš za nj?

Ona ne prozbori, no oči joj se napuniše suzama.

— Nema, moja rano, ništa od takog života. Dite j' uno moje, Bog mi ga pomilova', al njega nema, a nema više ni unog, što j' bilo među vami dvoma. Uno se više ne rodi. Ako budeš čekala na unako — nikad dočekati. Ne bi' ti ja, zlato moje, nikad riči rekla, kad znam, kako ti je na srcu, da si ti na svom ognjištu. Nikad ti meni ne bi bila teška, da smo sto godina skupa i nikad ja kuće ne vidila, ako bi te, 'ćerce, ikad upitala, jer se ne udaješ. Ne daj ti, Bože i Blažena moja lipa Gospe! Nisam ja, milinje moje, imala sriće ka' ti, man unog Iškariota, koji mi je da' više udaraca neg mi je kosa na glavi, al ja i jope' razumim, kako j' tebi. I ne bi' ti rekla. Al, vidiš li ti, kakav je unaj Irud i što un učini iz tebe i iz

dice?! 'Est uno, sad ti je da' uno zemljice, al za dicu triba, da ti ni'ko ne reče, da i' un 'rani. Al što ti je i zemlja?! Man se ti lipo udaj za Lukana. Un je pametan i pošten, pa će tebi biti, ka' ti je bilo i dosad š njime. Poslušaj ti mene, a ja ću to njemu reći.

Anera je mirno slušala, a suze su joj curkom curile.

— Nemoj mu, majko, molim te reći ni riči.

— Ne bluni ti, 'ćerce. Jer bi ti bila ka' najmenica, kad moreš biti gazdarica?! A ne dočeka ti unog, 'ko je u crnoj zemljici.

— 'Est to, majko. Al mu nemoj, molim te, ništa divaniti, dok ti ja ne rečem.

— A jer ne bi?!

— Tako, jer ja ne mogu.

— Prikrsti se, dite moje! Ako ti nisi ožalila mog Mićana, unda ni'edna žena na svitu nije ožalila svog čovika.

— Znam ja, majko, da j' tako, al još ne mogu. Dok još promislim i dok se smirim. Sad još nikako ne bi' mogla.

— Dobro, al ne zateži.

— Još nikolko dana — odgovori ona i brizne u plač.

— Ne bluni, šentaj te nebog! Što cmoliš, 'di bi druga pivala?

— Ja sam, majko, i sama na to mislila... da spasim i strica i sebe. Ne plačem ja zato, man... Samo plačem... Teško mi je, majko. Da ti znaš, kako mi je teško!

— Ako se ti, siroto moja, nisi naplakala u životu, unda nije ni'edna, pa sad zaveži — reče joj Manda i stane smišljati, čime bi je rastresla, pa reče: — Vidiš, kako ja sad s tobom lipo i nikad ti nisam rekla ružne riči. 'E l' nu da nisam?!

— Nisi, majko, i dragi će ti Bog za to platiti.

— A na svekrve vika ka' na vuka. Jadna svekrva vaik sve kriva. 'E l' nu, da sam ja dobra svekrva? — upita ona i nasmiješi se.

— 'Esi, majko — odgovori Anera, brišući suze.

— Ne tako: »'Esi, majko« — oponaša je ona, kmecajući — man mi reci veselo i nasmij mi se: «'Esi, 'esi, majkice, najbolja svekrva na svitu, kad nismo skupa, a da smo skupa, bila bi me već 'iljadu puta opsovala i rekla mi, da ne valjam

ni na vatri izgoriti i da ne znam ni konca uditi u iglu!« — Tako ti meni reci, pa ću ti onda virovati.

Aneri bi draga ta svekrvina pažnja i nastojanje, da je udobrovolji, pa se nasmiješi kroz suze i reče:

— Valja, majko, da ne bi bilo tako. Slušala bi' ja tebe.

— Bi, bi, rano, slušala. I Kajana sluša i vridna j' i čista žena, pa ja nju vindar 'dikada ispovidim, da ne zna, kako joj je ime!

— To samo tako, da se adet ne utare.

— E, e: samo tako, a vindar una cmoli. Tako bi bilo i tebi... Neg da vidiš, 'ćerce, unog Iškariota, kako j' kiseja, otkad malog pokopašmo! Al nije to od žalosti, ne boj se. Njemu su dica ka' i štenad, Bože, poštuj sveti Krst. Nije njemu do Lukice, neg što ga Lukan obruži. A nije mu Lukan kriv! Nije ga un gonije sebi pod noge, man se sam zalića' ka' pijan. A uprav čast prijatelju Lukanu. Učinije j' s malim ka' 'edan po 'edan. Tako ti je vaik: uni mirni malo divane, pa imaju vrimena puno misliti. Tako i Lukan: smislije, pa — smislije!

— Uprav se, 'vala Bogu, čudno povratije.

— Istugova', 'rano, dok je mali još bolova', pa ga istrgalo i skamenilo, a uno se uveče sit isplaka', a potlje spava' noć i dan, pa puklo u njem ka' zrija čir. Sad je š njim la'ko. A unaj moj mazgilj samo otpuvuje, kun da su mu mijovi u vražijem košu. Ka' ris. A mene vaik popriko gleda, kun da ćemo se pobosti, il kun da sam mu ja, jadnica, što kriva. Neg — la'ko j' meni sada i trokeljati i smijati se, kad su dičaci ka' gora, pa me od nji' ne smi više ni takniti. E, da nije toga... još bi ti, moja Mande, igrala Karamartina ka' Dujminova goveda! .... Bi', bi', 'ćerce, viruj ti meni. Niki je zli duv u njemu, koji ga vaik šiljka i gurka, dok mene spazi i šaplje mu u vražije uvo: »Vidide je! Udride je!« A un sve trza sobom ka' sapeto paripče i baca poglede na dičake, pa — ni mokrom glavom, man mi se samo podrugljivo smije, ka' da mi veli: »Do'ćeš ti meni već na so! Upamti' ćeš, kad si je lizala...« A zavuka se ka' medvid u jasletine... Moja si i moje si dite, pa ti mogu reći: ružno mi je i sramota mi je prid svitom, al sam dušom upočinila, otkad ne leži u sobi. Prije sam vaik živa umirala, da će me na snu zagušiti, pa se nàdati u dreku: »Ajme meni, srce joj puklo!« — i uje vuk

magare! A moga' bi un, što mu ne bi dušerina podnila. Moga' bi na nju natovariti cili štokauz, pa da ne reče ni — »ajme meni, puno j'« — ni »Bože, oprosti mi, sagrišije sam«. Grijota mi je, al svoje smo, pa moremo, a i moramo. Ja često pomislim: vaj, na koga se j' unaki uvrga', a od unakog ćaće i matere?! Uprav kun da ga j' vrag donije u torbi i istresa' ga unom poštenom ognjištu za napast. Ja sam već sto puta na golim kolinim 'valila dragom Bogu, što nam ni'edno dite nije njegove ćudi.

Manda je pripovijedala žurno i bez odmora kao navijeno kolo, a Anera nijemo slušala i mislila: »A da ti istom znaš, moja majko, što ja znam! Kakve bi ti njemu »očenaše« istom unda molila?!«

Više bunara stadoše, da — »još podivane prije rastanka«, a divanila je i dalje samo Manda.

— Upamti, što ti velim — mlađa si, a ja mogu i umriti: — un ne će dobro svršiti. Il će ga 'ko upraskati ka' vuka il će un nikog udaviti, ja l' kako bilo drugačije ispod-muča, iz mraka i tako, jer se taj ne da, šale, na sunce, dok i džandare grije.

Počeli su već stizati i ostali misari, pa Manda požuri, da ide:

— Unda, kako smo rekle: nikako man za Lukana. Poslušaj ti, veselje, svoju majku, pa 'š viditi, da se ne 'š pokajati.

— Mi smo, majko, rekle, da o tom nikom ni riči, dok ti ja još ne rečem.

— E, e. Da prijatelju Lukanu ništa ne divanim.

— Ni njemu ni ikom drugom. Sram me je, a još ni sama ne znam', što bi'. Nikom ni riči!

— Ni crnoj zemlji, 'ćerce. Ne boj se.

Anera je bila vrlo tužna i zamišljena. U njoj su se u propanj dizali najsuprotniji osjećaji i misli. Ne želi se udati i u svojoj je duši toliko mrtva za taj osjećaj, da gdjekada sama sebi ne vjeruje, da je to doista moguće tako savršeno umrijeti u njezinim godinama. Tome je njezinu raspoloženju neobično pogodovalo, što se s njom nije nitko šalio niti je izazivao u tome pogledu, jer su svi znali njezine osjećaje i tugu za Mićom, pa su poštivali njezinu povučenu šutnju. Svatko se je ustručavao, da pred njom rekne bilo koju ne-

zgodnu riječ, kao da je bilo svakome vrlo stalo do toga, kako ona o njemu sudi. To je raspoloženje bilo nesvijesno, nagonsko i općenito, jer ljudi po svojoj naravi, ni ne promišljajući, vole, što je lijepo i uzvišeno, no — promišljajući čine drugo.

Njezino je mrtvilo Blažićevo držanje prema njoj samo pojačavalo, jer ju je punilo gnušanjem i ogavnošću. S toga joj nije bilo do udaje i da je svoje dane provodila na Mićinu djedovskom ognjištu, to pitanje, sigurno, ne bi bilo nikad ni izbilo pred njezinim očima i u njezinu srcu.

Na jednoj strani pitanje, da li se uopće može udati, a na drugoj strani, slična strahota: što će biti, kad sve ispripovijeda stricu i Josi?

To će prije ili poslije doznati i Blažić, i sukob je gotov, pa ostao neko vrijeme i prigušen i pritajen. Najzad će — krvavo biti. A neka među njima ne bude ništa — ne će li on ipak uvrebati zgodu i nahrupiti u kolibicu kao divlja zvijer, podjarena najužasnijom požudom i strašću?! To je vjerojatno i — onda je nesreća gotova. Il će ona platiti glavom il će mu raskoliti glavu. Smije li svijesno izlagati tolikoj nesreći svoja dva najodanija prijatelja: Lukana i Josu?! Smije li i sama svijesno uzimati sjekiru u ruku i svijesno ići pred razbuktalu strast bijesne zvijeri?! Može li se svemu tome pošteno izbjeći?!

Najzad: ona strica cijeni i voli kao rođenog oca, kao jedinoga brata. On će propasti, on propada i u samome snu vapi: »Ane, Ane, spašavaj!« Može li ona njega spasiti, može li mu pomoći, a da se ne odreče, da ne oblati i samo da ne povrijedi ono, što joj je u njoj najuzvišenije, najmilije i najsvetije? Bi li mogla spasiti Lukana i sebe time, da mu bude žena, vjerna pažljiva, odana i požrtvovna žena, koja u svojoj duši nosi od ranoga djetinjstva jednu jedinu ljubav, koju će nositi do groba, pa da se uda još stotinu puta, a ne samo jednom?! Može li to biti? Smije li ona to svijesno, hladno, proračunato uzeti na svoju ožalošćenu dušu i na svoja slaba ženska ramena?! Ako bi ona to i mogla učiniti, može li stric to tako primiti, a onda mu to mora reći, prije nego li bi se odlučio?! Možda u prvi čas i pristane, možda će biti i sretan, možda će što više i pomisliti, da se ona žrtvuje samo da njega spasi, a poslije će se u njemu probuditi osjećaj, da ga je

prevarila, jer se je uvukla pod njegov biljac i pod njegovo ime bez ljubavi — samo da spasi sebe?!

Bila je zabrinuta, zamišljena i šutljiva. Prolazila je kućom kao sjena, tiho, bez šuma, bez lupanja, bez riječi. Jela ju je promatrala i vjerovala, da je to tako od žalosti, što mora otići. A ima i zašto biti žalosna: iz tolikog se bogatstva vraća u ona gola i prazna brvna, među kojima bi mogla na sve četiri strane vući trnom, pa da ne bi ni za što zapela. Već je u selu pripovijedala, kako se Anera teško rastaje:

— Ne velju ja drugo, man ujtila se pustog dobra ka' čičak gaća, pa ne pušta, a stric prikodobar, pa podnosi. Ne će joj da reče, a ja vidim na njemu, da j' već ljut i 'edva čeka, da ode, al — pusto prikodobar, pa čeka i muči.

— A iđe, veliš?!

— E, ne triba ti ni divaniti, man iđe! Stric i ja već smo se o svemu dogovorili. Iđe, iđe ... A i ža' mi je kukavice. Prava j' i poštena žena, al što ću joj ja?! Iđe, iđe u svoj grad ... A i 'est mislila, da će uno trajati do vika, pa vaik nos u oblacim ... 'Ko sam, ja sam, a što si ti, Jele, prida mnom?! Pa sada — tov jope' na prosjački štap, a Jela — ostade Jela i svoja planinka ... A ža' mi je, virujte mi, al eto: i 'est uno naše 'edna didovina i 'edno ognjište, pa j' i pravo, da se jope skupi uz 'ednu vatricu, kad Bog uze stričev porod ...

I Lukan je bio tmuran i zamišljen. Nije nikako vjerovao, da će mu Anera naći ženu, koja bi ga zadovoljila, pa je neprestano smišljao i tražio izlaz — a da vatre ne trne i da Anera ostane u kući. Vatre utrnuti ne će, pa se još pita, kako će je održati i Aneru zadržati. Da ostanu samo tako, kako su ovaj čas — nema nikakove svrhe. Tko će mu ostati na ognjištu iza njega? To je najvažnije pitanje, jer samo zbog toga i ne će da trne vatre: samo da je uzdrži za dalje, i poslije sebe. Tko će je jarkati poslije njega?! Bog zna, da li je ona već što smislila? Vidi, da je zamišljena, no ništa ne govori osim običnih stvari, koje se tiču kuće i gospodarstva. I lagacko mu se smiješi: onako samo što malko nabere obraze i zasvijetli očima — što ni nije smijeh, već samo toliko, da on vidi, kako su međusobno dobri i da imadu riješiti nešto, što znadu samo njih dvoje. Taj smiješak zamjenjuje sve riječi, koje mu ne će ili još ne može reći. On joj uzvraća isto

taki smiješak: samo je pogleda i malko trzne mišičjem, da zna — stric čeka što će mu reći.

A on čeka već nestrpljivo. Obavlja poslove oko blaga, koje mora obaviti — snijeg je već pao — a inače se samo povlači od štale do kuće, malko posjedi uz vatru, pa opet istim putem natrag. Ne može se ničega latiti, dok se ne odluči, kako će, a toga rješenja još nema. Nestrpljiv je. Nije mu više do čekanja. U kočaku tri krmka kao tri vola čekaju sjekiru — i već je skrajnje vrijeme, da ih ubije — a on ne će ni taknuti, dok se ovo ne riješi. On sve nekako osjeća da Anera ne smije otići i ostaviti ga sama, ovako jadna i kukavna, ali je ipak za svaki slučaj odlučio, da će joj dati jednoga prasca, ako pođe. Mora: ona ih je tovila. Polak njega ne bi nikad bili škičali pred njegovom kućom. Mora joj jednoga dati — ali — ona ne smije otići ...

Jela mu je već mozak popila svojim pogledima. Čini mu se, da ona ni ne misli drugo, već samo njega pita očima:

— Što čekaš, kukavče, vrane ti mozak popile?! — Uprav ga tako pita. On tako i osjeća i tumači njezine poglede, pa se srdi i grize, a ne će da joj reče — neka se ne nada. Ne će. Zašto bi joj to i govorio, kad joj nije ni rekao, da će se pomiješati?! On je samo slušao, što ona govori i tako vidio njezine želje i namjere, al joj nije rekao, što on kani. Rekao joj je, da ovako ne može i da nema što čekati, a tako i jest. S toga i jest nemiran i nestrpljiv, jer više nema što čekati. Mora se riješiti. Al — eto: što on može riješiti bez Anere? A ona šuti, kao da su joj usta zašivena. Šuti o tome, a o drugim stvarima govori. On vidi, da je i prema Jeli veoma pažljiva. Svaki joj čas štogod reče i vazda vrlo prijazno i ljubazno. On tako — sjedi uz vatru, misli i tobože ni ne sluša, što one govore, a svaku Anerinu prati, kao da će baš u njoj naći rješenje svoga najtežeg pitanja i brige. I čudno: kako se ona samo mirno vlada, kao da je ne taru upravo nikakove brige.

— Ove godine ima stric puno povisma — reče kao slučajno, radeći, pa da ne muči. — Bi' će posla.

— Imam ga i ja puno — odgovori Jela kao nehajno. — Al ću ja to već, moleći Boga, svršiti, a ti ćeš mi doći pomagati.

— Vidi' ćemo, kako će to još biti — odgovori i Anera posve nehajno, a stricu skoči srce u grlo: nije rekla ništa, man: »Vidi' ćemo, kako će to još biti« ... Ništa drugo. Možda ni ona nije stalno odlučila, da ide ...

— Ne 'š biti priko svita — opet će Jela.

— 'Est to, 'est. To je još sve u Božim rukami.

— E, da — odgovori Jela i malko se usplahiri: kako to Anera govori?! Što imamo još gledati?! Što je u Božjim rukama?! Sve — to se zna, da je sve u Božjim rukama, no to je već gotovo, samo što još nije metnula striče ve priklade i komoštre na tavan. A ne će da dira, dok on ne reče. I kako bi počela?! — Vidi' ćemo, mudrice — pomisli Jela, pa će joj onda podmetnuti:

— Naproliće, bome, ne ću sijati tolike konoplje i ketena. Dok smo bili na dvoj — eto: svak je za sebe sija' mnogo, al kad smo ujedno, unda tog ne triba toliko.

Anera je šutjela, a to strica još više osokoli, kao što su ga Jeline riječi mučile, pa reče, smješkajući se:

— To vas dvi ka' meni sijete konoplju i keten, a ja još nisam ni uzora'?

— A tako: divanimo, striče — reče Jela.

— A nu! Vele, da od mučanja glava ne boli, a ni od svakog divana ne mora zaboliti.

— Od ovog, uvano, ne će nikog zaboliti — reče Anera i nasmije se.

Strica u prvi mah obradova taj smijeh, no onda se već u slijedećem trenu uozbilji: Bog zna, što joj to znači?! No za svaki slučaj osjeti nekako kao da mu je dužnost da reče:

— 'Vala vami obima, što tako lipo mislite na me, al ja još ništa nisam reka' vidi' ću, što ću s povismom, a sijanje j' još daleko.

Jela se skameni, kad ču te riječi. Skameni se i zanijemi od čuda i gnjeva, ugrize se za usne, da ne bi još više pokvarila, pa će nasilu mirno:

— A da, man tako, moj striče. Mi samo divanimo ...

— E, e. Samo vi divanite — odgovori on. — I što bi, jadna, stric, okresana panjina, da svi ne mislite za nj?! To j' lipo. A i ja mislim za vas... Al sve j' to u Božim rukami.

I tako su prolazili dani i duge jesenske noći. Stric se mučio i previjao, a nije mogao ništa odlučiti, dok Anera ne progovori. Sve se je navijao i ôminjao oko nje kao dijete oko majke, kad je što skrivilo, a nešto bi je molilo i tražilo od nje, pa ne zna, kako bi.

Ona se samo tugaljivo smješka i prolazi. Peti dan već stricu dogorjelo do nokata, uhvatio ga nemir, pa nije znao, kuda bi sa sobom, a neprestano je pristajao za Anerom — ko nekim poslom, i ako mu nije bilo ni do čega drugog, nego da čuje, da li je što našla. Nije njemu do žene! Na to on ni ne misli, već očekuje rješenje, koje će moći spasiti — ognjište ... kad bi bila i Anera uz njega, da ona jarka vatru! Ništa to, ako se on i oženi. Gospodarstvo je veliko, a ni nema čeljadi, pa će ona vazda vrijediti za troje drugih. Onda će moći, ako baš želi, stanovati u svojoj kolibici ... Kakva bila da bila žena, ne će htjeti, da joj bude u kući druga žena s dvoje velike djece, pa to bila i Anera. Ne će. Kod te pomisli osjeti stric, da će mu biti veoma žao, što Anera ne će moći biti stalno u kući. Već se je toliko naučio i na nju i na djecu, te niti ne osjeća, da nijesu njegova krv. Uhvati ga zbog toga neka tuga za srce, da bi bio mogao i opet proplakati, kao što je plakao cijeli prošli tjedan. Bili su u sobi. Ona je ušla nekim poslom, a on za njom — kao da i on ima tamo nekoga posla. Djeca su se na guvnu grudala, a po njima pršio lagan sniježak. Upravo su se digli od stolice i Anera sve po kući pospremila. Soba je hladna, jer se loži istom pred noć, no stric ne osjeća studeni. Ne osjeća ništa osim velike nestrpljivosti, a ona šuti.

— 'Esi li već, Ane? — upita on, a da nije ni promislio, što će joj reći. Turnula ga muka, da je pita.

— Evo, odma', striče — odgovori ona.

— Ne mislim ja, jadna, na to, što ti radiš. Ni ne znam, što radiš, man te pitam: 'esi li ti već smislila, kako ćemo. To, to ti meni reci, a drugo sve pušti kraju.

— Pa ... Ako 'š, striče, moremo i o tom — odgovori ona vrlo ozbiljno i bez onoga malog smiješka, kojim je ovih dana hranila stričevo čekanje.

— 'Ajde, 'vala Bogu! — reče on zadovoljno, ali osjeti, da nije miran. Boji se njezinih riječi. Boji se onoga, što će mu predložiti. — Evo, sidi tu na škrinju, pa divani.

— Puno sam se, striče, mučila — poče ona lagano — a sada ću ti sve reći, a ti unda odluči, kako ti drago.

— Skupa ćemo mi to, skupa.

— Vidi' ćeš i — čudi' ćeš se, jer nisi na to ni mislije. Nisam prije ni ja, striče, viruj mi, kun da ti se ispovidam.

— A što to?!

— Ču' ćeš. Lipo me slušaj, pa — kako j' dragi Bog odredije.

— A da, man tako, veselje moje. Sve u Njegove svete ruke.

— Sićaš li se, striče, kad ste ti i pokojna Anica — Bog joj da' pokoj vičnji! — meni kupili šumu i donili do Raskrižja velika dva snopa?!

— Kun da j' juče' bilo, a ti si unda još bila curenjak.

— E, e Bila sam mali curenjak, ali sam se već unda volila sa svojim pokojnim Mićanom. Nismo mi to znali, al je to bilo. I kako je unda bilo i kako j' bilo, kad smo se uzeli, tako j' u meni i danas.

— E, da ... Znadu to svi ...

— Ja mislim, da smo se mi s tim i rodili. Moj je Mićan i umra' s tim. Pitaj divera Josu, pa će ti un reći.

— Reka' mi je sve. Znam, kun da sam š njim bije.

— I ja ću, striče, s tim umriti, jer bi' mam umrla, da toga u meni nestane. Viruj mi, striče.

— Virujem ti ka' Blaženoj Gospi, na pomoć nam bila.

— Ja ne mogu voliti drugog čovika. Mogu mi biti ka' braća, mogu mi biti dušmani, al ne bi' mogla unako voliti više nikog.

— I to ti, Ane, virujem.

— 'Vala ti, striče, što mi viruješ.

— Kako ja tebi, zlato moje, ne bi' virova'?! Virujem ti ka' samom sebi.

— 'Vala ti, striče ... Ja ništa ne žalim, što je prigrmilo priko mene, zemlja mi kosti izmetnila, ako sam ikad požalila i ako požalim, što sam učinila. Ja se ne bojim života, jer mi ništa nije ni teško ni — tako — ka' nemoguće, kad 'oću.

— To najbolje ja znam. Evala ti za to!

— Ti znaš, da sam ja odbila tolike lipe prilike i prave ljude.

— 'Esi ka' ni'edna druga. I kakve prosce!

— Nisam se zavitovala, al se nisam tila udavati. Moja j' kolibica bila i moj grad i moja crikvica, a moja dica moji anđeli. Molila sam Boga, da mi uzdrži zdravlje, pa se unda nisam bojala nikoga ni išta do Njega jedinoga. Od prvog ste trena ti i pokojna teta prigrlili i Miću i mene ka' svoju dicu, a osobito, kad sam ostala sama. Ja sam i sad o'de ka' sa svojim ocem, ka' sa svojim bratom, i Bog ti platije.

— Ništa j' to, moja Ane. Ja bi' i tebe i dičake u nidrim svojim nosije, kolko ste mi dragi.

— 'Vala ti, striče, i na tom. Vidim ja to, pa ti s toga ovo i divanim. Skupili smo se bili oko malog Lukice ka' 'edna duša, al je Bogu bilo milije, da ga uzme k sebi.

— E, slava Mu i 'vala, kad se priko Njegove ne more — reče Lukan tiho i obriše oči.

— Uprav ka' čudo Božije: iza diteta ostadošmo ka' sirote. Ti veliš, da ne 'š trniti vatre.

— Ni ne ću! — reče on odlučno.

— Da uzmeš tuđe dite na ognjište — ha, Bog zna ... A ništo moraš učiniti. Ja se vraćam u svoju kolibicu ka' duša u raj.

— Znam, znam, al ne bi marila!

— E, moj striče! Ne bi' marila, al kad moram.

— Ne moraš. Ja bi' volije, da ostaneš, neg se posvetiti.

— Ne moremo mi, striče, više ovako. Dok je tu bije unaj anđelak, meni nije bilo teško. Mogli su lajati, kolko su tili. E ... al sad više ne bi' morala trpiti. Ne bi', striče, ni tila ... A 'ko bi nam, striče, i virova'?!

— E, prokleta im duša! Gadovi misle samo na gadaline!

— E, da. Ni'ko nam ne bi virova', a ja se ne tribam prati. Ni ti, 'vala Bogu, pa s toga više ovako ne moremo. Ti ne znaš, što bi, a ja idem u kolibicu.

— Ne valja! Ne valja do Boga! — procijedi on i obori glavu. Bio se nešto i ponadao, no sada propade sve.

— Sad ću ti ništo reći, striče, što još nisam rekla živoj duši.

— Nude, nude! — reče on i podiže glavu, a u očima mu sijevne tračak nade.

— Pripovidi'ću ti pod ispovidno ime, i ako mi obećaš, da ne 'š nikom reći. Uprav nikom! I da ćeš se vladati, kun da ni ne znaš. 'Oćeš li tako, striče?

— La, moja Ane! — začudi se on. — Da mi rečeš, da po ovom snigu idem bos uprav na Sveto Brdo, bi' ka' za svoju majku, a kamoli ne bi' to.

— Znala sam ja to, striče, pa ti zato i govorim. Ja imam 'ednog dušamanina, striče, koji vreba na me ka' zmija zatočnica.

Stric se strašno iznenadi, široko otvori oči i zagleda se u nju.

— 'Est, 'est, moj striče. Vreba un na me ka' zmija na ticu. Ja, striče, ne znam, zašto, pa mislim, da se j' i to rodilo u nami. Ima već dobri' desetak godina, što sam ja to opazila. Ja se sve bojim, da ćemo se mi i jope' sudariti.

— A već 'este?!

— Ne velju ja ništa, striče, man da se bojim. Ako ja budem brža, rasi' ću mu glavu sikirom, ako li un bude brži — un je jači, pa će un mene ubiti. 'Edno će nas na nosila.

— A kako, molim te? Što j' to? Kako?

— Ne znam ja, striče, al ti velim, da j' ovako.

— Ne budi, Ane, dite! Tebi se samo čini. Ne budi dite. 'Ko bi na te! Kakav sudar, jadna ne bila?!

Čas je razmišljala, bi mu rekla, ne bi mu rekla, pa će onda:

— Morda se ja, striče, i varam. Morda ni ne bi tako bilo, al se ja bojim, da bi, a to j' dosta. Dosta j', da ja prid tim živa umirem.

— 'Est to, al 'ko bi na tebe, jadna ti majka?! Nije zvirka iz planine, pa da bi ti njega sikirom, Bog bije s tobom.

— Ti si, striče, mnogo blaže naravi neg ja. Ti znaš, da sam ja naglija. Ima niki stvari, za koje bi ja lako glavu izgubila. Ti si mirniji od mene, pa ...

Prekide se u sumnji, da li bi mu spomenula, da zna, da se je potukao zbog nje ili bi mučala.

— 'Est, to. 'Esi naglija od mene.

— Eto! Unda sudi, i vidi' ćeš, da bi' ja mogla dočekati sa sikirom, kad bi ovako ... Kad bi tribalo.

— A, da! Kakva sikira?!

— Ja ću tebi reći, striče, i 'ko j' taj moj dušmanin, pa 'š me unda morda bolje i lakše razumiti. To j' moj svekar.

— U Ime Oca i Sina ... — stade se on u čudu glasno krstiti.

— Un, un, striče! Ovo, što mi prid svitom lipo — to se mi samo kozamo. A sićaš li se, striče, kako j' uletije u kolibicu, kad si ti u njoj vatru ložije?! Kad si ga uno tije cipljom ...

— 'Est, svetoga mi moga Luke! — vikne on i udari se dlanom po čelu. — Sad ja tebi sve virujem! 'Est ...

— Eto vidiš, moj striče: zato ću ja u svojoj kolibici morati spavati sa sikirom pod glavom.

— Ne 'š u nju, dok je na meni glave! — reče on i ustane. — Ne 'š, pa ja kruva prosije! I više mi ne divani. Više ni 'edne: ostaješ, 'di i 'esi!

— Čekaj, striče. Zato ti i divanim. Ja bi' o'de ostala vesela srca, al ne mogu ovako. Rekla sam ti.

— Što j' nami, molim te, što svit lupa?! — poče se on zagrijavati. — Ja sam u štali, a ti s dicom tu. Al i to j' samo radi svita! Neka trokelja, što 'ko 'oće, al ti ne 'š o'dolen.

— A dite, striče?! 'Di nam je dite, koje će ostati na ognjištu potlje tebe?!

— Est to! — reče on, uozbilji se i zamisli. — 'Est to, al ti ne ideš nikud ... Dite, dite ... Vidi' ćemo, kako ćemo za dite, al ti ne ideš nikud!

— Sidi, striče — reče mu ona. — Sidi tu kraj mene. Tako. Rekla sam ti, kako j' sa mnom i sa mojim Mićom.

— E, da. A znam ja to i sam.

— Rekla sam ti, da bi' volila u svoju kolibicu neg duša u raj.

— I to, i to. I to ja znam.

— Al vidiš, da se bojim i živa umirem.

— Sad i to razumim.

— Reci ti meni, striče, otvoreno ka' svome ditetu — ništa meni od tebe ne će biti ža', pa mi reci otvoreno — a vidiš, striče, ja sam i žena, pa mi reci, kad sada sve znaš i razumiš, bi li ti mene vinča' ovaku, kakva sam?

— Ane?! — zine Lukan od pustoga čuda, raskrili ruke i zagleda se u nju kao ubezumljen. — Ma, što ti to divaniš? Što se ti rugaš sa mnom?!

— Ne, ne, striče. Meni nije do ruganja ni sa drugim, a kamoli s tobom.

— Ma, ti si odbila tolike prosce i kakve ljude?! 'Di sam ja, što sam ja prema njima?! Nemoj se ti šaliti.

— Nije meni, striče, do šale. Miliji si mi i bliži od svi' drugi', i što ne bi' bila nikom mogla načiniti, tebi mogu.

— Ma, što moreš, veselje moje, meni kukavcu?!

— Mogu ti roditi dite — reče ona veoma mirno.

— Ane! Ane, Bog s tobom! 'Esi ti pri sebi?! — govorio je on, ne vjerujući ni svojim ušima ni svojim očima.

— Pri sebi sam, striče. I znam, što divanim ... Uno, što j' moje i moga Miće, uno ti ne tražiš.

— Ne daj, Bože, moja Ane!

— S ovim, što nam još ostaje, moremo biti zadovoljni i ti i ja: ja ću moći mirno spavati bez sikire pod glavom, a ti ćeš imati koga ostaviti na ognjištu.

— Ma, Ane, ti se sa mnom šališ?! — reče on vrlo ozbiljno.

— Ako ćeš me ovaku vinčati, striče, kakvu me sad znaš, ne šalim se i evo ti moje ruke.

On ne primi pružene ruke, već joj pade oko vrata i zajeca.

— Striče, ja sam žena! Ja bi' morala plakati, a ne ti — reče mu ona toplo i pokuša, da mu podigne glavu sa svoga ramena.

— Pusti me, veselje moje, da se isplačem, kad je Bog pogleda i na moje kukavno ognjište ... Kun da j' moje srce drukčije neg tvoje! ... A — 'oću li te vinčati?! Da j' moguće, bi' uprav prid svetim ocem papom! A tako bi i tribalo.

Ubrzo se je stišao, pa se uspravi i zagleda joj se u oči:

— Uprav ja, Ane, ne virujem ...

— Evo, striče! — reče ona, zagrli ga i poljubi u čelo: — Virueš li sada Aneri!? To nije još nikom ovako načinila.

— Virujem ti, oči moje; virujem ti, veselje moje! — govorio je on, sav se nekako uzvrtio i želio, da nešto učini. Tako nekako, tako nešto: da joj pokaže, koliko je sretan i zadovoljan, no nije znao, što bi. Htjede je ogrliti i svu izljubiti, no ne smjede. Eto: stari je on već čovjek, pa bi joj možda bilo i smiješno ... Tako. Nezgodno je to. Najzad uzme njezinu ruku u svoje dlanove i stane je gladiti i milovati, govoreći: — 'Ko bi to meni bije moga' reći?! Veselje moje, 'di bi' ja bije

moga' na to misliti ... da bi meni moja Anera još mogla roditi dite ... Oči moje, ognjište moje ... A, znaš li, kad sam uno tu vika' iz sna: »Ane, Ane, spašavaj!«

— Unda nisam ni ja na to mislila ... Al vidiš, striče — govorila je, gledajući preda se — ne činim ja dobro tebi i tvome ognjištu, man sebi ... Ja se spašavam, ja sebe spašavam.

— Mene, mene i moje ognjište, veselje moje! To ti spašavaš!

— I ti mene, striče. Nego, kako ćemo sada?!

— Ništa, veselje, man se vinčati, moleći Boga, pa gotovo — govorio je on, a u očima mu se je budio život i radost. — Lipo k plovanu, pa mu reći: — »Tako i tako, napovidi nas« i — sve u Božije ruke.

— Dotlen nemoj, striče, nikom ništa reći.

— Daa, veselje moje! Ja ne ću ni u crikvu, kad nas bude napovidao.

— Ni ja! Ne ću ni ja, striče.

— Man ja mislim, Ane, da bi mi mam otišli k plovanu,

— Moremo u subotu popodne.

— Dugo j' to, veselje moje! Danas je istom četvrtak.

— Sve'dno nam je. Prije nedilje nema napovidi, pa j' unda bolje, da ni plovan prije ne zna, jer znaš, da bi pripovida'.

— A 'est to. Pripovida' bi.

— Neg znaš, striče, kome moram reći?! Majki. Misto majke mi je, a vaik je sa mnom lipo ka' sa rođenim svojim ditetom. Samo ću joj prikričati, da muči.

— Moreš njoj ... Al vidiš li ti unoga! Sestro moja, što ti meni pripovidaš!? A ja, kukavac, reko': nečastivi u njemu!

— I 'est, striče. A da, man nečastivi. Ne more unako biti kršteno čeljade.

— I ja njega, jadan, putim, kako će ići k plovanu na molenje ...

— Neg, striče, molim te, ka' se Bog moli, nemoj ti prid njim pokazati, da što znaš. Volila bi' umriti, neg da se ti š njim rad mene priričiš.

— Ne boj se! — odgovori on vrlo ozbiljno: — Znamo se nas dva dobro i ja ću mučati, al ću ga dobro pripaziti. Ka' medvida ...

— I da znaš, striče: ja moram i dalje š njim ovako radi svita ka' i dosada, a dosad sam morala, jer sam se bojala.

— Udri ti, kako ti znaš, a ja ću samo gledati.

Plovana su našli u dvorištu, kako cijepa drva.

— Pa uprav vas zapalo! — reče mu Lukan.

— Vaik ja to radim — odgovori plovan. — A što vas dvoj, vridni moji, nosi k meni danas, kad je sutra sveta nedilja?!

— A tako, evo, plovane, došli smo ... Tako, da podivanimo — odgovori Lukan, smiješeći se. — Ne smeta nas snig.

Plovan ostavi posao i odvede ih u pisarnu. Nakon kratkog razgovora i pitanja, reče Lukan:

— Eto, plovane, odumili smo, da se uzmemo.

— Oho! — iznenadi se plovan. — 'Ajde, uprav mi je drago, da si se i ti, vridna moja Anera, na to odlučila. I bilo sritno!

— Pa smo došli, plovane — nastavljao je Lukan — da zapišemo napovid. Nama' sutra.

— Lipo! — odgovori on, uzme knjigu, sve zapiše, a onda će najednom: — Al kako ćemo za pokojnoga Mićana?!

— A što za njega, Bog ga pomilova'? — iznenadi se Lukan.

Aneri puče pred očima ... »'Edan je svidok ka' ni'edan«. Odmah stvori odluku i reče:

— Napovidite vi nas, pa ćemo viditi.

— To mogu, al vas ne mogu vinčati, dok se taj postupak ne dovrši.

— 'Oćete li vi to nami sve urediti, Bog vam dava', pa vam jabuka ne vali?! — molio je Lukan.

— 'Oću, 'oću, moj Lukane, i brez jabuke.

— Dobro. Ja ću vami unda jabuku i brez toga — odgovori Lukan, smiješeći se.

— A znaš, kako ti je, Lukane: uni, koji ne dadu nikad ništa, vaik viču: »'Ko bi popa zajapije?! 'Ko bi mu nadava'?!« Pa kad se već viče, a davali, a ne davali, unda j' bolje, da daš, nek imaju zašto vikati.

— 'Est to, — potvrdi Lukan. — A 'oće li to, Bog vam dava', dugo trajati?

— More dugo. Bojim se — dugo, a nemamo ni svidoka ...

Lukan pogleda Aneru, kao da je pita: »A što ćemo sad?« — pa ona žurno reče plovanu:

— Sve vi tako, plovane, a potlje ćemo viditi.

Čim su izišli pred kuću, upita stric šaptom, kao da se boji ili kao da ne može glasno govoriti:

— Kako ćemo sad, jadan ti sam?!

— Vele, striče, što svit divani — il je bilo il će biti, pa neka bude tako i s nami.

— A kako to, kukavan ti sam?

— A, eto: živi' ćemo nevinčani, dok to stigne.

Lukanu ispadoše oči od čuda i veselja, pa jedva izgovori:

— A 'oćeš li ti i tako, veselje moje?!

— Ako ti 'oćeš, striče ...

— Kako ja ne bi' tije, jadan ti sam, kakogod ti rečeš?!

— Samo nek nas sutra napovidi. Da bude javno ...

— Bogu mom 'vala, moja Ane, samo kad ti 'oćeš ... Spasila si me.

— I ti mene, striče — odgovori ona mirno.

— A Bog će oprostiti. Un vidi, kako mi mislimo.

— Kad sutra čuju napovid, zna' će i ljudi.

Šutke su išli prtinom: stric prvi, Anera za njim.

— E, Blažena moja Gospe, to si ti pogledala na moje ognjište! — uzdahne on glasno poslije duge šutnje. Ona ne reče ništa, pa opet zašuti i on.

— Znaš, što mislim, Ane? — opet će on iza duže stanke. — Uprav bi mora' reći Makiću. Eto: jedini mi je, pa nije lipo, da i on čuje u crikvi ka' i drugi.

— Samo mu prikriči, da nikom ne kaže.

— Ne boj se. Ni Jeli, jer bi to bilo, ka' da smo obisili na zvona. Ni njoj, pa nek joj bude i ža', ako će. A reče li ti priji Mandi?

— Drago njoj. Una će mučati, al dragom će biti ža', što mu nismo rekli.

— Njemu bi uprav mogla. Ako ga vidiš večeras ...

U kući nađoše i Makića i Jelu.

— Vas dvoj se po danu diglo u prelo — reče ona, gledajući ih ispod oka. Nije mogla pogoditi, kud to oni idu, pa se uznemirila, čim su izišli, a da joj ne rekoše, kuda idu. Ne moraju oni njoj to reći — to se zna — al je običaj, da se to kaže i djetetu, koje ostaje u kući, a oni ne rekoše ni njoj.

Makić je bio u štali, kad su njih dvoje otišli, pa čim se je pojavio u kući, srete ga ona: »Kud će to stric u misnoj robi?« — a da mu Anere ni ne spomenu. Istom mu poslije reče, kao posve slučajno, onako — usput: »I una š njim. I una u misnoj robi«. Makić odgovori, da joj se naruga: »Ne znaš li, jadna ne bila, da su otišli zapisat napovid?!« ... »Čiju napovid?« — zaprepasti se ona. — »Pa svoju! Nji' dvoga« — odgovori Makić, no nasmija se, pa i ona vidje, da se samo ruga.

— Uprav u prelo! — odgovori joj stric. — Pogodila si.

Anera se žurno presvuče i počne rediti sobu. Prala je, čistila, oprašivala, premještavala krevete i sanduke tako, da je soba dobila posve novo lice.

— Dala se ti na velik posa' — reče joj Jela, opazivši kroz otvorena vrata, što radi.

— A tako. Moram, znaš, sve urediti.

— Vidi se, da si prava žena! — pohvali je ona. — Druga, kad odlazi iz kuće, gleda da još zabrlja, a ti rediš.

— A, znaš: što j' bilo, bilo j'. Gotovo j'.

— E, da. Što bi sad drugo? Iz te kože nikuda.

Makić je ustao i izišao pred kuću, a stric odmah za njim i zovne ga u štalu, da će mu nešto pokazati. Kad su ušli, zatvori vrata i ukratko mu ispripovijeda, kako se je odumio ženiti, jer ne će da mu ognjište opusti. Uzalud je, veli, tražio, koju bi, a kad ga je Anera tješila, da će već naći, da je rekao njoj: »Pa, 'oćeš ti za me?« — tako, da se naruga samom sebi, a ona se okamenila i rekla mu, nek je pusti, da nekoliko dana razmisli. Poslije mu je rekla, da hoće. I tako su danas išli zapisati napovijed. Makić se je veoma iznenadio, jer je već i on vjerovao, da će stric živjeti s njima. U prvi se tren samo zagleda u njega, a začas mu reče posve mirno i uvjerljivo:

— To j' srića za te, striče! Da ti pravo kažem — ja sam već računa', da ćemo skupa, al ovako je za te pametnije.

— Eto, valja da je Svemogući ovako ostavije. Nego, molim te. nemoj ništa kazati ni Jeli. Ču' će se sutra kod crikve.

Anera je jedva čekala, da tkogod dođe od Blažićevih, pa kad nikog nije bilo, a noć se već primicala, pošalje Vidurinu, da reče stricu Josi, da dođe poslije večere.

— A što radi majka, 'rano? — upita ga baba Manda.

— Ništo šunja po sobi i miče škrinje i što ti ja znam.

— Neka, neka šunja — reče ona, smješkajući se. — A 'esu li una i stric danas kuda odlazili?

— 'Esu, potlje užine.

— Neka su, neka — opet će ona zadovoljno.

Kad je uvečer došao Joso, Anera ga zovne u sobu. On niti ne opazi, da je ona što premještavala i micala. Ispripovjedi mu, što je odlučila. I njegovo je iznenađenje bilo veoma veliko, pa kad se je sabrao, reče joj:

— Kad si već tako odumila, da si mene pitala, ne bi bila izabrala man strica. Viruj mi, nešo, da mi je drago.

— Morala sam se, dragi, odlučiti na ovo. Viruj mi ka' sestri, da ne bi' bila za sve na svitu, da nisam morala.

Držao je, da je dobro razumije, pa je skoro upita za britvetinu, jer — što bi je drugo sililo na udaju?!

— Sutra će kod crikve pukniti ka' grom iz vedra neba — reče ona, da svrne razgovor na drugo, no odmah se sama povrati: — Što ću mu ja?! Neka puca ... Morala sam ...

U crkvi je, doista, tako i bilo. Kad je plovan pročitao, nastao je šapat i žagor, da je morao počekati s daljnjim čitanjem, dok se je narod umirio.

— Pametno! Pametno! Evala im oboma! — govorili su i ljudi i žene i u crkvi i poslije oko crkve. Neke su pomislile, kako je — šaputanje bilo opravdano, no sad nije vrijeme, da se spominje, kad se vjenčanjem sve ispravlja, kao da je već od početka bilo u najljepšem redu.

Blažić je bio kao izvan sebe, no on se ipak svladao:

— Tako, ti uteče, nevistice — šanuo je u sebi — al ako nas Bog poživi — podivani' ćemo mi još... i pogledati, što mi je ovo na obrazu ...